

ญี่ปุ่น : การทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่นคงและการทหารเข้มแข็ง”
ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912)

สารนิพนธ์

ของ

นางสาวละเวง ปราบราย

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย

พฤษภาคม 2546

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

320.952
ด192ญ
ร.3

ญี่ปุ่น : การทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง”
ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912)

บทคัดย่อ

ของ

นางสาวละเวง ปราบราย

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย

พฤษภาคม 2546

๒ ๔๘๒๖ ร.3

ละเวง ปราบราย. (2546). ญีปุ่น : การทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง”
ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912). สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย). กรุงเทพฯ :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์
: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มალიณี ประเสริฐธรรม.

สารนิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาถึง ญีปุ่น : การทำให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้ม
แข็งในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912) โดยศึกษาถึงการดำเนินการปฏิรูปทั้งในด้านการเมืองการปก
ครอง สังคมและเศรษฐกิจ

ผลจากการศึกษาพบว่า ก่อนการดำเนินการปฏิรูปในสมัยเมจิ เป็นสมัยโทกูงาวะ (ค.ศ. 1603
– 1867) ญีปุ่นปกครองประเทศโดยระบบบาคุฟุอันจากโชกุนตระกูลโทกูงาวะ แต่ในช่วงปลายสมัย
โทกูงาวะญีปุ่นประสบกับปัญหาภายในทั้งในด้านการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ และปัญหาจากภายนอก
คือการขยายอำนาจของประเทศมหาอำนาจชาติตะวันตก ส่งผลให้ระบบบะกุ-อันต้องล่มสลายไป
และเมื่อเข้าสู่สมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912) ผู้นำในสมัยนี้ได้ดำเนินการปฏิรูปประเทศเพื่อให้ทันสมัย
อย่างมหาอำนาจชาติตะวันตก โดยมีคำขวัญซึ่งถือเป็นอุดมการณ์ของชาติว่า “ฟุโกกุ เคียวเฮ” และได้
ปฏิรูปประเทศทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคมและเศรษฐกิจ โดยนำสถาบันจักรพรรดิมา
เป็นศูนย์รวมของการดำเนินการปฏิรูป ส่งผลให้ระบบการเมืองมีความมั่นคง ในด้านสังคมส่งผลให้
สังคมญีปุ่นปรับตัวเข้าสู่สมัยใหม่ และมหาอำนาจชาติตะวันตกยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ญีปุ่นเสียเปรียบ
ในด้านเศรษฐกิจก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งด้านอุตสาหกรรมและการส่งออก สำหรับด้านการทหารก็
เข้มแข็งเป็นอย่างมากพิสูจน์ได้จากการได้รับชัยชนะในสงครามกับจีน (ค.ศ. 1894 – 1895) สงครามกับ
รัสเซีย (ค.ศ. 1905) และที่สำคัญคือการได้เกาหลีเป็นอาณานิคมใน ค.ศ. 1910 ความสำเร็จของญีปุ่น
ในสมัยเมจิจึงเป็นที่กล่าวขวัญของนานาประเทศเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะความสามารถของผู้นำ
ดังนั้นผลสรุปในภาพรวมกล่าวได้ว่า การทำให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งของ
ญีปุ่นในสมัยเมจิประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง แม้จะประสบกับอุปสรรคในการดำเนินการอยู่บ้างซึ่งถือ
ว่าเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลง แต่ผู้นำญีปุ่นในสมัยนี้ก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ และที่
สำคัญ การพัฒนาในสมัยเมจิเป็นรากฐานสำคัญ ที่ส่งผลต่อความเจริญของประเทศญีปุ่นในสมัยปัจจุบัน
เป็นอย่างมาก

**JAPAN'S ACHIEVEMENT OF BEING A "RICH COUNTRY AND STRONG MILITARY"
IN THE MEIJI REIGN (1868 – 1912 A.D.)**

**AN ABSTRACT
BY
MISS LAWANG PRABRAY**

**Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Asian History
at Srinakharinwirot University
May 2003**

Lawang Prabray. (2003). *Japan's Achievement of Being a "Rich Country and Strong Military" in the Meiji Reign, 1868 – 1912 A.D.* Master Project, M.A. (Asian History).
Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University : Master Project :
Malinee Praserttham.

This dissertation is the Japan's Achievement of Being a "Rich Country and Strong Military" in the Meiji Reign (1868 – 1912 A. D.) by looking into the political, social and economic reforms at that time.

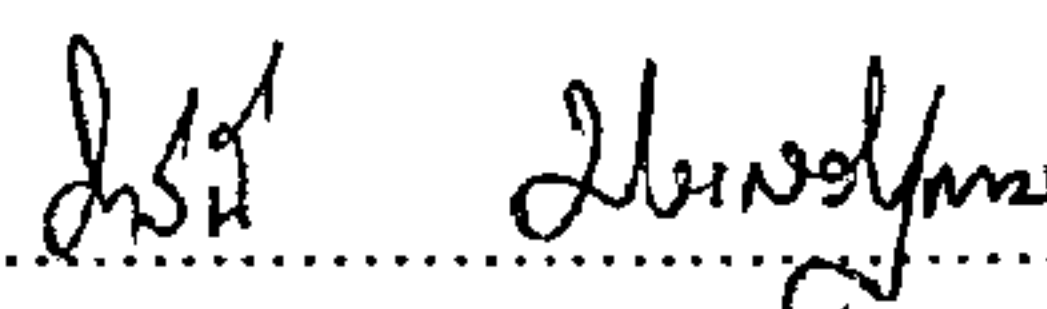
Japan during Tokugawa Period (1603-1867 A.D.), before the reforms in Meiji Period, had the Baku-Han system run by Tokugawa Shoguns. At the end of Tokugawa Period, not only did Japan face its own political, social and economic problems, but it also had to deal with western power's expansion. This resulted in the abolishment of the Baku-Han system. Leaders of the later period, Meiji (1868-1912 A.D.), modernized the country following western nations with the national motto "Fukoku kyohei". The country underwent political, social and economic reforms. The emperorship was taken to be the center of the reforms, creating political stability. The social reforms modernized the country, resulting in Western powers' nullification of the extraterritorial right treaty which was disadvantageous to Japan. Economically, Japan expanded in both industries and exports. The country's military was also very strong as seen in the victory in the war with China (1894-1895 A.D.), the war with Russia (1905 A.D.) and most significantly, the colonization of Korea in 1910 A.D. Japan's successes, especially the leaders' ability, during Meiji Period were very well-accepted among other countries. Overall, the country achieved its goals of wealth and military at a very high degree. Although it had encountered some obstacles, which was normal in any reforms, the leaders of the period were able to control the situation. The developments during Meiji Period were considered highly significant grounds for the country's current prosperity.

อาจารย์ที่ปรึกษา ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ
ได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลีณี ประเสริฐธรรม)

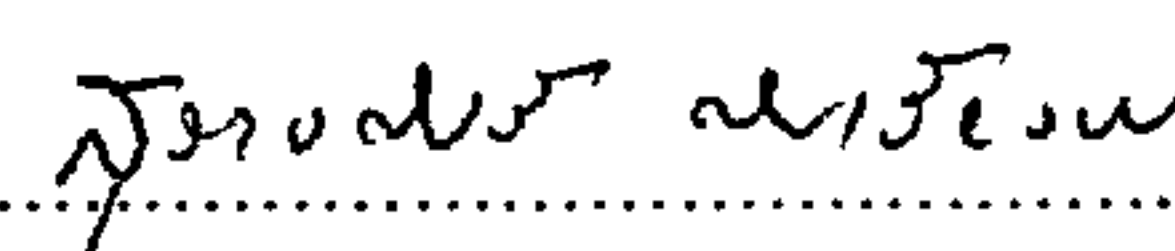
ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลีณี ประเสริฐธรรม)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลีณี ประเสริฐธรรม)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร. วงเดือน นาราสัจจ์)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุรางค์ศรี ดันเสียงสม)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชีย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีคณะสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กวี วรกวิน)
วันที่ ๓๑ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๖

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยแรงใจและความปรารถนาดีของอาจารย์ เพื่อนๆ น้องๆ ทั้งที่เรียนและที่ทำงาน ซึ่งมีเป็นจำนวนมากจนมิอาจกล่าวนามได้หมด ณ ที่นี้ และกล่าวได้ว่าเป็นประสบการณ์ที่มีค่าอย่างยิ่งสำหรับผู้เขียน

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ มალიณี ประเสริฐธรรม ที่กรุณารับเป็นที่ปรึกษา คอยตรวจปรับภาษาแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเอาใจใส่

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มุลศิลป์ ที่ให้แง่คิดต่างๆ และคอยเคี่ยวเข็ญผู้เขียนมาโดยตลอดอีกทั้งยังกรุณาให้คำแนะนำหนังสือที่ใช้ค้นคว้า อาจารย์ผู้ซึ่งทำให้ผู้เขียนได้ตระหนักในคำว่า “ปฐนียบุคคล” อย่างแท้จริง

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ ที่เพียรพยายามสอนศิษย์ด้วยความเอาใจใส่ตลอดมา

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. วงเดือน นาราสัจจ์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และ รองศาสตราจารย์ ดร. สุรางค์ศรี ดันเสียงสม แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ความกรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการสอบ และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทำให้ภาพที่มัวอยู่ชัดเจนยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์ โชติรส หลีวิจิตร แห่งโรงเรียนละหานทรายรัชดาภิเษก ที่คอยบริหารปัจจัยให้อย่างดียิ่งตลอด 3 ปีที่ผ่านมา

ด้วยร่างกายแรงใจและความดีหรือประโยชน์อันเกิดจากสารนิพนธ์ฉบับนี้หากมีอยู่บ้าง ผู้เขียนขอมอบให้กับ นางเจียก ปราบราย (คุณแม่) ผู้ที่คอยเติมปัจจัยยามลูกขาดสน แต่ต้องอยู่อย่างเดียวดายเพราะลูกไม่ค่อยได้กลับไปหา และขออุทิศให้กับ นายพะโยม ปราบราย (คุณพ่อ) ผู้ซึ่งสนับสนุนให้ลูกได้ศึกษาด้วยความเหนื่อยยาก แต่ไม่ได้อยู่ดูความสำเร็จของลูกในครั้งนี้

ละเวง ปราบราย

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ.....	ก
เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	ข
จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย.....	ข
ความสำคัญของการศึกษาวิจัย.....	ข
ขอบเขตของการศึกษาวิจัย.....	ข
วิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย.....	ข
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	ข
แหล่งศึกษาค้นคว้า	ข
1 ความเป็นมา เหตุปัจจัย และอุดมการณ์ของผู้นำในการปฏิรูปสมัยเมจิ.....	1
ภูมิหลังของญี่ปุ่น.....	1
โครงสร้างทางการเมืองของญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ.....	2
โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในสมัยโทกูงาวะ.....	7
การดำเนินนโยบายปิดประเทศ.....	12
ญี่ปุ่นในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ	13
ปัจจัยที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องพัฒนาประเทศในสมัยเมจิ.....	16
ปัจจัยภายใน : ความเสื่อมของระบบโทกูงาวะการก่อกำเนิด	
กระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและเศรษฐกิจ	16
ปัจจัยภายนอก : การเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตก.....	23
แนวคิดและอุดมการณ์ของผู้นำในการดำเนินการปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิ....	25
แนวคิดของกลุ่มปัญญาชนในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ.....	26
อุดมการณ์ของผู้นำในการปฏิรูปสมัยเมจิ : ฟุโกกุ เคียวเฮ.....	28
2 การปฏิรูปทางการเมืองและการทหาร.....	31
การดำเนินการเบื้องต้นเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง.....	31
การตั้งสภาที่ปรึกษา.....	32
การประกาศพระราชบัญญัติ.....	32
การย้ายเมืองหลวง.....	33
การประกาศ “เซไตโซ”.....	33
การถวายดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิ.....	35
การยกเลิกชั้นตั้งจังหวัด.....	36

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ) การปฏิรูปการปกครองก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ ค.ศ. 1889....	36
การปกครองส่วนภูมิภาค.....	37
การปกครองส่วนกลาง.....	38
การก่อกำเนิดพรรคการเมืองและขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ.....	38
รัฐธรรมนูญเมจิ.....	43
แนวคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญของกลุ่มผู้นำและปัญญาชน.....	43
การดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ.....	45
สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญเมจิ.....	47
การสร้างความมั่นคงและเข้มแข็งทางทหาร.....	49
การพัฒนาด้านกองทัพ.....	50
การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหาร.....	53
การดำเนินนโยบายสู่ความเป็นจักรวรรดินิยม.....	57
3 การปฏิรูปทางสังคม.....	60
การยกเลิกอภิสิทธิ์ชนแบบศักดินา.....	60
การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม.....	62
การรับวัฒนธรรมตะวันตก.....	62
การหวนกลับมาหาประเพณีเดิมของญี่ปุ่น.....	67
การปลูกฝังวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมเดิมในกลุ่มนักเรียน.....	68
การปรับและปลูกฝังวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมเดิมให้แก่ทหาร...	69
การนำลัทธิชินโตมาเป็นหลักในการหล่อหลอมจิตใจของชาวญี่ปุ่น	
ให้เป็นหนึ่งเดียว.....	70
การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล.....	71
การปฏิรูปด้านระบบกฎหมาย.....	71
การปฏิรูปด้านการศาล.....	74
การพัฒนาการศึกษา.....	74
การรับวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก.....	75
การแปลตำราของชาติตะวันตก.....	75
การจ้างครูชาวต่างประเทศ.....	77
การส่งคนไปศึกษาและทำงานในต่างประเทศ.....	78

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3 (ต่อ)	การจัดระบบการศึกษาแผนใหม่.....	80
4	การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ.....	85
	การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ.....	86
	การปรับปรุงระบบภาษีที่ดิน.....	86
	การดำเนินการยกเลิกระบบการให้เบี้ยหวัดรายปีแก่ไ้ตเมี้ยวและชามูไร. .	90
	นโยบายทางด้านการคลัง.....	91
	การปฏิรูประบบการเงินและการธนาคาร.....	91
	นโยบายการแก้ปัญหาด้านการเงินของมะซีกะตะ.....	94
	การพัฒนาระบบการธนาคารเพื่อสร้างฐานความมั่นคงทางการเงินของประเทศ..	96
	การจัดตั้งธนาคารพิเศษ.....	97
	ธนาคารพาณิชย์.....	98
	การพัฒนาด้านการคมนาคมและการสื่อสาร.....	98
	การรถไฟ.....	99
	การเดินเรือ.....	100
	การสื่อสาร.....	101
	การพัฒนาทางการเกษตร.....	102
	การพัฒนาอุตสาหกรรม.....	105
	การนำความรู้และเทคโนโลยีในการผลิตแบบตะวันตกมาใช้.....	106
	การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ.....	107
	การขายกิจการรัฐวิสาหกิจให้กับภาคเอกชน.....	108
	การส่งเสริมบริษัทและธุรกิจเอกชน.....	109
	นโยบายการค้ากับต่างประเทศ.....	110
5	ผลของการดำเนินการ : บรรลุเป้าหมาย “ฟูโกกุ เคียวเฮ”	113
	ผลสำเร็จในการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างชาติ.....	113
	ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ.....	116
	ผลสำเร็จด้านการทหาร.....	120
	สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีน (ค.ศ. 1894 – 1895).....	120
	การส่งกองทหารเข้าไปในจีนใน ค.ศ. 1900.....	125
	การทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษ.....	127

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
5 (ต่อ)	สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (ค.ศ. 1904 – 1905).....	128
	การผนวกเกาหลี.....	131
	บทบาทของญี่ปุ่นในการใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ :	
	กรณี ประเทศไทย.....	133
	ผลกระทบจากการทำให้บรรลุเป้าหมาย พุโกกุเคียวเฮ	135
	การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งผลกระทบด้านเกษตรกรรม	135
	ปัญหาความทุกข์ยากของแรงงาน	137
	ปัญหาที่เป็นผลกระทบจากการให้อภิสิทธิ์แก่ทหารและการปลุกฝัง	
	ลัทธิชาตินิยม : การนำพาประเทศเข้าสู่สงคราม	138
	บทสรุป.....	140
	บรรณานุกรม.....	145
	ภาคผนวก	152
	ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์	161

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 แสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินของแต่ละสถาบัน.....	8
2 แสดงผลผลิตอาหารเฉลี่ยรายปี.....	105
3 แสดงมูลค่าการค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นระหว่าง ค.ศ. 1859 – 1912.....	117

บทนำ

ญี่ปุ่นตอนปลายสมัยโทกูงาวะ (Tokugawa) ประสบกับปัญหาหลายประการด้วยกัน โดยเฉพาะภายหลังการเข้ามาของ แมทธิว คาลเบรียท เปอร์รี่¹ (Matthew Calbraith Perry) ในทศวรรษ 1850 ทำให้นโยบายปิดประเทศของโชกุนอิเอะมิตสึ (Shogun Iemitsu) ที่ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1639² และได้รับการยอมรับให้เป็นกฎหมายแห่งบรรพบุรุษ³ ที่ดำเนินมากกว่า 200 ปีต้องสิ้นสุดลง เมื่อชาติตะวันตกบีบบังคับให้โชกุนทำสนธิสัญญาทางการค้า ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ตามแบบสมัยจักรวรรดินิยมเหมือนกับที่ทำกับประเทศอื่นๆ คือ การถือหลักสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และกำหนดพิกัดอัตราภาษีทั้งเข้าและออกตายตัว นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่ม ผู้ปกครองจนนำไปสู่ความแตกแยกทางการเมือง ก่อให้เกิดปัญหาแย่งชิงอำนาจกันเองในรัฐบาลโชกุน ขณะเดียวกันกลุ่มไดเมียว⁴ (Daimyo) และซามูไร⁵ (Samurai) ที่ต่อต้านการเข้ามาของชาติตะวันตก ทำการ

¹ แมทธิว คาลเบรียท เปอร์รี่ เป็นนายทหารยศพลเรือจัตวาของสหรัฐอเมริกาที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้บังคับบัญชากองเรือรบที่เรียกว่า “เรือดำ” มาয়ั้งญี่ปุ่นเพื่อบังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศเพื่อความเจริญทางการค้า ซึ่งเป็นผลมาจากการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของการใช้เรือกลไฟในการขนส่ง และสหรัฐอเมริกาค้นพบว่าเส้นทางที่สั้นที่สุดที่จะไปยังแผ่นดินใหญ่ของเอเชีย (ใช้เวลา 18 วัน) คือผ่านไกล์ฝั่งทะเลของญี่ปุ่น ส่งผลให้ทั้งกองทัพเรือ - พ่อค้า ต้องการที่จะมีสถานีเติมเชื้อเพลิงและเสบียงอาหารที่ญี่ปุ่น. [อ้างจาก ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). ศตวรรษใหม่ของญี่ปุ่น จากเปอร์รี่ - ปัจจุบัน = *Japan's Modern Century*. บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และสุภัทรา นิลวัชร. หน้า 14.]

² การดำเนินการเกี่ยวกับกฎหมายปิดประเทศ มีการดำเนินการออกเป็น 5 ขั้นตอน ซึ่งประกาศใช้ในทศวรรษ 1630 คือ 1. วันที่ 28 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1633 มี 17 ข้อ 2. วันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ. 1634 มี 17 ข้อ 3. วันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ. 1635 มี 17 ข้อ 4. วันที่ 19 พฤษภาคม ค.ศ. 1636 มี 19 ข้อ และฉบับสุดท้ายประกาศใช้วันที่ 5 กรกฎาคม ค.ศ. 1639 ซึ่งมีรายละเอียดของปีอื่นซ้ำ และเรือของโปรตุเกสก็ถูกห้ามล่าสัตว์ในปีนั้น จึงเหลือเพียงเรือจากประเทศจีนและฮอลันดา ในลักษณะเช่นนี้ญี่ปุ่นจึงก้าวเข้าสู่ภาวะของการปิดประเทศ [อ้างจาก มาซาฮิโร คิมูระ. (2535). *การปฏิวัติทางด้านราคาในห้วงสมุทแปซิฟิก ค.ศ. 1600 – 1650 : เงินเม็กซิกัน – เปรู กับการปิดประเทศของญี่ปุ่น = La Revolucion de los Precios en la Cuenca del Pacifico 1600 – 1650 : La Plata Mexico – Peruana y el Aislamiento Japonés (Sakoku)*. แปลโดย จิตรภรณ์ ดันรัตน์กุล. หน้า 163 – 164.]

³ William Gerald Beasley. (1969). *The Modern History of Japan*. p. 38.

⁴ ไดเมียว เป็นหัวหน้าหรือเจ้านายของซามูไร ในสมัยโบราณเรียกว่า ชูโกะ (Shugo) ซึ่งตั้งต้นขึ้นมาจากการสู้รบ ในสมัยโทกูงาวะ ไดเมียวทำหน้าที่เป็นเจ้าผู้ครองอันต่างๆ โดยโชกุนเป็นผู้มีอำนาจแต่งตั้งหรือถอดถอนไดเมียว และหากเกิดสงครามไดเมียวจะทำหน้าที่เป็นนายพล โดยมีโชกุนเป็นผู้บัญชาการกองทัพ

⁵ ซามูไร คือกลุ่มชนนักรบของญี่ปุ่น คำว่าซามูไร ตามความหมายของภาษาญี่ปุ่นโบราณแปลว่า “ผู้รับใช้” ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่รับใช้เจ้านายคือโชกุน หรือไดเมียว ในช่วงเกิดสงครามจะทำหน้าที่เป็นนักรบ แต่ในช่วง ที่ประเทศปลอดจากภัยสงครามซามูไรได้กลายมาเป็นผู้บริหารการปกครองท้องถิ่น และเป็นผู้ติดตามไดเมียว

โจมตีทำร้ายชาวต่างชาติ เป็นเหตุให้ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส และฮอลันดา ส่งกองทัพเรือเข้ามา แต่การสู้รบก็จบลงอย่างรวดเร็วด้วยการพ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิงของกองทัพซามูไร เป็นเหตุให้ รัฐบาลโชกุนต้องชดใช้ค่าเสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับประเทศกำลังประสบวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ เพราะญี่ปุ่นขาดประสบการณ์ทางด้านการค้าระหว่างประเทศ ก่อให้เกิดปัญหาเงินเฟ้อเนื่องจากมีการผลิตเงินออกมาใช้กันอย่างแพร่หลาย ปัญหาสินค้าภายในขาดแคลนและมีราคาสูง ปัญหาการไหลออกของทองคำเนื่องจากค่าของโลหะเงินในญี่ปุ่นกับภายนอกแตกต่างกัน กล่าวคือในญี่ปุ่นเงินเหรียญมีส่วนผสมของทองคำต่อเงินเป็นอัตราส่วน 1 : 6 หรือ 1 : 5 ในขณะที่อัตราส่วนของโลกภายนอกเป็น 1 : 15¹ ส่งผลให้พ่อค้าชาวญี่ปุ่นต้องล้มละลาย และเมื่อรัฐบาลโชกุนแก้ปัญหาทางการเงินด้วยการเก็บภาษีเพิ่ม ยิ่งทำให้ประชาชนที่ประสบกับปัญหาความยากจนและอดอยากอยู่แล้วต้องเดือดร้อนอย่างหนัก ผลที่ตามมาคือ เกิดการจลาจลในหมู่ชาวนา จากสภาพดังกล่าวทำให้ไดเมียวหลายคนประกาศตนเป็นอิสระ

การที่โชกุนไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของรัฐบาลบากูฟุ (Bakufu) ทำให้เกิดการรวมกลุ่มต่อต้านโชกุน ภายใต้คำขวัญที่ว่า “ถวายพระเกียรติแก่จักรพรรดิ (Son - no) ขับไล่คนป่าเถื่อน (Jo - i) ปิดเมืองท่า (Sak - ko) ปฏิรูปประเทศ”² ก่อตั้งให้โชกุนลาออกจากตำแหน่ง โดยมีซามูไรจากฮัน³ (Han) ทั้งสี่คือ ซัทสึมา (Satsuma) โชชู (Choshu) ฮิเซน (Hizen) และโทสะ (Tosa) เป็นผู้นำในการโค่นล้มโทกูงาวะ สถานการณ์ยิ่งยุ่งยากขึ้นอีกเมื่อโชกุนอิเอโมชิ (Iemochi) ถึงแก่อนิจกรรมในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1866⁴ เคอิกิ (Keiki) ได้รับตำแหน่งโชกุนแทน ต่อมาในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 จักรพรรดิโคเมอิ (Komei) ก็สิ้นพระชนม์ เจ้าชายมัตสึฮิโตะ (Mutsuhito) ได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งจักรพรรดิ อย่างไรก็ตามกระแสการต่อต้านโชกุน เรียกร้องให้คืนอำนาจแก่จักรพรรดิยิ่งเพิ่มมากขึ้น⁵ ทำให้มีการถวายอำนาจคืนสู่จักรพรรดิในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1867 จึงเป็นการสิ้นสุดสมัยโทกูงาวะ หลังจากปกครองญี่ปุ่นมานานถึง 265 ปี และถือเป็นการสิ้นสุดสมัยฟิวตัล

สมัยเมจิ (Meiji, 1868 - 1912) จักรพรรดิมัตสึฮิโตะหรือเป็นที่รู้จักกันต่อมาในนาม “จักรพรรดิเมจิ” ทรงปกครองประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1868 - 1912 โดยมีกลุ่มผู้นำจากฮันทั้งสี่ คือ ซัท-โช-อิ-โท เป็นกำลังสำคัญ งานชิ้นสำคัญที่รัฐบาลสมัยเมจิในระยะแรกต้องรีบดำเนินการอย่างเร่งด่วนคือ สะสาง

¹ อี. เอช. นอร์แมน. (2526). ญี่ปุ่น : การก่อตัวเป็นชาติสมัยใหม่ = *Japan's Emergence As a Modern State*. แปลโดย พรรณี จัตรพลรักษ์. หน้า 65.

² เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). ญี่ปุ่นสมัยใหม่. หน้า 99.

³ ฮัน หมายถึง ระบบผู้ถือครองที่ดินในหัวเมืองต่างๆ หรืออาจเทียบเท่ากับแคว้น โดยมีไดเมียวเป็นผู้ปกครอง

⁴ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่. = *A History of Modern Japan*. แปลโดย พรรณี สรุณบุญมี และประกายทอง สิริสุข. หน้า 93.

⁵ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 88

⁶ อี. เอช. นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 65.

ปัญหาที่ยังค้างคาจากสมัยโทกูงาวะทั้งที่เป็นปัญหาที่เกิดจากปัจจัยภายในและจากปัจจัยภายนอก ซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงและความอยู่รอดของประเทศ ประกอบกับญี่ปุ่นเองยอมรับความจริงว่า ประเทศญี่ปุ่นมีความล้าหลังกว่าชาติตะวันตกในทุกๆ ด้านเป็นอย่างมาก เป็นเหตุให้ผู้เฒ่าต้องเปลี่ยนนโยบายจากการต่อต้านและเป็นศัตรูกับชาติตะวันตกมาเป็นผูกมิตรแทน และเห็นว่าการที่ญี่ปุ่นจะเจริญทัดเทียมกับชาติตะวันตกได้นั้นมีทางเดียวคือ การเลียนแบบตะวันตก แนวคิดดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับผู้เฒ่าในรัฐบาลเมจิเท่านั้น แต่ยังเกิดกับกลุ่มปัญญาชนของญี่ปุ่นเช่นกัน โดยเฉพาะฟุกุซะวะ ยูกิชิ (Fukuzawa Yukichi) ซึ่งเป็นนักคิดที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลในการนำแนวทางสร้างสรรค์สังคมแบบตะวันตกมาสู่สังคมญี่ปุ่นยิ่งกว่าใครทั้งหมด¹ ฟุกุซะวะได้กล่าวไว้ว่า “ทั้งเอเชียและหันไปสู่อุโรป เพื่อเป็นแกนนำไปสู่ความทันสมัย”² การเปลี่ยนทัศนคติดังกล่าวทำให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาความรู้และวิชาการที่ก้าวหน้าจากตะวันตก เพื่อนำมาพัฒนาประเทศภายใต้คำขวัญที่ถือเป็นอุดมการณ์ของชาติที่ว่า “ฟูกูกุ เคียวเฮ” (Fukoku Kyohei) หรือ การสร้างประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง และที่สำคัญคือต้องการให้ชาติตะวันตกยอมรับในเรื่องความทันสมัยและเท่าเทียมกัน ด้วยการยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งถือเป็นเป้าหมายหลักของบรรดาผู้นำในสมัยเมจิ³ และในการนำประเทศเพื่อให้บรรลุถึงอุดมการณ์ดังกล่าว ผู้นำได้กำหนดนโยบายการปรับปรุงประเทศหรือที่เรียกว่า พระราชบัญญัติ หรือ ชาเตอร์โอท (Charter Oath) โดยจักรพรรดิเป็นผู้ประกาศใช้ในวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1868 ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ 5 ประการคือ⁴

1. จะมีการตั้งรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน
2. ประชาชนทุกชั้นจะร่วมมือกันปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล
3. จะให้สิทธิเสรีภาพแก่คนทุกชนชั้น
4. ยกเลิกวัฒนธรรมที่ล้าสมัย
5. จะเสาะแสวงหาความรู้จากดินแดนต่างๆ ทั่วโลก และส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของประเทศ

เพื่อให้เป็นไปตามนโยบายที่วางไว้ญี่ปุ่นจึงต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาญี่ปุ่นในทุกๆ ด้าน ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มี.ค.). “ฟูกุซาวา ยูกิชิ ผู้นำทางความคิดของญี่ปุ่นสมัยเมจิ” . งามคำแหง (พิเศษ) หน้า 37.

² ลิขิต ชีรเวทิน. (2530). การพัฒนาญี่ปุ่นสมัยเมจิ - สงครามโลกครั้งที่ 2. หน้า 36.

³ เดอ บาร์, วิลเลียม ซีโอเดอร์. (2515). บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น เล่ม 3 = *Sources of Japanese Tradition*. แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ หน้า 400.

⁴ สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2543). ญี่ปุ่นบนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ (ทศวรรษที่ 1860 – 1990). หน้า 23.

ด้านสังคม รัฐบาลให้ความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมเพราะถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้านอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญ มีดังนี้

ประการแรก การยกเลิกระบบชนชั้นใน ค.ศ. 1869 ซึ่งเดิมแบ่งคนออกเป็น 4 ชนชั้นคือ ชนชั้นนักรบ ชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า การประกาศยกเลิกดังกล่าวทำให้คนมีความเสมอภาคกันทางกฎหมาย

ประการที่สอง การรับวัฒนธรรมตะวันตก เนื่องจากชาติตะวันตกดูถูกชนบทรหมนิยมประเพณีและวัฒนธรรมหลายๆ อย่างของญี่ปุ่นว่าล้าหลัง ประกอบกับความเข้าใจของชาวญี่ปุ่นเองที่ว่าวัฒนธรรมตะวันตกเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัย ญี่ปุ่นจึงควรเอาเป็นแบบอย่างเพื่อให้ชาติตะวันตกยอมรับญี่ปุ่น แต่การเลียนแบบตะวันตกของญี่ปุ่นก็ดำเนินอยู่เพียงระยะสองทศวรรษแรกของสมัยเมจิ ต่อมาการเลียนแบบตะวันตกค่อยๆ ลดลง ญี่ปุ่นได้ยกเลิกสิ่งใดก็ตามที่เห็นว่าไม่เหมาะสมกับสังคมของตน พร้อมๆ กับการเน้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมของญี่ปุ่น เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

ประการที่สาม การปฏิรูปกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป มีการปฏิรูปกฎหมายใหม่โดยนำแบบอย่างกฎหมายตะวันตกทั้งที่เป็นกฎหมายแพ่งและอาญา รวมทั้งในด้านโครงสร้างและวิธีการศาลมาใช้ โดยช่วงแรกยึดกฎหมายฝรั่งเศสเป็นแม่แบบ แต่ต่อมายึดตามแบบกฎหมายเยอรมนี¹

ประการที่สี่ การพัฒนาทางการศึกษา เป็นนโยบายที่รัฐบาลให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะการพัฒนาประเทศจะประสบผลสำเร็จต้องอาศัยทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญ รัฐบาลจึงวางมาตรการดำเนินการพัฒนาในด้านการศึกษาสองประการคือ การรับวิทยาการจากตะวันตกและการจัดระบบการบริหารการศึกษาแผนใหม่ สำหรับการรับวิทยาการจากตะวันตกนั้น ประกอบด้วยแนวทางการดำเนินการสามวิธีคือ การแปลตำราจากตะวันตก การจ้างครูชาวต่างประเทศ และการส่งคนไปศึกษาในต่างประเทศ² โดยการดำเนินการดังกล่าวได้จัดทำอย่างเป็นระบบ อาทิ การจัดตั้งกรมการแปลตำรา การส่งนักศึกษาไปศึกษาในต่างประเทศโดยพิจารณาถึงระดับสติปัญญา รวมทั้งการกำหนดสาขาวิชาเรียนและประเทศที่เรียนอย่างชัดเจน โดยมีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ควบคุม³ สำหรับการจัดระบบการศึกษาแผนใหม่ รัฐบาลได้กำหนดพระราชบัญญัติการศึกษา ให้เด็กทั้งหญิงและชายต้องศึกษาภาคบังคับในระดับประถมศึกษา 4 ปี ใน ค.ศ. 1890 ต่อมาขยายเป็น 6 ปี ใน ค.ศ. 1907 นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งโรงเรียนเทคนิคและมหาวิทยาลัยขึ้นหลายแห่ง ทำให้การศึกษาระบายไปสู่ชนทุกระดับ ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงได้ชื่อว่าเป็นประเทศหนึ่งในโลกที่มีประชากร อ่านออกเขียนได้สูงมาก และมีการศึกษาดีพร้อมที่จะเข้าสู่สังคมสมัยใหม่⁴

¹ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 250.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มี.ค. – เม.ย.). “การพัฒนาการศึกษาของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ”. เอกสารวิชาการไทยญี่ปุ่นศึกษา. 1 (1) หน้า 12.

³ แหล่งเดิม. หน้า 33.

⁴ โรเจอร์ เอฟ. แอคเคท. (2522). ประวัติศาสตร์และอารยธรรมญี่ปุ่น = *An Introduction to Japanese Civilization*. บรรณาธิการแปลโดย เพ็ญศรี กาญจนมัย. หน้า 252.

ด้านเศรษฐกิจ การศึกษาประวัติศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นสมัยเมจิ นับได้ว่าเป็นระยะที่น่าสนใจที่สุด เพราะเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ หลายประการ เป็นการเปลี่ยนจากระบบการผลิตแบบยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์ การดำเนินการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจประกอบด้วย

ประการแรก การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เป็นการขจัดอุปสรรคของการดำเนินการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและปูพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ เช่น การปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีที่ดิน การปฏิรูประบบการเงิน การพัฒนาการคมนาคมและการสื่อสาร

ประการที่สอง การพัฒนาอุตสาหกรรม นับเป็นนโยบายหลักของการพัฒนาเศรษฐกิจเพราะผู้นำในขณะนั้นเห็นว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นการทำให้ประเทศมั่นคงและมั่งคั่ง แต่การพัฒนาในด้านนี้ต้องอาศัยความรู้และเทคนิคจากตะวันตก ด้วยเหตุนี้การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นจึงเริ่มตั้งแต่ การใช้นโยบายการถ่ายทอดความรู้จากตะวันตก โดยจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาสอนและให้คำแนะนำ การส่งนักศึกษาไปศึกษาต่างประเทศ การจัดตั้งโรงเรียนวิชาชีพ ฯลฯ นอกจากนี้รัฐบาลยังมีนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมการผลิต ทั้งที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการเอง และยังส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาดำเนินการด้วย

ประการที่สาม การพัฒนาด้านการเกษตร แม้จะไม่โดดเด่นเท่ากับการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม แต่รัฐบาลได้ดำเนินการศึกษาด้านการเกษตรเพื่อการเพิ่มผลผลิต เช่น การจัดตั้งสถานีทดลองทางการเกษตร มีการขยายการทดลองเพาะพันธุ์ไม้อย่างกว้างขวาง และได้นำเอาพันธุ์ไม้ต่างชนิดมาผสมกัน ทำให้ได้พันธุ์ใหม่ออกมามากมาย¹ นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมให้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย เช่น ระบบชลประทาน การปรับปรุงพันธุ์ข้าว การควบคุมแมลง การใช้ปุ๋ย ฯลฯ ทำให้ผลผลิตภาคเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก

ประการที่สี่ การดำเนินนโยบายการค้ากับต่างประเทศ รัฐบาลได้ดำเนินการควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจด้านอื่นๆ เนื่องจากการขาดแคลนวัตถุดิบและเพื่อแก้ปัญหาการขาดดุลการค้า ทำให้ต้องส่งผลผลิตภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ รัฐบาลจึงให้ความสำคัญต่อนโยบายการค้ากับต่างประเทศ โดยที่รัฐบาลใช้นโยบายส่งเสริมการส่งออก อาทิเช่น จัดเผยแพร่อินค้าของญี่ปุ่นให้ต่างชาติรู้จัก ส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจตลาดต่างประเทศ และรัฐบาลเองยังทำการค้าโดยตรง รวมทั้งส่งเสริมให้พ่อค้าญี่ปุ่นทำการค้ากับต่างประเทศทั้งการส่งออกและนำเข้าโดยตรง

ด้านการเมืองการปกครอง สมัยเมจิก้าวได้ว่าเป็นสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองอย่างมาก ผู้นำได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงและวางรากฐานทางการเมืองการปกครองที่สำคัญๆ หลายประการเพื่อนำญี่ปุ่นเข้าสู่สมัยใหม่ อาทิ

ประการแรก การยกเลิกระบบการปกครองแบบฟิวดัลใน ค.ศ. 1871 และจัดแบ่งเขตการปกครองใหม่โดยตั้งเป็นจังหวัด (Ken) โดยรัฐบาลเป็นผู้แต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดจากส่วนกลาง

¹ Shibusawa Keizo. (1958). *Japanese Society in the Meiji Era*. P 434.

ไปปกครอง¹ เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พื้นฟูระบบจักรพรรดิให้เป็นศูนย์กลางเพื่อประชาชน จะได้ให้ความร่วมมือ และปฏิบัติตามนโยบายของรัฐในการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ

ประการที่สอง ด้านการทหาร ผู้นำมีนโยบายจัดระบบกองทัพให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก จึงมีโครงการปรับปรุงกองทัพครั้งใหญ่ขึ้นใน ค.ศ. 1872 เช่นออกประกาศการเกณฑ์ทหารใน ค.ศ. 1873 การนำระบบการฝึกทหารของชาติตะวันตกมาใช้ นับว่าเป็นการทำลายการผูกขาดที่ชามูไรเคยมีในเรื่องอาวุธและการฝึกอบรมการทหาร การเตรียมการป้องกันภัยจากภายนอก โดยการเร่งสร้างเรือรบ ระบบป้องกันชายฝั่งทะเล การตั้งโรงเรียนนายร้อย โรงงานผลิตอาวุธ ฯลฯ

ประการที่สาม การคัดเลือกข้าราชการจากการพิจารณาตามสายโลหิตในสมัยโทกูงาวะมาเป็นแบบพิจารณาความสามารถของบุคคลโดยการศึกษาและสอบคัดเลือก²

ประการที่สี่ การเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางการเมือง เดิมการปกครองของญี่ปุ่นเป็นเรื่องของชนชั้นปกครอง ประชาชนไม่มีบทบาทในทางการเมือง แต่ในสมัยเมจิกลุ่มผู้นำ - ปัญญาชน ได้ศึกษาแนวคิด ปรัชญาการเมืองสำนักต่างๆ ของชาติตะวันตก และได้รวมกลุ่มปรัชญาทางการเมืองตามที่ตนนิยม เช่นกลุ่มลัทธิทุนนิยม (Capitalism) กลุ่มลัทธิสังคมนิยม (Socialism) กลุ่มนิยมลัทธิประชาธิปไตย(Democracy)³ ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมในทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ ขึ้น อาทิ การวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลในหนังสือพิมพ์ การจัดตั้งพรรคการเมืองก่อนที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฯลฯ

ประการที่ห้า การประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญปกครองประเทศใน ค.ศ. 1889 นับเป็นการปฏิรูปครั้งสำคัญในด้านการเมืองการปกครองของญี่ปุ่น และรัฐธรรมนูญเมจิถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของโลกตะวันออก⁴

หลังจากญี่ปุ่นได้มีมาตรการต่างๆ ออกมาดำเนินการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ช่วงระยะเพียงแค่ 2 - 3 ทศวรรษ ญี่ปุ่นได้เริ่มแสดงให้เห็นถึงศักยภาพและผลสำเร็จของการดำเนินการพัฒนานั้นก็คือ ประการแรก การพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมได้พัฒนาขึ้นอย่างมากทั้งที่เป็นอุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมเบา ประการที่สอง การได้รับชัยชนะในการทำสงครามกับจีน ใน ค.ศ. 1894 - 1895 ประการที่สาม ชาติตะวันตกยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม นับเป็นชาติแรกในเอเชียที่สามารถแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมได้ ประการที่สี่ อังกฤษยอมทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1902 ประการที่ห้า การได้รับชัยชนะในการทำสงครามกับรัสเซียใน ค.ศ. 1904 - 1905 ประการที่หกการผนวกเกาหลีเข้าเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1910 และประการสุดท้ายการดำเนินนโยบายลัทธิจักรวรรดินิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหตุการณ์ที่กล่าวมาเป็นบทพิสูจน์ถึงความสำเร็จของการทำให้บรรลุเป้าหมายประเทศมุ่ง

¹ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig. (1982). *Japan : Tradition and Transformation*. p. 138.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2524). *คนญี่ปุ่น*. หน้า 146.

³ เขียน ชีระวิทย์. (2508). *วิวัฒนาการการปกครองของญี่ปุ่น*. หน้า. 86.

⁴ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2527). *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของญี่ปุ่นสมัยใหม่*. หน้า 153 - 154.

คั้งและการทหารเข้มแข็งในสมัยเมจิ ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นก้าวขึ้นสู่เวทีการเมืองโลกของญี่ปุ่น และเป็นชาติแรกที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาตนจากประเทศด้อยพัฒนาเล็กๆ ประเทศหนึ่งซึ่งแยกตัวออกอยู่อย่างโดดเดี่ยวมาเกือบ 200 ปี

ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเรื่อง ญี่ปุ่น : การเปลี่ยนแปลงในสมัยเมจิ (ค.ศ.1868 - 1912) เพื่อบรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” เนื่องจากช่วงเวลานี้เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ที่สำคัญช่วงหนึ่งของญี่ปุ่น ญี่ปุ่นได้ดำเนินการพัฒนาเพื่อขจัดความล้าหลังและพยายามก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศสมัยใหม่ ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง เพื่อความเป็นมหาอำนาจทัดเทียมกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก แม้จะประสบกับอุปสรรคในการดำเนินการอยู่บ้างซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลง แต่ญี่ปุ่นก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ กล่าวได้ว่าญี่ปุ่นสามารถเลียนแบบตะวันตกในระยะแค่ปลายสมัยเมจิก็คือประสบความสำเร็จ ในขณะที่ประเทศอื่นๆ ในเอเชียที่ประสบกับปัญหามากมายซึ่งยังคงค้างคาจนถึงปัจจุบัน และการเปลี่ยนแปลงในสมัยเมจิถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญ ที่ทำให้ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาประเทศมาจนถึงทุกวันนี้ จึงจัดว่าเป็นช่วงที่น่าสนใจและควรแก่การศึกษาสมัยหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ประเทศญี่ปุ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงในสมัยเมจิ เพื่อบรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” (ค.ศ. 1868 - 1912) ปรากฏว่ายังไม่พบงานวิจัยใดที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ในภาคภาษาไทย

จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและเหตุปัจจัย ที่นำไปสู่การดำเนินการปฏิรูปในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)
2. เพื่อศึกษาถึงอุดมการณ์ของผู้นำที่เป็นแนวทางในการทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)
3. เพื่อศึกษา วิธีการดำเนินการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาญี่ปุ่นทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)
4. เพื่อศึกษาผลของการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)

ความสำคัญของการศึกษาวิจัย

1. ทำให้ทราบภูมิหลังและสาเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การปฏิรูปในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)
2. ทำให้เข้าใจถึงอุดมการณ์ของผู้นำในการทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)
3. ทำให้เข้าใจถึงวิธีการดำเนินการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาญี่ปุ่นทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครองในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912) ได้ดียิ่งขึ้น
4. ทำให้ทราบผลของการดำเนินการทำให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหาร

เข้มแข็ง” ในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912) เพื่อเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นได้เข้าใจดียิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษาวิจัย

การศึกษาสารนิพนธ์เรื่องนี้จะศึกษาการดำเนินการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครองในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912)

วิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษาค้นคว้าในสารนิพนธ์เรื่องนี้ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ และนำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งจะเป็นการวิจัยข้อมูลเอกสารเป็นหลัก เอกสารที่ใช้ทำการศึกษาเป็นเอกสารชั้นรองทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

นิยามศัพท์เฉพาะ

ฟูโกกุ เคียวเฮ (Fukoku Kyohei) = ประเทศที่ร่ำรวยและการทหารเข้มแข็ง เป็นจุดมุ่งหมายของผู้นำสมัยเมจิ ที่ต้องการสร้างประเทศญี่ปุ่นให้เป็นประเทศที่มีความมั่งคั่งและมีความเข้มแข็งทางการทหาร เพราะผู้นำญี่ปุ่นเชื่อว่าหากญี่ปุ่นมีกองทัพที่เข้มแข็งก็จะเสริมสร้างศักยภาพของประเทศให้เท่าเทียมมหาอำนาจตะวันตก ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อหารายได้มาสร้างความเข้มแข็งของกองทัพ

ระบบบะกุ - ฮั่น (Baku - Han System) = ระบบการปกครองในสมัยโทกูงาวะที่แบ่งการปกครองออกเป็น 2 ส่วน คือ บากุฝุ และ ฮั่น บากุฝุหมายถึงรัฐบาลกลางที่มีโชกุนเป็นประมุข ส่วนฮั่นเป็นรัฐบาลส่วนท้องถิ่นมีไดเมียวเป็นผู้มีอำนาจภายในฮั่น และฮั่นแต่ละฮั่นมีขนาดใหญ่ - เล็ก ไม่เท่ากันและมีจำนวนไม่แน่นอน เนื่องจากโชกุนเป็นผู้มีอำนาจแต่งตั้งหรือถอดถอนไดเมียวและรับฮั่นคืน (แต่อยู่ในช่วงประมาณ 245 - 295 ฮั่น)

แหล่งศึกษาค้นคว้า

หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จ. นครปฐม
 หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 หอสมุดคณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 หอสมุดสยามสมาคม
 หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ

บทที่ 1

ความเป็นมา เหตุปัจจัยและอุดมการณ์ของผู้นำในการปฏิรูปสมัยเมจิ

คำว่า “เมจิ” (Meiji) เป็นชื่อปีสมัยของญี่ปุ่นในระหว่างที่จักรพรรดิเมจิขึ้นครองราชย์ ซึ่งตรงกับ ค.ศ. 1868 – 1912 และเป็นสมัยที่ญี่ปุ่นดำเนินการพัฒนาในทุก ๆ ด้านทั้งในด้านสังคมที่พัฒนาจากสังคมแบบฟิวดัลเข้าสู่สมัยใหม่ ด้านเศรษฐกิจก็เป็นช่วงที่พัฒนาจากระบบเศรษฐกิจยังชีพแบบฟิวดัลไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบพาณิชย์นิยมอย่างเป็นระบบและพัฒนาไปสู่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมในที่สุด สำหรับในด้านการเมืองการปกครองก็กล่าวได้ว่าเป็นสมัยที่มีการปกครองที่ทันสมัยและเด่นมากที่เป็นเช่นนี้เพราะสมัยเมจิเป็นช่วงที่โลกอยู่ในช่วงเวลาของลัทธิจักรวรรดิ ประเทศมหาอำนาจตะวันตกได้ขยายอิทธิพล เข้ามาครอบคลุมประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชีย ทำให้ประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้เป็นที่น่าสนใจของนักประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของประเทศญี่ปุ่น เพราะเป็นประเทศเดียวที่สามารถพัฒนาตนเองจนประสบความสำเร็จ และได้กลายเป็นตัวกระตุ้นให้ประเทศอื่นๆ ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของชาติตะวันตก พยายามดำเนินรอยตาม อย่างไรก็ตามอิทธิพลของชาติตะวันตกก็ไม่ใช่เป็นตัวแปรเพียงอย่างเดียวที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องดำเนินการปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิ แต่เนื่องจากพื้นฐานของญี่ปุ่นในสมัยโทกูงาวะได้เตรียมความพร้อมให้แก่ญี่ปุ่นในสมัยเมจิ

ภูมิหลังของญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ

หลังจากการเกิดสงครามแพร่สะพัดทั่วไปในญี่ปุ่นซึ่งกินระยะเวลายาวนานเกือบร้อยปี ที่เรียกกันว่า “สงครามกลางเมือง” หรือ เซนโงะกุ จิได (Sengoku Jidi)¹ ซึ่งเป็นสงครามระหว่างไดเมียวประจำชั้นต่างๆ มีวัตถุประสงค์ต้องการรวมการปกครองประเทศญี่ปุ่นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้นำในการรวมชาติญี่ปุ่นที่สำคัญคนแรกคือ โอะดะ โนบุนะงะ (Oda Nobunaga) ยกกำลังเข้ายึดเกียวโตใน ค.ศ. 1568 และโค่นล้มอำนาจของโชกุนตระกูลอะชิกะงะ (Ashikaga) ใน ค.ศ. 1573² แต่โนบุนะงะถูกฆ่าตายใน ค.ศ. 1582 ทำให้โทะโยะโตะมิ ฮิเดะโยะชิ (Toyotomi Hideyoshi) แม่ทัพคนสำคัญของโนบุนะงะได้เข้ากุมอำนาจแทน และได้ดำเนินการรวบรวมประเทศต่อไปโดยการยกกองทัพไปปราบปรามไดเมียวประจำชั้นต่างๆ ให้อยอมอ่อนน้อมได้สำเร็จใน ค.ศ. 1588 ญี่ปุ่นจึงมีการปกครองที่เป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง

ใน ค.ศ. 1598 ฮิเดะโยะชิถึงแก่กรรม ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงความเป็นใหญ่กันอีกครั้งระหว่างไดเมียว 5 คนที่ฮิเดะโยะชิได้แต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนทายาทของตนคือ ฮิเดะโยะริ (Hideyori) ซึ่งมีอายุเพียง 5 ขวบ สงครามครั้งนี้เรียกกันว่า “สงครามเซกิงะฮะระ” (Battle of Sekigahara) สงครามครั้งนี้สิ้นสุดลงด้วยชัยชนะของ โทกูงาวะ อิเอยะสุ (Tokugawa Ieyasu) ในวันที่ 22 ตุลาคม ค.ศ. 1600 โดยที่จักรพรรดิทรงแต่งตั้งเขาให้ดำรงตำแหน่งโชกุน ใน ค.ศ. 1603

¹ Marius B. Jansen. (2000). *The Making of Modern Japan*. p. 5.

² Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op. cit.* p. 77.

ทำให้อิเอยะสุมิอำนาจและสิทธิโดยชอบธรรมในการบริหารประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงได้ยึดเอา ค.ศ. 1603 เป็นปีแห่งการสถาปนาระบบโชกุนของตระกูลโทกูงาวะ

อิเอยะสุมิอยู่ในตำแหน่งโชกุนเพียง 2 ปี ก็สละตำแหน่งให้ลูกชาย คือ โทกูงาวะ อิเคะตะดะ (Tokugawa Hidetada) เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาการขัดแย้งในเรื่องสืบตำแหน่งหลังจากที่เขาเสียชีวิต แต่การสละตำแหน่งโชกุนของอิเอยะสุมิเป็นแค่เพียงในนามเท่านั้น เพราะในความเป็นจริงอิเอยะสุมิยังคงมีบทบาทอย่างมาก แม้แต่นักประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นเองยังได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “อิเอยะสุมิยังคงยึดตำแหน่งหน้าที่ที่เคยเป็นและเคยมีไว้ได้อย่างเหนียวแน่น”¹ ต่อมาใน ค.ศ. 1615 อิเอยะสุมิทำการปราบปรามกลุ่มของอิเคะโยะริ กองกำลังของอิเอยะสุมิประมาณ 1 แสนห้าหมื่นคน เข้าโจมตีปราสาทโอซะกะ เป็นเหตุให้อำนาจของตระกูลโทะโยะโตะมิได้สิ้นสุดลง² เนื่องจากอิเคะโยะริกับมารดาและบริวารสำคัญๆ ได้ทำอัตวินิบาตกรรม ทำให้ตระกูลโทกูงาวะมีอำนาจเด็ดขาดในญี่ปุ่น

จากบทเรียนในประวัติศาสตร์ ที่มักเกิดสงครามแย่งชิงอำนาจของไดเมียวต่างๆ รวมทั้งประสบการณ์ในช่วงเริ่มสมัยของตระกูลโทกูงาวะเอง ส่งผลให้ผู้นำรัฐบาลในสมัยแรกๆ คือ สมัยโชกุนอิเอยะสุมิ อิเคะตะดะ และ อิเอะมิสุ³ ได้วางโครงสร้างการบริหารงานหรือนโยบายหลักๆ ทางด้านการปกครองไว้อย่างซับซ้อนและมีประสิทธิภาพมาก

1. โครงสร้างทางการเมืองของญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ

อิเอยะสุมิได้สร้างปราสาทขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของการปกครองที่เอโดะ³ ปราสาทของโชกุนเปรียบเสมือนท่าเทียบรัฐบาล ขณะเดียวกันก็เป็นบ้านพักของตระกูลโทกูงาวะ ลักษณะของรัฐบาลโทกูงาวะมีลักษณะเป็นเผด็จการทางทหาร (Military Dictatorship) ที่เรียกกันว่า “รัฐบาลบากูฟุ” (Bakufu) หรือรัฐบาลโชกุน ซึ่งวางรูปแบบการปกครองประเทศแบบระบบฟิวคัล แบ่งการปกครองออกเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เรียกว่าระบบบากู-ฮัน (Baku-han System) ที่มีรากฐานการปกครองเป็นรูปแบบปริมิต โดยมีโชกุน เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด รองลงมาเป็นไดเมียว และต่ำสุดคือซามูไร ระบบบากู-ฮันมีลักษณะเป็นระบบการปกครองทั้งทางทหารและทางพลเรือน ลักษณะทางทหารคือ ชนชั้นนักรบเป็นผู้มีอำนาจปกครองในทุกๆ ด้าน ครอบคลุมสามัญชนในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ แต่เนื่องจากสมัยโทกูงาวะปลอดจากสงครามมากกว่า 200 ปี ทำให้บทบาทของผู้ปกครองสามารถปรับตัวจากระบบทหารมาเป็นระบบพลเรือน โดยมีรัฐบาลบากูฟุเป็นรัฐบาลกลางและ

¹ ริชาร์ด สเตอร์รี. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 53 – 54.

² George Sansom. (1966). *A History of Japan*. p. 9.

³ Edwin O Reischauer, Albert M Craig. (1982). *op.cit.* p. 81.

³ เอโดะ คือ โตเกียวในปัจจุบัน แต่ในการเขียนงานวิจัยฉบับนี้ช่วงแรกผู้วิจัยขอใช้คำว่า “เอโดะ” ก่อน แต่หลังจากการเปลี่ยนชื่อเอโดะเป็นโตเกียวใน ค.ศ. 1869 ก็จะใช้คำว่า “โตเกียว” สำหรับส่วนที่เคยเป็นปราสาทของโชกุนโทกูงาวะปัจจุบันคือลานบริเวณพระราชวังพระจักรพรรดิกลางเมืองโตเกียว

ไคเมียวเป็นรัฐบาลส่วนภูมิภาค แต่พร้อมที่จะเป็นรัฐบาลทหารได้ทันทีหากเกิดสงคราม คือโชกุนมีฐานะเป็นแม่ทัพใหญ่ ไคเมียวเป็นนายพลและชามูไรเป็นนักรบ¹

1.1 โชกุน (Shogun) ในสมัยโทกูงาวะมีจำนวนทั้งสิ้น 15 คน เนื่องจากจักรพรรดิเป็นผู้ทรงแต่งตั้ง ทำให้โชกุนมีอำนาจและสิทธิโดยชอบธรรมในการบริหารประเทศ โชกุนเป็นเจ้าของที่ดินที่ใช้เพาะปลูก 1 ใน 4 ของที่ดินที่ใช้เพาะปลูกได้ทั่วประเทศ ส่วนที่ดินที่เหลือจะจัดสรรแบ่งให้พวกขุนศึกหรือไคเมียว (Daimyo หรือ Territorial Lords) อย่างไรก็ตามมีเพียงโชกุน 3 คนแรกเท่านั้นที่ปกครองประเทศโดยลำพัง หลังจากนั้นอำนาจการบริหารขึ้นอยู่กับสถาบันโชกุนและพัฒนาเป็นระบบการปกครองส่วนกลางที่กว้างขึ้น ประกอบด้วย

คณะที่ปรึกษาใหญ่ หรือ ไทโร (Tairo) หรือ เก็นโร ตำแหน่งไทโรส่วนใหญ่จะแต่งตั้งในภาวะจำเป็นเท่านั้น โดยจะเลือกมาจากไคเมียวฟูโดที่ใกล้ชิดกับตระกูลโทกูงาวะ มีรายได้ไม่ต่ำกว่า 1 แสนโกกุ²

คณะที่ปรึกษาแห่งรัฐหรือสภาโรจู (Councillors of State or Roju) เป็นสถาบันบริหารสูงสุดที่ทำหน้าที่คล้ายคณะรัฐมนตรีในปัจจุบัน มีสมาชิกจำกัดประมาณ 4 – 5 คน อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของโชกุนโดยตรง สภานี้มีหน้าที่กำหนดนโยบายของประเทศ เช่น การตรวจตราควบคุมองค์การบริหารต่างๆ สภาโรจูเลือกมาจากไคเมียวฟูโดที่มีรายได้ประมาณ 2 หมื่นห้าพัน – 5 หมื่นโกกุ³ ภายใต้การบริหารงานของสภาโรจูมีกลุ่มข้าราชการที่สำคัญคือ กลุ่มโอเมะซุเกะ (Ometsuke) ที่ทำหน้าที่สืบราชการลับ⁴ คอยตรวจตราควบคุมจับตาดูพวกไคเมียว และเจ้าหน้าที่อื่นๆ เรียกว่า บุกิโยว (Bugyo) ทำหน้าที่เกี่ยวกับการเงิน ดุลแล้วด คาลเจ้า และเมืองใหญ่ๆ แต่หากเกิดสงคราม สภาโรจูก็จะเป็นศูนย์กลางบังคับบัญชาการรบของไคเมียวต่างๆ และออกรบในแนวหน้า⁵

สภาเยาวชนวุฒิ หรือ วาคะโคะชิโยริ (Junior Councillors) เป็นสถาบันคอยดูแลควบคุมหน่วยงานต่างๆ ของโชกุนภายในปราสาทเอโดะ มีสมาชิกประมาณ 3 – 5 คน สมาชิกคัดมาจากไคเมียวฟูโดที่มีรายได้ไม่ต่ำกว่า 1 หมื่นโกกุ เป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับโชกุนจึงมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาลมาก⁶

1.2 ไคเมียว (Daimyo) เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองอาณาบริเวณส่วนที่เป็นแคว้นของตนที่เรียกว่า “ฮัน” โดยโชกุนเป็นผู้แต่งตั้งไคเมียวและให้สิทธิไคเมียวในการปกครองฮันของ

¹ เวิร์ด, โรเบิร์ต อี และแดงด์ เอ รัสโซว์. (2524). *กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่*. แปลตัดตอนจาก *Political Modernization in Japan and Turkey*. หน้า 24.

² George Sansom. (1966). *op.cit.* p. 22. และคำว่า โกกุนี้เป็นหน่วยมาตรฐานข้าวของญี่ปุ่น โดย 1 โกกุมีปริมาณ = 180.39 ลิตร หรือ 39.68 แกลลอน และ 1 เรียว เป็นมูลค่าข้าว 1 โกกุ [อ้างจาก โนบุยะ โนกุชิ. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 14.] ซึ่งข้าว 1 โกกุ ญี่ปุ่นประมาณว่าสามารถเลี้ยงคนได้ 1 คน ในระยะเวลา 1 ปี

³ William Garald, Beasley. (1969). *op. cit.* p. 18.

⁴ ทำหน้าที่เหมือนกับหน่วยสืบราชการลับของระบบทหารและตำรวจในปัจจุบัน

⁵ พรรณี จัตรพลรักษ์. (2532). *เจ็ดศตวรรษแห่งการครองอำนาจของนักรบญี่ปุ่น*. หน้า 63.

⁶ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 29.

คนอย่างอิสระ สำหรับจำนวนอันที่มีในสมัยโทกูงาวะ นักวิชาการแต่ละท่านระบุถึงจำนวนอันไว้แตกต่างกัน เช่น ศาสตราจารย์โรเซาเออร์กล่าวว่ามียุอยู่ประมาณ 245 – 295 อัน โดยเฉลี่ยคือ 265 อัน¹ รองศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์ ระบุว่ามียุ 280 อัน² ศาสตราจารย์ โรเบิร์ต อี เวิร์ด ระบุว่ามียุจำนวน 266 อัน³ ส่วนศาสตราจารย์จอห์น วิทนี ฮอลล์ กล่าวว่า มีมากที่สุดคือ 295 อัน ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษนี้ลดลงเหลือแค่ 245 อัน และในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษได้เพิ่มเป็น 276 อัน⁴ ที่เป็นเช่นนี้เพราะระบบการบริหารที่โชกุนเป็นผู้มีอำนาจได้มีการตั้งอันใหม่หรือยุบอันไปผนวกกับอันอื่นๆ หรือถอดถอนไคเมียว เป็นผลให้จำนวนอันไม่แน่นอน และขนาดของอันก็มีขนาดไม่เท่ากัน อันที่มีขนาดเล็กสุดผลิตข้าวได้ประมาณ 1 หมื่นโกกุ ไปจนถึงขนาดใหญ่สุดที่สามารถผลิตข้าวได้มากกว่า 2 แสนโกกุ⁵ และที่สำคัญโชกุนได้แบ่งด้วยเหตุนี้จึงแบ่งไคเมียวออกเป็น 3 ประเภท คือ

ไคเมียวฟูได (*Fudai Daimyo*) หรือไคเมียวบริวาร (*House Daimyo*) เป็นกลุ่มไคเมียวบริวารที่ต่อสู้เคียงข้างกับอียะซุในสงครามเซกิงะฮะระ ใน ค.ศ. 1600 ซึ่งมีอยู่ประมาณ 150 คน⁶ แต่บางเล่มกล่าวว่ามียุ 145 คน⁷ และมักจะอยู่ใกล้ชิดเคียงกับอันของโทกูงาวะในตอนกลางของประเทศ บางครั้งจึงเรียกว่า ไคเมียวชั้นใน ไคเมียวฟูไดเป็นไคเมียวที่สืบทอดตำแหน่งจากบรรพบุรุษที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของตระกูลโทกูงาวะมาก่อน จึงจัดอยู่ในกลุ่มที่มีอำนาจและเป็นผู้ที่โชกุนตระกูลโทกูงาวะไว้วางใจ ทำให้มีบทบาทในรัฐบาลโชกุน โดยเฉพาะไคเมียวฟูไดที่มีอันขนาดใหญ่ ซึ่งมีประมาณ 12 อัน⁸

ไคเมียวชิมปัน (*Shimpan Daimyo*) หรือ ไคเมียวเครือญาติ (*related Daimyo*) เป็นกลุ่มไคเมียวที่สืบเชื้อสายจากลูกหลาน หรือทายาทของตระกูลโทกูงาวะ มีประมาณ 23 คน และมีอันของตนตามชายแดนของอันโทกูงาวะ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเขตกันชนทางทหารให้แก่ตระกูลโทกูงาวะ ไคเมียวชิมปันจะมีอิสระมากกว่าไคเมียวฟูได แม้ว่าไม่ได้มีส่วนร่วมในรัฐบาลโชกุนโดยตรง แต่มีสิทธิขึ้นดำรงตำแหน่งโชกุนได้ถ้าหากตระกูลโทกูงาวะสายตรงไม่มีผู้สืบสกุล⁹ ไคเมียวกลุ่มนี้จะมี

¹ Edwin O Reischauer, Albert M Craig. (1982). *op.cit.* p.81.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2519, ก.ย. – ธ.ค.). “ประวัติศาสตร์ฟิวดัลญี่ปุ่น 1185 – 1868”. *ประวัติศาสตร์*. 1(3) หน้า 38.

³ เวิร์ด, โรเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโรว์. . (2524). *เล่มเดิม*. หน้า 41.

⁴ John Whitney Hall. (1970). *Japan From Prehistory to Modern Time*. p. 173.

⁵ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op. cit.* p. 81.

⁶ Frances V. Moulder. (1977). *Japan China and the modern world economy Toward a reinterpretation of East Asian development ca. 1600 to ca. 1918*. p. 73.

⁷ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p.167.

⁸ Frances V. Moulder. (1977). *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

ที่ดินขนาดใหญ่ เช่น อื่นขนาดใหญ่สามอันที่สืบทายาทจากบุตรชายอียะสึ คือ อื่นมิโตะ (Mito) ผลิตข้าวได้ 3 แสนห้าหมื่นโกกุ อื่นนะโกะยะ (Nagoya) ผลิตข้าวได้ 6 แสนหนึ่งหมื่นเก้าพันห้าร้อยโกกุ และ อื่นวากะยะไม (Wakayama) ผลิตข้าวได้ 5 แสนห้าหมื่นห้าพันโกกุ¹

ไคเมียวโทะซะมะ (Tosama Daimyo) หรือไคเมียวชั้นนอก (Outer Daimyo) เป็นกลุ่มไคเมียวที่เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อตระกูลโทกูงาวะหลังจากสงครามเซกิงะฮะระ ซึ่งมีประมาณ 97 คน ไคเมียวกลุ่มนี้มิได้จัดอยู่ในบรรดาผู้จงรักภักดีต่อตระกูลโทกูงาวะ และบางอันก็เคยเป็นศัตรูมาก่อน จึงไม่ได้รับความไว้วางใจให้ร่วมในการบริหารประเทศ และเกือบทั้งหมดของกลุ่มไคเมียวโทะซะมะก็จะมีอันที่อยู่ห่างไกลจากเอโดะ โชกุนตระกูลโทกูงาวะพยายามป้องกันไม่ให้ไคเมียวกลุ่มนี้ได้ปกครองอันที่มีเขตแดนติดกันโดยจะส่งไคเมียวฟูโดหรือไคเมียวซิมบั้นไปปกครองอันที่กระหว่างกลางเพื่อป้องกันการรวมกลุ่มขึ้นต่อต้านรัฐบาลโชกุนตระกูลโทกูงาวะ

กล่าวได้ว่าวิธีการจัดการเขตการปกครองให้แก่บรรดาไคเมียวนอกจากบอกถึงความสัมพันธ์ของโชกุนต่อไคเมียวว่าแตกต่างกันตามภูมิหลัง และความไว้วางใจที่โชกุนมีให้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงกลไกการควบคุมที่ชาญฉลาดของรัฐบาลโชกุน นอกจากนี้หลังจากมีการแบ่งอาณาเขตกันใหม่ อันที่มีขนาดใหญ่ คือมีอาณาเขตผลิตข้าวได้ประมาณ 200,000 โกกุ มีประมาณ 22 อัน แต่ไคเมียวมากกว่าครึ่งมีอาณาเขตไม่มากไปกว่า 5 หมื่นโกกุ² อีกทั้งยังมีกลไกตัวสำคัญคือระบบซันกินโคไตซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป ทำให้โอกาสที่ไคเมียวจะสร้างสมกำลังเพื่อต่อต้านหรือล้มล้างรัฐบาล โชกุนของโทกูงาวะเป็นไปได้ยากมาก

1.3 ซามูไร (Samurai) ซามูไรเป็นกลุ่มคนที่มีเป็นจำนวนมากที่สุดในชนชั้นปกครองของญี่ปุ่น ซามูไรจะปฏิบัติหน้าที่เป็นนักรบในยามศึกสงคราม และเป็นผู้ดูแลที่ดินที่ได้รับมอบมาจากโชกุน หรือไคเมียว ซามูไรแบ่งออกเป็น 2 ประเภทด้วยกัน ประเภทแรก เป็นกลุ่มซามูไรที่อยู่ภายใต้การปกครองของโชกุนโดยตรง เรียกว่า “จิกิซัง” (Jikisan) ประเภทที่สอง ซามูไรที่อยู่ภายใต้การปกครองของไคเมียวเรียกว่า “ไบชิง” (Baishin)

นอกจากนี้ยังมีมาตรการควบคุมทั้งราชสำนักและไคเมียวรวมทั้งซามูไร

การดำเนินการควบคุมราชสำนักที่เกี่ยวข้อง ในสมัยโทกูงาวะขุนนางราชสำนักมีตำแหน่งแค่เพียงในนาม และรัฐบาลโชกุนได้ออกประกาศประมวลกฎหมายใน ค.ศ. 1615 เพื่อใช้กับข้าราชการสำนักเรียกว่า “คุเงะโชะฮุตโตะ” (Kugesohutto) โดยมีผู้คอยเฝ้าระวังพฤติกรรมของราชสำนักและขุนนาง เรียกว่าตำแหน่งนี้ว่า “โชชิเดอิ”³ (Shoshidai)

¹ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op. cit.* p. 82.

² John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 172 – 173.

³ พรรณี จัตรพลรักษ์, ปรียา อังคาภิรมย์. (2532). *เจ็ดศตวรรษแห่งการครองอำนาจของนักรบญี่ปุ่น*. หน้า 68.

การควบคุมไคเมียวและซามูไร นอกจากการแบ่งไคเมียวตามลำดับความสัมพันธ์ที่กล่าวไว้ข้างต้น รัฐบาลบาคุยังได้ประกาศประมวลกฎหมาย 13 มาตรา หรือที่เรียกว่า “บุเกะโชะฮัตโตะ” (Bukeshohatto) ใน ค.ศ. 1615 และแก้ไขปรับปรุงใน ค.ศ. 1635 โดยมีข้อปฏิบัติ 21 ข้อด้วยกัน¹ ซึ่งเป็นมาตรการที่เห็นได้ชัดว่าต้องการจะควบคุมไคเมียวและซามูไร เช่น ไคเมียวต้องปฏิบัติตามความจงรักภักดีต่อโชกุนเป็นลายลักษณ์อักษร ห้ามไคเมียวกระทำการที่อาจก่อให้เกิดอันตรายแก่รัฐบาลโชกุน ห้ามไคเมียวสร้างความสัมพันธ์เกี่ยวดองระหว่างตระกูลหนึ่งกับอีกตระกูลหนึ่ง หากต้องการสมรสระหว่างตระกูลต้องได้รับอนุมัติจากโชกุนก่อน หรือการกำหนดให้ฮันแต่ละฮันมีปราสาทได้เพียงหนึ่งหลัง การสร้างหรือซ่อมแซมปราสาทต้องได้รับการอนุมัติจากโชกุน ไคเมียวต้องรับเอากฎหมายปกครอง จรรยาบรรณและวินัยซามูไรของโชกุนไปใช้กับซามูไรในฮันของตน เป็นต้น²

นอกจากมาตรการต่างๆ ที่กล่าวมา รัฐบาลโชกุนได้ประยุกต์เอาประเพณีนิยมที่ไคเมียวได้ปฏิบัติเป็นธรรมเนียมคือการเข้ามายังเอโดะเพื่อคารวะโชกุน มาตั้งเป็นกฎที่ไคเมียวทุกคนต้องปฏิบัติ เรียกว่า “ระบบซันกิน โคไต” (Sankin Kotai System)³ หรือระบบตัวประกัน ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1634 สมัยโชกุนอิเอะมัตสึ (Iemitsu) ซึ่งได้กำหนดให้ไคเมียวมาอยู่รับราชการถวายการรับใช้เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีที่เอโดะแล้วกลับไปอยู่ที่ฮันของตนสลับกัน แต่จะต้องทิ้งให้ภรรยาและบุตรไว้ในเอโดะในฐานะตัวประกัน โดยกำหนดให้ไคเมียวผู้ใหญ่มาอยู่ที่เอโดะเป็นระยะเวลา 6 เดือน แล้วกลับไปอยู่ที่ฮันอีก 6 เดือน ส่วนไคเมียวโทซามะนั้นต้องพักอยู่ที่เอโดะเป็นระยะเวลา 1 ปี แล้วกลับไปอยู่ที่ฮันของตน 1 ปีสลับกัน⁴ และการเดินทางก็ใช้ระบบหนังสือเดินทางที่เข้มงวด โดยโชกุนจะตั้งด่านตรวจหนังสือเดินทางตามจุดต่างๆ ระบบซันกินโคไต ถือเป็นมาตรการที่มีประสิทธิภาพและดีเยี่ยม สามารถคำจุนรัฐบาลโชกุนได้เป็นอย่างดี เพราะระบบนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดความมั่นใจในความจงรักภักดีของไคเมียว แต่ยังทำให้ฐานะทางการเงินของไคเมียวหมดเปลืองไปกับค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปและกลับ เนื่องจากรัฐบาลบาคุได้กำหนดจำนวนบริวารที่ติดตามเจ้านายมาด้วยรายจ่ายของไคเมียวในการเดินทางมายังเอโดะ ในกรณีของไคเมียวที่มีฮันขนาดใหญ่ที่สุด ต้องจัดขบวนเดินทางไปเอโดะจัดตกแต่งขบวนอย่างปราณีตและราคาแพง มีข้ารับใช้หลายพันคนจึงต้องมีค่าใช้จ่ายสำหรับค่าอาหารและที่พักแรม ค่าจ้างเรือและลูกหาบเพื่อเดินทางข้ามเครื่องกีดขวางทางน้ำ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังต้องมีภคยุทธหลายหลังอยู่ในเมืองโดยจ้างเจ้าหน้าที่ดูแลอย่างถาวร ประมาณว่าจำนวนผู้ดูแลมีจำนวนมากกว่า 1 หมื่นคน หรือ ถ้าเป็นไคเมียวที่ถือครองที่ดินมูลค่า 1 แสนโกกุ จะต้องมีบริวารขี่ม้า 170 คน ผู้ถือปืน 350 คน ธนู 60 คน หอก 150 คน ผู้ถือธง 50 คน รวม 780 คน นอกจากนี้ยังมีผู้ติดตามอีก 500 คน คนงานผู้ถือสิ่งของต่างๆ เช่น รองเท้า

¹ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 169.

² เวิร์ด , รอเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโรว์. (2524). *เล่มเดิม*. หน้า 31.

³ Conrad Totman. (2000). *op.cit.* p. 216.

⁴ Frances V. Moulder. (1977). *op.cit.* p. 74. และ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.*

เสือกันฝน แคร่ ตะกร้า กล้องสมบัติและเสือเกราะ ฯลฯ รวมทั้งสิ้น 2 พันคน¹ และในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะมีการประมาณค่าใช้จ่ายที่ไคเมียวต้องใช้ในระบบชั้นกินโคได ถึงร้อยละ 70 – 80 ของรายได้ทั้งหมด

ที่สำคัญนอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งองค์การสายสืบ ซึ่งเป็นระบบสายลับตรวจสอบความเป็นไปของดินแดนต่างๆ ที่อยู่ไกลจากสำนักโชกุนและรายงานให้โชกุนได้รับทราบ สายลับที่คอยจับตาดูไคเมียวโดยเฉพาะ เรียกว่า “โอเมตซูกะ” (Ometsuke) และสายลับที่คอยตรวจตราข้าบริวารของโชกุน – ไคเมียว เรียกว่า “เมตซูกะ” (Metsuke)² ศาสตราจารย์โรเซาเออร์ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับระบบสายลับของญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะไว้ว่า “ถือเป็นรัฐบาลแรกๆ ของโลกที่ได้พัฒนาระบบตำรวจลับที่ใหญ่โตและมีประสิทธิภาพมาก”³ นอกจากนี้ยังจัดให้มีระบบการควบคุมอื่นๆ ได้แก่ระบบการแต่งตั้งข้าราชการหลายคนให้ดำรงตำแหน่งเดียวกันในระยะเวลาสั้นๆ หมุนเวียนกันไป รวมทั้งการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ตรวจสอบบัญชีของเจ้าหน้าที่การเงิน ซึ่งในคณะรัฐบาลของโชกุนมีผู้ตรวจการใหญ่ๆ อยู่ 4 – 5 คน⁴

กล่าวโดยสรุปคือ รัฐบาลโชกุนจะกระทำทุกวิถีทางที่จะควบคุมไคเมียวและชามูไร ไม่ให้มีกำลังแข็งข้อ หากฝ่าฝืนก็จะถูกลงโทษ เช่น จะมีการย้ายไคเมียวไปปกครองอื่น ๆ ถูกลดศักดินา รับที่ดินบางส่วนมาเป็นของรัฐบาลโชกุนหรือนำไปผนวกกับอื่น และที่หนักที่สุดคือ ถูกปลดออกจากความเป็นไคเมียว ส่วนชามูไรหากฝ่าฝืนก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งชามูไร มาตรการควบคุมภายในเหล่านี้นับว่ามีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งมาตรการควบคุมภัยจากภายนอก ซึ่งก็คือการดำเนินนโยบายการอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือการใช้นโยบายปิดประเทศ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป ยิ่งส่งผลให้ระบบโทกูงาวะมั่นคงยิ่ง ๆ ขึ้น

2. โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในสมัยโทกูงาวะ

โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในสมัยโทกูงาวะ เป็นสังคมและเศรษฐกิจแบบระบบฟิวดัลในด้านเศรษฐกิจยึดภาคการเกษตรกรรมเป็นปัจจัยสำคัญโดยเฉพาะข้าว สำหรับทางด้านสังคม จากการศึกษาพบว่าก่อนสมัยโทกูงาวะโครงสร้างทางสังคมได้มีการแบ่งคนออกเป็นชนชั้นแล้ว แต่เป็นโครงสร้างที่หลวมๆ ไม่เข้มงวดนัก กล่าวโดยรวมคือแบ่งคนเป็น 2 ชนชั้น คือ ชนชั้นนักรบ (ชามูไร) กับสามัญชน แต่ชามูไรเองสามารถเป็น ชาวนาได้หรือกรณีชาวนาเมื่อเกิดสงครามก็จะเป็นนักรบได้ ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคม เช่น เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มกบฏต่างๆ ที่ส่งผลให้ญี่ปุ่นในอดีตต้องประสบปัญหาอย่างมาก ดังนั้นเพื่อเสถียรภาพและความมั่นคงของระบบโทกูงาวะ

¹ โนบุยะ โนกุชิ. (2543). เล่มเดิม. หน้า 14.

² เวอร์ต, โรเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโซว์.. (2524). เล่มเดิม. หน้า 41.

³ เอ็ดวิน โอ โรเซาเออร์. (2525). เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น = *Japan : The Story of a Nation*. แปลโดย ประเสริฐ จิตตวัฒนพงศ์. หน้า 125.

⁴ เวอร์ต, โรเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโซว์.. (2524). แหล่งเดิม.

มาตรการต่างๆ ที่วางไว้ตั้งแต่สมัยเอโดะชิ และรัฐบาลโทกูงาวะเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการควบคุมสังคมก็ยังคงไว้เช่นเดิม ตัวอย่างเช่น ใน ค.ศ. 1591 ได้ออกกบฏบัญญัติห้ามบริวาร ขุนนางละทิ้งนายไปเป็นพ่อค้าหรือชาวนา และห้ามชาวนามาเป็นพ่อค้าหรือกรรมกรตามที่เคยเป็นมา ทำให้เห็นความแตกต่างของชนชั้นนักรบกับชนชั้นชาวนาได้ชัดเจนขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลโทกูงาวะยังได้นำเอาหลักการของขงจื้อที่แบ่งความสัมพันธ์ของคนในสังคมมาใช้ในการกำหนดการแบ่งชนชั้นสังคมญี่ปุ่นออกเป็น 4 ชนชั้น คือ ชนชั้นนักรบ – นักปกครอง (shi) ชนชั้นชาวนา (no) ชนชั้นช่างฝีมือ (ko) และชนชั้นพ่อค้า (sho) โดยผู้คนที่สังกัดอยู่ในชนชั้นใดต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชนชั้นนั้นอย่างเคร่งครัด

2.1 ชนชั้นนักรบ – นักปกครอง มีจำนวนประมาณร้อยละ 13 ของประชากร ประกอบด้วย ไคเมียว ซามูไร กลุ่มเชื้อพระวงศ์ ชนชั้นนี้เป็นได้ด้วยการสืบสายโลหิต การที่จะดูว่าใครมีอำนาจมากน้อยเพียงใดในชนชั้นปกครอง สามารถสังเกตได้จากจำนวนที่ดินในกรรมสิทธิ์ ตัวเลขในตารางต่อไปนี้จะแสดงจำนวนที่ดินซึ่งจะให้ผลผลิตข้าวเป็นโกกุ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17

ตาราง 1 แสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินของแต่ละสถาบัน

ประเภทของที่ดิน	ผลผลิต / ปี (โกกุ)	คิดเป็นร้อยละ
ที่ดินทรัพย์สินของจักรพรรดิ	141,000 ¹	0.5
ที่ดินธรณีสงฆ์ (พุทธ ชินโต)	316,000	1.2
ที่ดินโชกุน	6,800,000	25.8
ที่ดินไคเมียว (รวม 266 คน)	19,000,000	75.5
รวม	26,357,000	100

ที่มา : เวิร์ด, โรเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโรว์. (2524). กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่. แปลตัดตอนจาก *Political Modernization in Japan and Turkey*. หน้า 22.

การที่โครงสร้างทางการเมืองในสมัยโทกูงาวะ เป็นการปกครองโดยรัฐบาลทหารและเปิดโอกาสให้ไคเมียวประจำชั้นต่างๆ ปกครองอย่างอิสระ ดังนั้นความมั่นคงของระบบโทกูงาวะจึงต้องอาศัยความสัมพันธ์แบบพิวตัลอย่างแน่นแฟ้นระหว่างโชกุนหรือไคเมียวซึ่งถือเป็นเจ้านาย กับบริวารซึ่งก็คือซามูไรหรือนักรบ ความผูกพันระหว่างเจ้านายและลูกน้องตามโครงสร้างสังคมนี้ถือหลักว่า นักรบจะต้องมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อผู้เป็นนายอย่างเคร่งครัดโดยการสาบานตน และพร้อมที่จะกระทำทุกสิ่งทุกอย่างที่เจ้านายสั่งให้ทำ และเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้น ผู้เป็นนายได้ใช้วิธี

¹ข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ของจักรพรรดิรวมทั้งเชื้อพระวงศ์ นักวิชาการแต่ละท่านได้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ศาตราจารย์โรเซาเออร์ระบุว่ามิโชกุนเป็นอุปถัมภ์ด้วยการให้ข้าวปีละ 187,000 โกกุ [อ้างจาก Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 86.]

การให้รางวัลคือที่ดิน หรือค่ารับใช้รายปีที่เรียกว่าเบี้ยหวัด เป็นการตอบแทน พร้อมกันนั้นก็ได้ปลูกฝังหลักจริยธรรมของนักรบ¹ ซึ่งถือเป็นคุณธรรมที่นักรบทุกคนจะต้องให้ความสำคัญและถือปฏิบัติหรือที่เรียกว่า ลัทธิบูชิโด (Bushido)² หรือวิถีทางของนักรบ (The Way of the Warrior) ประกอบด้วย

ประการแรก ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านายตน นักรบถือว่าเจ้านายคือผู้มีพระคุณสูงสุด ดังนั้นนักรบจึงต้องตอบแทนบุญคุณเจ้านายรวมทั้งผู้มีพระคุณอื่นๆ ด้วย การรู้จักตอบแทนหนี้บุญคุณถือเป็นความดีสูงสุด และถือเป็นพันธะหน้าที่ของนักรบ หรือที่เรียกว่า "กิริ" (Giri) ซึ่งหมายถึงวิถีทางที่ควรทำ แม้ว่าจะเป็นภาระที่ไม่เต็มใจ แต่เพื่อรักษาหน้าที่ของตน นักรบจะต้องตอบแทนพระคุณและเพื่อไม่ให้สังคมตำหนิ³ กล่าวโดยสรุปคือนักรบจะให้ความสำคัญต่อเจ้านายตนเหนือกว่าความรักครอบครัว และครอบครัวของนักรบต้องยินดีและสนับสนุนให้กระทำตามหน้าที่เพื่อชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล

ประการที่สอง นักรบทุกคนต้องไม่เกรงกลัวต่อความตาย รวมทั้งสามารถอดทนต่ออุปสรรคต่างๆ ได้อย่างกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว สามารถเผชิญกับความตายได้ทุกเมื่อ บูชิโดได้กำหนดว่าการตายสามารถลบล้างการเสียชื่อเสียงได้⁴

ประการที่สาม นักรบต้องเป็นผู้ที่สามารถบังคับและเอาชนะจิตใจตนเองได้ ซึ่งการกระทำดังกล่าวต้องอาศัยสมาธิและปัญญา ดังนั้นนักรบจึงต้องเป็นนักศึกษาด้วย

ประการที่สี่ การรักษาความสะอาด

ประการที่ห้า ต้องมีความกล้าหาญ สามารถใช้อาวุธได้อย่างคล่องแคล่ว มีจิตเมตตากรุณา⁵

กล่าวโดยสรุปแล้วบูชิโดสอนให้นักรบนั้นเป็นผู้มีความกล้าหาญไม่กลัวตาย มีหน้าที่จงรักภักดีต่อเจ้านายด้วยชีวิต ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นสุภาพบุรุษ เป็นนักการศึกษาและเป็นผู้มีธรรมประจำใจ นอกจากนี้ยังห้ามมิให้นักรบทำการเพาะปลูก ไม่ประดิษฐ์ ไม่พัวพันกับการค้า

¹ หลักจริยธรรมของนักรบญี่ปุ่นได้พัฒนามาตั้งแต่สมัยคามาคุระ (Kamakura) [อ้างจาก พรรณี จัตรพลรักษ์ และ ปรีชยา อังคาภิรมย์. (2532). เล่มเดิม. หน้า 85.]

² บูชิโด (Bushido) แปลว่า วิถีทางของนักรบ (Bushi = นักรบ Do = วิถีทาง) ก็คือ หลักจริยธรรมหรือกฎของนักรบที่นักรบทุกคนต้องยึดและปฏิบัติตาม หลักจริยธรรมของเหล่านักรบนี้พัฒนามาจากคำสอน ความคิดความเชื่อของพุทธศาสนา ขงจื้อและชินโตรวมกัน [อ้างจาก พิพาดา ยังเจริญ. (2535). ประวัติศาสตร์และอารยธรรมญี่ปุ่น. หน้า 72.]

³ รุธ ฟุลตัน เบเนดิกต์. (2525). ดอกเบญจมาศกับดาบซามูไร = แปลโดย อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ. หน้า 77.

⁴ การตายที่ถือว่ามีเกียรติของนักรบญี่ปุ่นคือ การฮารากิริ (Harakiri) หรือ เซปปุกุ (Seppuku) เป็นการตายที่นักรบต้องอาศัยพลังจิตสูงมาก สามารถอดทนต่อความเจ็บปวดที่เกิดจากการทรมานตนเองด้วยการใช้มีดสั้นแทงที่หน้าท้องได้เอวด้านขวา กรีดมาทางซ้ายแล้วดึงมีดขึ้นข้างบน

⁵ พิพาดา ยังเจริญ. (2535). เล่มเดิม. หน้า 75

ภายในชนชั้นนักรบและฝ่ายปกครองถือเป็นชนชั้นที่มีอภิสิทธิ์ ในสมัยโทกูงาวะได้แบ่งชนชั้นปกครองด้วยตระกูลและตำแหน่งหน้าที่อย่างชัดเจน ผู้มีอำนาจสูงสุดคือโชกุนซึ่งเป็นของตระกูลโทกูงาวะ โชกุนมีดินแดนถือครองโดยตรง 4 ล้านหนึ่งแสนโกกุ และควบคุมเมืองใหญ่ทั้งสามเมืองคือ เอโดะ (Edo) โอซะกะ (Osaka) และเกียวโต (Kyoto) อีกทั้งยังบริหารเหมืองแร่ที่สำคัญๆ เช่น เหมืองทอง เหมืองเงิน หรือการผลิตเงินตรา รวมทั้งเป็นผู้ควบคุมทางการค้าทั้งการนำเข้าและการส่งออกที่นางาซากิ ด้วยเหตุนี้โชกุนจึงมีความมั่งคั่งในด้านเศรษฐกิจอย่างมาก

ไคเมียวต่างมีรายได้เป็นของตนเองจากดินแดนที่ปกครองอยู่ ส่วนจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของดินแดน และความอุดมสมบูรณ์ของดิน การควบคุมและการพัฒนาเพื่อเพิ่มผลผลิตของแต่ละอัน รวมไปถึงการกำหนดอัตราการค้าขายซึ่งแต่ละอันจะเรียกเก็บในอัตราที่ต่างกัน สำหรับขนาดของอันที่ไคเมียวครอบครองมีขนาดของที่ดินจำนวนไม่น้อยกว่า 1 หมื่นโกกุ¹ ซึ่งเป็นข้อกำหนดเดิมของฮิเดะโยชิที่กำหนดไว้ใน ค.ศ. 1589

สำหรับชามูไรถือว่ามิฐานะสูงส่ง มีสิทธิพกดาบและใช้นามตระกูล ชามูไรจะเคารพเชื่อฟังผู้มีอำนาจที่สูงกว่าโดยไม่โต้แย้ง และยังได้รับอภิสิทธิ์ให้ฆ่าสามัญชนได้หากได้รับการกระทำอันเป็นการเสื่อมเสียเกียรติยศ สิทธินี้เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “คิริซุเทะโทะเมน” (kirisutegomen) แปลว่า “ฆ่าทิ้งเสีย – อโหสิด้วย”² แต่ในทางการปฏิบัติก็มีขอบเขตคือตามคุณธรรมของขงจื้อ ซึ่งเป็นสิ่งคอยเตือนสติพวกเขาอยู่เสมอว่า การใช้อำนาจต้องทำอย่างยุติธรรมและมีมนุษยธรรม

นอกจากนี้ชามูไรยังมีความแตกต่างกันมากในด้านอำนาจและความมั่งคั่ง ชามูไรที่อยู่ภายใต้การปกครองของโชกุนโดยตรง หรือ “จิกิซัง” (Jikisan) ชามูไรประเภทนี้จะได้รับการแบ่งปันที่ดินถือครองหรือได้รับเบี้ยหวัดจากโชกุนไม่เกิน 1 หมื่นโกกุ จิกิซังมี 2 ประเภท คือ ฮะตะโมะโตะ กับ โกะเคะเน็ง โดยฮะตะโมะโตะจะได้รับเบี้ยหวัดตั้งแต่ประมาณ 100 – 1 หมื่นโกกุ ส่วนโกะเคะเน็ง ได้รับน้อยกว่า 100 โกกุ³ ส่วนชามูไรที่อยู่ภายใต้การปกครองของไคเมียวหรือ “ไบชิน” (Baishin) ก็ยังมีการแบ่งชนชั้นตามตระกูล หรือตำแหน่งหน้าที่ เช่น ชิบุง (Shibun) อะชิงะรุ (Ashigaru) ชูเก็ง (Chugen) โดยชิบุงนั้นจัดอยู่ในกลุ่มชามูไรชั้นสูง ส่วนอะชิงะรุและชูเก็งนั้นจัดอยู่ในกลุ่มนักรบธรรมดาหรือชามูไรชั้นต่ำ ดังนั้นรายได้ของชามูไรจึงแตกต่างกัน อาทิ ในอันนะกัตซุ (Nakatsu) ในเกาะคิวชู (Kyushu) ชามูไรชั้นสูงได้รับเบี้ยหวัดเป็นข้าวประมาณ 20- 100 โกกุ ในขณะที่ชามูไรชั้นต่ำได้รับเพียง 7 – 15 โกกุ⁴

2.2 ชนชั้นชาวนา เป็นกลุ่มผู้ผลิตสินค้า (โดยเฉพาะข้าว) เพื่อเลี้ยงดูชนชั้นอื่น และเป็นกลุ่มชนชั้นที่มีสมาชิกมากที่สุดคือ มีประมาณร้อยละ 82 ของประชากร เนื่องจากระบบเศรษฐกิจแบบฟิวดัลรายได้จากภาคเกษตรกรรมถือเป็นรายได้หลักของประเทศ ชาวนาจึงได้รับการจัดฐานะไว้สูงสุดในหมู่สามัญชนด้วยกัน แต่ในขณะเดียวกันชาวนาเป็นกลุ่มคนที่ต้องแบกรับภาระการเลี้ยงดูชน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 12.

² ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์. (2519, ก.ย. – ธ.ค.). เล่มเดิม. หน้า 21.

³ โนบุยะ โนกุชิ. (2543). เล่มเดิม. หน้า 13.

⁴ Johannes Hirschmeier. (1968). *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*. p. 50.

ชั้นอื่นๆ รวมทั้งรับภาระการจ่ายภาษี และจำนวนภาษีที่จ่ายก็อยู่ในดุลพินิจของไต่เมียว ทำให้อัตรา การเก็บภาษีของแต่ละอันแตกต่างกัน กฎเกณฑ์โดยทั่วไปให้ประมาณว่า ผลผลิต 10 ส่วน จะเก็บ ภาษีประมาณ 4 ส่วน ที่เหลือ 6 ส่วนเป็นของชาวนาผู้ผลิต¹ อย่างไรก็ตามในความเป็นจริง การเก็บภาษีไม่ได้ตายตัวแค່ร้อยละ 40 เพราะขึ้นอยู่กับความต้องการของไต่เมียว และจากงานวิจัย ของนอร์แมนระบุว่าชาวนาดองจ่ายภาษีอยู่ระหว่างร้อยละ 40 – 70²

ดังนั้นในทางปฏิบัติชนชั้นชาวนาดองรับภาระในการเสียภาษีอย่างหนัก และยังมีกฎหมาย ควบคุมชาวนาอย่างเข้มงวด อีกทั้งยังถูกเกณฑ์แรงงาน ชาวนาถูกบังคับให้มีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ส่วน ใหญ่ไม่ค่อยได้บริโภคข้าวเจ้า แต่จะบริโภคข้าวฟ่าง ข้าวบาเลย์ มันฝรั่งหวานและข้าวผักกาด รวมทั้ง ต้องดื่มน้ำแทนดื่มชาหรือเหล้าสาเก³ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่ชาวนาน้อยมาก ดังคำ กล่าวของศาสตราจารย์จอร์จ แซมสัน (George Samson) ที่ว่า “รัฐบาลญี่ปุ่นยกย่องการเกษตรกรรม แต่ไม่ได้ยกย่องเกษตรกร”⁴

2.3 ชนชั้นช่างฝีมือ เป็นกลุ่มผู้ผลิตที่มีความสำคัญรองจากชาวนา มีประมาณร้อยละ 2 ของประชากร เป็นกลุ่มที่ริเริ่มหัตถกรรม เช่น ช่างทำอาหารสำเร็จรูป ช่างเหล็ก ช่างทอผ้า ช่างทำ เครื่องประดับ ช่างไม้ ฯลฯ⁵ นอกจากนี้ช่างฝีมือยังเป็นผู้ผลิตสิ่งของเครื่องใช้ให้กับชนชั้นชามูไร ไม่ มีสิทธิถือครองที่ดิน อาศัยอยู่ในเมืองในปราสาท รัฐบาลโทกูงาวะได้จัดให้พวกช่างเหล่านี้เข้ามารวม ตัวอาศัยอยู่ในเขตเมืองรวมกันกับชนชั้นพ่อค้า โดยผู้ประกอบอาชีพเดียวกันให้อยู่ในแถวเดียวกัน รวมเรียกว่า คนเมือง เช่นเดียวกับพวกพ่อค้า

2.4 ชนชั้นพ่อค้า มีประมาณร้อยละ 3 ของประชากร รัฐบาลโทกูงาวะถือว่าเป็นชนชั้นต่ำ และได้ออกกฎหมายตอกย้ำฐานะต่ำต้อยของพ่อค้า เช่น กฎหมายกำหนดการสวมเสื้อผ้า พ่อค้าจะ อาศัยอยู่บ้านเดียวกับชามูไรไม่ได้⁶ แต่อาชีพของพ่อค้าส่วนใหญ่มีอาชีพคล้ายๆ ธนาคาร ทำหน้าที่ แลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างท้องถิ่นต่างๆ ทั้งนี้เพราะเงินส่วนใหญ่แต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน พ่อ ค้าส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเมือง มีการเสียภาษีโรงเรือนและที่ดิน ภาษีการค้า และภาษีเมียวจะ (Myoge) ซึ่งหมายถึงภาษีที่แสดงความขอบคุณต่อรัฐบาลที่ช่วยทำให้พ่อค้าสามารถทำการค้าได้ แต่ภาษีที่จ่ายนั้นเบาว่าชาวนามาก

¹ Ibid. p. 70.

² อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 34.

³ Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 50.

⁴ ลิขิต ชีรวะกิน. (2524, ส.ค.). “ญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ และสยามก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, *เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา*. 3(2) หน้า 17.

⁵ เพ็ญศรี กาญจนโนมัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 58.

⁶ มალიณี ประเสริฐธรรม. (2539). *ญี่ปุ่นสมัยใหม่*. หน้า 34.

⁷ โนบุยะ โนกุชิ. (2543). เล่มเดิม. หน้า 16.

นอกจากชนชั้นที่กล่าวมาแล้ว รัฐบาลโทกูงาวะ ได้กำหนดให้มีชนชั้นที่ต่ำไปกว่าสามัญชนอีก คือกลุ่มบุรากูมิน (Burakumin) หรือ ฮินิน (Hinin) กับเอตะ (Eta)¹ ซึ่งเดิมอาจจะเป็นสามัญชนธรรมดา แต่ตกอับลงเนื่องจากการก่ออาชญากรรม ความยากจน การไร้หลักแหล่งแน่นอน หรือพวกเชลย ชนชั้นต่ำบางประเภทสามารถคืนฐานะเป็นสามัญชนได้ แต่บางประเภทติดตัวไปตลอดกาล เช่น พวกเอตะ สำหรับอาชีพของคนกลุ่มนี้ ถูกจำกัดให้ทำได้เฉพาะงานที่น่ารังเกียจ เช่น การฆ่าสัตว์ การทำหนังสัตว์ งานในคุก เป็นต้น แหล่งที่อยู่อาศัยจะถูกกำหนดไว้อย่างเข้มงวด และไม่อนุญาตให้แต่งงานหรือสังสรรค์กับชนชั้นอื่นใดทั้งสิ้น²

3. การดำเนินนโยบายปิดประเทศ

เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์ทางด้านการติดต่อกับต่างประเทศของญี่ปุ่นพบว่าชาวตะวันตกได้เข้ามาติดต่อกับญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยนำเอาคริสต์ศาสนาและอาวุธมาเผยแพร่ ขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นเองก็ติดต่อกับค้าขายกับชาติต่างๆ ในเอเชีย แต่ต่อมารัฐบาลบากูฟุได้ดำเนินนโยบายปิดประเทศ หรือที่เรียกว่า “การดำเนินนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว” (Seclusion Policy) ซึ่งประกาศใช้ในระหว่าง ค.ศ. 1639 – 1854 สำหรับเหตุผลที่รัฐบาลบากูฟุตัดสินใจปิดประเทศเนื่องจากเหตุผลหลักๆ 2 ประการด้วยกันคือ

3.1 ความต้องการควบคุมการค้าให้อยู่ในมือรัฐบาลแต่เพียงผู้เดียว

เดิมทีโชกุนโทกูงาวะสนใจติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศและสนับสนุนการค้ากับต่างประเทศ เห็นได้ชัดเจนในช่วงที่มีเรือโจรสลัดจากญี่ปุ่นออกกระราน โชกุนได้ออกตราสารให้กับเรือสินค้าญี่ปุ่นเพื่อรับรองว่าเป็นเรือสินค้าจริงไม่ใช่โจรสลัด ส่วนชาวต่างชาติที่มาทำการค้ากับญี่ปุ่นมี โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ สเปน และจีน

สินค้าส่งออกของญี่ปุ่นคือ เงิน ทองแดง กำมะถัน และดาบ ส่วนสินค้านำเข้ามี ไหมดิบ สิ่งทอจากไหม น้ำตาล เครื่องหนัง ยา เครื่องเทศ ตะกั่ว เป็นต้น

ในบรรดาสินค้าที่กล่าวมาข้างต้น ไหมดิบจากประเทศจีนเป็นที่นิยมของญี่ปุ่นมาก ทำให้กลายเป็นสินค้าที่ทำกำไรให้กับพ่อค้า ซึ่งช่วงแรกผูกขาดโดยพ่อค้าจากโปรตุเกสเพราะมีเรือสินค้าขนาดใหญ่ เมื่อนำเข้ามาพ่อค้าญี่ปุ่นจะแย่งกันซื้อ ทำให้ราคาสูงและทำกำไรให้กับพ่อค้าโปรตุเกสเป็นอย่างมาก รัฐบาลบากูฟุจึงแก้ปัญหาโดยการออกกฎหมายกำหนดให้พ่อค้าญี่ปุ่นกลุ่มหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการต่อรองและกำหนดราคาซื้อไหมดิบจากโปรตุเกส แล้วนำมาขายต่อให้กับพ่อค้ารายย่อยของญี่ปุ่น ทำให้เกิดระบบผูกขาดการค้าไหมขึ้น ต่อมาระบบนี้ถูกนำไปใช้กับสินค้าอื่นๆ และรัฐบาลบากูฟุก็ได้ค่าอภิสิทธิ์จากพ่อค้าเหล่านี้³

¹ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับกลุ่มชนนอกชนชั้นของญี่ปุ่นได้ใน โนบุยะ โนกูชิ. (2543). เล่มเดิม. หรือ จ้านง อติวัฒน์สิทธิ์. (2523,ส.ค. – ก.ย.). “กลุ่มชนนอกวรรณะในญี่ปุ่น”. เอกสารวิชาการไทย – ญี่ปุ่นศึกษา 2 (2). หน้า 1 – 28.

² คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). วัฒนากาการทุนนิยมของญี่ปุ่น. หน้า 9.

³ แหล่งเดิม. หน้า 20.

3.2 ปัญหาศาสนาคริสต์ : ผลกระทบต่อความมั่นคง

การที่โชกุนโทกูงาวะยอมให้ชาติตะวันตกเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาได้อย่างเสรีและสามารถนำอาวรุชินมาขายได้เนื่องจากหวังผลทางการค้า แต่ด้วยเหตุที่หลักคำสอนของคริสต์ศาสนานั้นขัดแย้งกับความเชื่อเดิมของญี่ปุ่น อาทิ ศาสนาคริสต์สอนว่า ต่อหน้าพระเจ้าทุกคนเท่าเทียมกัน จึงไม่สอดคล้องกับการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมแบบฟิวดัลของญี่ปุ่น หรือกรณีที่ศาสนาคริสต์ห้ามผู้ที่ฆ่าตัวตาย แต่การทำฮารากิริถือเป็นประเพณีที่มีเกียรติของนักรบญี่ปุ่น เป็นต้น ขณะเดียวกันชาวญี่ปุ่นทางภาคใต้ได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เป็นจำนวนมาก อีกทั้งกลุ่มคนที่นับถือศาสนาคริสต์มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น รัฐบาลบากูฟุหั่นเกรงว่าไโดเมียวที่อยู่รอบนอกโดยเฉพาะ ไโดเมียวที่อยู่ทางภาคใต้จะขอความช่วยเหลือจากต่างชาติและก่อกบฏขึ้น จึงได้ประกาศห้ามชาวญี่ปุ่นนับถือศาสนาคริสต์ใน ค.ศ. 1612¹ ทำให้ชาวญี่ปุ่นที่นับถือศาสนาคริสต์ซึ่งมีประมาณ 7 แสนห้าหมื่นคน ต้องเปลี่ยนศาสนาไปเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังมีบางส่วนที่แม้ว่าจะถูกลงโทษก็ไม่เปลี่ยน และที่นำหัวนัตสึโกะไปกว่านั้นคือได้เกิดการจลาจลครั้งใหญ่ใน ค.ศ. 1637 ซึ่งชาวนาที่เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่นับถือศาสนาคริสต์ ทำให้ถูกมองว่าชาวต่างชาติเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังการจลาจลในครั้งนี้ หลังจากการปราบปรามกลุ่มผู้ก่อการ รัฐบาลบากูฟุจึงได้มีคำสั่งห้ามการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ และห้ามชาวต่างชาติเข้าประเทศญี่ปุ่น ต่อมา โชกุนได้ออกบทบัญญัติว่าด้วยการอยู่อย่างสันโดษ (Seclusion Edicts) ซึ่งเป็นการยกเลิกผลประโยชน์ของต่างชาติในญี่ปุ่น โดยบทบัญญัติดังกล่าวได้ประกาศเตือนว่า “ห้ามเรือญี่ปุ่นเดินทางไปต่างประเทศ ห้ามชาวญี่ปุ่นแอบเดินทางไปต่างประเทศ หากผู้ใดละเมิดบทบัญญัตินี้จะถูกประหารชีวิต.... ชาวญี่ปุ่นคนใดที่อยู่ต่างประเทศขณะนี้หากพยายามกลับเข้ามายังญี่ปุ่น ก็ถูกประหารชีวิตเช่นกัน² แต่ญี่ปุ่นไม่ได้ปิดประเทศทั้งหมดเพราะยังได้เปิดเมืองท่านางาซากิ (Nagasaki) ทำการค้ากับชาวฮอลันดาและจีนตลอดช่วงเวลาที่ปิดประเทศ³

4. ญี่ปุ่นในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ

รัฐบาลโทกูงาวะต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายปิดประเทศ เมื่อสหรัฐอเมริกาส่ง แมทธิว คาลเบรียท เปรอร์รี่ (Matthew Calbraith Perry) พร้อมด้วยกองเรือรบพิเศษมาอ่าวเอโดะของญี่ปุ่นในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1853 โดยมีวัตถุประสงค์คือต้องการให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศ เปรอร์รี่ได้กล่าวยืนยันว่า “ถ้าสาส์นแห่งมิตรภาพจากประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา ถึงสมเด็จพระจักรพรรดิญี่ปุ่น ไม่เป็นที่ยอมรับและมีคำตอบอย่างเหมาะสมแล้ว จะถือว่าสหรัฐอเมริกาถูกลบหลู่เกียรติ และเขาจะไม่รับผิดชอบต่อการใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น และจะกลับมาฟังคำตอบใน ค.ศ. 1854”⁴ การมาของกองทัพเรือสหรัฐอเมริกา สร้างความตื่นตระหนกครั้งใหญ่ให้แก่ประชาชนและรัฐบาลโทกูงาวะ

¹ แหล่งเดิม.

² แมริอุส บี, แจนแชน. (2526). *โลกทัศน์ญี่ปุ่น = Japan and Its World*. เล่มเดิม. หน้า 23.

³ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 90. หรือ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 188.

⁴ สงบ ส่องเมือง. (2530). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออก*. หน้า 270.

จากสภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ทัศนะของผู้นำรัฐบาลโทกูงาวะได้แตกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอนุรักษนิยมที่เรียกร้องให้ขับไล่ชาติตะวันตกออกไปจากญี่ปุ่น กับกลุ่มที่เห็นว่าญี่ปุ่นควรยินยอมตามคำเรียกร้อง การที่ผู้นำมีแนวความคิดที่ขัดแย้งกันทำให้มีการเข้าเฝ้าจักรพรรดิเพื่อทูลขอความเห็นควรดำเนินนโยบายอย่างไร นับเป็นครั้งแรกที่โชกุนขอคำปรึกษาจากจักรพรรดิ ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้จักรพรรดิไม่เคยมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศเลย ขณะเดียวกันโชกุนได้ส่งสาส์นฉบับแปลของประธานาธิบดีฟิลเมอร์ (President Fillmore) ของสหรัฐอเมริกา ไปยังโตเกียวต่างๆ เพื่อขอความเห็น ปรากฏว่าราชสำนักมีความเห็นแบบอนุรักษนิยม ในขณะที่บรรดาโตเกียวสำคัญๆ ประมาณ 59 คน มีความเห็นต่างกัน โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่มที่มีขนาดเท่าๆ กัน คือ กลุ่มแรกสนับสนุนให้มีการค้าบางรูปแบบกับสหรัฐอเมริกา กลุ่มที่สองสนับสนุนให้หลีกเลี่ยงการเป็นศัตรูกับสหรัฐอเมริกา เพื่อให้มีเวลาเพียงพอที่จะเสริมกำลังป้องกันตนเอง กลุ่มที่สามเห็นว่าไม่ควรเปลี่ยนนโยบายและปฏิเสธข้อเรียกร้องจากสหรัฐอเมริกา

อย่างไรก็ตามเมื่อเปอริร์นำกองเรือรบกลับมาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1854 ถึงแม้จักรพรรดิและมติทั่วไปในประเทศต้องการให้รัฐบาลโทกูงาวะต่อต้านสหรัฐอเมริกา แต่โชกุนไม่สามารถปฏิบัติตามได้ เนื่องจากเห็นว่าสหรัฐอเมริกาต้องโจมตีญี่ปุ่นอย่างแน่นอน และญี่ปุ่นไม่มีอาวุธใดๆ ที่พอจะท้าทายกองทัพของสหรัฐอเมริกาได้ รัฐบาลญี่ปุ่นเหลือทางเลือกเพียงทางเดียวคือยอมความตามประสงค์ของเปอริร์ ญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกาก็ได้ลงนามในสนธิสัญญาอะนะกะวะ (The Treaty of Kanagawa) ในวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1854 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ โชกุนจะต้องรับรองและส่งลูกเรือชาวอเมริกันที่ประสบอุบัติเหตุกลับคืนให้สหรัฐอเมริกา ให้เรือของอเมริกาแวะพักเติมเสบียงอาหารที่เมืองท่าชิโมะดะ (Shimoda) ในฮันอิซุ (Izu) และเมืองท่าฮาโกะดะเตะ (Hakodate) ในฮันเยโซะ (Yezo)¹ และทั้งสองประเทศสามารถแลกเปลี่ยนกงสุลกันได้ภายหลัง 18 เดือนนับแต่วันเซ็นสัญญา² ด้วยเหตุนี้การดำเนินนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยวซึ่งได้รับการยอมรับให้เป็นกฎหมายแห่งบรรพบุรุษและดำเนินการมากกว่า 200 ปี จึงสิ้นสุดลง ต่อมาใน ค.ศ. 1858 เทนเซนต์ แฮร์ริส (Townsend Harris) กงสุลอเมริกันที่ประจำอยู่ที่เมือง ชิโมะดะ ได้รับคำสั่งจากกรุงวอชิงตันให้เจรจาท้าทายญี่ปุ่นทำสนธิสัญญาการค้า ทำให้ญี่ปุ่นต้องยอมลงนามในสนธิสัญญาแฮร์ริส (Harris Treaty) กับสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 29 กรกฎาคม ค.ศ. 1858 มีสาระสำคัญ คือ³

1. จะมีการแลกเปลี่ยนทูต และกงสุลกันในระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกากับประเทศญี่ปุ่น
2. ญี่ปุ่นจะเปิดเมืองท่าฮาโกะดะเตะ คานากาวะและนางาซากิ ให้ค้าขายได้โดยเสรี ตั้งแต่วันเซ็นสนธิสัญญานั้นเป็นต้นไป ส่วนเมืองท่าอื่นๆ ให้เปิดการค้าขายได้โดยเสรีตามวันดังกล่าว ต่อไปนี้ นิอิงะตะ (Niigata) วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1860 เฮียวโงะ (Hyogo) วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1867 เอโดะและโอซาก้าจะเปิดให้ชาวอเมริกันทำการค้าและพักอาศัยได้ ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1862 และ 1 มกราคม ค.ศ. 1863 ตามลำดับ

¹ George Samson. (1963). *A History of Japan 1615 – 1867*. p. 234.

² Paul H. Clyde and Burton F. Beers. (1972). *The Far East*. p. 155.

³ เขียน วีระวิทย์. (2508). *วิวัฒนาการการปกครองของญี่ปุ่น*. หน้า 50.

3. ภาษีศุลกากร ส่วนมากเก็บได้ร้อยละ 5 ของราคาทั้งสินค้าขาออกและขาเข้า
4. ให้ชนชาติอเมริกันมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในดินแดนญี่ปุ่น
5. ให้ชนชาติอเมริกันที่อาศัยอยู่ประเทศญี่ปุ่น มีสิทธิเสรีในการถือศาสนา
6. ให้สนธิสัญญานี้มีการแก้ไขได้ภายหลังวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1872

การลงนามในสนธิสัญญากับต่างชาติก่อให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำรัฐบาลโทกูงาวะ โดยแบ่งออกเป็นสองฝ่ายคือ ฝ่ายที่สนับสนุนโชกุนกับฝ่ายที่จงรักภักดีต่อจักรพรรดิ สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายยิ่งขึ้นเมื่อโชกุนไอชิเซตะ (Ishida) เสียชีวิตลงใน ค.ศ. 1858 โดยไม่มีทายาทสืบตำแหน่งโชกุน¹ ความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำทั้งสองได้เพิ่มความรุนแรงขึ้นจนนำไปสู่ความแตกแยกกันทางการเมือง ซึ่งพอสรุปได้ 3 ประการ คือ ปัญหาการสืบทอดตำแหน่งโชกุน การต่อสู้เพื่อควบคุมสภาพอาวุธระหว่างขุนนางของทั้งสองฝ่าย และการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ที่สำคัญยังได้เกิดปัญหาคือกลุ่มไคเมียวและซามูไรที่ต่อต้านชาวต่างชาติได้ทำการโจมตี ทำร้ายชาวต่างชาติ ทำให้โชกุนต้องชดใช้ค่าเสียหายเป็นจำนวนมากจึงกระทบต่อการคลังของรัฐ และใน ค.ศ. 1866 มหาอำนาจชาติตะวันตกได้บีบบังคับให้โชกุนต้องจำยอมตกลงในสนธิสัญญาว่าด้วยพิกัดภาษีศุลกากร ซึ่งระบุให้เก็บภาษีขาเข้าและขาออกได้ในอัตราที่ต่ำมากถึงร้อยละ 5² นอกจากนี้การที่ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ พ่อค้าักคุนสินค้าทำให้สินค้ามีราคาสูงและเกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้น ส่งผลให้ญี่ปุ่นประสบปัญหาเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น

นอกจากปัญหาด้านเศรษฐกิจแล้วในด้านการเมืองยังเกิดการรวมตัวกันระหว่างกลุ่มที่จงรักภักดีต่อจักรพรรดิ กับกลุ่มนักวิชาการหัวก้าวหน้ารวมตัวกันต่อต้านโชกุนให้คืนอำนาจแก่จักรพรรดิ แม้ว่าโชกุนจะพยายามแก้ปัญหา อาทิ การผ่อนปรนระบบชั้นกิน โคไต โดยให้ไคเมียวเข้ามาในเอโดะเพียง 100 วันในรอบ 3 ปี³ และไม่ต้องทักท้วงบุตรและภรรยาไว้เป็นตัวประกันอีก อีกทั้งยังได้ทำการปรับปรุงในด้านต่าง ๆ เช่น ได้จ้างชาวต่างชาติมาเป็นที่ปรึกษา จัดตั้งกองข้านาญพิเศษขึ้นในวงการรัฐบาลของชาติ คัดเลือกผู้ที่มีความสามารถพิเศษเข้าทำงาน ปรับปรุงกฎหมายข้อบังคับใหม่ ดำเนินการก่อสร้างคลังแสงอาวุธและท่าเรือ⁴ เป็นต้น แม้ว่าการดำเนินการปรับปรุงของโชกุนทั้งด้านการปกครองและเศรษฐกิจจะได้ผลดีอยู่บ้าง แต่ก็ไม่อาจทานกระแสการต่อต้านที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ได้ ไคเมียวหลายคนก็ประกาศตนเป็นอิสระ ญี่ปุ่นอยู่ในภาวะวิกฤต และเมื่อจักรพรรดิโคเม (Komei) สิ้นพระชนม์ ในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 เจ้าชายมัตสึฮิโตะ (Prince Mutsuhito) ซึ่งมีพระชนมายุ 15 ปี ได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งจักรพรรดิ กระแสของการต่อต้านระบบ โชกุน และความต้องการฟื้นฟูอำนาจของจักรพรรดิ ให้เป็นผู้ปกครองประเทศที่ถูกต้องอย่างแท้จริงได้เพิ่มมากขึ้น จนเกิดการรวมตัวกันที่เกียวโต และพยายามกดดันให้โชกุนเคอิกิ (Keiki) ลาออกจากตำแหน่ง จนในที่

¹ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 257.

² มาร์ลีน เจ เมโย. (2522). เล่มเดิม. หน้า 180.

³ แหล่งเดิม. หน้า 179.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 183.

สุดท้ายก็ได้ลาออกจากตำแหน่งโชกุนในวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1867 แต่ยังคงรักษาการอยู่ ต่อมาในวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1868 กองกำลังทหารที่สนับสนุนการฟื้นฟูจักรพรรดิ ได้เข้าแทนที่กองทหารโทกูงาวะที่เฝ้าประตูพระราชวัง และกลุ่มผู้จงรักภักดีต่อจักรพรรดิได้สาบานตนว่าจะจงรักภักดีต่อจักรพรรดิเมจิ ผู้ซึ่งประกาศว่าอำนาจทั้งหมดรวมอยู่ที่พระองค์ และยอมรับการสละตำแหน่งของโชกุนในวันเดียวกัน จึงเป็นการสิ้นสุดของสมัยโทกูงาวะหลังจากมีอำนาจปกครองญี่ปุ่นนานถึง 265 ปี รวมทั้งเป็นการสิ้นสุดสมัยฟิวดัล และญี่ปุ่นได้เข้าสู่สมัยเมจิ (Meiji ค.ศ. 1868 – 1912)

ปัจจัยที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิ

งานชิ้นสำคัญที่ผู้นำรัฐบาลเมจิระยะแรกต้องรีบดำเนินการอย่างเร่งด่วนคือ การสะสางปัญหาที่ยังค้างคาจากสมัยโทกูงาวะซึ่งมีผลต่อความมั่นคงและความอยู่รอดของประเทศ โดยมีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ญี่ปุ่นต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาประเทศ สรุปได้ 2 ปัจจัยหลักๆ คือ (1) ปัจจัยจากภายใน : ความเสื่อมของระบบโทกูงาวะก่อกำเนิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและเศรษฐกิจ (2) ปัจจัยจากภายนอก : การเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตก

1. ปัจจัยจากภายใน : ความเสื่อมของระบบโทกูงาวะก่อกำเนิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและเศรษฐกิจ

การวางโครงสร้างระบบการปกครองของรัฐบาลโทกูงาวะที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น เมื่อศึกษาถึงภาพรวมในส่วนของการปกครองและกฎข้อบังคับต่างๆ ที่รัฐบาลโชกุนได้วางไว้ นับว่ามีประสิทธิภาพจึงส่งผลให้รัฐบาลโทกูงาวะมีอำนาจปกครองประเทศญี่ปุ่นมาเป็นเวลายาวนาน แต่เมื่อศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดจากการจัดระบบของรัฐบาลโทกูงาวะ พบว่ากฎข้อบังคับต่างๆ ได้ก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นพัฒนาการของยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาซึ่งรัฐบาลโทกูงาวะไม่สามารถควบคุมได้ ทั้งในด้านสังคม

1.1 การเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม

ภายใต้สังคมโทกูงาวะ ระบบชนชั้นซึ่งตามอุดมการณ์ต้องการให้สังคมอยู่กับที่ แต่ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในชนชั้นนักรบ โดยเฉพาะไคเมียวและซามูไร เนื่องจากการวางระบบมาตรการต่างๆ ที่รัดกุมของรัฐบาลโทกูงาวะทำให้ประเทศปราศจากสงครามทั้งภายในและภายนอก นักรบซามูไรจึงไม่ได้ทำหน้าที่รบ ทำให้ขาดรายได้จากการทำสงครามส่งผลให้ซามูไรยากจนลง ประกอบกับโครงสร้างทางการเมืองที่ให้อำนาจโชกุนในการแต่งตั้งและถอดถอนไคเมียว เมื่อไคเมียวคนใดถูกถอดถอนหรือเสียชีวิต ซามูไรที่สังกัดไคเมียวนั้น ก็จะกลายเป็นซามูไรที่ไร้นาย หรือที่เรียกว่า “โรนิน” (Ronin)

ในขณะที่ไคเมียวเองก็ประสบปัญหาเช่นกัน เนื่องจากระบบชนชั้น ไคโด ทำให้ไคเมียวต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก และรัฐบาลโทกูงาวะยังได้ออกกฎข้อบังคับให้ไคเมียวบริจาคทรัพย์สินและกำลังคนเพื่อสร้างโครงการสาธารณะ¹ นอกจากนี้ไคเมียวเองกลับ

¹ ลิขิต ชีระเวคิน. (2524, ส.ศ.). เล่มเดิม. หน้า 4.

แก้ปัญหาความยากจนของตนโดยการลดเบี้ยหวัดรายปีของชามุไรลง หรือผ่อนผันการจ่ายเบี้ยหวัด ทำให้ความรู้สึกหยิ่งในเกียรติยศและศักดิ์ศรีรวมทั้งความจงรักภักดีระหว่างลูกน้องกับเจ้านายที่เคยยึดปฏิบัติตามกันมาจนเป็นประเพณีได้ผ่อนคลายลง¹ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มชามุไร และชามุไรส่วนหนึ่งได้พัฒนาตนโดยการศึกษาหาความรู้จนกลายเป็นนักวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวเกี่ยวกับตะวันตก ซึ่งศึกษาโดยผ่านชาวฮอลันดา แม้ว่าจะประสบปัญหาและอุปสรรคมากมายแต่ชามุไรก็พร้อมที่จะเสี่ยง ทำให้มีความรู้ดีขึ้นในวิชาการแขนงต่างๆ ส่งผลให้ความคิดความอ่านในการพัฒนาก้าวหน้าไปด้วย แต่ในเวลาเดียวกันเพื่อความอยู่รอดทำให้ชามุไรส่วนหนึ่งต้องปล้นสดมภ์แย่งชิงทรัพย์สินเป็นอันพาลทำให้เกิดปัญหาสังคมขึ้น นอกจากนี้ไคเมียวและชามุไรหลายคนได้ลาออกจากชนชั้นนักรบมาประกอบธุรกิจการค้า

1.2 การเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งยึดระบบการเกษตรกรรมเป็นปัจจัยหลัก แต่เมื่อโครงสร้างทางการเมืองของระบบโทกูงาวะได้กำหนดให้ไคเมียวสร้างปราสาท และให้บริวารคือชามุไรตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณรอบๆ ปราสาท กลุ่มชนชั้นพ่อค้าจึงมาตั้งร้านค้าต่างๆ เพื่อบริการความสะดวกให้แก่ไคเมียวและชามุไร ก่อให้เกิดเป็นเมืองปราสาทและได้พัฒนามาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของอันนันๆ เมื่อเวลาผ่านไปพ่อค้าก็มีความสำคัญเพิ่มขึ้นเพราะชามุไรต้องพึ่งพ่อค้าในการปฏิบัติภารกิจทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น การแลกเปลี่ยนผลผลิตต่างๆ มาเป็นเงินตรา การซื้อ การขายเครื่องอุปโภค และบริโภค ฯลฯ ดังคำกล่าวของนักศึกษาลัทธิซิงโจผู้หนึ่งที่ได้กล่าวถึงการใช้ชีวิตของชามุไรในเมืองที่ต้องเกี่ยวข้องกับชนชั้นพ่อค้า ว่า “ประจักษ์ในโรงแรมแห่งหนึ่ง พึ่งพาบริการจากพ่อค้า”²

นอกจากนี้ระบบชนชั้นกิน โคได ได้กลายเป็นระบบที่ส่งเสริมพัฒนาการด้านความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะการเดินทางไปแสดงความจงรักภักดีต่อโชกุนที่เอโดะของแต่ละอันจะมีบริวารติดตามเป็นจำนวนมาก ดังนั้นสองข้างทางที่เดินผ่านก็จะเกิดโรงเตี๊ยมและร้านค้าขึ้นโดยเฉพาะแหล่งที่พักของไคเมียวในระหว่างการเดินทาง ได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมชนของบรรดาพ่อค้าก่อให้เกิดเป็นเมืองใหญ่ๆ ขึ้น และยังก่อให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม คือ การสร้างวัฒนธรรมชาวเมือง (townsman) มีการสร้างแหล่งบันเทิงเรีงรมย์ของบรรดาไคเมียว ชามุไรและพ่อค้า ส่งผลให้มีพัฒนาการที่เรียกว่า “โลกแห่งมายาหรือโลกลอยฟ้า” ซึ่งเป็นแหล่งสำราญที่มีละคร ร้านอาหาร สถานที่สำหรับมวยปล้ำ สถานที่นัดพบปะสังสรรค์ มีหญิงงามเมือง และหญิงบริการอาบน้ำ³

การก่อกำเนิดขึ้นของสังคมแบบใหม่ ส่งผลให้วิถีชีวิตของไคเมียวและชามุไรจำนวนมากเปลี่ยนไป ก่อให้เกิดนิสัยใหม่ที่ฟุ่มเฟือย และเมื่อรายรับไม่พอกับรายจ่าย พ่อค้าจึงกลายเป็นที่พึ่งของบรรดาไคเมียวและชามุไร ทำให้ไคเมียวและชามุไรจำนวนมากเป็นหนี้พ่อค้าอย่างท่วมท้น ตัวอย่างเช่น ไคเมียวของอันโอะวะริ (Owari) ซึ่งมีรายได้จากข้าวเฉลี่ย 2 แสนห้าหมื่นโกกุ แต่ต้องขอ

¹ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 82.

² เคนเนธ บี. ไฟล์. (2528). สร้างคนสร้างชาติ สไตส์ญี่ปุ่น – *The Making of Modern Japan*. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. หน้า 11.

³ William Garald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 16.

กู้เงินจากพ่อค้าใน ค.ศ. 1801 จำนวน 1 แสนสองหมื่นเจ็ดพันเหรียญเรียว และในช่วง ค.ศ. 1849 – 1853 ไคเมียวจากอันนี้ได้กู้ข้าวจากพ่อค้า 1 ล้านแปดแสนโกกุ หรือกรณีไคเมียวแห่งฮันซัทสึมะ ซึ่งมีฐานะเศรษฐกิจเข้มแข็งมากตกเป็นหนี้พ่อค้าใน ค.ศ. 1807 ถึง 1 ล้านสามแสนเหรียญทองเรียว และใน ค.ศ. 1830 หนี้สินของไคเมียวอันนี้ได้เพิ่มสูงขึ้นราว 5 ล้านเหรียญทองเรียว ซึ่งมีมูลค่าเท่ากับภาษีที่อันจะเก็บได้ในระยะเวลา 20 ปี ในขณะที่รัฐบาลโชกุนเองก็ประสบปัญหาหนี้สินเช่นกัน อย่างเช่น ในระหว่าง ค.ศ. 1834 – 1841 รัฐบาลโชกุนมีรายจ่ายเกินรายรับประมาณ 5 แสนเหรียญทองเรียวต่อปี¹

หนี้สินของไคเมียวและซามูไรก็คือความมั่งคั่งของชนชั้นพ่อค้า เพราะพ่อค้าได้รับดอกเบียดอบแทนเป็นจำนวนมาก อาทิ ใน ค.ศ. 1840 พ่อค้าแห่งเมืองโอซาก้า เป็นเจ้าหนี้ไคเมียวรวมเป็นมูลค่าถึง 60 ล้านเหรียญทองเรียว และเงินค่าดอกเบียดอบปีจากหนี้จำนวนนี้สูงถึง 1 ใน 4 ของเงินค่าภาษีที่เก็บได้ทั่วประเทศทั้งหมด² นอกจากนี้เมื่อการค้าภายในเติบโตมากขึ้น พ่อค้าได้จัดระบบการค้าให้มีความยุ่งยากซับซ้อน จนยากแก่การที่ผู้ปกครองจะติดตาม หรือควบคุมพ่อค้าได้ ทำให้พ่อค้าสามารถผูกขาดทางการค้า และกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาอาชีพธุรกิจการค้า อาทิ การขายส่ง การรับสินค้า การขนส่งสินค้า การเป็นตัวแทนจำหน่ายข้าว การแลกเปลี่ยนเงินตรา ธุรกิจสินเชื่อ ธุรกิจเก็งกำไรทุกรูปแบบ ฯลฯ นอกจากนี้พ่อค้ายังรวมตัวกันเป็นสมาคม (Guilds) ต่างๆ เพื่อผูกขาดการค้า และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองกับผู้ปกครอง รวมทั้งสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับกลุ่มพ่อค้าในทางเศรษฐกิจ องค์การสำคัญๆ ของพ่อค้าได้แก่ องค์การการบริการและการจัดจำหน่ายสินค้า (Organization of Commercial Distribution System) สมาคมผูกขาดการค้า (Protective and Monopolistic Guilds) และสมาคมการค้า (Trade Association)³

จึงกล่าวได้ว่าพ่อค้าได้ก้าวเข้ามากุมอำนาจและมีบทบาทในด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่ฐานะทางสังคมของพ่อค้าเป็นชนชั้นต่ำ และการที่พ่อค้าได้เข้ามามีบทบาทในด้านการค้านี้เอง เป็นเหตุให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชนชั้นปกครองกับพ่อค้ามีความเหนียวแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ดังเช่นกรณีของตระกูล มิตซูบิชิ (Mitsui) ที่เริ่มกิจการค้าเมล็ดสาเกใน ค.ศ. 1620 หลังจากนั้นได้ตั้งโรงรับจำนำและให้กู้ยืมเงิน และได้ขยายธุรกิจออกไป โดยตั้งสำนักงานทำธุรกิจเกี่ยวกับการเงินต่างๆ เช่น การทำตัวแลกเงิน การแลกเงิน การกู้ยืม ฯลฯ ขึ้นที่เอโดะ และกลุ่มที่มาใช้บริการส่วนใหญ่ก็คือไคเมียวและซามูไร ต่อมาได้รับการไว้วางใจจากรัฐบาลโชกุน ให้เป็นผู้จัดส่งเงินของทางการโดยวิธีออกตัวแลกเงิน⁴ หรือความสัมพันธ์ระหว่างซามูไรกับพ่อค้าที่พ่อค้าสามารถซื้อตำแหน่งจากซามูไร หรือกลายเป็นบุตรบุญธรรม พ่อบุญธรรม⁵ ทำให้ระบบชนชั้นเสื่อมลง

¹ William Garald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 21.

² John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 235.

³ พินาดดา ยิงเจริญ. (2535). *ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมญี่ปุ่น*. หน้า 93.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 83.

สำหรับชาวนาซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ เนื่องจากชาวนาเป็นผู้จ่ายภาษีให้แก่รัฐ ซึ่งเป็นภาระที่หนักมาก ดั่งบันทึกของ มัตสึไกอิระ ซากะโนะบุ (Mitsukaira Zakanobu 1728 - 1829) ที่ปรึกษาของรัฐบาลโทกูงาวะ บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

“มีการบีบบังคับเอาผลผลิตจากชาวนาสูงมากระหว่างร้อยละ 50 – 70 และยังเก็บภาษีอื่นๆ อีกหลายประการ เช่น ภาษีที่นา ภาษีประตู่ ภาษีเด็กผู้หญิงคิดตามวัย... หรือถ้าชาวนาต่อเติมห้องขึ้นก็จะต้องเสียภาษีเพิ่มขึ้นด้วย... และ ตามความเป็นจริงแล้ว ภาษีได้เพิ่มขึ้นเป็นสามเท่า เพราะสินบนและการทุจริตในฤดูเก็บเกี่ยว เจ้าหน้าที่จะทำการสำรวจและได้รับการรับรองให้อยู่อาศัยกับชาวบ้านในถิ่นนั้นๆ หากไม่ได้รับการต้อนรับอย่างดี เจ้าหน้าที่เหล่านั้นจะเพิ่มการขู่ขวัญหนักขึ้น หรือบังคับให้แรงงานกับครอบครัวนั้นๆ มีการเก็บภาษีส่วหน้าเป็นเวลาหลายปี รวมทั้งมีการขู่เชิญทารุณกรรมในลักษณะต่างๆ มากมาย”¹

นอกจากนี้ผลของการห้ามซื้อขายที่ดิน ทำให้ชาวนาเสียเปรียบเพราะเมื่อชาวนาขายที่ดินไปขายซึ่งต้องทำอย่างลับๆ กับกลุ่มที่มั่งคั่ง ทำให้อำนาจการต่อรองของผู้รับซื้อ มีมากกว่า อีกทั้งต้องทำการซื้อขายกันด้วยวาจาเพื่อหลีกเลี่ยงกฎหมาย ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วผู้ซื้อจะผลักภาระในการจ่ายภาษีให้แก่ชาวนา² ดังนั้นคำกล่าวของนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่กล่าวไว้ว่า “ชะตาชีวิตของชาวนาเลวร้ายมากจนดูเหมือนว่าเขาเกิดมาเพื่อเสียภาษี”³ ซึ่งบรรยายสภาพของชาวนาได้เป็นอย่างดี

สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวนาซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศยากจน และเมื่อเกิดภัยธรรมชาติหรือโรคระบาด ส่งผลให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก ความช่วยเหลือของรัฐบาลก็คือ ขอให้ประหยัดและอดทน ชาวนาจึงต้องช่วยตนเองบางครั้งถึงกับต้องฆ่าเด็กทารกที่เกิดใหม่เพื่อจำกัดสมาชิกในครอบครัว หรือที่เรียกว่า ประเพณีมะบิกิ (Mabiki)⁴ เพราะหากปล่อยให้รอด

¹ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 34.

² การหลีกเลี่ยงหรือผลักภาระการจ่ายภาษีให้แก่ชาวนา ทำได้ในกรณีที่ชาวนาต้องการขายที่ อย่างเช่น ชาวนาต้องการขายที่ประมาณ 7 ใน 10 ส่วนของที่ดินตน ผู้ซื้อจ่ายเงินตามจำนวน 7 ส่วน แต่บีบบังชาวนาเซ็นสัญญาซื้อขายที่ดินเพียง 3 ส่วน ดังนั้นชาวนาจึงมีที่ดินตามกฎหมายในปริมาณ 7 ส่วน และต้องจ่ายภาษีเท่ากับ 7 ส่วน ทั้งๆ ที่มีจริงแค่ 3 ส่วน ผู้ซื้อจ่ายภาษีแค่ 3 ส่วน แต่ได้รับผลผลิต 7 ส่วน [อ้างจาก ข้อความในเชิงอรรถของ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 34.]

³ ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์. (2519, ก.ย. – ธ.ค.). “ประวัติศาสตร์ฟิวดัลญี่ปุ่น(1185-1868)”. ประวัติศาสตร์ 1(3) หน้า 27.

⁴ คำว่า มะบิกิ ในภาษาญี่ปุ่นหมายถึง “ทำให้ลดลง” ในสมัยโทกูงาวะได้นำคำนี้มาใช้โดยหมายถึง การฆ่าเด็กทารกโดยการรัดคอเด็กจนตายเพื่อควบคุมจำนวนสมาชิกในครอบครัว เนื่องจากครอบครัวชาวนาไม่สามารถเลี้ยงดูผู้คนได้เกินกว่าจำนวนที่กำหนดไว้ [อ้างจาก ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 70.] นอกจากนี้การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังพบว่าไม่เพียงครอบครัวของชาวนาเท่านั้นที่ต้องฆ่าเด็กทารก แม้แต่ครอบครัวของชาวนาเองก็ยังมี การฆ่าเด็กทารกเพื่อจำกัดจำนวนสมาชิกภายในครอบครัวด้วย

ก็อาจตายในภายหลัง นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการลุกฮือก่อการจลาจลของชาวนาและขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง กล่าวกันว่าการลุกฮือก่อการจลาจลของกลุ่มชาวนาในสมัยไท่กุงวาระนั้น มีประมาณ 2 พันแปดร้อยครั้ง¹ การจลาจลของชาวนาได้กลายเป็นเรื่องยืดยื้อ และท้าทายอำนาจการปกครองของระบบไท่กุงวาระเป็นอย่างมาก กล่าวได้ว่าการเกิดการจลาจลเป็นเครื่องบ่งถึงความล้มเหลวในการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองให้สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจ และนอกจากการก่อการจลาจลแล้ว ชาวนาที่ยากจนส่วนหนึ่งได้ละทิ้งที่นาอพยพเข้าสู่เมือง ไปทำงานในบ้านของชามูไร ไปเป็นกรรมกร เปิดร้านขายของ หรือเป็นคนเร่ขายของ²

ในอีกด้านหนึ่งการที่ชามูไรส่วนใหญ่ไปอาศัยอยู่ที่บริเวณปราสาทไคเมียว หรืออยู่ในเอโดะ ส่งผลให้ชนบทไม่ถูกควบคุมอย่างใกล้ชิด หมู่บ้านได้กลายเป็นหน่วยปกครองตนเอง โดยมีหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งมักจะมาจากสมาชิกครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือมาจากครอบครัวที่เป็นผู้นำท้องถิ่น เป็นผู้บริหารหมู่บ้าน³ และจากการที่ไคเมียวมีนโยบายพัฒนาด้านเศรษฐกิจเนื่องจากเป็นรายได้หลักของตน ส่งผลให้ชนบทได้มีการส่งเสริมเร่งขยายผลผลิตทางการเกษตร ทำให้การพัฒนาด้านเศรษฐกิจของหมู่บ้านกลายเป็นแบบพาณิชยกรรม และระบบเงินตราได้เข้าสู่ชนบท เพราะได้นำทั้งกรรมวิธี รวมทั้งอุปกรณ์ใหม่ๆ มาให้ชาวนาเพื่อใช้เพิ่มผลผลิต ยกตัวอย่างเช่น การใช้ปุ๋ย เครื่องไม้ เครื่องมือสำหรับทอผ้า การแนะนำให้ทดลองปลูกพืชชนิดใหม่และได้แจกจ่ายเมล็ดพันธุ์พืช ฯลฯ ทำให้หมู่บ้านค่อยๆ ลดภาวะการยังชีพด้วยตัวเองลง เมื่อระบบการค้าได้แพร่หลายเข้ามาในชนบท ชาวนาบางส่วนได้หันไปผลิตหรือปลูกพืชผลที่สามารถซื้อขายได้ เพื่อสนองตอบความต้องการของชาวเมือง เช่น สินค้าพวกไหมดิบ การปลูกฝ้าย การทอผ้าฝ้าย การผลิตเหล้าสาเก พริกไทย ชา น้ำตาลเกลือ ปลา สาหร่ายทะเล คราม ขี้ผึ้ง ฯลฯ

นอกจากนี้ชาวนาบางส่วนได้พัฒนาตน คือไปประกอบธุรกิจโดยการแปรรูปผลผลิตจากภาคเกษตรกรรมในท้องถิ่นและนำไปจำหน่ายในตลาดอื่น กล่าวได้ว่าชาวนาเริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับการพาณิชยกรรม และกลายเป็นกลุ่มชาวนาที่ร่ำรวย มินเกิน โชะโยะ (Minkan Shoyo) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับชาวนากลุ่มที่ร่ำรวยของญี่ปุ่นได้กล่าวไว้ว่า “มันเป็นสิ่งที่หาได้ยากมากที่ชาวนาเหล่านี้จะได้รับมรดกตกทอด ไม่ว่าจะเป็นทุ่งนาหรือเคหะสถานจากผู้ให้กำเนิด หรือบรรพบุรุษของตน แต่โดยทั่วไปแล้ว ชาวนาเหล่านี้จะได้ผลประโยชน์จากอาชีพการพาณิชยกรรมเสียมากกว่า”⁴ หรือ กรณี เคนโนะ ซะกุ (Kanno Saku) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับชาวนาในสมัยไท่กุงวาระได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“ในขณะที่ชาวนาจำนวนมากประสบกับความยากลำบาก แต่บางส่วนที่ร่ำรวยนั้นไม่ได้มาจากอาชีพการเพาะปลูก แต่มาจากการทำการค้า เช่น ค้าเหล้าสาเก หรือการเปิดร้าน

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2519, ก.ย. – ธ.ค.). เล่มเดิม. หน้า 29.

² Keizo Shibusawa. (1958). op.cit. p. 406.

³ ลิขิต ธีรเวคิน. (2524, ส.ค.). เล่มเดิม. หน้า 10.

⁴ Keizo Shibusawa. (1958). op.cit. p. 405.

รับจำนำ รวมความแล้วไม่เพียงแต่ในเรื่องการค้าเท่านั้น แต่ยังมีผลประโยชน์ในเรื่องราคาที่ดิน ด้วยเหตุนี้ความร่ำรวยก็ตามมา¹

หรือ

“เราพบตัวอย่างสมบูรณ์ของความรุ่งเรืองที่ขยายเพิ่มขึ้นของชนชั้นสามัญชนในหมู่ชาวนาผู้มั่งคั่ง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผุดผ่องไปจากโครงสร้างทางชนชั้นโทกูวาระ แม้ว่าพวกเขาจะอาศัยอยู่ภายในหมู่บ้าน แต่ในแง่ของความมั่งคั่งและการมีอำนาจในชนบททำให้พวกเขาได้เป็นผู้ใหญ่บ้านและเจ้าของที่ดินรายใหญ่ และยังประกอบวิสาหกิจการค้าชนบทหลายอย่าง เช่น การให้กู้เงิน กลั่นสุรา ย้อมสี หรือทอผ้า ฯลฯ นอกจากนี้หลายคนยังได้รับสิทธิในการพักดาบ มีนามสกุล และส่งลูกไปศึกษาในโรงเรียนประจำอัน ซึ่งสิทธิเหล่านี้โดยปกติแล้วสงวนไว้สำหรับนักรบเท่านั้น”²

ไม่เพียงแต่พัฒนาการของกลุ่มชนชั้นชาวนาเท่านั้นที่เปลี่ยนไป กลุ่มชนชั้นพ่อค้าเองก็ได้เข้าไปมีบทบาทในระบบการผลิตในชุมชน ซึ่งเริ่มจากการเข้าไปประกอบธุรกิจทางการค้า โดยเฉพาะการให้กู้ยืมเงิน และค่อยๆ พัฒนาตนจนกลายเป็นกลุ่มเจ้าของที่ดิน ด้วยเหตุที่การเกษตรเป็นแหล่งรายได้หลักของประเทศ รัฐบาลจึงให้ความสำคัญในเรื่องการพัฒนาเพื่อเพิ่มผลผลิตเพราะเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับรัฐด้วย มาตรการหนึ่งที่รัฐบาลโชกุนที่เอโดะใช้คือการส่งเสริมการบำรุงที่ดินที่น้ำท่วมขังมาใช้ โดยเฉพาะหลังจากญี่ปุ่นประสบกับปัญหาภัยธรรมชาติในช่วง ค.ศ. 1783 – 1788 รัฐบาลโชกุนได้ออกกฎหมายใน ค.ศ. 1790 โดยกำหนดว่าสำหรับที่ดินที่ได้บำรุงให้น้ำมาใช้ในการได้ใหม่ การเก็บภาษีเก็บได้ไม่เกินร้อยละ 10 ของผลผลิต³

โตเมียวในอันต่างๆ ได้นำมาตรการดังกล่าวมาใช้ด้วย แต่เนื่องจากโครงการนำเอาที่ดินที่น้ำท่วมขังหรือที่ดินที่มีป่าไม้อยู่หนาแน่นมาใช้ประโยชน์นั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายในการบุกเบิกสูงมาก ด้วยเหตุนี้จึงมีเฉพาะกลุ่มที่มั่งคั่งซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นกลุ่มพ่อค้าที่สามารถเข้ามาลงทุนได้ และมีการพัฒนาที่ดินที่น้ำท่วมขังมาใช้ประโยชน์ใหม่อย่างกว้างขวาง เป็นการแสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งของกลุ่มเจ้าของที่ดินใหม่ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ที่รับใช้โตเมียวที่เป็นชาวนาไรชั้นต่ำซึ่งได้รับข้าวเพียงชีพเพียง 10 โกกุ แต่สำหรับกลุ่มเจ้าของที่ดินใหม่ที่เป็นกลุ่มชนชั้นพ่อค้าได้รับผลกำไรอย่างมหาศาล อาทิ พ่อค้าคนหนึ่งในอันตะวะ (Dewa) ได้ข้าวจำนวน 1 แสนสี่หมื่นโกกุ เป็นค่าเช่าที่ดิน⁴ ในขณะที่

¹ Ibid.

² พินดา ยิงเจริญ. (2535). เล่มเดิม. หน้า. 57.

³ Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 75.

⁴ พ่อค้าเป็นเจ้าของที่ดิน แต่ชาวนาเป็นผู้เช่าที่ไปทำการเพาะปลูก เมื่อได้รับผลผลิตก็จ่ายผลผลิตส่วนหนึ่งตามที่ตกลงไว้ให้กับพ่อค้า โดยที่พ่อค้าไม่ต้องจ่ายภาษี แต่เป็นชาวนาที่เป็นผู้รับภาระจ่ายภาษีทั้งในส่วนที่เป็นผลผลิตของพ่อค้าและของชาวนาเอง ตามที่อันแต่ละอันได้ประเมินจำนวนผลผลิตไว้ จึงยิ่งเพิ่มความทุกข์ยากให้แก่ชาวนามากยิ่งขึ้นอีก

เจ้าหน้าที่ได้ประเมินผลผลิตทั้งหมดของเขตนั้นมีจำนวนเพียง 1 แสนห้าหมื่นโกกุ หรือในอันคะกะ (Kaga) พ่อค้า 2 คน ได้จ่ายข้าว 8 หมื่นโกกุ ให้กับไคเมียวเพื่อเป็นภาษีฟิวดัล¹ ขณะเดียวกัน เขาก็ได้รับข้าวจำนวน 1 แสนหกหมื่นโกกุเป็นค่าเช่าที่ดิน หรือกรณีพ่อค้าคนหนึ่งในอันอิโยะ (Iyo) ได้รับข้าวจำนวน 1 หมื่นโกกุเป็นค่าเช่าที่ ในขณะที่ตนเองได้ผลผลิตจากการเก็บภาษีรวมทั้งสิ้น 1 หมื่นโกกุ² ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มพ่อค้าจากอื่นอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ เช่น กลุ่มพ่อค้าโอมิ (Omi) ซึ่งเริ่มจากการเป็นพ่อค้าแร่ และได้กลายมาเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ในฮอกไกโด (Hokkaido) โดยอาศัยการค้าปุ๋ยและการให้กู้ยืมเงิน หรือพ่อค้าในครอบครัวอุชิอิเกะ (Uchiike) ในอันฟูกุชิมะ (Fukushima) ที่ในช่วง ค.ศ. 1763 – 1848 ครอบครัวนี้ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนจากการค้าแร่ไปเป็นเจ้าของที่ดิน รวมทั้งทำการอุตสาหกรรมด้วย และที่นาของเขาได้ทำการเพาะปลูกโดยการจ้างแรงงานถือว่าการริเริ่มนำระบบทุนนิยมเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ และครอบครัวนี้มั่งคั่งถึงขนาดได้จ้างชาบูโรมาเป็นครูสอนบุตรหลานของตน³ สิ่งต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของชนชั้นสามัญในการเลียนแบบความเป็นอยู่รวมทั้งค่านิยมของชนชั้นสูง จนนักวิชาการบางท่านได้กล่าวว่า ในสมัยโทกูงาวะญี่ปุ่นทั้งประเทศได้ผ่านกระบวนการถูกทำให้เป็นชาบูโร⁴

ผลจากการพัฒนาของสังคมที่ไม่หยุดนิ่ง อีกทั้งพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวและระบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทมากทั้งในเมืองและในชนบท ประกอบกับความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างชนชั้นพ่อค้ากับชนชั้นนักรบที่มีความเหนียวแน่นยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความเสื่อมของโครงสร้างของสังคมแบบฟิวดัล อีกทั้งความหยิ่งในเกียรติของชนชั้นนักรบซึ่งลดลง และนับวันสภาพความเป็นอยู่ของพ่อค้ายังไม่ได้สัมพันธ์กับฐานะอันต่ำต้อยของตนในสังคม สภาพการดังกล่าวบ่งบอกถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่ระบบโทกูงาวะไม่อาจควบคุมได้เป็นอย่างดี

นอกจากนั้นการล่มสลายของโทกูงาวะ ยังเกิดขึ้นเนื่องจากจุดอ่อนของระบบการป้องกันภัยจากภายนอก เพราะเมื่อวิเคราะห์ถึงการดำเนินนโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว รวมทั้งการออกกฎหมายควบคุมไคเมียวโดยเฉพาะที่ผ่านระบบชั้นกิน โคไต จะพบว่าเน้นป้องกันเฉพาะปัญหาที่เกิดจากภายในเป็นปัจจัยหลัก เพื่อป้องกันไม่ให้ไคเมียวกระทำการที่ก่อให้เกิดอันตรายแก่รัฐบาลโทกูงาวะ ทำให้รัฐบาลโชกุนมั่นคงมาก แต่การป้องกันภัยจากภายนอกหละหลวมมาก โดยเฉพาะในเรื่องห้ามไคเมียวไม่ให้สร้างป้อมปราการ ปืนใหญ่ และเรือรบ เพื่อป้องกันไม่ให้ไคเมียวแข็งข้อต่อโชกุน แต่ผลกระทบที่ตามมาซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของกองทัพเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญกับกองทัพ

¹ แม้ว่าโดยหลักการแล้ว ชาวนาจะเป็นกลุ่มที่ต้องจ่ายภาษี ส่วนพ่อค้านั้นไม่ต้องจ่ายภาษี แต่เนื่องจากรัฐบาลไคเมียวประสบกับปัญหาทางการเงิน จึงพยายามหามาตรการต่างๆ เพื่อหารายได้เพิ่ม และมีการเก็บภาษีจากพ่อค้าแต่จะเป็นการเลี้ยงเก็บในรูปแบบต่างๆ เช่น เก็บเป็นของกำนัล เก็บเป็นภาษีขอบคุณที่เรียกว่า เมียวสะ ขอกู้เงิน หรือค่าธรรมเนียมอื่นๆ

² Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 76.

³ *Ibid.* p. 79.

⁴ ลิขิต วีระเวทิน. (2524, สิงหาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 19.

ของชาติตะวันตก ที่ประกอบด้วยศักยภาพและความเข้มแข็งของเรือรบทำให้เห็นถึงจุดอ่อนหรือความบกพร่องของระบบและความไม่พร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์ใหม่ๆ ทำให้ญี่ปุ่นในสมัยโทกูงาวะไม่มีความพร้อมที่จะป้องกันประเทศ และได้กลายเป็นจุดที่ทำให้เกิดความแตกแยกทางความคิดในการแก้ปัญหา จนกลายเป็นความขัดแย้งและส่งผลกระทบต่อระบบโทกูงาวะต้องล้มไปในที่สุด

2. ปัจจัยจากภายนอก : การเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตก

อิทธิพลจากตะวันตกเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสองด้านคือ เป็นทั้งแรงจูงใจให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงและบีบบังคับให้ญี่ปุ่นต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลง ในส่วนของญี่ปุ่นแม้ว่าจะดำเนินนโยบายปิดประเทศในสมัยโทกูงาวะ แต่ญี่ปุ่นยังเปิดเมืองท่าที่นางาซากิ เพื่อติดต่อกับโลกภายนอก ทำให้ญี่ปุ่นได้รับข่าวสารโดยผ่านทางฮอลันดา ประกอบกับแนวนโยบายของโชกุนในสมัยโทกูงาวะบางคนได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมของแต่ละสมัย ตัวอย่างเช่น ในสมัยโชกุนโยะชิมุเนะ (Yoshimune ค.ศ. 1684 – 1751) เขาให้ความสนใจด้านวิชาการและกฎหมายโดยเฉพาะความสนใจของญี่ปุ่นต่อยุโรป ได้ทำการค้นคว้าทาง ดาราศาสตร์ด้วยตัวเอง¹ จึงได้ยกเลิกคำสั่งที่ห้ามศึกษาเรื่องราวของตะวันตก และยกเลิกการห้ามนำหนังสือของชาวตะวันตกเข้ามายังญี่ปุ่น ยกเว้นหนังสือที่เกี่ยวกับศาสนา ทำให้เกิดกลุ่มปัญญาชนที่สนใจในวิทยาการของตะวันตกได้รวมตัวกันศึกษาเกี่ยวกับตะวันตก โดยมีชาวฮอลันดาเป็นผู้สอนภาษาเพื่อใช้ในการศึกษาหาความรู้จากหนังสือของตะวันตก หรือที่เรียกว่า “กลุ่มดัทซ์ศึกษา” หรือ รันงะกุ (Rangaku = Dutch learning) และกลุ่มนี้สามารถเรียบเรียงพจนานุกรม ดัทซ์ – ญี่ปุ่น ได้สำเร็จ ทำการแปลตำราของชาวตะวันตกออกเป็นภาษาญี่ปุ่น² ต่อมาใน ค.ศ. 1811 โชกุนได้ตั้งสำนักงานแปลตำราตะวันตกที่เป็นประโยชน์ขึ้น และได้กลายเป็นโรงเรียนสอนวิทยาศาสตร์ตะวันตกและ ภาษายุโรปอื่นๆ ประกอบกับสมัยโทกูงาวะญี่ปุ่นอยู่ในภาวะที่กล่าวได้ว่าสงบปราศจากสงครามทำให้กลุ่มชาмуไร โดยเฉพาะชาмуไรระดับต่ำหรือชาмуไรโรนิน ได้หันมาสนใจศึกษาวิทยาการของชาติ ตะวันตกเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ชาмуไรหนุ่มหลายคนได้ออกจากประเทศอย่างลับๆ เพื่อศึกษา อารยธรรมของตะวันตก กลุ่มไดเมียว หัวก้าวหน้าที่มองการณ์ไกล ได้ตระหนักถึงประสิทธิภาพที่เหนือกว่าของอาวุธ วิทยาการที่ทันสมัยของชาติตะวันตกได้ส่งชาмуไรที่เยาว์วัยไปยังนางาซากิ เพื่อศึกษากับพวกฮอลันดา³ ส่งผลให้การเรียนรู้เกี่ยวกับตะวันตกแพร่หลายในประเทศญี่ปุ่นมากขึ้น

อิทธิพลจากระบบจักรวรรดินิยมที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก ใช้ดำเนินการกับประเทศในภูมิภาคเอเชีย ทำให้ผู้นำที่มีความคิดก้าวหน้าโดยเฉพาะไดเมียวที่อยู่รอบนอกต่างพยายามดำเนินการปฏิรูปอันของตนโดยใช้วิทยาการและเทคโนโลยีแบบตะวันตก เช่น

ชิมะซุ นะริอะกิระ (Chimasu Nariakira) ไดเมียวแห่งอันซัทสึมา ได้นำผลประโยชน์ที่ได้รับจากการผูกขาดการค้าน้ำตาล ในตอนเหนือของหมู่เกาะริวกิวจากโชกุนมาทำการปฏิรูปหลายอย่าง

¹ สุนทร ลัภกิจโร. (2529, ตุลาคม – ธันวาคม). “ประวัติศาสตร์และเทคโนโลยีในญี่ปุ่นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 – วิทยาศาสตร์หรือศิลป”. เอกสารวิชาการไทย – ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 72.

² สงบ ส่องเมือง. (2530). เล่มเดิม. หน้า 261.

³ ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 25.

เช่น ส่งเสริมการทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ขึ้นในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน มีการเลี้ยงวัว ควาย และม้าแบบ ตะวันตก และในปี ค.ศ. 1850 ได้สร้างโรงงานหลอมเหล็ก หลอมระเบิด 2 เตา การผลิตปืนใหญ่ เพื่อป้องกันชายฝั่งทะเล รวมทั้งการแปลหนังสือภาษาดัชต์เกี่ยวกับการสร้างเรือรบ¹

นะบะชิมะ คันโชะ (Nabashima Kansho) ไดเมียวแห่งอันอิเซน ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองท่านางาซากิ ที่ไดเมียวจึงต้องรับผิดชอบในการป้องกันเมืองท่านี้ แต่รัฐบาลโทกูงาวะไม่ให้ทุน สำหรับการป้องกันชายฝั่ง ไดเมียวจึงจำเป็นต้องผลิตสินค้าต่างๆ ออกขายเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตยุทโธปกรณ์ และที่สำคัญ คือ ประชาชนของอิเซนมีการติดต่อกับชาวฮอลันดา ที่มาทำการค้าขายที่เมือง นางาซากิในช่วงญี่ปุ่นปิดประเทศนั้น ได้ให้ความสนใจอย่างมากในวิทยาศาสตร์และการพัฒนา เทคโนโลยีของยุโรป จึงได้มีการสนับสนุนอย่างเป็นทางการในการเรียนรู้เทคนิคของชาวตะวันตก เช่นวิธีหลอมเหล็ก การสร้างเรือ และไฟฟ้า ใน ค.ศ. 1842 ได้มีโรงงานสร้างปืนใหญ่ด้วยความช่วยเหลือของชาวดัชต์ และใน ค.ศ. 1850 เตาหลอมพลังงานสูงได้สร้างสำเร็จเป็นเตาแรกในญี่ปุ่น ปืนใหญ่ได้ถูกผลิตขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ดังคำกล่าวที่ว่า “ถึงแม้ว่าปืนใหญ่เหล่านี้จะไม่เท่าเทียมกับปืนใหญ่ของประเทศแถบตะวันตก แต่ความแตกต่างก็มีไม่มากนัก”² และสถานการณ์เช่นเดียวกันนี้ได้เกิดขึ้นกับอันที่อยู่ทางตะวันตกของญี่ปุ่น คือ อันโซชู และ อันโทสะ

โทกูงาวะ โนะริอะกิ (Tokugawa Noriaki) แห่งอันมิโตะ ขึ้นปกครอง ใน ค.ศ. 1829 เขาได้ออกคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ต่างๆ ในเขตปกครองตนเลิกนิสัยฟุ่มเฟือยและหันมาสนใจการเรียนรู้และศิลปะ การทหาร เขาได้จัดตั้งโรงเรียนประจำหมู่บ้านขึ้นทั่วทั้งเขตปกครองของเขาเพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษา ริเริ่มก่อตั้งฉางข้าวสำหรับบำบัดความอดอยากของประชาชน จัดตั้งโครงการสร้างงานสาธารณะ เช่น การจัดทำเหมือง ฝาย ใน ค.ศ. 1840 นอกจากนี้เขายังทำการฝึกซ้อมรบให้กับเหล่าทหาร โดยนำระบบการฝึกทหารแบบตะวันตกมาใช้เพื่อความแข็งแกร่งของกองทัพ³ แต่การฝึกซ้อมต้องใช้วิธีนำทหารออกล่าสัตว์ เพื่อเป็นการอำพรางกลุ่มสายลับของโชกุน เนื่องจากรัฐบาลโชกุนมีกฎหมายห้ามไดเมียวรวมพลซ้อมรบ

จากตัวอย่างอันต่างๆ ที่ยกมากล่าวไว้ในข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลในด้านวิทยาการและเทคโนโลยีที่ทันสมัยของชาติตะวันตก ที่เข้ามามีบทบาทในญี่ปุ่น รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของอัน ในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษาถึงปัญหาพื้นฐานเกี่ยวกับการหาแนวทางในการป้องกันประเทศที่ดีที่สุดของญี่ปุ่น เพื่อต่อต้านการรุกรานจากมหาอำนาจตะวันตกที่อาจจะเกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ศักยภาพของชาติมหาอำนาจตะวันตก ได้ปรากฏชัดแก่สายตาของชาวญี่ปุ่นเมื่อเปอริรี พร้อมด้วยกองทัพเรือที่ทันสมัยของสหรัฐอเมริกาได้มาเยือนประเทศญี่ปุ่น และหลังจากการเปิดประเทศใน ค.ศ. 1854 เป็นต้นมา อิทธิพลของชาติตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในญี่ปุ่นมากขึ้น เมื่อชาวต่างชาติได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ รวมทั้งชาวญี่ปุ่นเองได้เดินทางออกนอก

¹ แหล่งเดิม. หน้า 30.

² แหล่งเดิม. หน้า 31.

³ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 118.

ประเทศ โดยเฉพาะเมื่อญี่ปุ่นได้ส่งคณะทูตคณะแรกไปยังสหรัฐอเมริกา ใน ค.ศ. 1860¹ ทำให้เห็นถึงความทันสมัยของชาติตะวันตก อารยธรรมที่แตกต่างไปจากญี่ปุ่น และที่สำคัญคณะทูตได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับการรถไฟ โทรเลข หนังสือพิมพ์สมัยใหม่ และเห็นตัวอย่างความเจริญทางด้านอุตสาหกรรม คณะทูตชุดนี้เมื่อกลับไปถึงญี่ปุ่นได้ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐบาลหลายคนยอมรับว่า ญี่ปุ่นยังล้าหลังทั้งทางทหารและทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก และเห็นว่าการเข้ามาของชาวตะวันตกเป็นสิ่งที่ญี่ปุ่นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ญี่ปุ่นจึงต้องอดทนและยอมรับ ที่สำคัญการต่อต้านชาวตะวันตกไม่ใช่เป็นวิธีที่ทำให้ญี่ปุ่นอยู่รอด แต่การปฏิบัติตามเป็นวิธีการเดียวที่จะทำให้ญี่ปุ่นอยู่รอด

อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือ การเข้ามามีอิทธิพลของตะวันตกได้มีส่วนสร้างผู้นำรุ่นใหม่ที่ทันสมัยในสมัยเมจิ ให้ตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องเปลี่ยนแปลงญี่ปุ่นในทุกๆ ด้าน เพื่อความอยู่รอด

แนวคิดและอุดมการณ์ของผู้นำในการดำเนินการปฏิรูปประเทศในสมัยเมจิ

อุดมการณ์ของผู้นำ เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ญี่ปุ่น ดำเนินการพัฒนาประเทศในสมัยเมจิ ทั้งนี้เมื่อศึกษาถึงแนวคิดหรืออุดมการณ์ของผู้นำญี่ปุ่นพบว่า เอกลักษณ์ร่วมกันประการหนึ่งของผู้นำญี่ปุ่น คือ ความเป็นนักปฏิบัตินิยมและรู้จักเลือกสิ่งที่เหมาะสมมาประยุกต์ใช้ อาทิ ในการพัฒนาวัฒนธรรมของญี่ปุ่น สิ่งที่ยึดตระหนักคือ ญี่ปุ่นรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติมาด้วยความสมัครใจ เช่น รับเอาลัทธิขงจื้อจากจีน รับเอาพุทธศาสนาโดยผ่านทางเกาหลี แต่ในขณะเดียวกันผู้นำญี่ปุ่นก็ยังเห็นความสำคัญและอิทธิพลของวัฒนธรรมดั้งเดิม อย่างเช่น ลัทธิชินโต จึงมีการนำมาผสมผสานเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่มีลักษณะยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ ดังที่มีการกล่าวเปรียบเทียบในเรื่องของวัฒนธรรมของญี่ปุ่นไว้ว่า “ถ้าเปรียบ วัฒนธรรมของญี่ปุ่นให้เป็นเสมือนต้นไม้ต้นหนึ่งแล้ว ลัทธิชินโตเปรียบเสมือนลำต้นและรากแก้วที่ แข็งแรง ลัทธิขงจื้อเปรียบเสมือนกิ่งก้านสาขาและใบไม้ ศาสนาพุทธเปรียบเสมือนดอกและผลที่สวยงามของต้นไม้ต้นนั้น”³

การที่ญี่ปุ่นเคยผ่านการหยิบยืมวัฒนธรรมจากต่างชาติ แล้วนำมาดัดแปลงเพื่อให้เข้ากับญี่ปุ่นดังกล่าว ทำให้ญี่ปุ่นตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่าโลกภายนอกมีสิ่งที่น่าสนใจที่เป็นประโยชน์อยู่มาก แนวความคิดดังกล่าวได้สอดแทรกอยู่ในความคิดของผู้นำญี่ปุ่น ดังนั้นเมื่อญี่ปุ่นตระหนักถึงความล้าหลังกว่าของตนและการถูกบีบบังคับจากตะวันตกในช่วงเวลาดังกล่าว และที่สำคัญคือ แม้แต่องค์จักรพรรดิเมจิเองก็ตระหนักถึงความสำคัญของการเรียนรู้จากชาติอื่นดังปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์โคลงบทหนึ่งว่า “ให้ญี่ปุ่นเป็นรัฐชาติในอุดมคติ รู้จักแยกแยะนำความดีออกจากความชั่ว เมล็ดพืชของต้นไม้ต่างแดนนั้นจะไม่เคยเหี่ยวเฉาตายในสวนญี่ปุ่น”⁴ กอปรกับความจริงประการหนึ่งของผู้นำในสมัยเมจิก็คือ กลุ่มผู้นำที่มีบทบาทสำคัญๆ ล้วนแต่มาจากกลุ่มปัญญาชนหัวสมัยใหม่ใน

¹ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 69.

² นิยม รัฐอมฤต, อนสุรณ ลิมมณี. (2521). พัฒนาการทางการเมือง : เปรียบเทียบกรณีญี่ปุ่นกับไทย. หน้า 25.

³ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2534, สิงหาคม). “ความรู้เกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์การสร้างชาติญี่ปุ่นด้วยอุดมการณ์ พุทธ – ชินโต – ขงจื้อ”. ไทย – ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 34.

⁴ แหล่งเดิม.

ช่วงปลายสมัยโทกูวาระ ดังนั้นการที่จะศึกษาถึงอุดมการณ์ของผู้นำเหล่านี้ให้ชัดเจน จึงต้องศึกษาถึงแนวคิดที่ทันสมัยที่มีมาตั้งแต่สมัยโทกูวาระ

1. แนวคิดของกลุ่มปัญญาชนในช่วงปลายสมัยโทกูวาระ

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าญี่ปุ่นในสมัยโทกูวาระแม้จะดำเนินนโยบายปิดประเทศ แต่ญี่ปุ่นยังเปิดเมืองท่าทางาซากิไว้ติดต่อทางการค้ากับฮอลันดาและจีน ดังนั้นข่าวสารจากโลกภายนอกจึงยังคงเข้ามาในญี่ปุ่น และจากการศึกษาพบว่าแหล่งข่าวที่สำคัญๆ มี 4 แหล่งด้วยกัน คือ ข่าวสารที่มาพร้อมกับสำเภฮอลันดาและสำเภจีน ข่าวสารที่ได้จากการติดต่อกับพ่อค้าที่ผ่านมาทางสี่ขีมาที่เป็นเกาะอยู่กึ่งกลางระหว่างเกาหลีกับดินแดนด้านตะวันตกของญี่ปุ่น¹ และข่าวที่ได้จากการค้ากับจีนที่ผ่านมาทางหมู่เกาะริวกิว² แต่แหล่งข่าวที่สำคัญและถือว่าสมบูรณ์มากที่สุดนั้นมาจาก “คำให้การของลูกเรือฮอลันดา” และ “คำให้การของลูกเรือสำเภจีน”³ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า สำเภจีนที่ไปทำการค้ากับญี่ปุ่นมีสำเภที่ไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย⁴ และข่าวสารที่ได้จากโลกภายนอกเหล่านี้ญี่ปุ่นกระทำอย่างเป็นระบบ โดยบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับประเทศที่สำเภส่งมาลงในหนังสือ “เรื่องราวจีนและต่างชาติ” เช่น คำให้การของลูกเรือสำเภจีน คำให้การของลูกเรือสำเภสยาม⁵ คำให้การของลูกเรือที่มาจากนครศรีธรรมราช คำให้การของลูกเรือปัตตานี⁶ ฯลฯ

ดังนั้นข่าวสารในช่วงที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกได้ใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมดำเนินการกับประเทศในภูมิภาคเอเชีย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ประเทศต่างๆ ในภูมิภาคนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกรณีประเทศจีน ข่าวสารเหล่านี้ได้เข้าสู่ญี่ปุ่นค่อนข้างจะสมบูรณ์ ส่งผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มปัญญาชนของญี่ปุ่น โดยเฉพาะการพ่ายแพ้สงครามฝิ่นของจีน ใน ค.ศ. 1842 ทำให้ญี่ปุ่นตระหนักถึงภัยที่เกิดจากการคุกคามของต่างชาติ โดยเกิดคำถามว่า “พวก

¹ คอนราด ทอทแมน. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 140.

² หมู่เกาะริวกิวถูกปกครองโดยฮันซัสึมาตั้งแต่ ค.ศ. 1609 แต่ชาวริวกิวยังคงส่งเครื่องบรรณาการไป “จิ้มก้อง” ประเทศจีนอยู่ [อ้างจาก มาร์ลนี เจ เมโย. (2522). *ประวัติศาสตร์และอารยธรรม. บรรณาธิการ แปลโดย เพ็ญศรี กาญจนมัย*. หน้า 160] ส่งผลให้การติดต่อทำการค้าต่อกันระหว่างเกาะริวกิวกับประเทศจีน หรือเรือจากประเทศอื่นยังคงค้าขายกับชาวริวกิว

³ อิชิจิ โยเนะโอะ และ โยชิภาวะ โทชิฮารุ. (2530). *ความสัมพันธ์ไทย – ญี่ปุ่น 600 ปี. บรรณาธิการแปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สายชล วรรณรัตน์*. หน้า 66.

⁴ ญี่ปุ่นในสมัยโทกูวาระได้แบ่งสำเภจีนออกเป็น 3 ประเภท โดยใช้ดินแดนต้นทางเป็นหลักในการแบ่งคือ สำเภคุชิบุเนะ มาจากมณฑลเจียงซูและมณฑลเจ้อเจียงซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของจีน สำเภานากาโอคุบุเนะ ซึ่งมาจากมณฑลฮกเกี้ยน มณฑลกวางตุ้งและกวางไส สำเภโอคุบุเนะ มาจากดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ [อ้างจาก, *เล่มเดิม*. หน้า 67.]

⁵ จากหลักฐานที่พบโดยบันทึกไว้ในหนังสือเรื่องราวจีนและต่างชาติ ใน ค.ศ. 1679 [อ้างจาก, *เล่มเดิม*. หน้า 69.]

⁶ คำให้การของชาวจีนที่เป็นลูกเรือปัตตานี ฉบับลงวันที่ 23 เดือน 6 ค.ศ. 1690 มีข้อความเกี่ยวกับปัตตานีซึ่งเป็นประเทศราชของอยุธยาว่า “ปัตตานีซึ่งเดิมเป็นของชาวได้กลายเป็นประเทศราชของอยุธยา และได้ส่งเครื่องราชบรรณาการให้อยุธยาเป็นเวลาช้านานแล้ว.....” [อ้างจาก, *เล่มเดิม*. หน้า 72]

เราจะรู้ได้อย่างไร” หรือ “เมื่อมันหมอกปกคลุมจีนอาจจะกลายเป็นน้ำแข็งสำหรับญี่ปุ่นก็ได้”¹ แนวคิดของปัญญาชนของญี่ปุ่นในช่วงนี้จึงแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ แนวคิดแบบอนุรักษนิยม กับแนวคิดแบบสมัยใหม่

แนวคิดแบบอนุรักษนิยม คือกลุ่มที่เป็นปัญญาชนที่ยึดหลักคำสอนของขงจื้อ เช่น ฟุจิตะ โตโกะ (Fujita Toko) ไอชะวะ เซชิไซ (Aizawa Seishisai) เป็นกลุ่มปัญญาชนที่ได้รับการอุปถัมภ์จาก โทกูงาวะ โนะริอะกิ (Tokugawa Noriaki) โตเมียวแห่งฮันมิโตะ (Mito) กลุ่มนี้ได้ตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “ญี่ปุ่นควรจะเปิดประเทศเพื่อทำการค้ากับโลกภายนอกหรือเปล่า” ทั้งนี้เพราะการค้ากับต่างประเทศไม่เพียงพอแต่จะดูดกลืนทองและเงินของญี่ปุ่น แต่ยังสามารถสร้างความร่ำรวยให้กับพ่อค้าและชาวเมือง อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นนิสัยฟุ่มเฟือย ละเลยศีลธรรมที่ดีงามและก่อให้เกิดปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงทั่วไปในสังคม² ปัญญาชนกลุ่มอนุรักษนิยมได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับปัญหาทางการเงินของรัฐบาลบากุฟุ โดยเรียกร้องให้เสริมฐานะทางการเงินให้มั่นคงเพื่อจะได้มีงบประมาณไว้ใช้ ดังคำขวัญของพวกเขาที่ว่า “ฟูโกกุ เคียวเฮ” (Fukoku Kyohei) สำหรับความหมายของคำนี้ ในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะมีความหมายแต่ ให้หารายได้จากแหล่งใหม่ๆ มาสร้างความเข้มแข็งให้กับการป้องกันชายฝั่งทะเลเท่านั้น³ ส่วนความคิดเกี่ยวกับการติดต่อกับชาติตะวันตกพวกเขาเชื่อว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย เพราะในทัศนะของกลุ่มอนุรักษนิยมซึ่งอยู่ในสังคมที่แบ่งแยกคนออกเป็นชนชั้น และยังยอมรับในหลักการนี้อยู่ จึงเห็นว่าประชากรของชาติตะวันตกไม่รู้จักสถานะของตนเอง อาทิ พ่อค้าปฏิบัติตนเหมือนกับข้าราชการ ชายหญิงทำหน้าที่ตรงกันข้ามกับบทบาทธรรมชาติของตน และพวกเขาเหล่านั้นยังให้ความสำคัญกับผลกำไรมากกว่าสำนึกในหน้าที่ ดังนั้นกลุ่มอนุรักษนิยมจึงพอใจอยู่เพียงแค่การเรียกร้องให้พ่อค้าลดอัตราดอกเบี้ยหรือลดราคาสินค้าลง เรียกร้องให้ชาวนาทำงานหนักและประหยัด และให้ชาบูโรทำตัวเป็นตัวอย่างในการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายและมีวินัย⁴

แนวคิดแบบสมัยใหม่ กลุ่มปัญญาชนที่มีแนวคิดแบบทันสมัยซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มดัตช์ศึกษา เช่น ทากะชิมะ ชิฮัน (Takashima Shihan) ซากุมะ โชเซเซน (Sakuma Shozan) และทากะโนะ โชอิ (Takano Choei) กลุ่มนี้มีความเห็นว่าการปฏิรูปภายในเป็นสิ่งจำเป็น และเงื่อนไขหลักของการตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกคือ การเรียนรู้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและอาวุธของชาติตะวันตก โดยเชื่อว่าญี่ปุ่นสามารถป้องกันประเทศให้รอดจากภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตกได้จากการเรียนรู้อาวุธตะวันตก⁵ (Eastern Ethics Western Technology) โดยกลุ่มนี้ได้ยกตัวอย่างประเทศจีนเป็นเหตุผลประกอบแนวความคิดนี้ ดังที่ ซากุมะ ได้บันทึกไว้ว่า

¹ Peter Duus. (1976). *op.cit.* p. 57.

² *Ibid.* p. 68.

³ มาร์ติน เจ เมโย. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 161.

⁴ *เล่มเดิม*.

⁵ William Garald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 39.

“ทำไมประเทศที่ยิ่งใหญ่ด้วยความซื่อตรงและมีธรรมะเช่นจีนจึงพ่ายแพ้แก่ประเทศที่หยาบคาย และน่ารังเกียจเช่นอังกฤษ หรือเป็นเพราะว่าผู้ปกครองของจีนมีความภาคภูมิใจในความเหนือกว่าของตนเอง เห็นว่าชาติอื่นด้อยกว่าตนและไม่เอาใจใส่ต่อการผลิตเครื่องจักรกลของต่างชาติ”¹

แนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้ได้พิมพ์เป็นบทความและแพร่หลายไปยังสถาบันต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไคเมียวและชามูไรของฮันแถบชายฝั่งทะเล อาทิ ชัทสึมา โตสะ มิโตะ ส่งผลให้ไคเมียวและชามูไรได้ตื่นตัวในการแสวงหาหนทางในการตอบสนองต่อการคุกคามของต่างชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องอิทธิพลของชาติตะวันตก

แนวคิดของกลุ่มปัญญาชนส่วนใหญ่ได้เริ่มเปลี่ยนไปในแนวทางเดียวกัน เมื่อกลุ่มผู้นำและปัญญาชนได้เดินทางไปเยือนยังต่างประเทศ เช่น ไปเยือนสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1860 ไปเยือนยุโรปใน ค.ศ. 1861 และรัฐบาลโชกุนได้ส่งคนไปศึกษาสภาพการณ์การขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในประเทศจีนบริเวณเซี่ยงไฮ้ ใน ค.ศ. 1862 ซึ่งสิ่งที่พวกเขาพบเห็นที่เซี่ยงไฮ้ทำให้กลุ่มผู้นำและกลุ่มปัญญาชนที่ได้ไปเยือนมีความคิดว่าจะยอมให้ประเทศญี่ปุ่นต้องสูญเสียเอกราชไปขนาดนั้นไม่ได้ ประกอบกับความสำเร็จของการดำเนินการปฏิรูปของฮันต่าง ๆ ที่มีมากกว่ารัฐบาล โชกุน และที่สำคัญที่สุด คือ บทเรียนที่เจ็บปวดในช่วงที่ “ขับไล่พวกป่าเถื่อน” ออกไปจากญี่ปุ่นซึ่งพวกเขาได้รับการตอบโต้และได้เห็นถึงแสนยานุภาพของตะวันตก ในกรณีกลุ่มชามูไรของฮันชัทสึมาได้ฆาตกรรมชาวอังกฤษในเมืองโยโกฮามา กองทัพเรือของอังกฤษได้ตอบโต้โดยการทำลายเมืองคาโกชิม่า ซึ่งเป็นเมืองสำคัญของฮันชัทสึมาอย่างยับเยิน หรือกรณีอื่นโชชูที่ยิงเรือตะวันตกที่เข้ามาในช่องแคบชิโมโนะเซกิ ซึ่งผลก็คือกองทัพเรือของชาติตะวันตกได้ทำลายป้อมปราการต่าง ๆ ลงอย่างราบคาบ นับเป็นความพ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิงของกองทัพชามูไรของญี่ปุ่นในช่วงต้นทศวรรษ 1860 สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลให้ญี่ปุ่นต้องยอมรับถึงความล้าหลังกว่าของตน ดังนั้นกระแสที่ว่า “ฟื้นฟูระบบจักรพรรดิและขับไล่พวกป่าเถื่อน (ชาติตะวันตก)”² จึงได้แปรเปลี่ยนไปเป็นการยอมรับตะวันตกและทำตามในเวลาต่อมา ดังคำกล่าวที่ว่า “การได้มาซึ่งความรู้ความสามารถ ความคิดที่ยิ่งใหญ่ของชาติตะวันตก เท่ากับเป็นการเรียนรู้ถึงรากฐานที่แท้จริง นี่คือเหตุผลที่ต้องยุติการขับไล่ชาติตะวันตก”³

2. อุดมการณ์ของผู้นำในการปฏิรูปสมัยเมจิ : ฟูโกกุ เคียวเฮ

การดำเนินการโค่นล้มโชกุนโทกูงาวะไม่ได้มาจากชนชั้นสูงหรือไคเมียว แต่เป็นกลุ่มชามูไรชั้นต่ำหัวก้าวหน้าจากฮันทั้งสี่คือ ชัท – โช – อิ – โท ซึ่งเป็นฮันที่อยู่รอบนอกและฮันเหล่านี้ในอดีตเคยเป็นศัตรูกับโชกุนมาก่อน และยังคงมีความรู้สึกเช่นนี้มาโดยตลอด อาทิ ในฮันชัทสึมา ชามูไรบางตระกูลถูกปลุกฝังตั้งแต่ยังเป็นเด็กให้เกลียดชังโชกุนตระกูลโทกูงาวะ แม้แต่เวลานอนก็ให้หันเท้ามา

¹ Peter Duus. (1976). *op.cit.* p. 59.

² แมริอุส บี แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 71.

³ Johannes Hirschmeier. (1964). *op.cit.* p. 27.

⁴ Horie Yasuzo. (1966). “The Transformation of National Economy” in *The Modernization of Japan*. Edited by Tobata Seiichi. p. 73.

ทางเอโตะ ความจงรักภักดีอย่างแท้จริงต่อโชกุนตระกูลโทกูงาวะจึงมีน้อยมาก ดังนั้นเมื่อเข้าสู่สมัยเมจิ กลุ่มปัญญาชนหรืออดีตซามูไรชั้นต่ำเหล่านี้ ได้กลายเป็นกลุ่มผู้นำรัฐบาลใหม่ ซึ่งมีแนวความคิดต่อต้านระบบฟิวดัลที่ใช้วิธีการสืบทอดอำนาจทางสายเลือดมากกว่าสติปัญญาความสามารถของบุคคล¹ ประกอบกับกลุ่มผู้นำรัฐบาลใหม่ตระหนักถึงปัญหาซึ่งค้างคาจากสมัยโทกูงาวะ คือความอ่อนแอด้านการทหารและการป้องกันประเทศ ความล้าหลังของรูปแบบการปกครองของรัฐบาลโชกุนตระกูลโทกูงาวะ และปัญหาทางเศรษฐกิจ สิ่งต่างๆ เหล่านี้อาจทำให้มหาอำนาจชาติตะวันตกครอบงำญี่ปุ่นได้ง่าย

ดังนั้นภาระของผู้นำสมัยเมจิที่สำคัญคือ การแสวงหาแนวทางการบริหารใหม่เพื่อแก้ปัญหา รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงให้กับประเทศญี่ปุ่น วิธีแก้ปัญหาที่น่าสนใจคือ การสถาปนาตระกูลใหม่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งโชกุน แต่แนวคิดนี้ไม่สามารถดำเนินการได้ ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคหลายประการด้วยกัน เช่น ผู้นำจากชั้นซามูไร หรือ โชชู แม้ว่าจะมีคุณสมบัติที่โดดเด่น แต่ก็ไม่ใช่ที่ยอมรับของชนชั้นใหญ่ๆ อีกทั้งฐานเดิมของโจเมียวที่เป็นผู้นำในแต่ละชั้นก็ไม่เอื้ออำนวยให้เข้าดำรงตำแหน่งตามประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา เพราะเป็นชนชั้นจากภายนอกซึ่งไม่มีสิทธิปกครองหรือขึ้นดำรงตำแหน่งโชกุน และความจริงอย่างหนึ่งคือ ความเสื่อมศรัทธาในระบบโชกุนประกอบกับกระแสความนิยมในจักรพรรดิในช่วงปลายโทกูงาวะนั้นสูงมาก ดังนั้นเพื่อเป็นหลักประกันแก่กลุ่มที่ระแวงว่าซามูไรและโชชูจะเข้ามาคุมอำนาจ และเพื่อความราบรื่นในการปกครองผู้นำรัฐบาลใหม่ จึงได้ประกาศว่าจะไม่นำรูปแบบการปกครองแบบเก่ามาใช้²

นอกจากนี้ปณิธานของบรรดาผู้นำในการสร้างชาติญี่ปุ่นในสมัยเมจิ คือ ต้องการรักษาเอกราชของชาติไว้ให้รอดปลอดภัยจากการคุกคามของชาติตะวันตก สำหรับความคิดในเรื่องความต้องการรักษาเอกราชของชาติไว้นี้นับเป็นความคิดของผู้นำของประเทศต่างๆ ที่ถูกชาติตะวันตกรุกรานในขณะนั้น แต่ผู้นำญี่ปุ่นมีแนวคิดที่ต่างไปจากชาติอื่นตรงที่ไม่เพียงแต่ต้องการรักษาเอกราชของชาติเท่านั้น แต่ยังมีจุดมุ่งหมายต้องการให้ชาติของตนเจริญทัดเทียมกับชาติตะวันตก³ และกลุ่มผู้นำรัฐบาลใหม่จึงได้นำเอาแนวคิดต่างๆ ในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะมาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะคำกล่าวที่ว่า “ฟูโกกุ เคียวเฮ” มาเป็นคำขวัญที่ถือเป็นอุดมการณ์ของชาติในสมัยเมจิ ซึ่งหมายถึง “การทำประเทศให้มั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” (a rich country and strong military) เพราะเชื่อว่าหากญี่ปุ่นมีกองทัพที่เข้มแข็งก็จะเสริมสร้างศักยภาพของประเทศให้เท่าเทียมชาติมหาอำนาจตะวันตก ขณะเดียวกันก็ต้องพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อหารายได้มาสร้างความแข็งแกร่งของกองทัพ ประกอบกับในทศวรรษ 1860 หนังสือเกี่ยวกับทฤษฎีการค้าแบบเสรี เพื่อความเป็นหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจ ของอดัม สมิท (Adam Smith) ได้แพร่เข้ามาในญี่ปุ่น การพัฒนาเศรษฐกิจในความหมายของสมิทก็คือ การเน้นหนักด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ซึ่งแนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อความคิดของกลุ่มผู้นำในสมัยเมจิ

ผู้นำจึงดำเนินการปฏิรูปการเมืองการทหาร ปฏิรูปสังคมและพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อเตรียมเผชิญกับชาติมหาอำนาจตะวันตกที่บุกรุกเข้ามา แต่การที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ให้

¹ เคอ บาร์ วิลเลียม, ซีโอเคอร์. (2515). *เล่มเดิม*. หน้า 419.

² William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 101.

³ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *ญี่ปุ่น : การแสวงหาฐานะเท่าเทียม*. หน้า บทนำ.

ประสบความสำเร็จได้ ญีปุ่นจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับชาติตะวันตก รวมทั้งการหยิบยืมเทคโนโลยีและรูปแบบสถาบันต่างๆ มาเป็นแบบ และกลุ่มผู้นำได้นำเอาจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางการดำเนินการปฏิรูป เพื่อประชาชนจะได้ให้ความร่วมมือในการทำญีปุ่นให้ทันสมัย โดยจะดำเนินการภายใต้หลักการและปณิธานหรือที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติทั้ง 5 ข้อ” หรือ ชาเตอร์โอท (Charter Oath)¹ ซึ่งเป็นมาตรการที่ถือเป็นแนวนโยบายหลักของการพัฒนา เพื่อบรรลุเป้าหมายคือการทำให้ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง (ฟูโกกุ เคียวเอ) ซึ่งถือเป็นอุดมการณ์ของการสร้างชาติในสมัยเมจิ

ผู้นำในสมัยเมจิจึงได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาญีปุ่น เพื่อขจัดความล้าหลังและพยายามก้าวเข้าสู่ความเป็นประเทศสมัยใหม่ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองการปกครอง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “การทำให้เป็นตะวันตก” ตามที่เรียกติดปากกันทั่วไปในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งนี้เพราะผู้นำญีปุ่นในสมัยเมจิเชื่อว่าหากจะเอาชนะตะวันตกให้ได้ก็ต้อง “เข้าร่วมกับตะวันตก” ซึ่งหมายถึงการการได้รับการยอมรับให้เข้าร่วมกลุ่มรัฐที่มีอารยธรรมและอำนาจ ยุทธวิธีที่จะให้มีการยอมรับก็คือการยอมรับความจริงว่าญีปุ่นล้าหลังและแก้ไขด้วยการดำเนินนโยบายปฏิรูปประเทศเสียใหม่ โดยอาศัยเทคนิคของชาติตะวันตกมาใช้ดำเนินการนั่นเอง

¹ รายละเอียดของเรื่องได้กล่าวไว้ในช่วงบทนำแล้ว

บทที่ 2

การปฏิรูปทางการเมืองและการทหาร

การที่กลุ่มผู้นำรัฐบาลใหม่สมัยเมจิเชื่อว่าภายใต้การเมืองที่มั่นคงและการทหารที่เข้มแข็ง นอกจากญี่ปุ่นสามารถสกัดกั้นลัทธิจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจตะวันตกได้แล้ว ยังส่งผลให้ญี่ปุ่นมีศักยภาพในการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่เสียเปรียบได้ รวมทั้งยังสามารถแก้ไขปัญหายภายในของประเทศในขณะนั้น อย่างไรก็ตามรูปแบบการปกครองแบบเก่าก็ไม่เหมาะสมกับญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ผู้นำสมัยเมจิจึงต้องการรูปแบบการปกครองแบบใหม่ เพื่อการปกครองประเทศให้มีประสิทธิภาพและต้องดำเนินการอย่างรัดกุม โดยการปกครองรูปแบบใหม่จะต้องมีจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางแทนอำนาจของโชกุนที่มีมาแต่เดิม ดังนั้นมาตรการในการปฏิรูปประเทศด้านการเมืองและการทหารของญี่ปุ่นสมัยเมจิที่สำคัญๆ คือ การดำเนินการเบื้องต้นเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การปฏิรูปการปกครองก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ ขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและการก่อกำเนิดพรรคการเมือง รัฐธรรมนูญเมจิ ค.ศ. 1889 การสร้างความมั่นคงและเข้มแข็งทางทหาร และการดำเนินนโยบายสู่ความเป็นจักรวรรดินิยม

การดำเนินการเบื้องต้นเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

ปัญหาใหญ่ที่รัฐบาลใหม่ต้องเผชิญคือ ความไร้เอกภาพในการดำเนินการบริหาร เนื่องจากดินแดนที่อยู่ภายใต้การควบคุมและการปกครองโดยตรงของรัฐบาลใหม่ จะมีเฉพาะพื้นที่เดิมของรัฐบาลโชกุนกับพื้นที่ของอันที่เคียวอยู่กับฝ่ายโชกุนเท่านั้น นอกนั้นยังคงปกครองตนเองในลักษณะเป็นอันโดยมีไคเมียวปกครองเหมือนเดิม และที่สำคัญคือรัฐบาลใหม่ยังขาดกองกำลังทหารที่เป็นของตนเอง ต้องอาศัยกองกำลังทหารจากอันที่มีส่วนร่วมในการโค่นล้มรัฐบาลโชกุนและเชิดชูจักรพรรดินับว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งเพราะในขณะเดียวกันนั้นอันต่างๆ ไม่เว้นแม้กระทั่งอันที่มีส่วนร่วมในการโค่นล้มรัฐบาลโชกุนต่างก็พยายามเสริมสร้างความแข็งแกร่งภายในอันของตน และสะสมกำลังทหารเป็นจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้นอันเหล่านั้นยังมีทรรศนะและผลประโยชน์ที่ต่างกัน ดังนั้นโอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งถึงขั้นแตกแยกและกลายเป็นสงครามกลางเมืองหรือสงครามระหว่างรัฐ ดังที่เคยเกิดมาแล้วในอดีตตามที่ได้กล่าวมาแล้วในช่วงต้นจึงเป็นไปได้สูง ขณะเดียวกันปัญหาจากภายนอกคือ การถูกกดดันจากประเทศมหาอำนาจชาติตะวันตกก็เป็นปัญหาที่ต้องรีบดำเนินการแก้ไข ประกอบกับศักยภาพของชาติตะวันตกที่ปรากฏต่อสายตาชาวญี่ปุ่นในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ ซึ่งมีความทันสมัยทั้งในเรื่องอาวุธและคุณภาพของทหาร อีกทั้งเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า โดยเฉพาะเมื่อนักรบซามูไรได้พ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิงซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงความด้อยกว่าของญี่ปุ่น ทำให้ความคิดเดิมที่ต้องการขับไล่ชาวต่างชาติให้ออกไปจากญี่ปุ่นต้องยุติลง พร้อมกับการยอมรับความล้าหลังกว่าของตน

การดำเนินการเพื่อความอยู่รอดและความมั่นคงของญี่ปุ่นจึงจำเป็นต้องหาโครงสร้างสถาบันใหม่เพื่อการปกครองที่มีประสิทธิภาพ นั่นก็คือการสถาปนารัฐบาลกลางที่ทันสมัยและเข้มแข็ง ซึ่งเริ่มจากการดำเนินการเพื่อดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยอาศัยจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางของการปก

ครอง¹ หรือที่เรียกว่า “การฟื้นฟูอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศให้มาอยู่ในอำนาจของจักรพรรดิ” (Restoration of Sovereignty into the Emperor's Hands)² เพื่อประชาชนจะได้ให้ความร่วมมือ และปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาในด้านต่างๆ การดำเนินการปฏิรูปในสมัยเมจิเพื่อคืนอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ที่สำคัญๆ คือ

1. การตั้งสภาที่ปรึกษา (Consultative Assembly)

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1868 จักรพรรดิได้ออกแถลงการณ์ให้ยุบเลิกหน่วยองค์การบริหารโชกุนและตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้นเพื่อทำการบริหารประเทศแทน ซึ่งรูปแบบของโครงสร้างการบริหารนั้น คล้ายกับปรีเมต โดยจักรพรรดิอยู่ในตำแหน่งสูงสุด และผู้รับตำแหน่งประธานสูงสุดรองจากจักรพรรดิ คือ เจ้าชายอะริซึงวะะ ตะรุอิโตะ (Prince Arisugawa Taruhito)³ ถัดมาเป็นขุนนางในพระราชสำนัก ไคเมียวและซามูไรอยู่ล่างสุด โครงสร้างของรัฐบาลชั่วคราวนี้คล้ายๆ กับรัฐบาลของญี่ปุ่นในสมัยก่อนที่ จะมีการใช้การปกครองระบบโชกุนที่จักรพรรดิเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด จากรูปแบบโครงสร้างดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะทำให้เห็นว่า อำนาจของจักรพรรดิได้รับการยกย่องเทิดทูนอย่าง แท้จริง ขณะเดียวกันก็ได้ดำเนินการปราบปรามกลุ่มที่ต่อต้านรัฐบาลใหม่ ทำให้เป็นขุนนางระดับสูงและ ซามูไรที่ยังจงรักภักดีต่อโชกุนถูกกำจัดออกไป

จากบทเรียนทางประวัติศาสตร์ที่ไคเมียวและซามูไรมักก่อการยึดอำนาจจนกลายเป็นสงคราม กลางเมือง และเพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าวมิให้เกิดกับรัฐบาลใหม่ รัฐบาลเมจิได้ดำเนินการบริหาร ประเทศใหม่ มีการจัดคนจากส่วนกลางไปประสานงานกับอันต่างๆ อีกทั้งเรียกประชุม ขุนนางและ ไคเมียวจากทุกชั้นเพื่อจัดตั้งสภาที่ปรึกษา ขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1868 เพื่อเป็นการแสวงหาความ คิดเห็นและการสนับสนุนจากเหล่าขุนนางและไคเมียว

2. การประกาศพระราชปฏิญาณ (Charter Oath)

ผลจากการประชุมร่วมกันของกลุ่มผู้นำในการล้มระบบโชกุนกับไคเมียวจากอันต่างๆ ทำให้ได้ ภาพรวมของทิศทางการพัฒนาประเทศที่เรียกว่า พระราชปฏิญาณ หรือ ชาเตอร์โอท (Charter Oath) ซึ่งได้ประกาศออกมาเมื่อวันที่ 8 เมษายน ค.ศ. 1868 ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ 5 ประการคือ⁴

1. จะมีการตั้งรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน
2. ประชาชนทุกชั้นจะร่วมมือกันปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล
3. จะให้สิทธิเสรีภาพแก่คนทุกชนชั้น
4. ยกเลิกวัฒนธรรมที่ล้าสมัย

¹ William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 100.

² Horie Yasuzo. (1966). *op.cit.* p. 70.

³ Donald Keene. (2002). *Emperor of Japan Meiji and His World, 1852 – 1912.* p. 121.

⁴ สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2543). ญี่ปุ่นบนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ (ทศวรรษที่ 1860 – 1990). หน้า 23.

5. จะเสาะแสวงหาความรู้จากดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก และส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของประเทศ

เมื่อมองในภาพรวมหลักการทั้งห้าของซาโตริโอท เป็นการแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการปกครองแบบเดิมของรัฐบาลกลางที่แยกตัวเป็นกรณีพิเศษจะไม่ถูกนำมาใช้อีก

3. การย้ายเมืองหลวง

รัฐบาลได้ย้ายที่ประทับของจักรพรรดิจากเกียวโตไปยังเอโดะในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1868 ทำให้เอโดะได้กลายเป็นเมืองหลวงใหม่และได้เปลี่ยนชื่อเป็นโตเกียว (Tokyo) มีความหมายว่า “เมืองหลวงแห่งตะวันออก” เปรียบเทียบกับเกียวโต (Kyoto) ที่เป็นเมืองหลวงเก่าที่อยู่ตอนกลางของญี่ปุ่น การเปลี่ยนเมืองหลวงใหม่นอกจากแสดงถึงการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่แล้ว ยังมีเหตุผลทางเศรษฐกิจและทางยุทธศาสตร์สนับสนุนอีกด้วย ในทางเศรษฐกิจนั้นพื้นที่ที่เคยเป็นอาณาเขตของโชกุนมีความอุดมสมบูรณ์และเอโดะตั้งอยู่ในทำเลการค้าที่ดีกว่าเกียวโต ส่วนเหตุผลทางด้านยุทธศาสตร์นั้น เนื่องจากการที่พื้นที่นี้เคยเป็นพื้นที่เก่าของโชกุนแน่นอนว่ายังมีผู้ที่จงรักภักดีต่อโชกุนอยู่ ดังนั้นการย้ายเมืองหลวงมายังเอโดะ จึงเป็นกลยุทธ์ในการป้องกันมิให้กลุ่มที่ยังจงรักภักดีต่อโชกุนรวมตัวกันต่อต้านหรือก่อความไม่สงบ เพราะหากมีการต่อต้านก็เท่ากับว่าต่อต้านจักรพรรดิ นอกจากนี้การย้ายเมืองหลวงมายังเอโดะซึ่งเป็นที่ตั้งของรัฐบาลใหม่ยังแฝงนัยว่า รัฐบาลใหม่ได้ยึดหลักการยกย่องเทิดทูนจักรพรรดิอย่างแท้จริง

4. การประกาศ “เซไตโช”

หลังจากการประกาศพระราชบัญญัติ ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องปฏิบัติจะฝ่าฝืนหรือล่วงเกินไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าญี่ปุ่นจะมีการปกครองด้วยรัฐบาลตามระบบรัฐสภา ระบบศาลรวมทั้งระบบการศึกษาที่ทันสมัย เพื่อให้เป็นไปตามแนวนโยบายที่วางไว้ ผู้นำรัฐบาลได้จัดให้มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับระบบการปกครองของประเทศจีน และของญี่ปุ่นที่เคยใช้ในอดีตรวมทั้งระบบการปกครองของประเทศในแถบตะวันตก เพื่อนำมาปรับปรุงการปกครองของตน และได้ประกาศเพิ่มเติมในรายละเอียดของกฎพระราชบัญญัติที่เรียกว่า “เซไตโช”¹ (Seitai-sho) ขึ้นในวันที่ 7 มิถุนายน ค.ศ. 1868 ซึ่งมีสาระสำคัญที่สรุปรวมความจากเดอ บารี วิลเลียม ซีโอเดอร์คือ²

มาตรา 1 ยกเอาคำกล่าวของคำปฏิญาณทั้งห้าข้ออีกครั้งในฐานะเป็นพระราชปรารภ

มาตรา 2 สภาแห่งรัฐมีอำนาจและหน้าที่ทั้งปวงในจักรวรรดิ และดังนั้นเหตุขัดข้องต่าง ๆ เกี่ยวกับการปกครองที่แบ่งอำนาจกันก็จะหมดไป สภาแห่งรัฐมีอำนาจหน้าที่ 3 ประการด้วยกันคือ อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ ดังนั้นย่อมไม่มีความไม่สมดุลย์แห่งอำนาจหน้าที่ในระหว่างการปกครองสาขาต่าง ๆ

¹ ตำราบางเล่มเรียก รัฐธรรมนูญเซไตโช. [อ้างอิงจาก เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2527). เล่มเดิม. หน้า 121]

² เดอ บารี วิลเลียม ซีโอเดอร์. (2515). เล่มเดิม. หน้า 412 – 415.

มาตรา 3 ฝ่ายนิติบัญญัติจะทำหน้าที่บริหารไม่ได้ หรือฝ่ายบริหารก็จะทำหน้าที่นิติบัญญัติไม่ได้ เว้นแต่ในโอกาสพิเศษ ฝ่ายนิติบัญญัติอาจทำหน้าที่ เช่น ตรวจตราดูแลบ้านเมืองและดำเนินการเกี่ยวกับการต่างประเทศได้

มาตรา 4 บุคคลที่จะดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ชั้นหนึ่งในวงราชการจะจำกัดเฉพาะผู้ที่เป็เจ้าชายโดยสายเลือด พวกผู้ดีในราชสำนัก และพวกเจ้านายตามหัวบ้านหัวเมืองต่างๆ เท่านั้น โดยพระจักรพรรดิจะทรงมอบหมายให้เสนาบดีผู้ใหญ่ของประเทศเป็นผู้พิจารณาและจะต้องนำเอากฎหมายที่มีอำนาจควบคุมเสนาบดี ซึ่งรวบรวมมาจากอันต่างๆ มาใช้ ข้าราชการที่สืบมาตามสายตระกูลไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม อาจดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ชั้นที่สองได้ ทั้งนี้โดยถือเอาคุณงามความดี และสติปัญญาความสามารถพิเศษเป็นหลัก

มาตรา 5 แต่ละนคร แต่ละตระกูลและแต่ละจังหวัด จะต้องหาบุคคลที่มีคุณสมบัติมาเป็นสมาชิกรัฐสภา ควรจะตั้งองค์การที่ปรึกษาขึ้นเพื่อที่ประชาชนจะได้มีโอกาสมาแสดงความคิดเห็นกันได้อย่างเปิดเผย

มาตรา 6 จะต้องตั้งระบบเกี่ยวกับยศถาบรรดาศักดิ์ของข้าราชการขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ (ข้าราชการ) แต่ละคนได้ทราบถึงความสำคัญแห่งตำแหน่ง และจะได้ไม่กล้าดูหมิ่นเหยียดหยามตำแหน่งนั้นๆ

มาตรา 7 บรรดาเจ้าชายโดยสายเลือด ผู้ดีในราชสำนัก และเจ้านายตามหัวบ้านหัวเมืองต่างๆ จะมีผู้ถือดาบสองมือติดตามได้ ไม่เกิน 6 คน และมีสามัญชนติดตามได้ ไม่เกิน 3 คน ผู้ที่มียศต่ำกว่านั้นจะมีผู้ถือดาบสองมือติดตามได้ ไม่เกิน 3 คน และมีสามัญชนติดตามได้เพียงคนเดียว ดังนั้นก็ย่อมจะไม่มี ความหรุหราเอิกเกริกจนเกินไป และก็จะไม่มีความชั่วที่สืบเนื่องมาจากเครื่องกิตขวาง คือ การแบ่งชั้นวรรณะเกิดขึ้น

มาตรา 8 ข้าราชการจะต้องไม่เอาเรื่องราชการไปอภิปรายหรือถกเถียงกับบุคคลที่มีได้เป็นข้าราชการในบ้านของตน ถ้าหากใครต้องการสัมภาษณ์ข้าราชการ โดยประสงค์จะแสดงความคิดเห็นของตน ควรจะส่งเขาผู้นั้นไปยังกรมกองที่เหมาะสม (แก่เรื่องที่จะสัมภาษณ์ ผู้แปล) แล้วก็จะได้อภิปรายเรื่องนั้นกันอย่างเปิดเผย

มาตรา 9 ข้าราชการทุกคนเมื่อรับราชการครบ 4 ปีแล้วจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ประชาชนจะเป็นผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกข้าราชการ แต่เมื่อดำรงตำแหน่งครบกำหนดในสมัยแรกแล้ว ข้าราชการกึ่งหนึ่งจะต้องอยู่ในตำแหน่งต่อไปอีก 2 ปี เมื่อครบ 2 ปี แล้ว จึงจะหมดอายุ ดังนั้นก็จะทำให้การปกครองดำเนินไปโดยไม่หยุดชะงัก ข้าราชการที่หากถูกออกจากตำแหน่งแล้วจะก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจเพราะเป็นบุคคลที่ประชาชนรักมาก ก็อาจให้ดำรงตำแหน่งอยู่ต่อไปอีกสมัยหนึ่งได้

มาตรา 10 จะต้องสร้างระบบเพื่อเก็บภาษีพวกเจ้านายตามหัวบ้านหัวเมืองต่างๆ พวกชาวไร่ชาวนา พวกช่างฝีมือ และพวกพ่อค้า เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่รัฐบาล เพื่อทำหน้าที่ทั้งทางด้านการทหารที่เข้มแข็งขึ้น และเพื่อธำรงรักษาสวัสดิภาพของประชา แม้บุคคลที่มียศถาบรรดาศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่ในวงราชการก็ต้องเสียภาษี 1 ใน 30 ของรายได้หรือเงินเดือน

มาตรา 11 แต่ละนคร แต่ละตระกูล และแต่ละจังหวัดจะต้องออกระเบียบข้อบังคับต่างๆ และจะต้องให้สอดคล้องกับคำปฏิญาณ กฎหมายที่ออกใช้เป็นพิเศษเฉพาะตำบลหนึ่งจะเอาไปใช้ทั่วไปในตำบลอื่นไม่ได้ เอกชนจะแต่งตั้งยศสถาบรรดาศักดิ์ให้ใครไม่ได้ จะสร้างเหรียญกษาปณ์ขึ้นมาใช้ไม่ได้ จะจ้างชาวต่างประเทศมาใช้ไม่ได้ และจะทำสัญญาพันธไมตรีกับตระกูลเพื่อนบ้านหรือกับต่างประเทศไม่ได้ ถ้าหากเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อยไปทำงานก้าวก่ายในหน้าที่ของผู้ใหญ่ก็จะเป็นเหตุให้การปกครองต้องยุ่งยากสับสน

กล่าวโดยสรุปแล้ว เป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของ เซโดไซ คือ เป็นมาตรการที่ใช้ปรับปรุงหรือปฏิรูปการปกครองเพื่อให้มีรัฐบาลกลางที่แข็งแกร่งมีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว¹ ทั้งนี้เนื่องจากทรรศนะของกลุ่มผู้นำเห็นว่าการรวมอำนาจการปกครองมาที่ศูนย์กลางจะนำมาซึ่งการสร้างระบบราชการตามตำแหน่งสูง – ต่ำ โดยมีจักรพรรดิเป็นศูนย์กลางจะทำให้ชาติมั่นคงและสิ่งอื่นๆ จะตามมา² ดังนั้นจึงได้ดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังต่อไปนี้

4.1 การถวายดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิ

การถวายดินแดนและผู้คนคืนจักรพรรดิเป็นการดำเนินการขั้นแรก ในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยเริ่มจากอันที่เป็นผู้นำในการต่อต้านระบบการปกครองของโชกุนโทกูงาวะคือ อันซัทสึมา โชชู โทสะและอิเซโน ได้ถวายดินแดนและผู้คนของอันตนคืนให้แก่จักรพรรดิในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1869³ เพื่อเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นๆ ปฏิบัติตาม กลุ่มผู้นำจากอันทั้งสิ้นได้ออกมาประกาศให้ประชาชนทราบถึงการกระทำของตนโดยการเขียนบันทึกถวายจักรพรรดิมีความว่า

“ไม่มีแผ่นดินใดภายในพระราชอาณาจักรนี้มิใช่เป็นของจักรพรรดิ และไม่มีราษฎรผู้ใดมิใช่เป็นข้าของจักรพรรดิ แม้ว่าในสมัยกลาง พระราชอำนาจของจักรพรรดิจะเสื่อมลงและชนชั้นทหารจะมีอำนาจมากขึ้น ได้ทำการครอบครองที่ดินให้เป็นรางวัลแก่บรรดาพรรคพวกของตนก็ตาม ณ บัดนี้ได้มีการฟื้นฟูพระราชอำนาจกลับคืนมาแล้ว พวกเรายังคงเป็นเจ้าของที่ดินที่เป็นของจักรพรรดิ และปกครองราษฎรที่เป็นของพระองค์ได้อย่างไร ฉะนั้นเราจึงถวายสิทธิครอบครองในระบบศักดินาสวามิภักดิ์ของเราคืนแด่จักรพรรดิให้หมด.... เพื่อว่าจะได้ใช้กฎเกณฑ์อย่างเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้ประเทศจะได้มีฐานะทัดเทียมกับนานาประเทศในโลกได้”

การดำเนินการโดยการตั้งสถาบันจักรพรรดิเข้ามาร่วม นับว่าได้ผลเป็นอย่างดีเพราะอันส่วนใหญ่ได้ถวายคืนเช่นเดียวกัน ต่อมาในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1869 รัฐบาลเมจิถือโอกาสประกาศเป็น

¹ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 114.

² มาร์ลีน เจเมโย. (2522). เล่มเดิม. หน้า 191.

³ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 116.

⁴ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 97 – 98.

คำสั่งให้ไคเมียวที่ยังไม่ได้ถวายดินแดนคืนให้ถวายดินแดนคืนเสีย โดยไคเมียวเหล่านั้นส่วนใหญ่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองอันต่อไปตามเดิม เพียงแต่รูปแบบเปลี่ยนมาเป็นข้าราชการของรัฐบาลเมจิเท่านั้น ในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการถวายกรรมสิทธิ์ในที่ดินคืนจักรพรรดิ ผู้วิจัยคิดว่าเกิดจากความตั้งใจของผู้นำญี่ปุ่นที่จะฟื้นฟูการปกครองแบบรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางตามแบบสมัยโบราณของตน เพื่อให้ประชาชนหรือกลุ่มที่สนับสนุนสถาบันจักรพรรดิเห็นว่า จักรพรรดิได้รับการยกย่องเทิดทูนอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันไคเมียวที่คิดจะต่อต้านก็มีกลัวเพราะจะกลายเป็นการต่อต้านจักรพรรดิ

4.2. การยกเลิกฮันและการจัดตั้งจังหวัด

ถึงแม้ว่าจะมีการถวายดินแดนและผู้คืนดินจักรพรรดิ และไคเมียวส่วนใหญ่ได้รับแต่งตั้งให้ปกครองอันต่อไปตามเดิม ซึ่งโดยรูปแบบแล้วน่าจะทำให้ระบบการรวมอำนาจของรัฐบาลสมัยเมจิเข้มแข็งขึ้น แต่ความเป็นจริงนั้นไม่เป็นผลนัก โดยเฉพาะระบบการจัดเก็บภาษีที่ยังคงปล่อยให้ฮันแต่ละฮันจัดเก็บเอง ประกอบกับความไม่พอใจของบุคคลบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลใหม่ยังคงปรากฏการต่อต้านอยู่ทั่วไป หรือแม้กระทั่งความขัดแย้งระหว่างฮันด้วยกันก็ยังคงปรากฏอยู่ ฯลฯ ด้วยเหตุและปัจจัยเหล่านี้ ส่งผลให้รัฐบาลเมจิได้ดำเนินการยกเลิกระบบฮัน เพื่อสร้างความมั่นคงภายใน และสร้างความทันสมัยในด้านการเมืองการปกครอง โดยที่รัฐบาลกลางมีคำสั่งให้ผู้ว่าการฮัน (ไคเมียว) จากทุกฮันเข้ามาอาศัยอยู่ในโตเกียว เพื่อเป็นการตัดทอนกำลังของกองทัพแต่ละฮัน และเพื่อป้องกันความวุ่นวายที่อาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากการประกาศใช้นโยบายยกเลิกฮัน และในวันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ. 1871 รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกฮันต่างๆ พร้อมกันทั่วประเทศ รวมทั้งผู้ว่าการฮันจากทุกฮันต้องพ้นจากตำแหน่งและให้ทุกคนเข้ามาอาศัยอยู่ในโตเกียว คำประกาศดังกล่าวแม้ว่าจะส่งผลให้ไคเมียวและชาмуไรจำนวนมากตกใจและมึนงง แต่ก็ยอมทำตามโดยดี¹ หลังจากนั้นรัฐบาลเมจิได้แบ่งเขตใหม่ออกเป็น 72 จังหวัด (Ken) และได้แต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดจากส่วนกลางไปปกครอง ซึ่งส่วนใหญ่ก็คัดมาจากอดีตไคเมียว ทำให้การบริหารส่วนท้องถิ่นอยู่ภายใต้การควบคุมจากศูนย์กลาง คือขึ้นตรงกับรัฐบาลกลาง

ผลจากการยกเลิกฮันต่างๆ แล้วจัดตั้งเป็นจังหวัดแทนนั้นได้ส่งผลให้ระบบเดิมหรืออิทธิพลของโชกุน ไคเมียว และชาмуไร สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว และผลที่ตามมาคือกลุ่มปัญญาชนหัวสมัยใหม่ที่มีความรู้ความสามารถได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นในสมัยเมจิมีรัฐบาลที่เข้มแข็งขึ้นเป็นอย่างมาก

การปฏิรูปการปกครองก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ

ภายหลังจากการประกาศยกเลิกฮันต่างๆ เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในเบื้องต้นสำเร็จลง และเพื่อความสอดคล้องกับบทบัญญัติเซไดโช รัฐบาลเมจิได้จัดรูปแบบการปกครองประเทศโดยแบ่งออกเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

¹ Edwin O. Reischauer , Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 138.

1. การปกครองส่วนภูมิภาค

หลังจากได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นจังหวัด ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 72 จังหวัดตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น รัฐบาลเมจิได้จัดตั้งกระทรวงมหาดไทยขึ้นใน ค.ศ. 1873 เพื่อทำหน้าที่จัดระบบควบคุมดูแลการบริหารราชการส่วนภูมิภาคทั้งหมด โดยแบ่งหน่วยการปกครองออกเป็นอำเภอ (กุน) เขต (กุ) ตลาด (มาจิ) และหมู่บ้าน (มูระ)

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1875 รัฐบาลได้ประกาศกฎข้อบังคับ เพื่อกำหนดยศตำแหน่งหน้าที่ และสิทธิขาดสำหรับบุคคล โดยหน้าที่ของข้าราชการส่วนภูมิภาคนั้นกว้างมาก ครอบคลุมถึงการตรวจตราวัดวาอารามต่างๆ บำรุงรักษาอาคารสถานที่ โรงเรียน สถานที่สาธารณะ รวมทั้งประเมินระบบภาษีใหม่ หากพื้นที่นั้นต้องประสบภัยพิบัติต่างๆ ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ รัฐบาลเมจิให้สิทธิแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดในการจัดระบบกฎหมายควบคุมความมั่นคงภายในจังหวัด เพื่อควบคุมการรวมตัวกันต่อต้านรัฐบาลของสมาคมหรือชมรมทางการเมืองในเขตพื้นที่นั้นๆ¹ จากการดำเนินการดังกล่าวส่งผลให้รัฐบาลเมจิสามารถปราบปรามกลุ่มที่ต่อต้านนโยบายของรัฐบาลได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ทำให้การพัฒนาด้านอื่นๆ ในภูมิภาคดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งสภาท้องถิ่นหรือสภาจังหวัด ขึ้นใน ค.ศ. 1878 รวมทั้งตั้งศูนย์การฝึกหัดสำหรับข้าราชการท้องถิ่น² แม้ว่า ศาสตราจารย์ อี เอช นอร์แมน จะให้ทัศนะว่า “การกระทำดังกล่าวถูกผู้เขียนงานบางท่านวิเคราะห์ว่า จุดมุ่งหมายของรัฐบาลในเรื่องนี้ก็เพื่อลดความกดดันในเรื่องความต้องการให้มีสถาบันแบบมีผู้แทน”³ และการดำเนินในเรื่องนี้ไม่ได้รับความสนใจจากประชาชนเท่าที่ควร เพราะอำนาจที่แท้จริงยังคงอยู่ในมือของข้าราชการฝ่ายปกครอง แต่การดำเนินการดังกล่าวก็ให้ประโยชน์ในแง่เป็นผู้บุกเบิกหรือเป็นผู้ทดลองวิถีทางของสภาแห่งชาติของญี่ปุ่น ต่อมาใน ค.ศ. 1889 ได้มีการปรับปรุงแบ่งเขตจังหวัดใหม่อีกครั้งจนเหลือเพียง 45 จังหวัด⁴

2. การปกครองส่วนกลาง

ในระหว่าง ค.ศ. 1871 – 1875 รัฐบาลได้นำรูปแบบการปกครองโดยการแบ่งแยกอำนาจการบริหารส่วนกลางมาใช้ แบ่งออกเป็น 3 สภา คือ สภากลาง (เซย์อิน) สภาขวา (ยูอิน) และสภาซ้าย (ซาอิน) มีหน้าที่ดังนี้

สภากลาง จัดเป็นองค์กรบริหารสูงสุดของรัฐ มีหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารทั้งปวงของรัฐ สมาชิกของสภานี้ประกอบด้วยประธานสภากลาง ประธานองคมนตรีและที่ปรึกษาอีกจำนวนหนึ่ง

สภาขวา ทางทฤษฎีถือว่าเป็นองค์กรบริหารแยกออกเป็นส่วนหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติสภานี้ถือเป็นองค์กรบริหารหน่วยย่อยของสภากลาง เป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบายของสภากลางและผู้ที่ได้รับ

¹ William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 126 – 127.

² อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 289.

³ *แหล่งเดิม*.

⁴ Edwin O Reischauer and Albert M Craig. (1982). *op.cit.* p. 138.

⁵ มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 74.

แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ากระทรวงต่าง ๆ ของสภาวาก็คือพวกซามูไรที่มีตำแหน่งอยู่แล้วในฐานะที่ปรึกษาของสภากลาง ทำให้บรรดาเหล่าซามูไรเหล่านี้เป็นทั้งผู้ควบคุมนโยบายและควบคุมการบริหาร

สภาซาย ตั้งขึ้นมาแทนสภาผู้แทนราษฎร โดยได้รับการแต่งตั้งจากจักรพรรดิ อำนาจหน้าที่ของสภาคือ บัญญัติกฎหมาย แต่ไม่มีอิสระในการดำเนินการนัก เพราะตามสภาพความเป็นจริงแล้วสภานี้มีสภาพเหมือนสภาที่ปรึกษาของสภากลาง

ต่อมาในระหว่าง ค.ศ. 1875 – 1885 กลุ่มผู้นำที่มีบทบาทในรัฐบาลเมจิได้ยกเลิกสภาทั้งสามคงเหลือไว้เพียงสภาบริหารเท่านั้น และได้จัดตั้งระบบการบริหารใหม่ โดยแบ่งออกเป็น สภาบริหาร วุฒิสภา และสภาตรวจสอบ จุดประสงค์ของการปฏิรูปโครงสร้างรัฐบาลใหม่ในครั้งนี้กลุ่มผู้นำให้เหตุผลว่าเพื่อเป็นไปตามเจตจำนงของบทบัญญัติเซไตโซ และเพื่อการประนีประนอม ระหว่างกลุ่มที่คุมอำนาจกับกลุ่มที่มีแนวความคิดในการจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรตามหลักการประชาธิปไตยซึ่งรายละเอียดของเรื่อง ผู้วิจัยจะกล่าวไว้ในหัวข้อต่อไปคือ กำเนิดพรรคการเมืองและขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ แต่อย่างไรก็ตามอำนาจทางการเมืองยังคงไม่หลุดไปจากกลุ่มผู้นำเดิม และสภาบริหารก็ยังคงทำหน้าที่ในการควบคุมอย่างแท้จริง

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1885 รัฐบาลได้ดำเนินการปฏิรูปทางการเมืองที่สำคัญอีกขั้นหนึ่ง คือการจัดตั้งคณะรัฐมนตรี โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้า การดำเนินการดังกล่าว นอกจากจะทำให้องค์การบริหารของญี่ปุ่นดำเนินไปสู่แบบอย่างที่ยทันสมัยแบบตะวันตกแล้ว ยังทำให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจและมีพื้นฐานอำนาจที่มั่นคง ซึ่งเป็นการเตรียมการรองรับรูปแบบของการปกครองโดยระบบรัฐธรรมนูญนั่นเอง และเพื่อความสอดคล้องกับการจัดคณะรัฐมนตรียุคใหม่ ใน ค.ศ. 1887 รัฐบาลได้นำเอากระบวนการสอบเข้ามารับราชการมาใช้ด้วย¹

การก่อกำเนิดพรรคการเมือง และขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ

แม้ว่าในภาพรวมแนวความคิดของบรรดาผู้นำในสมัยเมจิมีจุดหมายเดียวกันคือ การสร้างประเทศให้มั่งคั่งและกำลังทหารให้เข้มแข็ง (ฟุโกกุ เคียวเฮ) และการที่จะสำเร็จผลตามจุดหมายได้ก็ด้วยการเลียนแบบตะวันตก แต่สำหรับในเรื่องของขั้นตอนการดำเนินการ นโยบาย หรือวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าว กลุ่มผู้นำมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ประกอบกับสถานการณ์ภายในของญี่ปุ่นในขณะนั้นอยู่ในระยะของการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้ความคิดของผู้นำรัฐบาลเกิดการแตกแยกขึ้น โดยเฉพาะนโยบายเกี่ยวกับเกาหลี ที่ทำให้กลุ่มผู้นำแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายอย่างชัดเจนคือ ฝ่ายสนับสนุนนโยบายการล่าอาณานิคม เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ชอบธรรมและอยู่คู่กับประเทศที่ต้องการเป็นมหาอำนาจ ขณะเดียวกันกลุ่มนี้เห็นว่าการทำสงครามกับเกาหลีจะเป็นการระบายอารมณ์ รวมทั้งเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับอดีตซามูไร² ซึ่งส่งผลต่อมาคือเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดภายในประเทศลง เนื่องจากในช่วงเวลานั้นมักมีการก่อความวุ่นวายจากกลุ่มซามูไรที่ถูกลดฐานะและบทบาท

¹ จอห์น เค แฟรเบงค์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 338.

² Peter Duus. (1976). *The Rise of Modern Japan*. p. 94.

ลงอยู่บ่อยๆ กลุ่มนี้มี ไชโกะ ทะโกโมริ (Saigo Takomori) และ อิตางะกิ ทาอิซุเกะ (Itagaki Taisuke) เป็นผู้นำ

อีกฝ่ายหนึ่งนั้นมีอิวาคุระ โตะโมะมิ (Iwakura Tomomi) เป็นผู้นำ และด้วยประสบการณ์จากการไปเยือนประเทศต่างๆ แถบตะวันตก ทำให้ฝ่ายนี้เห็นว่า ญี่ปุ่นยังล้าหลังเป็นอย่างมาก จึงเห็นควรดำเนินการปฏิรูปภายในเสียก่อน จุดที่น่าสังเกตก็คือ ประเด็นสำคัญของการขัดแย้งนั้นไม่ใช่อยู่ที่ญี่ปุ่นควรหรือไม่ควรขยายอิทธิพลเข้าไปในเกาหลี แต่ขัดกันที่ว่าเวลาใดจึงเหมาะสม¹ อย่างไรก็ตาม เมื่อฝ่ายที่นำโดยอิวาคุระได้รับชัยชนะเนื่องจากสามารถชักจูงให้จักรพรรดิคล้อยตามได้ กลุ่มผู้นำฝ่ายส่งเสริมการค้าอาณานิคมจึงลาออกจากตำแหน่ง อิวาคุระได้แต่งตั้งกลุ่มคนที่สนับสนุนตนเข้าไปแทนที่ ซึ่งส่งผลให้การดำเนินงานราบรื่นขึ้นทันที

ส่วนไชโกะ ได้กลับไปยังซัทสึมาและดำเนินการให้ความช่วยเหลือกลุ่มชามูไร โดยจัดตั้งโรงเรียนเอกชน เพื่อฝึกอบรมและจัดหาวิธีการดำรงชีพแก่ชามูไร สำหรับจำนวนนักเรียนชามูไรของโรงเรียนที่ไชโกะตั้งนั้น หนังสือบางเล่มกล่าวว่ามีประมาณ 2 หมื่นคน² แต่บางเล่มกล่าวว่ามีประมาณ 1 หมื่นห้าพันคน³ ทำให้ไชโกะได้กลายเป็นผู้นำกลุ่มในการล้มล้างรัฐบาลหรือที่เรียกว่า “กบฏซัทสึมา” สำหรับสาเหตุที่ทำให้กลุ่มชามูไรบางส่วน ลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐบาลเมจิ น่าจะเนื่องมาจากการที่รัฐบาลเมจิได้ ยกเลิกการแต่งกายแบบเก่า การมีเสรีภาพในการประกอบอาชีพ การห้ามถือดาบ ความเสมอภาคอย่างถูกต้องตามกฎหมายของชนชั้น มาตรการต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การทำลายอภิสิทธิ์ชนทางชนชั้นของชามูไร⁴ นอกจากนี้การนำวิธีการเกณฑ์ทหารตามแบบสากลมาใช้ ซึ่งถือว่าเป็นการเหยียบย่ำเกียรติยศของชามูไร เพราะการเกณฑ์ทหารนั้นหมายถึง คนญี่ปุ่นทุกคนไม่ว่าจะถือกำเนิดต่ำเพียงใด จะได้รับยศทหาร ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติของชามูไรโดยเฉพาะ และมีมานานนับศตวรรษต้องถูกลบไปอย่างสิ้นเชิง⁵

เมื่อศึกษาถึงการก่อความวุ่นวายของกลุ่มชามูไรพบว่าเกิดขึ้นครั้งแรกที่อิเซโน ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1874 และต่อมาก็เกิดในโซชู ซึ่งคำขวัญที่ใช้ในการต่อต้านรัฐบาลคือ “ทำสงครามกับเกาหลี ฟันฟูไต่เมียว และขับไล่ชาวต่างชาติ”⁶ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความต้องการของชามูไรกลุ่มที่ต้องการกลับไปสู่ระบบเก่า และกระแสการต่อต้านรุนแรงขึ้นจนเกิดเป็นการจลาจลที่ซันซัทสึมา ใน ค.ศ. 1877

รัฐบาลเมจิได้ส่งกำลังทหารจำนวนมากไปปราบปราม สำหรับกองทัพของไชโกะประกอบด้วยกองทัพชามูไร ส่วนกองทัพของรัฐบาลเมจิเป็นกองทัพทหารใหม่ การสู้รบใช้เวลาประมาณ 8 เดือน

¹ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2525). *ญี่ปุ่นกับความเสื่อมของจักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชีย 1894 – 1943*. วุฒิชัย มูลศิลป์ และสุภัทรา นิลวัชรระ บรรณาธิการแปล. หน้า 22.

² William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 118.

³ Peter Duus. (1976). *op.cit.* p. 95.

⁴ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 136.

⁵ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 103.

⁶ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 144.

รัฐบาลเมจิจึงสามารถควบคุมสถานการณ์ได้ ชัยชนะที่รัฐบาลได้รับในการสู้รบเป็นบทพิสูจน์ให้ทุกคนเห็นว่า ประชาชนธรรมดาๆ ถ้าได้รับการฝึกฝนและอยู่ในระเบียบวินัยก็สามารถสู้รบได้อย่างกล้าหาญ ทัดเทียมกับชนชั้นนักรบ ดังคำกล่าวของยามากะตะ อาริโทโมะ (Yamakata Aritomo) ซึ่งเป็นผู้บัญชาการปราบปรามการก่อความวุ่นวายในครั้งนั้นว่า “ชาวญี่ปุ่นไม่ว่าจะเป็นชนชั้นทหารหรือไม่เกิดมาจากสายโลหิตเดียวกัน เมื่อได้รับการฝึกฝนให้มีระเบียบวินัยโดยสม่ำเสมอก็เป็นทหารที่มีค่าได้สมกับเกียรติความกล้าหาญของบรรพบุรุษของตน”¹ ส่วนกลุ่มของไซโกะหลังจากประสบกับความพ่ายแพ้ ชามูไรที่เหลือรวมทั้งไซโกะได้ทำฮาราคิรี ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงพลตายครั้งสุดท้ายของชนชั้นชามูไร²

ทางด้านอิตางากิ พร้อมด้วยโกโตะ (Goto) โซจิมา (Soijima) กับบุคคลชั้นนำอื่นๆ ที่เป็นชามูไรมาจากฮันโทสะเคิมได้ต่อต้านรัฐบาลเมจิในรูปแบบการรณรงค์หาเสียง เพื่อกระตุ้นให้รัฐบาลจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎร กลุ่มนี้ได้ดำเนินการโดยจัดตั้งกลุ่มทางการเมืองขึ้นในเดือนมกราคม ค.ศ. 1874 เรียกว่า ไอโกกุโกตะอิ (Ikokukotai) โดยมีกลุ่มนักศึกษาหนุ่มๆ หลายคนที่ย้ายจากต่างประเทศเข้าร่วมด้วย กลุ่มนี้ได้ยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาลให้ยกเลิกอำนาจเผด็จการของรัฐบาลและเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสภาที่ราษฎรเป็นผู้เลือกสมาชิก แต่ข้อเรียกร้องของกลุ่มนี้ถูกคัดค้านจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางการเมืองจากมหาวิทยาลัยแห่งชาติ เนื่องจากกลุ่มผู้คัดค้านเห็นว่าญี่ปุ่นยังไม่อยู่ในฐานะที่จะยอมรับเอาหลักการรัฐสภามาใช้ เพราะสถาบันของรัฐจะต้องวิวัฒนาการควบคู่ไปกับระดับวิวัฒนาการของสังคม แต่ประชาชนชาวญี่ปุ่นยังไม่ค่อยเข้าใจและไม่ค่อยสนใจทางการเมือง จึงจำเป็นต้องปกครองโดยข้าราชการเดิมไปก่อน แต่ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของชาติให้มากที่สุด และความคิดดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับจากผู้นำประเทศในขณะนั้น

ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1875 กลุ่มของอิตางากิได้จัดตั้งองค์กรใหม่ขึ้นที่โอซาก้า คือ สมาคมของผู้รักชาติหรือสมาคมไอโกกุชา (Aikokusha) มีจุดประสงค์หลักคือเพื่อรวบรวมกลุ่มชามูไรที่สนับสนุนนโยบายเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสภาแห่งชาติ สภาส่วนท้องถิ่นและสิทธิในทางการเมือง นอกจากนี้ยังดำเนินการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่อดีตชนชั้นชามูไร เช่น ตั้งสหกรณ์ให้ชามูไรกู้เงินได้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ ฝึกหัดอาชีพให้แก่ชามูไร การดำเนินการของสมาคมประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในเรื่องการช่วยเหลือแก่กลุ่มอดีตชามูไร ทำให้ภูมิภาคอื่นๆ นำเอาเทคนิควิธีการเหล่านี้ไปใช้ด้วย

นอกจากกลุ่มของอิตางากิแล้ว ความตื่นตัวในเรื่องประชาธิปไตยได้กระจายสู่กลุ่มปัญญาชนต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ โดยที่หนังสือพิมพ์หลายๆ ฉบับได้เป็นกระบอกเสียงให้กับกลุ่มที่ตื่นตัวในเรื่องประชาธิปไตย เป็นเหตุให้รัฐบาลเมจิต้องออกมาตรการควบคุมบทความที่ตีพิมพ์โดยกำหนดโทษผู้ฝ่าฝืนใน ค.ศ. 1875 ส่งผลให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับนักหนังสือพิมพ์แต่รัฐบาลก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ ขณะเดียวกันรัฐบาลเมจิได้ใช้มาตรการประนีประนอมกับอิตางากิจนสามารถดึงอิตางากิกลับเข้ามาร่วมงานกับฝ่ายรัฐบาลได้ แต่เมื่ออิตางากิเสนอรูปแบบการบริหารที่ว่า

¹ ริชาร์ด สเตอร์รี่. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 104.

² เขียน ชีระวิทย์. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 85.

ฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติจะต้องเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน ข้อเรียกร้องของเขาไม่เป็นที่ยอมรับทำให้
อิตางากิลาออกจากข้าราชการอีกครั้งหนึ่ง

ภายหลังจากการกบฏซัทสึมา กลุ่มผู้เรียกร้องได้แข็งแกร่งขึ้นเนื่องจากสมาคมของผู้รักชาติได้
แทรกซึมเข้าสู่กลุ่มอดีตชาวยุโระที่ต่อต้านการกระทำของรัฐบาล รวมทั้งกลุ่มชาวนาซึ่งส่วนใหญ่ประสบ
กับปัญหาเศรษฐกิจ กลุ่มพ่อค้า และนักธุรกิจที่สำคัญๆ ทำให้มีสมาคมทางการเมืองในลักษณะเดียว
กันเกิดขึ้นทั่วประเทศญี่ปุ่น โดยเฉพาะในเขตเมืองและเขตเศรษฐกิจก้าวหน้า อิตางากิได้พยายามรวบรวม
รวมกลุ่มผู้เรียกร้องทางการเมืองเหล่านี้โดยใช้การประชุมของสมาคมผู้รักชาติ การประชุมในแต่ละครั้ง
มีผู้เข้าร่วมเป็นจำนวนมาก เช่น การประชุมครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1878 ได้มีผู้แทนสมาคมต่างๆ
จำนวน 21 สมาคม จาก 18 จังหวัด เข้าร่วมประชุม หรือการประชุมครั้งที่ 4 ในเดือนเมษายน
ค.ศ. 1880 มีผู้แทนจากสมาคมต่างๆ เข้าร่วมประชุมถึง 87,000 คน และในการประชุมครั้งที่ 4 นี้
สมาคมได้เปลี่ยนชื่อเป็น “สันนิบาตเพื่อการสถาปนาสภาแห่งชาติ” (คอกไกเคอิเซอิ โตเมอิ)¹

รัฐบาลเมจิได้มีมาตรการดำเนินการควบคุมขบวนการเรียกร้องเหล่านี้ โดยใน ค.ศ. 1880 ได้
ออกกฎหมายจำกัดสิทธิในการชุมนุมในที่สาธารณะเว้นแต่ได้รับอนุญาตจากทางการ ห้ามครู นักเรียน
นักศึกษา ทหาร สมาชิกที่มีวัตถุประสงค์ในทางการเมือง โดยเฉพาะกลุ่มทหารจะถูกเพ่งเล็งเป็นกรณี
พิเศษ ต่อมาใน ค.ศ. 1881 ได้เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองซึ่งได้กลายเป็นตัวเร่งให้มีการกำหนด
เวลาในการดำเนินการปกครองตามรัฐธรรมนูญที่ชัดเจน วิกฤตการณ์ทางการเมืองในครั้งนี้เกิดขึ้น
เนื่องจากความไม่โปร่งใสของการดำเนินการขายโอนกิจการอุตสาหกรรมบางชนิด บนเกาะฮอกไกโดให้
แก่บริษัทเอกชนที่มีคนของรัฐบาลถือหุ้นอยู่ในราคาที่ต่ำกว่าปกติ โอคุมะ ชิเงะโนะบุ (Okuma
Shigenobu) ได้คัดค้านการดำเนินการขายโอนกิจการและนำข้อมูลมาเผยแพร่แก่สื่อมวลชนทำให้เขา
ถูกปลดออกจากตำแหน่ง เมื่อข่าวแพร่กระจายออกมา ทำให้รัฐบาลถูกโจมตีจากหนังสือพิมพ์ และ
กลุ่มผู้เรียกร้องประชาธิปไตยอย่างหนัก เพื่อยุติความขัดแย้ง รัฐบาลเมจิตัดสินใจดขายโอนกิจการ
อุตสาหกรรมบนเกาะฮอกไกโด โอคุมาและกลุ่มข้าราชการจำนวนหนึ่งได้ไปเข้าร่วมกับกลุ่มผู้เรียกร้อง
ประชาธิปไตย

การที่กลุ่มของโอคุมาถอนตัวออกจากการเมือง ทำให้ผู้นำฝ่ายรัฐบาลคนสำคัญๆ ที่เหลืออยู่ใน
ขณะนั้นส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มาจากอันโชชูและซัทสึมาเดิม ยิ่งทำให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น
ในแง่ที่ว่าคณะรัฐบาลมาจากคนสองกลุ่มเท่านั้นทำให้ถูกมองว่าเป็นระบบเผด็จการ เพื่อระงับการ
เคลื่อนไหวที่มีแนวโน้มจะรุนแรงขึ้น รัฐบาลได้นำสถาบันจักรพรรดิเข้ามาใช้แก้ปัญหา โดยการ
ประกาศพระบรมราชโองการในวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1881 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ให้คำมั่นสัญญา
แก่ประชาชนว่า จะพระราชทานกฎหมายรัฐธรรมนูญแก่ประชาชนและจัดตั้งรัฐสภาแห่งชาติขึ้นภายใน
ค.ศ. 1890 พระบรมราชโองการดังกล่าวไม่เพียงแต่ระงับความเคลื่อนไหวทางการเมืองไม่ได้เท่านั้น
แต่กลับกลายเป็นตัวเร่งให้มีการเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมการต้อนรับสถานการณ์ใหม่ ด้วยการรวมตัวเพื่อ
จัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นเพื่อคัดค้านและถ่วงดุลย์อำนาจกับฝ่ายรัฐบาล พรรคการเมืองที่สำคัญคือ

¹ จอห์น เค แฟร์แบงก์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 327.

1. พรรคเสรีนิยม หรือพรรคจิยูโตะ (Jiyuto Party) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881 พรรคนี้เกิดจากสมาคมสันนิบาตเพื่อการสถาปนาสภาแห่งชาติ หรือสมาคมรักชาติเดิม มีอิตางากิเป็นประธาน พรรค นโยบายของพรรคยึดแนวหลักการของฝรั่งเศสที่ว่า “เสรีภาพเป็นภาวะธรรมชาติของมนุษย์” และการรักษาไว้ซึ่งสภาพนั้นเป็น “หน้าที่อันยิ่งใหญ่” ของมนุษย์¹ แต่พรรคได้ดำเนินการแก้ไขหลักการประชาธิปไตยโดยบางประการเพื่อให้สอดคล้องกับสถาบันจักรพรรดิ โดยสร้างทฤษฎีใหม่ว่า “เจตนาของประชาชนและจักรพรรดิเป็นอันเดียวกัน”² หลักการของพรรคที่สำคัญๆ คือ (1) เผยแพร่เสรีภาพ ค้ำครองสิทธิของประชาชน เพิ่มพูนความเจริญรุ่งเรือง และปฏิรูปสังคม (2) ใช้ความสามารถของสมาคมในการสร้างระบบรัฐธรรมนูญที่มั่นคง (3) เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของสมาคม พรรคต้องร่วมมือกับผู้อื่นในประเทศผู้ซึ่งได้ต่อสู้เพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน³ ฐานกำลังของพรรคจิยูโตะส่วนใหญ่จะอยู่ในชนบท โดยเฉพาะกลุ่มเจ้าของที่ดินและนักธุรกิจขนาดเล็กๆ ที่ไม่พอใจระบบภาษีใหม่ของรัฐบาลและผลที่เกิดจากการดำเนินการแก้ปัญหาทางการเงินการคลังของ มะซึกะตะ มะซะโยะชิ (Matsukata Masayoshi)⁴

2. พรรคปฏิรูปรัฐธรรมนูญ หรือพรรคริคเคน ไคชินโตะ (Rikken Kaishinto Party) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881 สมาชิกส่วนใหญ่มาจากข้าราชการนอกประจำการและกลุ่มปัญญาชนจากมหาวิทยาลัยเคโอ (Keio) โดยมีโอคุมา เป็นประธาน พรรคนี้ถูกเรียกว่า “พรรคธุรกิจชุมชน” (Usan Business Party) เพราะพ่อค้ากับนักอุตสาหกรรมใหญ่ๆ บางรายโดยเฉพาะบริษัทมิซึบิชิให้การสนับสนุน⁵ นโยบายทางการเมืองของพรรคสนับสนุนการปกครองในระบบเสรีนิยมเช่นเดียวกับพรรคจิยูโตะ แต่จะยึดหลักการสนับสนุนระบบกษัตริย์ในระบอบรัฐสภาตามแบบของอังกฤษ โดยเร่งรัดให้จัดตั้งองค์การปกครองท้องถิ่นให้มากขึ้น นโยบายทางเศรษฐกิจพรรคนี้ได้สนับสนุนโครงการปฏิรูปการคลังของมะซึกะตะ และการพัฒนาเศรษฐกิจในชนบทเพื่อเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจของรัฐ สาละสำคัญของปรัชญาทางการเมืองของพรรคสรุปก็คือ “ให้เดินสายกลาง ช้าๆ แต่ทว่ามั่นคง”⁶

3. พรรคราชรัฐธรรมนูญ หรือพรรคริคเคน ไทไซโตะ (Rikken Taiseito Party) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1882 เป็นพรรคการเมืองที่ใกล้ชิดรัฐบาลจนกล่าวได้ว่าฝ่ายรัฐบาลตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านสองพรรคแรก พรรคยึดแนวหลักการของลัทธิการเมืองของเยอรมนีแบบผลประโยชน์ของรัฐเหนือสิ่งใด และสนับสนุนหลักการที่ให้จักรพรรดิเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตย แต่จักรพรรดิจะต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติของกฎหมายรัฐธรรมนูญ โดยมีพระราชอำนาจที่จะยับยั้งกฎหมายหรือการปฏิบัติใดๆ ที่ไม่

¹ จอห์น เค แฟรเบงก์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 333.

² เจียน ชีระวิทย์. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 100.

³ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 286.

⁴ รายละเอียดของเรื่อง การแก้ปัญหาทางการเงินการคลังของ มะซึกะตะ ผู้วิจัยกล่าวไว้ในบทที่ 4 หัวข้อนโยบายทางด้านการคลัง

⁵ มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 84. และ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 287.

⁶ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*.

สอดคล้องกับพระประสงค์ได้¹ สมาชิกของพรรคประกอบด้วยบุคคลหลายอาชีพ เช่น ข้าราชการ นักวิทยาศาสตร์ ชินโต ครู นักธุรกิจ ฯลฯ แต่พรรคนี้ไม่เป็นที่นิยมของประชาชน

นอกจากพรรคการเมืองที่สำคัญดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการก่อตั้งพรรคการเมืองอื่นๆ อีกหลายพรรคด้วยกัน แต่พรรคการเมืองที่ตั้งก็มีอายุไม่ยืนยาว เพราะต้องสลายตัวไปใน ค.ศ. 1884 เนื่องจากรัฐบาลเมจิได้ใช้นโยบายออกกฎหมายควบคุมการรวมกลุ่มกันทางการเมือง รวมทั้งการดำเนินการแทรกแซงยุบพรรคจิยูโตะ กับพรรคโคชินโตะ จนเกิดความขัดแย้งกัน ทำให้ไม่สามารถร่วมมือกันต่อต้านรัฐบาลได้สำเร็จ และยิ่งกว่านั้นการขัดแย้งนี้ยังทำให้ประชาชนหมดความเลื่อมใสพรรคการเมืองทั้งสองอีกด้วย

แม้ว่าการดำเนินการต่างๆ จะล้มเหลวแต่ผลที่เกิดขึ้นหนึ่งก็คือว่า มีประโยชน์ก็คือ การที่ประชาชนญี่ปุ่น ได้เรียนรู้รูปแบบของการดำเนินการคัดค้านตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบการก่อจลาจลแบบเดิม ขณะเดียวกันผู้นำญี่ปุ่นก็ได้เรียนรู้ถึงปัญหาและข้อบกพร่องของการดำเนินการในระบบพรรคการเมือง และที่พิเศษกว่าประเทศอื่นก็คือตรงที่ญี่ปุ่นมีพรรคการเมืองโดยไม่มีสภายุระยะหนึ่ง แต่หลังจาก ค.ศ. 1884 ญี่ปุ่นก็ไม่มีพรรคการเมืองจนกระทั่งได้ประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1889 พรรคการเมืองต่างๆ จึงได้รับการฟื้นฟูและกลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองใหม่อีกครั้งหนึ่ง

รัฐธรรมนูญเมจิ ค.ศ. 1889

กลุ่มปัญญาชนของญี่ปุ่นบางกลุ่ม ได้ให้ความสนใจระบอบการปกครองตามระบบรัฐธรรมนูญของตะวันตกมาตั้งแต่ตอนปลายสมัยโทกูงาวะเห็นได้จากใน ค.ศ. 1843 ไดเมียวแห่งฮันเออิเซน ได้ให้ ซูงิดะ เซอิกิ (Zugida Zaiki) แปลรัฐธรรมนูญดัทช์และตั้งสถาบัน บันโชะ ฮิราเบโดโกโร (Bansho Hirabedokoro) ขึ้นมาเพื่อทำการศึกษาและแปลตำราของชาติตะวันตก² และนโยบายเหล่านี้ยังได้รับการสานต่อในสมัยเมจิ มีการแปลตำราตะวันตกที่เขียนเกี่ยวกับการเมืองของยุโรป เช่น งานของมิลล์ (Mill) ฮอบส์ (Hobbes) รูสโซ (Rousseau) และปรัชญาการเมืองอื่นๆ ของยุโรปซึ่งถูกแปลออกเป็นภาษาญี่ปุ่นและพิมพ์จำหน่ายอย่างแพร่หลาย ทำให้อิทธิพลของความคิดในทางการเมืองแบบตะวันตกได้เข้ามาในญี่ปุ่นมากยิ่งขึ้น³

1. แนวคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญของกลุ่มผู้นำและปัญญาชน

ความสนใจในรูปแบบการปกครองแบบตะวันตกของกลุ่มปัญญาชน ทำให้ความคิดเห็นทางการเมืองการปกครองของปัญญาชนญี่ปุ่นแตกแยกออกเป็นสำนักใหญ่ๆ 4 สำนัก คือ กลุ่มที่นิยม ลัทธิอัตถประโยชน์ (Utilitarianism) กลุ่มที่นิยมลัทธิสังคมนิยม (Capitalism) กลุ่มที่นิยมลัทธิ

¹ ประชิต ณ บางช้าง. (2541?). *การเมืองและการปกครองของญี่ปุ่นเบื้องต้น*. หน้า 29.

² เพ็ญศรี กาญจนโนมัย. (2527). *ประวัติศาสตร์ทั่วไปของญี่ปุ่นสมัยใหม่*. หน้า 145.

³ เจียน วีระวิทย์. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 86.

ประชาธิปไตย (Democracy) และกลุ่มที่นิยมลัทธิสังคมนิยม (Socialism)¹ ทั้ง 4 สำนักต่างก็พยายามเผยแพร่ ข้อมูลของสำนักที่ตนนิยม ทำให้รูปแบบการปกครองตามรัฐธรรมนูญแบบตะวันตกแพร่หลายในญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก

การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญได้แพร่หลายมากขึ้น หลังการกลับมาของคณะทูตอิwakura แต่แนวความคิดเกี่ยวกับระยะเวลาที่จะเริ่มประกาศใช้ ตลอดจนหลักการสำคัญๆ ของรัฐธรรมนูญนั้นยังหลากหลายและขัดแย้งกัน อาทิ

คิโดะ โคอิน (Kido Koin) ซึ่งร่วมเดินทางไปกับคณะทูตด้วย ได้แสดงความคิดเห็นว่าญี่ปุ่นควรมีรัฐธรรมนูญที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่การดำเนินการควรเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ และในส่วนของอำนาจของจักรพรรดิเขาเห็นด้วยกับการให้อำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศแก่พระองค์ แต่ควรมีผู้ถวายคำปรึกษาและรับสนองพระบรมราชโองการนำมาปฏิบัติ นั่นก็คือคณะรัฐบาลควรมีนายกรัฐมนตรี (Dajodaijin) ซึ่งเป็นหัวหน้าและควรเป็นรัฐบุรุษอาวุโส (Genro) รับผิดชอบและทำงานร่วมกับรัฐสภา² ส่วนเรื่องของสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองเขาเน้นในเรื่องการให้เสรีภาพโดยให้เหตุผลตามหลักพื้นฐานสากลว่า “คนญี่ปุ่นมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมายและมีความชอบธรรมที่จะรักษาสิทธิของตนตามที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งได้รับการรับรองจากสวรรค์”³

แนวความคิดดังกล่าวนี้ขัดแย้งกับแนวความคิดของ โอคุโบะและอิโดะ ซึ่งทั้งสองคนมีความคิดเห็นที่สอดคล้องกันคือ ไม่ควรจะมีใครหรือมีข้อแม้เงื่อนไขใดๆ ที่จะมาขัดขวางแทรกแซงในอำนาจสูงสุดของจักรพรรดิ ทั้งสองเชื่อว่ารัฐบาลตามระบอบประชาธิปไตยหรือรัฐบาลที่เป็นผู้แทนของมวลชน ไม่ใช่เป็นรัฐบาลที่เหมาะสมกับชนบทรบประเพณีวัฒนธรรมและความต้องการของประเทศญี่ปุ่น ดังนั้นรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นน่าจะมีลักษณะกำหนดอำนาจสูงสุดขององค์ประมุขและจำกัดสิทธิของประชาชน

ส่วนโอคุมะ ชิเงโนบุ (Okuma Shigenobu) ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีการคลังในขณะนั้น มีความเห็นว่ารัฐธรรมนูญควรจะได้รับพระราชทานจากจักรพรรดิ และเขาได้เสนอให้มีการปกครองโดยระบบพรรคการเมือง ซึ่งเป็นการเลียนแบบระบบของอังกฤษ คือคณะรัฐมนตรีต้องมาจากพรรคที่ได้รับเสียงข้างมากและที่สำคัญเขาเห็นว่าควรมีการเลือกตั้งสภาแห่งชาติ ใน ค.ศ. 1882 และให้เปิดประชุมในปีต่อมา⁴

แนวคิดที่สำคัญอีกแนวคิดหนึ่งก็คือ แนวคิดของอิwakura ที่เสนอต่อสมาชิกที่ปรึกษาราชการแผ่นดินใน ค.ศ. 1881 และได้วางหลักการที่สำคัญๆ คือ รัฐธรรมนูญต้องมาจากการพระราชทานของจักรพรรดิ องค์กฤษฎีกาบัญญัติประกอบด้วยสภา 2 สภา สภาล่างมาจากการเลือกตั้งทั่วไป โดยจำกัดสิทธิของผู้ออกเสียงเลือกตั้ง สำหรับคณะรัฐมนตรีจะรับผิดชอบต่อจักรพรรดิและเป็นอิสระจากฝ่ายนิติบัญญัติ วงเงินงบประมาณของปีที่ผ่านมายังคงมีผลอยู่ ถ้าหากงบประมาณใหม่ยังไม่ผ่าน

¹ แหล่งเดิม.

² เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 137.

³ แหล่งเดิม. หน้า 138.

⁴ โรเจอร์ เอฟ แสคเคท. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 216.

สภา¹ อย่างไรก็ตามในขณะที่มีความขัดแย้งกันในเรื่องแนวความคิดของระบบการเมืองแบบใหม่ แต่ต่างก็ยอมรับทฤษฎีที่ถือว่าพระจักรพรรดิทรงเป็น “ผู้ศักดิ์สิทธิ์” และ “ใครจะล่วงละเมิดมิได้”²

2. การดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญเมจิ

แม้ว่ากระแสของรูปแบบการปกครองตามระบบรัฐธรรมนูญ จะเข้ามาแพร่หลายเป็นอย่างมาก แต่ผลสรุปของความเห็นผู้นำโดยรวมในระยะเริ่มต้นสมัยเมจิ ผู้นำส่วนใหญ่เห็นว่าแม้รูปแบบของการปกครองตามรัฐธรรมนูญจะเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นให้ทันสมัยเยี่ยงตะวันตก แต่ญี่ปุ่นกำลังอยู่ในภาวะการเปลี่ยนแปลง และอำนาจของรัฐบาลเองยังไม่เอื้ออำนวยต่อการปกครองแบบประชาธิปไตย เนื่องจากอำนาจการบริหารยังคงอยู่กับชั้นต่างๆ จึงจำเป็นต้องดำเนินการเพื่่อตั้งอำนาจเข้ามาสู่ศูนย์กลางเสียก่อนตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ขณะเดียวกันจะต้องศึกษาการสร้างรัฐบาลกลางที่มีอำนาจเด็ดขาดตามแบบตะวันตกกันอย่างรอบคอบ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลเมจิจึงไม่ได้ดำเนินการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยทันที แต่ได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิเศษขึ้นใน ค.ศ. 1869 เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับต่างๆ ของประเทศแถบตะวันตก³ แม้จะเกิดความแตกแยกทางด้านความคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ รวมทั้งปัญหาเกาหลีในกลุ่มผู้นำ แต่กลุ่มผู้นำรัฐบาลเมจิก็พยายามประนีประนอม เพื่อนำไปสู่การเตรียมการจัดตั้งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ต่อมาใน ค.ศ. 1875 ได้มีการประชุมกันระหว่างผู้นำในคณะรัฐบาลที่โอซาก้า ทำให้เกิดการปรับปรุงคณะรัฐบาล มีการเตรียมการจัดตั้งระบบงานยุติธรรมที่เป็นอิสระในรูปของศาลสูงสุด มีการแต่งตั้งวุฒิสภาเพื่อทำหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายต่างๆ ของรัฐบาล รวมทั้งให้มีการแบ่งแยกงาน ระหว่างฝ่ายที่วางนโยบายกับฝ่ายที่รับผิดชอบทางด้านบริหารในกระทรวงต่างๆ เพื่อป้องกันไม่ให้คณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินรวมอำนาจ จึงกล่าวได้ว่าข้อตกลงของการประชุมที่โอซาก้า เป็นการทดลองก้าวแรกของการนำไปสู่การปกครองแบบมีสภาผู้แทนราษฎรของญี่ปุ่น⁴

การดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญได้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้น เมื่อมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญใน ค.ศ. 1876 โดยมีเจ้าชายอาริสูกาวะ จารุhide ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานคณะรัฐบุรุษอาวโซ (Genroin) เป็นประธาน แต่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่คณะร่างรัฐธรรมนูญเสนอไปยังสภาบริหารเพื่อพิจารณานั้น มีบทบัญญัติไม่ตรงกับความต้องการและความคิดของสภาบริหาร เนื่องจากร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ให้อำนาจแก่รัฐสภาเป็นอย่างมาก และได้จำกัดอำนาจของจักรพรรดิลง แม้แต่รายได้ประจำปีของจักรพรรดิก็ถูกกำหนดไว้โดยกฎหมาย ในส่วนของสภาผู้บริหรนั้นต้องการให้ร่างรัฐธรรมนูญมีความสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของญี่ปุ่น โดยการยกย่องสถาบันจักรพรรดิให้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ หรือเหนือการแทรกแซงใดๆ จากสภาแห่งรัฐ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 217.

² เคอร์ บาร์วิลเลียม ซีโอเคอร์. (2515). เล่มเดิม. หน้า 454.

³ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2527). เล่มเดิม. หน้า 137.

⁴ โรเจอร์ เอฟ แฮคเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 214.

ดังนั้นเมื่อรัฐธรรมนูญฉบับร่างเสนอขึ้นมา สภาบริหารจึงได้จัดส่งร่างรัฐธรรมนูญให้นำกลับไปแก้ไขใหม่ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1879 มีการเสนอขึ้นมาใหม่แต่ก็ยังไม่เป็นที่พอใจของสภาบริหาร เพราะเห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่แก้ไขใหม่นั้น มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ถ้อยคำและวิธีการใช้อำนาจอธิปไตยของจักรพรรดิ แต่หลักการใหญ่ๆ ที่สำคัญๆ โดยเฉพาะความต้องการที่จะยกย่องสถาบันจักรพรรดิให้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดไม่ได้แก้ไข สภาบริหารจึงประกาศไม่ยอมรับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ และตอบโต้ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญชุดใหม่ขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1881 พร้อมกันนั้นได้ประกาศยุบคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญชุดเดิม¹

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1882 อิโตะ ฮิโรbumi (Ito Hirobumi) และคณะรวม 10 คน ได้เดินทางไปเยือนยุโรปเพื่อศึกษารัฐธรรมนูญของประเทศต่างๆ อิโตะให้ความสนใจรัฐธรรมนูญฉบับปรัสเซียมากที่สุด เพราะมีลักษณะคล้ายคลึงกับญี่ปุ่นคือ เป็นประเทศที่มีจักรพรรดิเป็นประมุขและมีกฎหมายรัฐธรรมนูญที่มอบอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศแก่จักรพรรดิ² อิโตะได้ศึกษารัฐธรรมนูญ ปรัสเซียโดยมี ศาสตราจารย์รูดอล์ฟ กเนสต์ (Rudolf Gneist) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านกฎหมายเป็นผู้บรรยาย และชี้แนะให้อิโตะรับเอาหลักการของรัฐธรรมนูญปรัสเซียไปใช้ กเนสต์ได้ย้ำให้เห็นความสำคัญที่ต้องปกป้องอำนาจสูงสุดของจักรพรรดิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจสูงสุดในการควบคุมด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ การทหารและการออกกฎหมาย ซึ่งจะต้องอยู่ในกำมือของจักรพรรดิ สำหรับเรื่องงบประมาณของประเทศทางออกของรัฐธรรมนูญปรัสเซียคือ ถ้าหากรัฐสภาปฏิเสธร่างพระราชบัญญัติงบประมาณที่รัฐบาลเสนอก็ให้ใช้กฎหมายงบประมาณของปีที่ผ่านมาได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับงบประมาณของพระราชสำนักนั้น สภาไม่สามารถจำกัดงบประมาณรายจ่ายของจักรพรรดิและในเรื่องของสิทธิการออกเสียงก็ให้มีข้อจำกัดเรื่องของทรัพย์สิน

นอกจากรัฐธรรมนูญปรัสเซีย อิโตะยังให้ความสนใจรัฐธรรมนูญของเวียนนา เขาศึกษารัฐธรรมนูญของเวียนนาโดยมีศาสตราจารย์ทางกฎหมายที่มีชื่อเสียงคือ ลอเรน วอน สไตน์ (Lorenz Von Stein) เป็นผู้บรรยาย แนวคิดของนักกฎหมายผู้นี้เห็นว่ารัฐกับกษัตริย์เป็นสิ่งเดียวกัน เขาต่อต้านรัฐบาลระบบพรรคและการยินยอมให้ประชาชนทั่วไปมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง และคำแนะนำของเขาก็ทำนองเดียวกับกเนสต์ คือญี่ปุ่นควรจัดตั้งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญโดยให้มีคณะรัฐมนตรีไม่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา แต่ให้อำนาจสูงสุดอยู่ในกำมือของรัฐมนตรีที่ใช้อำนาจแทนจักรพรรดิ ในเรื่องของสิทธิการเสนอร่างกฎหมายก็ควรให้ขึ้นตรงต่อคณะรัฐมนตรีเท่านั้น รวมทั้งการให้สิทธิแก่จักรพรรดิในการยับยั้งกฎหมาย³

หลังจากคณะของอิโตะเดินทางกลับจากต่างประเทศ ก็เริ่มดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ ด้วยการตั้งสำนักงานร่างรัฐธรรมนูญขึ้นสังกัดอยู่ในกระทรวงสำนักพระราชวัง โดยมีอิโตะซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการสำนักพระราชวังเป็นประธานของสำนักงานร่างรัฐธรรมนูญ การดำเนินการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามจะหลีกเลี่ยงคำวิพากษ์วิจารณ์ และการคัดค้านการร่างรัฐธรรมนูญจาก

¹ เชียน ชีระวิทย์. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 110.

² มาลินี ประเสริฐธรรม. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 85.

³ เชียน ชีระวิทย์. (2508). *เล่มเดิม*. หน้า 110 – 111.

ภายนอก ขณะเดียวกันก็ทำให้คนเกิดความคลางแคลงใจว่า จักรพรรดิอาจทรงเป็นผู้ควบคุมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้การดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญนั้นเป็นไปอย่างช้าๆ เนื่องจากอิโตะต้องการดำเนินการปฏิรูปการบริหารหลายๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับฝ่ายบริหาร อีกทั้งยังเป็นการปูทางให้กับรัฐบาลในการบริหารงานตามระบบรัฐธรรมนูญ ให้เป็นไปอย่างราบรื่นเสียก่อน

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1884 อิโตะได้จัดตั้งสภาสูง หรือสภาขุนนางขึ้นเพื่อเตรียมการตรวจสอบและคานอำนาจสภาผู้แทนราษฎร จัดตั้งระบบขุนนางโดยยึดรูปแบบของเยอรมนีตามตำแหน่ง Prince, Marquis, Count, Viscount, Baron ซึ่งมีจำนวน 500 คน โดยคัดเลือกจากเชื้อพระวงศ์ อดีตไดเมียวและชามูไร ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติรวมทั้งกลุ่มคณาธิปไตย สภาสูงมีไว้เพื่อเตรียมการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยมีกลุ่มรัฐบุรุษอาวุโสคอยคานอำนาจ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1885 ได้มีการตั้งคณะรัฐมนตรีแทนสภาบริหารเดิมคือ ดาโจกัน (Dajokan) ซึ่งประกอบด้วยชามูไรจากชั้นซัทสึมาและโซชู มีเพียง 2 ท่านเท่านั้นที่มาจากที่อื่น อีกทั้งยังได้จัดระบบการเข้ารับราชการใหม่ที่ใช้เกณฑ์ความสามารถหรือคุณธรรมเป็นหลักโดยการสอบเข้า นอกจากนี้ใน ค.ศ. 1885 จัดให้มีตำแหน่งนายกรัฐมนตรีโดยจะลาออกอย่างเต็มใจหากไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ และอิโตะได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นคนแรก¹

การร่างรัฐธรรมนูญเป็นรูปร่างขึ้นใน ค.ศ. 1886 เมื่อมีการศึกษารายละเอียดของรัฐธรรมนูญโดยยึดแนวคิดของรัฐธรรมนูญปรัสเซียเป็นหลักและกระทำอย่างเงียบๆ โดยหลบไปร่างที่บ้านพักของอิโตะที่ไดอิโฮะ² ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1887 การดำเนินร่างรัฐธรรมนูญจึงสำเร็จ และเพื่อให้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ประกาศใช้อย่างสมบูรณ์ อิโตะได้ตั้งกลุ่มผู้บริหารขึ้นมาใหม่เป็นองคกรพิเศษเรียกว่า คณะองคมนตรี (Privy Council) เพื่อทำหน้าที่พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญโดยออกในนามพระราชโองการของจักรพรรดิในวันที่ 30 เมษายน ค.ศ. 1888 และผู้ที่ดำรงตำแหน่งประธานของคณะองคมนตรีก็คือ อิโตะ ต่อมาในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกันรัฐธรรมนูญฉบับร่างได้เสนอให้คณะองคมนตรีพิจารณา คณะองคมนตรีพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญจนถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1889 ได้ผ่านการเห็นชอบ และกำหนดเอาวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1889 ซึ่งเป็นวันครบรอบปีอย่างเป็นทางการของวันที่ถือว่าเป็นวันก่อตั้งประเทศญี่ปุ่นในช่วง 660 ปีก่อนคริสต์กาลเป็นวันประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ³ ซึ่งประกาศในนามพระราชโองการของจักรพรรดิเมจิ พระราชทานให้เป็นของขวัญอันทรงเกียรติแก่ประชาชนของพระองค์

3. สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญเมจิ

รัฐธรรมนูญเมจิซึ่งถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับลายลักษณ์อักษรฉบับแรกของโลกตะวันออกรัฐธรรมนูญฉบับนี้ประกอบด้วยข้อความซึ่งแบ่งออกเป็น 7 บท มีบทบัญญัติทั้งหมด 76 มาตรา รวมทั้ง

¹ โรเจอร์ เอฟ แสทเคท. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 220.

² ลิจิต ธีรเวคิน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 37. หรือ เอ็ดวิน โอ. ไรเชาเออร์. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 213.

³ Edwin O Reischauer, Albert M Craig. (1982). *op. cit.* p. 175.

กฎหมายบริหารปลีกย่อยที่ออกมาในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นกฎหมายพื้นฐานของชาติในเวลาต่อมาอีก 58 ปี¹ สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้สรุปรวมความได้ดังนี้²

บทที่ 1 ว่าด้วยเรื่องของสถาบันจักรพรรดิ (มาตรา 1 – 17) ถือว่าจักรพรรดิทรงเป็นประมุขสูงสุดของประเทศ ทรงมีความศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดจะละเมิดไม่ได้ คณะรัฐมนตรีและกองทัพเรือซึ่งรับผิดชอบโดยตรงต่อพระองค์ มิได้ขึ้นอยู่กับสภาใดเอท ทำให้รัฐบาลใดเอทมีอำนาจหน้าที่แตกต่างไปจากรัฐสภาตามระบบรัฐธรรมนูญโดยทั่วไป

บทที่ 2 ว่าด้วยเรื่องสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง (มาตรา 18 – 32) โดยกำหนดให้พลเมืองทุกคนอยู่ใต้กฎหมายบังคับ เช่น พลเมืองชายต้องถูกเกณฑ์ทหาร มีสิทธิเสรีภาพในที่พักอาศัย สามารถเรียกร้องความยุติธรรมเมื่อถูกกล่าวหาหรือจับกุม มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการแสดงความคิดเห็นด้วยวิธีการต่างๆ ภายใต้กฎหมายที่กำหนดไว้ แต่การใช้สิทธิจะต้องไม่ขัดต่อการใช้พระราชอำนาจของจักรพรรดิ ทั้งในยามสงครามหรือยามบ้านเมืองอยู่ในภาวะคับขัน และหน้าที่ของพลเมืองคือ การเสียภาษีและการเป็นทหาร อย่างไรก็ตามสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของพลเมืองดังกล่าวนี้อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ หากประเทศเข้าสู่สงครามหรือเกิดภาวะฉุกเฉินใดๆ ขึ้น

บทที่ 3 ว่าด้วยเรื่องสภาแห่งชาติหรือสภาใดเอท (มาตรา 33 – 54) กำหนดให้มี 2 สภาคือ วุฒิสภาหรือสภาขุนนาง (House of Peer) และสภาผู้แทนราษฎร (House of Representative) สภาขุนนางประกอบด้วยสมาชิกผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ที่ยกจักรพรรดิทรงแต่งตั้ง ส่วนสมาชิกของสภาผู้แทนราษฎรนั้นได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนตามกฎหมายของการเลือกตั้ง สภาใดเอทมีอำนาจหน้าที่ในการออกกฎหมายและออกเสียงลงมติในกฎหมายที่รัฐบาลร่างขึ้น ทั้งมีอำนาจทัดเทียมกับสภาล่างหรือสภาผู้แทนราษฎรด้วย และเมื่อสมาชิกได้รับการแต่งตั้งจากจักรพรรดิก็มีสิทธิยับยั้งกฎหมายใดๆ ที่สภาผู้แทนราษฎรเสนอขึ้นมา

บทที่ 4 ว่าด้วยเรื่องคณะรัฐมนตรีและสภากลางมนตรี (มาตรา 55-56) คณะรัฐมนตรีมีหน้าที่ถวายคำแนะนำในการบริหารประเทศต่อจักรพรรดิโดยตรงและรับผิดชอบในด้านปฏิบัติ รวมทั้งเป็นผู้ลงนามรับรองกฎหมายทั้งหมดของแผ่นดิน ส่วนสภากลางมนตรีนั้นจะเป็นผู้ตัดสินและกำหนดนโยบายที่สำคัญๆ ของรัฐ และเป็นที่พักพิงของจักรพรรดิ และมีได้้อยู่ภายใต้อำนาจของสภาใดเอท อิโตะได้เน้นอำนาจหน้าที่ของฝ่ายบริหารว่า คณะรัฐมนตรีรับผิดชอบโดยตรงต่อจักรพรรดิและโดยอ้อมต่อประชาชน

บทที่ 5 ว่าด้วยเรื่องศาลยุติธรรม (มาตรา 57 – 61) กำหนดให้ศาลเป็นผู้รับผิดชอบต่อการชำนองการยุติธรรมแห่งรัฐในพระปรมาภิไธย ผู้พิพากษาจะได้รับการแต่งตั้งจากบุคคลที่มีคุณสมบัติที่กำหนดไว้ในกฎหมายและมีอำนาจอิสระในการพิพากษาคดีใดๆ

บทที่ 6 ว่าด้วยเรื่องการเงิน (มาตรา 62-72) ระบบภาษีของรัฐ งบประมาณรายจ่ายและรายได้ของรัฐอยู่ภายใต้การยินยอมของสภาใดเอท แต่มิได้รวมการใช้จ่ายของสำนักพระราชวังเข้ามาใน

¹ โรเจอร์ เอฟ แสทเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 221.

² เทียนศรี กาญจนนัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 145 – 146.

อำนาจด้วย และถ้าสภาใดเอทไม่ลงมติผ่านร่างงบประมาณที่รัฐบาลเสนอขึ้นไป รัฐบาลก็อาจพิจารณาตามความจำเป็นและใช้งบประมาณเท่ากับของปีที่แล้วมาได้

บทที่ 7 ว่าด้วยเรื่องกฎหมายเพิ่มเติม (มาตรา 73 – 76) กำหนดให้มีการเพิ่มเติมกฎหมายรัฐธรรมนูญได้ในอนาคตเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น แต่ต้องได้รับคะแนนเสียงไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ของจำนวนสมาชิกที่มีอยู่ขณะนั้น และการแก้ไขกฎหมายนี้ไม่จำเป็นต้องผ่านความเห็นชอบของสภาใดเอท นอกจากนี้ให้ถือว่ากฎหมาย กฎเกณฑ์หรือข้อบังคับใดๆ ที่มีอยู่จะขัดต่อรัฐธรรมนูญไม่ได้¹

รัฐธรรมนูญเมจิเมื่อพิจารณาในภาพรวม พบว่าแตกต่างจากรัฐธรรมนูญในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นการหลอหลอมหลักการทั้งที่เป็นแบบอนุรักษนิยมกับเสรีนิยมเข้าไว้ด้วยกัน เห็นได้จากบทบัญญัติที่ให้อำนาจแก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังสร้างไว้ซึ่งหลักการที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของจักรพรรดิไม่ใช่มาจากประชาชน การที่รัฐธรรมนูญระบุให้จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยนั้น เป็นไปตามสิทธิของจักรพรรดิที่สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้า ตามตำนานที่เชื่อกันต่อมา พระองค์ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุดทางการเมือง² และยังกำหนดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง แต่ขณะเดียวกันก็ยินยอมในเรื่องสิทธิต่างๆ ของประชาชน หรือการปกครองแบบรัฐสภา อีกทั้งยังนำเอาระบบพรรคการเมืองซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการของการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ ฯลฯ จึงกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญเมจิเป็นการแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของระบอบการปกครองแบบเดิมของญี่ปุ่นซึ่งมีลักษณะเป็นเผด็จการกับรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามแบบตะวันตก

ด้วยเหตุนี้รัฐธรรมนูญเมจิจึงมักถูกนักวิชาการวิจารณ์ว่า เป็นรัฐธรรมนูญที่สนับสนุนให้คนใช้อำนาจอย่างเผด็จการ มีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง แต่ในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นสำคัญของการจัดทำรัฐธรรมนูญเมจิ ผู้นำมิได้ต้องการรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่เป็นเพียงเพื่อการวางรากฐานที่มั่นคงทางการเมืองการปกครอง เพื่อนำไปสู่การทำให้บรรลุจุดหมายของการพัฒนาประเทศคือ ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งเป็นหลัก เพราะหากระบบการปกครองไม่มั่นคง การพัฒนาด้านอื่นๆ ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ และสิ่งสำคัญที่ไม่อาจโต้แย้งได้ก็คือ ภายใต้ระบบการปกครองของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ผู้นำสามารถพัฒนาประเทศให้ทันสมัยจนกลายเป็นมหาอำนาจชาติหนึ่งและญี่ปุ่นได้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้โดยมิได้แก้ไขไปจนถึง ค.ศ. 1946 จึงถือว่ารัฐธรรมนูญเมจิเป็นประมวลกฎหมายที่เข้มแข็งที่สุดฉบับหนึ่ง

การสร้างความมั่นคงและความเข้มแข็งทางทหาร

นอกจากรัฐบาลเมจิมีนโยบายสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศ ด้วยการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางและการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว รัฐบาลยังได้กำหนดให้มีกองทัพเป็นหลักแห่งอำนาจ โดยคำขวัญของชาติที่ว่า “เดียวเฮ” หรือการทหารที่เข้มแข็ง ดังนั้นคำกล่าวที่ว่า “การปฏิรูปทางการทหารมีความ

¹ รายละเอียดของรัฐธรรมนูญเมจิฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษอยู่ในภาคผนวก

² โรเจอร์ เอฟ. แสทเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 221

สำคัญสูงสุดอันดับแรกในแผนการของรัฐบาลเมจิ¹ จึงไม่น่าจะผิดไปจากความเป็นจริงนัก เพราะการที่ผู้นำสมัยเมจิให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านการทหาร เนื่องจากเป็นหัวใจหลักของการพัฒนาประเทศเพื่อให้มีศักยภาพเท่าเทียมมหาอำนาจชาติตะวันตก ดังนั้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงการสร้างความมั่นคงและความเข้มแข็งทางทหาร ผู้วิจัยขอเสนอโดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นหลักๆ คือ การพัฒนาด้านกองทัพ กับการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหาร

1. การพัฒนาด้านกองทัพ

การดำเนินการพัฒนากองทัพของญี่ปุ่นได้ทำมาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ โดยเฉพาะในระหว่างที่มหาอำนาจตะวันตกรุกรานจีนจนก่อให้เกิดเป็นสงครามฝิ่น รัฐบาลโทกูงาวะและไดเมียวต่างก็พยายามพัฒนากองทัพญี่ปุ่น เช่น รัฐบาลโชกุนได้สั่งซื้อปืนจากฮอลันดา มีการแปลตำราของชาติตะวันตก เพื่อศึกษาเทคโนโลยีทางการทหารสมัยใหม่ มีการจัดตั้งโรงเรียนการทหารเรือของโชกุนที่นางาซากิเพื่อฝึกอบรมทหาร โดยแบ่งออกเป็น 2 หน่วย คือ หน่วยทหารปืนใหญ่กับหน่วยทหารราบ และหลังจากเปอริรี่เข้ามาบีบบังคับญี่ปุ่นให้เปิดประเทศ ทำให้ผู้นำพยายามที่จะพัฒนากองทัพเพิ่มขึ้นอีก โดยรัฐบาลโชกุนได้สั่งซื้อเรือเดินสมุทรจากชาติตะวันตก และได้จ้างครูชาวตะวันตกเข้ามาฝึกสอนชาмуไร

นอกจากนี้ยังต่าง ๆ ที่อยู่ทางตะวันตกได้รับอนุญาตให้สร้างหรือซื้อเรือรบขนาดใหญ่ได้ ส่งผลให้อันได้มีโอกาสปรับปรุงกองทัพของตนไปด้วย ตัวอย่างเช่น อันโทสะ อันโซชู อันซัทสึมา ได้จัดหน่วยทหารปืนไรเฟิลแบบสมัยใหม่ อันโทสะมีการจัดตั้งกองทัพประชาชนที่ชาวนาสามารถเข้าจับปืนต่อสู้ร่วมกับชาмуไรได้ ในโซชูมีการตั้งหน่วยทหารไรเฟิลชาวนาโดยมีชาмуไรเป็นผู้ควบคุม ผลจากการพัฒนากองทัพของอันเหล่านี้ก้าวหน้ามากและสามารถเอาชนะกองทัพอันโซชูในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะได้

เมื่อเข้าสู่สมัยเมจิผู้นำเห็นว่าการที่อันต่าง ๆ ยังคงมีหน่วยทหารเป็นของตนเองโดยไม่ขึ้นต่อรัฐบาลเมจินับว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ผู้นำในสมัยเมจิจึงค่อย ๆ สร้างกองทัพที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของตน ซึ่งเริ่มจากการตั้งหน่วยทหารขึ้นหน่วยหนึ่งภายใต้สังกัดสำนักงานราชเลขาธิการ ใน ค.ศ. 1868 โดยอาศัยการรวมกำลังทหารจากอันต่าง ๆ ตามขนาดของอัน มีกลุ่มทหารจากอันซัทสึมา โซชู และโทสะเป็นกำลังหลัก² ในขณะเดียวกันรัฐบาลได้ออกหนังสือในนามของจักรพรรดิให้อันต่าง ๆ ลดกำลังทหารลง พร้อมกับข้อเสนอช่วยออกค่าใช้จ่ายในการส่งทหารมาฝึกที่ค่ายฝึกทหารในเกียวโต

ต่อมาใน ค.ศ. 1870 รัฐบาลได้เริ่มวางแผนจัดระบบทหารระดับชาติ โดยกำหนดว่ากิจการทหารทั้งของรัฐบาลกลางและไดเมียวขอให้เป็นแบบเดียวกัน คือ ทหารบกให้ใช้ระบบแบบแผนทางทหารของประเทศฝรั่งเศส ส่วนทหารเรือให้ใช้ระบบแบบแผนทางทหารของประเทศอังกฤษ และ ใน ค.ศ. 1871 รัฐบาลได้จัดตั้งกองทหารรักษาพระองค์ขึ้น หรือที่เรียกว่า “โกชิมเปะอิ” (Imperial

¹ William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 137.

² คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 83.

Guard หรือ Goshimpei) ประกอบด้วยหน่วยทหารปืนใหญ่และทหารราบมีกำลังพลประมาณ 1 หมื่นคน¹ เป้าหมายแรกของการจัดตั้งกองกำลังนี้คือ เพื่อรองรับสถานการณ์จากการประกาศใช้นโยบายยกเลิกอันต่าง ๆ นั้นเอง หนึ่งเดือนต่อมาหลังจากการประกาศยุบเลิกระบบอันแล้ว กองทัพของไคเมียวประจำอันเหล่านั้น ยกเว้นที่อยู่ภายใต้การบัญชาของราชสำนักได้รับคำสั่งให้สลายตัวลง เหลือเพียงรัฐบาลกลางเพียงฝ่ายเดียวที่สามารถมีกองทัพได้โดยถูกต้องตามกฎหมาย

การพัฒนากองทัพได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ใน ค.ศ. 1872 ได้มีการจัดตั้งกระทรวงทหารบกและกระทรวงทหารเรือ² และในปีเดียวกันนี้กรมกิจการทหารเรือได้เสนอมาตรการปรับปรุงกองทัพครั้งใหญ่ โดยเสนอให้รัฐบาลเร่งสร้างเรือรบ จัดระบบป้องกันชายฝั่งทะเล สร้างโรงเรียนนายร้อย โรงงานผลิตอาวุธและคลังเก็บอาวุธ รวมทั้งข้อเสนอในเรื่องการเกณฑ์ทหาร เพื่อเตรียมความพร้อมในการป้องกันภัยจากภายนอก และที่สำคัญคือการตัดสินใจประกาศใช้กฎหมายการเกณฑ์ทหารในเดือนมกราคม ค.ศ. 1873 เป็นการจัดตั้งกองทหารประจำการขนาดเล็ก และกองกำลังทหารสำรองที่มีความสามารถสูงขนาดใหญ่ โดยกำหนดให้ชายฉกรรจ์ชาวญี่ปุ่นที่มีอายุ 20 ปี ไม่ว่าฐานะเดิมจะเป็นชาวนาหรือสามัญชน ต้องเข้าเป็นทหารประจำการ 3 ปี และเวลาสำรองในครั้งที่สอง 4 ปี³ แต่หนังสือบางเล่มกล่าวว่า ญี่ปุ่นได้กำหนดให้ชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุ 23 ปีขึ้นไป ต้องเป็นทหารนาน 7 ปี กับเป็นทหารสำรองอีก 4 ปี⁴ ยกเว้น นักเรียน ข้าราชการ หัวหน้าครอบครัวและทายาทของตระกูล ตลอดจนผู้ที่สามารถจ่ายเงินทดแทน⁵ การดำเนินการของรัฐบาลเมจินี้ สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของกองทัพได้อย่างชัดเจน ขณะเดียวกันเมื่อมีการฝึกทหารเกณฑ์ ผลพลอยได้อีกอย่างหนึ่งคือ เป็นการทำลายการผูกขาดที่ชาวนาเคยมีในเรื่องอาวุธ และการฝึกอบรมทางทหาร รวมทั้งเป็นการช่วยในการปลูกฝังความคิดค่านิยมแบบใหม่แก่คนรุ่นใหม่ และยังช่วยในการกำหนดรูปแบบของความจงรักภักดีและความเป็นเอกภาพของประเทศอีกด้วย⁶

อย่างไรก็ตามการดำเนินการดังกล่าวมิใช่ว่าจะดำเนินการได้อย่างราบรื่นเสียทีเดียว เพราะได้มีปฏิกริยาต่อต้านกฎหมายการเกณฑ์ทหารออกมาเนื่องจากมีกระแสข่าวลือว่า การเกณฑ์ทหารนั้นทำเพื่อนำคนไปตูดเอาเลือดแล้วส่งไปยังต่างประเทศเพื่อใช้ย้อมผ้าไหมสีแดง โดยนำเอาสายโทรเลขสายโทรศัพท์มาใช้ในการถ่ายเลือด⁷ ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายในญี่ปุ่นเมื่อ 26 พฤษภาคม ค.ศ. 1873 โดยประชาชนได้บุกเข้าทำลายจุดไฟเผาบ้านและทรัพย์สินของเจ้าหน้าที่รัฐบาลที่จังหวัดไฮโจ โออิทะ โตโตริ ชิมาเนะ ฯลฯ เฉพาะที่จังหวัดโอโงะความเสียหายที่ได้รับคือ สถานที่ราชการ 5 แห่ง โรงเรียน 13 หลัง บ้านของเจ้าหน้าที่ของรัฐประจำหมู่บ้าน 88 แห่ง บ้านของ

¹ John Whiney Hall. (1970) *op.cit.* p.180.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 66.

³ มาร์ลีน เจเมโย. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 197.

⁴ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 8 – 9.

⁵ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 128.

⁶ William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 112.

⁷ อี เชช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 118.

พวก บูราควิน 314 แห่ง รัฐบาลต้องใช้เวลาปราบปรามจนถึงวันที่ 2 มิถุนายน ค.ศ. 1873 เหตุการณ์จึงสงบ และรัฐบาลได้สั่งประหารผู้ก่อเหตุ 15 คน นอกนั้นถูกลงโทษในความผิดต่าง ๆ รวมทั้งโทษปรับอีก 26,696 คน¹ เกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ในงานวิจัยบางเล่มระบุว่า “สาเหตุหลักๆ มาจากการที่ประชาชนไม่พอใจที่รัฐบาลประกาศยกเลิกชนชั้นและยกระดับชนชั้นเอเดอีนินขึ้นมาเทียบเท่า”² แต่สำหรับผู้วิจัยเห็นว่าการเกณฑ์ทหารก็เป็นสาเหตุสำคัญเช่นกัน เพราะไม่เพียงแต่ชาวบ้านหรือสามัญชนเท่านั้นที่หันมาติดต่อกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ที่สำคัญกลุ่มอดีตชาวมุไรหรือกลุ่มชนชั้นนักรบเดิมก็สูญเสียผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจ (รายได้ที่เคยได้รับเพิ่มหากมีสงคราม) และฐานะทางสังคมเป็นอย่างมาก ทำให้การดำเนินการของรัฐบาลจึงสร้างความไม่พอใจให้กับคนกลุ่มนี้ และน่าจะเป็นกลุ่มที่เป็นผู้นำในการก่อการดังกล่าว เพราะมีการดำเนินการในเวลาไล่เลี่ยกันและดูเหมือนจะมีการวางแผนอย่างเป็นระบบกันมาก่อนแต่รัฐบาลเมจิก็สามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ และหลังจากการปราบปรามกลุ่มกบฏซัทสึมา รัฐบาลเมจิซึ่งมี ยามาเกะตะ อะริโตะโมะ (Yamakata Aritomo) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม ได้จัดระบบการบริหารในกองทัพใหม่ ใน ค.ศ. 1878 ได้จัดตั้งกองบัญชาการทางทหารโดยให้เสนาธิการมีอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชา³ และนำระบบเสนาธิการของเยอรมนีเข้ามาใช้

รัฐบาลเมจิได้ทุ่มเทงบประมาณในการสร้างกองทัพบก และกองทัพเรือแห่งชาติให้มีประสิทธิภาพ โดยการลอกเลียนแบบอย่างของมหาอำนาจตะวันตก และจากประสบการณ์ที่พ่ายแพ้ตะวันตก และเป็นสิ่งที่อยู่ในใจของรัฐบาลใหม่ตลอดเวลา คือ การสร้างชาติญี่ปุ่นให้สามารถป้องกันตนเองได้จากภัยตะวันตก และจุดเด่นของการพัฒนาด้านกองทัพที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือรัฐบาลให้ความสำคัญต่อโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับกองทัพ โดยรัฐบาลมีนโยบายให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครอง การขยายอุตสาหกรรมด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ได้ดำเนินการอย่างจริงจัง หลังการปราบปรามกลุ่มกบฏซัทสึมา คือระหว่าง ค.ศ. 1881 – 1887 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมีการจัดทอนรายจ่ายของรัฐในด้านอื่นๆ แต่รายจ่ายของกองทัพกลับเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมเป็น 2 เท่าตัว⁴ แม้ว่าการขยายอุตสาหกรรมในด้านนี้จำเป็นต้องสั่งซื้ออุปกรณ์ทางด้านการทหารทั้งที่สำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูป และมีราคาแพง แต่รัฐบาลเมจิก็ทุ่มเทเต็มที่มิได้คำนึงถึงผลกำไรและขาดทุน แต่คำนึงถึงด้านยุทธศาสตร์เท่านั้น⁵ ส่งผลให้การอุตสาหกรรมด้านการทหารขยายตัว รวมทั้งถือเป็นลักษณะเด่นที่สุดของการปรับปรุงประเทศให้เป็นอุตสาหกรรม⁶

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 67 – 68.

² โนบุยะ โนกุชิ. (2543). การศึกษาเปรียบเทียบการปฏิรูปทางสังคมของชนชั้นล่างสุดในสังคมสยามสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411 – 2453) กับของญี่ปุ่นสมัยเมจิ (พ.ศ. 2411 – 2455). หน้า 17.

³ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 66.

⁴ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 215..

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 216.

⁶ แหล่งเดิม.

อย่างไรก็ตามหลังจาก ค.ศ. 1883 เป็นต้นมา ได้มีการดำเนินการพัฒนากองทัพอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญคือมีการเปิดวิทยาลัยอำนวยการทหาร (Staff College) และปรับปรุงยกระดับกองทหารแบบเก่าที่ตั้งอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ขึ้นเป็นกรม โดยกรมเหล่านี้มีการจัดแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น กรมทหารราบ กรมทหารปืนใหญ่ ช่างวิศวกร กองกำลังพล ฯลฯ โดยมีหัวหน้าหน่วยรับผิดชอบในกิจการทหาร

ในส่วนของกองทัพเรือเนื่องจากทำเลที่ตั้งของประเทศญี่ปุ่นเป็นหมู่เกาะ การพัฒนาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นในช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีการพัฒนากองทัพบก ได้มีการพัฒนากองทัพเรือควบคู่กันไปด้วย อาทิ ใน ค.ศ. 1881 รัฐบาลได้ดำเนินการตามโครงการพัฒนาโดยได้จัดซื้อเรือรบ 6 ลำ เรือช่วยรบทั้งขนาดกลางและเล็กรวม 24 ลำ และเรือตอร์ปิโดอีก 12 ลำ¹ หลังจาก ค.ศ. 1882 เป็นต้นมา นอกจากรัฐบาลจัดซื้อเรือรบแล้วยังมีการต่อเรือเอง จนกระทั่งเมื่อถึง ค.ศ. 1895 ซึ่งเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นทำสงครามกับจีนนั้น² กองเรือรบของญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบด้วย เรือรบที่ทันสมัย 28 ลำ ประมาณน้ำหนัก 57,000 ตัน เรือตอร์ปิโดอีก 24 ลำ และอุปกรณ์ต่างๆ ตามอู่ซ่อมเรือมีเพียงพอในการซ่อมรักษาเรือ ในขณะที่การฝึกอบรบก็ได้กระทำกันอย่างต่อเนื่องตลอดมาและที่สำคัญที่สุดในช่วงนี้ก็คือ ญี่ปุ่นสามารถผลิตตอร์ปิโดและปืนยิงเร็วได้³

นอกจากการพัฒนาทางด้านกำลังและอาวุธเพื่อความทันสมัย และเพื่อความเข้มแข็งของกองทัพแล้ว ในเรื่องของการดำเนินการเกี่ยวกับรูปแบบของระบบบังคับบัญชา รัฐบาลเมจิได้เลียนแบบระบบของเยอรมนี กล่าวคือให้สิทธิแก่คณะเสนาธิการของทหารมีฐานะอิสระในเรื่องยุทธการ คือเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐมนตรีกลาโหม ระบบนี้เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1878 เป็นต้นมา ผลจากการพัฒนาทำให้ญี่ปุ่นมีกองทัพที่ทันสมัย อย่างไรก็ตามการพัฒนากองทัพในเรื่องอาวุธยุทธโธปกรณ์คงเป็นแค่รูปธรรมหากผู้นำไปใช้ขาดความรักชาติและไร้ซึ่งระเบียบวินัย ดังนั้นการดำเนินการเพื่อความเข้มแข็งของกองทัพของรัฐบาลเมจิที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือ การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหาร

2. การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหาร

จากการศึกษาเรื่องการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหาร พบว่าญี่ปุ่นให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก รัฐบาลเมจิดำเนินการในเรื่องนี้โดยยึดเอาสถาบันจักรพรรดิมาเป็นศูนย์กลาง และได้กระทำอย่างต่อเนื่อง เช่น ใน ค.ศ. 1878 กระทรวงกลาโหมได้ออกหนังสือคำเตือนสำหรับทหาร โดยเน้นว่า ทหารทุกคนต้องมีจิตใจที่ประกอบด้วยสิ่งสูงสุดสามสิ่งคือ ความภักดี ความกล้าหาญ และการเคารพเชื่อฟัง⁴ ต่อมาใน ค.ศ. 1882 ได้มีมาตรการที่สำคัญยิ่งคือ พระบรมราชโองการที่ประธานแก่ทหารบกและทหารเรือของจักรพรรดิซึ่งมีสาระสำคัญคือ

¹ อิวจิ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 216.

² รายละเอียดของเรื่องการทำสงครามกับจีนผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ 5

³ William Gerald Beasley. (1969). *op.cit.* p.112.

⁴ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม หน้า 51 – 52.

พระบรมราชาบาทที่ประทานแก่ทหารบกและทหารเรือใน ค.ศ. 1882

“เราได้ขึ้นครองราชสมบัติตั้งแต่เมื่อเรายังเป็นเด็ก ไชยกุลได้มอบอำนาจบริหารคืนให้เรา และพวกเจ้าขุนมูลนายทั้งหมดก็คืนเขตปกครองของตนๆ ให้เรา ดังนั้นในช่วงระยะเวลาไม่กี่ปี อาณาจักรของเราทั้งหมดก็รวมกันได้เป็นปึกแผ่นและก็ได้นำเอาระบบการปกครองแบบโบราณมาใช้ อีก ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการประกอบคุณงามความดีของพวกข้าราชการที่จงรักภักดีและที่ปรึกษาที่เฉลียวฉลาดทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารของเรา และเนื่องมาจากอิทธิพลแห่งคุณธรรมแห่งราชบรรพบุรุษ และบรรพสตรีของเรา ที่ทรงมีเมตตากรุณาต่อปวงชน ทั้งยังต้องถือว่าเนื่องมาจากความรู้สึกจงรักภักดีแห่งพลกนิกรของเรา และการที่พวกเขาตระหนักถึงความสำคัญแห่ง “ความชอบธรรมที่ยิ่งใหญ่...”บรรดาทหารบกและทหารเรือทั้งหลาย เราเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของพวกเจ้า ความสัมพันธ์ที่เรามีต่อพวกเจ้าจะมีความเป็นกันเองให้มากที่สุด ในเมื่อเราต้องพึ่งพาอาศัยพวกเจ้าดุจดังเป็นมือและเท้าของเรา และพวกเจ้าก็จะมองดูเราดุจเราเป็นศิระของพวกเจ้า ไม่ว่าเราจะสามารถรักษาจักรวรรดิของเรา ซึ่งก็จะเท่ากับเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่าเราเป็นผู้มีค่าควรแก่พรสวรรค์ และทดแทนคุณงามความดีแห่งราชบุรุษของเราได้หรือไม่ก็ตามนั้นขึ้นอยู่กับว่าพวกเจ้า ได้ทำหน้าที่เป็นทหารบกทหารเรือด้วยความซื่อสัตย์สุจริตหรือเปล่า ถ้าความสูงศักดิ์และอำนาจแห่งจักรวรรดิของเราต้องถูกทำให้เสียไปแล้วพวกเจ้าก็จะต้องมีส่วนเสียใจร่วมกับเรา ถ้าความรุ่งโรจน์แห่งกองทัพเราฉายแสงให้เห็นอย่างเจิดจ้า เราก็จะมีส่วนร่วมในเกียรติกับพวกเจ้าด้วย ถ้าหากพวกเจ้าปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าจริง และมีเจตนารมณ์ตรงกันกับเรา โดยการทำหน้าที่คุ้มครองบ้านเมืองให้ดีที่สุดแล้ว ประชาชนของเราจะมีความชื่นชมยินดีในสันติสุขเป็นเวลาอันยาวนาน ศักดิ์ศรีและเกียรติฐานะของจักรวรรดิก็จะส่องแสงเจิดจ้าไปทั่วโลก โดยเหตุที่เราหวังว่าพวกเจ้าคงจะเป็นเช่นนั้นเราจึงขอให้โอวาทแก่พวกเจ้าผู้เป็นทหารบกและทหารเรือทั้งหลายดังนี้

1. ทั้งทหารบกและทหารเรือจะต้องเห็นว่าความจงรักภักดีเป็นหน้าที่ที่สำคัญยิ่งของตน ใครเล่าที่เกิดในแผ่นดินนี้จะไม่มีความจงรักภักดี ที่จะรับใช้แผ่นดินด้วยความกตัญญูกตเวที ? โดยเฉพาะย่อมไม่มีทหารบกทหารเรือคนใด ที่เราจะพิจารณาเห็นว่า เป็นคนที่มีความสามารถ นอกจากว่าเขามีเจตนารมณ์นี้อยู่ในจิตใจเท่านั้น แต่ทหารบกทหารเรือที่มีเจตนารมณ์นี้ไม่แรงกล้า แต่มีความขำขันขำในศิลปะ หรือมีความสามารถทางด้านวิทยาศาสตร์ ก็เป็นเพียงหุ่นกระดาเท่านั้น และร่างกายของทหารบกทหารเรือที่ขาดความจงรักภักดี ไม่ว่าเขาจะมีระเบียบวินัยแค่ไหนเพียงใดก็ตาม ถ้าหากเกิดภาวะฉุกเฉินขึ้นมา เขาก็ไม่เข้าไปกว่าคนธรรมดาสามัญอะไรเลย จึงกำหนดจดจำไว้

ว่า โดยเหตุที่การคุ้มครองบ้านเมือง และการธำรงรักษาอำนาจของบ้านเมืองไว้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของอาวุธ ความเจริญเติบโตและความเสื่อมแห่งความเข้มแข็งนี้ จะต้องมียุทธวิธีหรือรายต่อจุดหมายปลายทางแห่งชาติด้วย ดังนั้นจึงอย่าให้ความเห็นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการบ้านการเมือง ทำให้ต้องออกนอกเส้นทางไป แต่จงบำเพ็ญหน้าที่ ที่สำคัญของเจ้า ให้บริบูรณ์ด้วยจิตใจที่แน่วแน่ และคำนึงอยู่เสมอว่า หน้าที่หนักกว่าภูเขา ส่วนความตายนั้นเบากว่าขนนก ขอบกพร่องในหลักการทางด้านศีลธรรมไม่เคยทำให้เจ้าต้องอับอายขายหน้าและไม่เคยนำความอัปยศอดสูมาสู่ชื่อเสียงของเจ้าเลย

พระบรมราโชวาทข้อสองเกี่ยวกับการที่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาจะต้องเคารพผู้บังคับบัญชา และผู้บังคับบัญชาจะต้องพิจารณาความดีความชอบของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา

3. ทหารบกและทหารเรือควรยกย่องความกล้าหาญให้มาก...การถูกยุให้ทำอะไรที่รุนแรงโดยไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อนนั้น ไม่อาจเรียกว่า “ความกล้าหาญ” ได้ ทหารบกและทหารเรือควรมีความพินิจพิเคราะห์ว่าอะไรดีอะไรชั่วให้ดี ควรรู้จักควบคุมสติตนเอง และรู้จักวางแผนอย่างรอบคอบ จะต้องไม่ดูหมิ่นศัตรูที่ด้อยกว่าหรือกลัวศัตรูที่เหนือกว่า แต่จะทำหน้าที่อย่างชายชาติทหาร...นี่คือความกล้าที่แท้จริงดังนั้นผู้ที่ชอบความกล้าหาญที่แท้จริงนั้น ในเวลาที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นประจำวันก็ควรจะมีสภาพสุภาพอ่อนโยนเป็นประการแรก และตั้งเป้าหมายที่จะทำให้คนอื่นรักและนับถือตนเป็นประการต่อมา ถ้าหากพวกเขารักชอบความกล้าหาญ และชอบทำอะไรอย่างรุนแรงแล้ว ในที่สุดชาวโลกก็จะเกลียดชังพวกเขา และเห็นพวกเขาคือสัตว์ป่าที่ดุร้ายไป พวกเขาจะต้องคำนึงถึงข้อนี้ให้มาก

4. ทั้งทหารบกและทหารเรือควรตีราคาความซื่อสัตย์และความเที่ยงธรรมให้สูง...ความซื่อสัตย์บ่งบอกถึงการรักษาคำพูดคำมั่นสัญญา และความเที่ยงธรรมหมายถึงการปฏิบัติหน้าที่ให้ครบถ้วน ถ้าหากพวกเขาปราถนาจะเป็นคนซื่อสัตย์ และเที่ยงธรรมไม่ว่าจะในสิ่งใดก็ตาม พวกเขาจะต้องพิจารณาให้รอบคอบเสียตั้งแต่ต้น ว่าจะสามารถปฏิบัติได้ครบถ้วนหรือไม่ ถ้าพวกเขาคงลงว่าจะทำอะไรที่มีลักษณะคลุมเครือและเอาตัวไปผูกมัดกับพันธกรณีที่ไม่ฉลาดเสียเลยโดยมิได้คิดให้ดีเสียก่อนแล้วพยายามพิสูจน์ว่าตัวเองเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์และ เที่ยงธรรมละก็ พวกเขาอาจพบว่าตนเองตกอยู่ในสภาวะที่จนตรอกอย่างแน่นอน...นับตั้งแต่โบราณกาลมาแล้วที่ได้เคยมีตัวอย่างบุคคลสำคัญๆ และวีรบุรุษซึ่งต้องรับเคราะห์กรรมอย่างหนักจนต้องสูญเสียชีวิตไป และทิ้งชื่อที่มัวหมองไว้เบื้องหลัง ทั้งนี้ก็เพราะพวกเขาพยายามจะเป็นคนซื่อสัตย์ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ โดยมองไม่เห็นว่ามีผิดหรือถูกในเมื่อเอาไปเทียบกับหลักฐานที่เป็นพื้นฐาน หรือเพราะไม่รู้จักริถีทางที่ถูกต้องแห่งการที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่เพื่อมหาชน พวกเขามีความศรัทธาในความสัมพันธ์ส่วนตัว พวกเขาควรนำตัวอย่างเหล่านี้มาเป็นเครื่องเตือนใจตัวให้มาก

5. ทั้งทหารบกและทหารเรือควรจะวางจุดประสงค์ของตนไว้อย่างง่าย ๆ ถ้าหากพวกเขารู้ไม่วางจุดประสงค์ไว้อย่างง่าย ๆ แล้ว พวกเขาก็คงกลายเป็นผู้ที่อ่อนแอต่อผู้หญิง และเป็นคนที่ทำอะไรจริงจัง(จับจด) และชอบแต่ทางสุรุ่ยสุร่ายและความฟุ่มเฟือย ในที่สุดพวกเขาก็จะกลายเป็นคนที่เห็นแก่ตัวและชั่วช้าเลวทรามและจะดิ่งลงสู่ก้นบึ้งแห่งความชั่วช้า ดังนั้นทั้งความจงรักภักดีและความกล้าก็จะช่วยให้เจ้าพ้นจากการถูกชาวโลกดูถูกดูหมิ่นไม่ได้

โอวาททั้ง 5 ข้อนี้ไม่ควรที่ทหารบกทหารเรือจะเพิกเฉย แม้ชั่วขณะหนึ่งในการที่จะนำเอาโอวาทเหล่านี้ไปประพฤติปฏิบัติ สิ่งที่น่าจะสำคัญยิ่งกว่าอะไรทั้งหมดคือความจริงใจ โอวาททั้ง 5 ข้อนี้นับว่าเป็นดวงวิญญาณของทั้งทหารบกและทหารเรือทั้งหลาย และความจริงใจเป็นดวงวิญญาณของสิ่งเหล่านี้ ถ้าหากหัวใจไม่มีความจริงใจ ไม่ว่าคำพูดและการกระทำจะดีเพียงใดก็ตาม ก็ย่อมเป็นจุดหมักหมมโรยหน้า และไม่ได้ทำอะไรเลย ถ้าหากหัวใจมีความจริงใจอย่างเดียวก่อนนั้น ก็อาจทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างประสบความสำเร็จได้หมด หนึ่งในโอวาททั้ง 5 ข้อนี้เป็น “วิถีทางที่สำคัญ” ของฟ้าและดินและเป็นกฎทั่วไปแห่งมนุษยธรรม ง่ายต่อการที่จะรักษาและปฏิบัติตาม ถ้าหากพวกเขารู้เป็นทหารบกและทหารเรือทั้งหลายเชื่อฟังคำสั่งของเรา ก็คงจะรักษาและปฏิบัติตามหลักการเหล่านี้ และบำเพ็ญหน้าที่ที่ตนจะต้องรับใช้ประเทศชาติด้วยความกตัญญูทดแทนอย่างแน่นอน ซึ่งนับว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความปิติสุข ไม่เฉพาะแก่ตัวเราเท่านั้น แต่ยังคงต่อประชาชนทุกคนในประเทศญี่ปุ่นด้วย”¹

พระบรมราโชวาทฉบับนี้ผู้นำสมัยเมจิให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะได้พิมพ์เป็นหนังสือคู่มือให้กับทหารทุกคนได้ท่อง จนกล่าวได้ว่าฝังลึกเข้าไปในจิตใจ² ผลก็คือทำให้ทหารมีจิตใจที่เข้มแข็งสามารถอุทิศตนเพื่อชาติได้ คำกล่าวนี้นอกจากแสดงให้เห็นการปลูกฝังพลังชาตินิยมที่นำเอาสถาบันจักรพรรดิมาเป็นหลักแล้ว ยังแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า จรรยาของนักรบที่เรียกว่า “บูชิโด”³ ยังคงมีอิทธิพลอย่างเหนียวแน่นสำหรับทหารของญี่ปุ่น และเป็นกลไกสำคัญที่สร้างกองทัพของญี่ปุ่นให้เป็นกองทัพที่แข็งแกร่งและมีระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้พระบรมราโชวาทดังกล่าวถือเป็นการวางรากฐานของประเพณีทหารญี่ปุ่น ในด้านความคิด เพราะทหารถือว่า ตนปฏิบัติหน้าที่โดยรับผิดชอบต่อจักรพรรดิเท่านั้น ส่วนเรื่องของคณะรัฐมนตรีและรัฐสภานั้นตนไม่ยุ่งด้วย อีกทั้งไม่ยอมอยู่ภายใต้การควบคุมเมื่อถูกสถาบันทั้งสองควบคุมมาก ๆ ฝ่ายทหารจะมีปฏิกิริยาต่อต้านออกมาเสมอเพราะถือว่า “พระราชอำนาจในการบังคับบัญชาของจักรพรรดิกำลังถูกแทรกแซง”⁴ ประกอบกับอภิสิทธิ์ทางการเมืองทหารที่สำคัญมากก็คือ ทหารขึ้นตรงต่อจักรพรรดิ ผู้บัญชาการทหาร สามารถเข้าเฝ้าจักรพรรดิเพื่อ

¹ เดอ บาร์ วิลเลียม, ซีไอเอเออร์. (2515). เล่มเดิม. หน้า 547 - 551

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 26.

³ จรรยาของนักรบญี่ปุ่น หรือบูชิโด ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 1

⁴ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 18.

เสนอข้อคิดต่าง ๆ โดยตรงไม่ต้องปรึกษากับรัฐมนตรีกลาโหมที่เป็นตำแหน่งทางการเมือง ทหารจึงมีอิสระเป็นอย่างมาก

จึงกล่าวได้ว่าการดำเนินการในเรื่องการสร้างความมั่นคงและความเข้มแข็งทางทหารโดยการพัฒนากองทัพและการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมในสมัยเมจิ เป็นการปูทางไปสู่การดำเนินนโยบายความเป็นจักรวรรดินิยมเพื่อการขยายอำนาจออกนอกประเทศอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้¹

การดำเนินนโยบายสู่ความเป็นจักรวรรดินิยม

ตามที่ได้อธิบายมาแล้วในข้างต้นว่า สมัยเมจิเป็นยุคของการลอกเลียนแบบตะวันตก เพื่อนำมาพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ทั้งนี้เพราะญี่ปุ่นยอมรับในความเจริญก้าวหน้าของโลกตะวันตก พร้อม ๆ กับการยอมรับในความล้าหลังของญี่ปุ่น เมื่อญี่ปุ่นยึดถือการกระทำของตะวันตกเป็นบรรทัดฐานในการดำเนินการพัฒนาประเทศ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตะวันตกที่ดำเนินการในขณะนั้น อาทิเช่น ความเป็นมหาอำนาจมีหน้าที่เป็นผู้นำพาประเทศที่ด้อยกว่าดำเนินการพัฒนาประเทศ และการแสดงออกถึงความเห็นชาตินิยมในขณะนั้นก็คือ การแสดงศักยภาพของการเป็นจักรวรรดินิยมทั้งทางทหารและทางเศรษฐกิจเข้ายึดครองประเทศที่ด้อยกว่า ซึ่งถือเป็นประเพณีธรรมเนียมปฏิบัติและเป็นเรื่องที่ถูกต้องในช่วงเวลาดังกล่าว

การกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องที่ญี่ปุ่นในสมัยนี้ได้ลอกเลียนเช่นกัน เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า “เคียวเฮ” ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนาด้านการทหารหรือศักยภาพของกองทัพเพื่อเป็นฐานนำไปสู่นโยบายมหาอำนาจจักรวรรดินิยม การวางแผนนโยบายดังกล่าวถือเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่งโดยเฉพาะในด้านการดำเนินนโยบายการต่างประเทศ เพราะจากการศึกษาประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นพบว่า ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีบทบาทยุ่งเกี่ยวในเรื่องการรุกรานต่างชาติน้อยมาก หากเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ

แนวคิดหรือนโยบายมหาอำนาจจักรวรรดินิยมของญี่ปุ่นในสมัยเมจิปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะ “ทฤษฎีขยายตัวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” กับ “เอเชียนิยม” และแนวคิดเกี่ยวกับวงไพบูลย์ของประเทศในมหาสมุทรแปซิฟิก ที่เริ่มจากกลุ่มปัญญาชนของญี่ปุ่นที่สนใจในเรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศของญี่ปุ่น ที่สำคัญคือ อินะงะกิ มานจิโระ (Inagaki Manjiro)² อุระ เคอิชิ (Ura Keiichi) โชะงะนุมะ (Shoganuma) ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นสามอัจฉริยะแห่งฮิระโตะ และเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยโชะงะนุมะได้เขียนหนังสือเรื่อง “ความฝันของญี่ปุ่นใหม่ที่จะขยายอำนาจไปทางใต้ เปลี่ยนเล็กให้เป็นใหญ่ เปลี่ยนความพ่ายแพ้ให้เป็นชัยชนะ”³ ขึ้นใน ค.ศ. 1889

¹ แหล่งเดิม. หน้า 85.

² ต่อมาได้เป็นเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นคนแรกประจำอยู่เมืองไทย บุคคลผู้นี้เป็นผู้ที่มีบทบาทในวงการทูตอย่างมาก

³ อิชิตชิ โยเนะโอะ, โยะชิภาวะ โทชิฮารุ. (2530). เล่มเดิม. หน้า 87.

การขยายอำนาจไปทางใต้หมายถึง การขยายอำนาจเข้าไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมีจุดประสงค์คืออพยพคนไปยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากประชากรญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมาก แต่ขณะเดียวกันเขาก็มีจิตสำนึกแบบ “เอเชียนิยม”¹ อาทิจิ ทรณประเทศฟิลิปปินส์เขาได้กล่าวไว้ว่า “เป็นดินแดนใหม่ของญี่ปุ่นที่เทพเจ้าฝากไว้กับประเทศอื่น” นั้นหมายถึงเป็นดินแดนที่รอรับพลเมืองญี่ปุ่นที่ล้นประเทศ ทรณประเทศไทย เขาได้กล่าวว่า “สยามเป็นประเทศเอกราชมาแต่ครั้งโบราณกาลไม่สมควรที่ญี่ปุ่นจะทำตัวเป็นศัตรู แต่ควรจะส่งบุคคลที่มีกำลังความสามารถไปช่วยพัฒนาประเทศให้มั่งคั่งและเข้มแข็ง” หรือทรณประเทศเวียดนาม เขาได้กล่าวว่า “ญี่ปุ่นควรร่วมมือกับจีนช่วยเวียดนามขับไล่ฝรั่งเศสด้วยการสร้างกองทัพให้เข้มแข็ง แก้อิทธิพลที่ไม่เป็นธรรม”² ฯลฯ

สำหรับอินะงะกิ ซึ่งได้ไปศึกษาต่อที่อังกฤษและเมื่อกลับมาญี่ปุ่น เขาได้แปลวิทยานิพนธ์ 2 เล่มที่เขาเสนอต่อมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ออกมาใช้ชื่อว่า “วิเทศนโยบายต่อตะวันออก เล่ม 1-2”³

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของฟูซุกะวะซึ่งได้แสดงทรรศนะว่า ญี่ปุ่นควรแยกตัวออกจากเอเชีย ดังที่เขาเขียนไว้ใน ค.ศ. 1885 ว่า “แม้จีนและเกาหลีจะเป็นเพื่อนบ้านของเรา แต่นี้ก็ไม่ได้ทำให้เกิดความแตกต่างอันใดต่อความสัมพันธ์ของเรากับประเทศเหล่านี้ เราควรจะปฏิบัติต่อประเทศเหล่านี้ ดังเช่นที่ตะวันตกทำ”⁴

แนวคิดของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิได้นำมาสู่ภาคปฏิบัติ นั่นก็คือการดำเนินนโยบายเพื่อให้ญี่ปุ่นมีฐานะเท่าเทียมมหาอำนาจชาติตะวันตกที่เป็นรูปธรรม ซึ่งรายละเอียดและวิธีดำเนินการผู้วิจัยจะขอนำไปกล่าวในบทที่ 5 เนื่องจากการดำเนินนโยบายด้านการเมืองในการแสวงหาฐานะเท่าเทียมกับชาติตะวันตก โดยเฉพาะนโยบายจักรวรรดินิยมตามแบบตะวันตกที่กำลังแพร่หลายในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงผลสำเร็จของการทำให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ

กล่าวโดยสรุปแล้วในการปฏิรูปทางด้านการเมืองและการทหาร เนื่องจากระบบการเมืองที่มั่นคงและการทหารที่เข้มแข็ง ถือเป็นสมองและหัวใจของการนำประเทศไปสู่จุดมุ่งหมายที่วางไว้ให้ลุ่ล่งไปได้ด้วยดี รัฐบาลญี่ปุ่นในสมัยเมจิจึงได้วางมาตรการปฏิรูปทางด้านการเมืองและการทหารไว้อย่างรัดกุม เริ่มจากการดำเนินการรวมอำนาจเข้ามาไว้ที่ส่วนกลาง และจัดระบบการบริหารประเทศจากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาคต่างๆ อย่างเป็นระบบ อีกทั้งได้นำรูปแบบการปกครองโดยรัฐธรรมนูญของตะวันตก

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม.

³ ชื่อวิทยานิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษของเขาคือ *Japan and The Pacific : A Japanese View of The Eastern Question*. และ *A History of the Migration of Commercial and Industrial Energies of The World*.

⁴ แมริอุส บี แจนเสน. (2526). แหล่งเดิม. หน้า 94.

มาประยุกต์ให้เข้ากับรูปแบบการปกครองเดิมของญี่ปุ่น ซึ่งถือว่าเป็นประเทศแรกในเอเชียที่ใช้รูปแบบการปกครองโดยระบบรัฐธรรมนูญ

สำหรับด้านการทหาร เนื่องจากทหารเป็นกำลังหลักและเป็นหัวใจของการป้องกันประเทศ ญี่ปุ่นให้ความสำคัญในด้านนี้เป็นอย่างมาก เพราะเป้าหมายที่ต้องการขึ้นไปยืนเคียงข้างมหาอำนาจในช่วงเวลานั้น ต้องอาศัยศักยภาพทางทหารเป็นหลัก รัฐบาลเมจิจึงทุ่มเทงบประมาณและวางมาตรการต่างๆ เพื่อสร้างความมั่นคงและความแข็งแกร่งให้กับกองทัพ โดยนำสถาบันจักรพรรดิมาเป็นกลยุทธของการวางมาตรการต่างๆ

อย่างไรก็ตามการดำเนินการดังกล่าวคงสำเร็จได้ยาก หากปราศจากการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมทางทหารควบคู่ไปด้วย

บทที่ 3

การปฏิรูปทางสังคม

อิทธิพลของตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในประเทศไทยญี่ปุ่น รวมทั้งสถานการณ์ภายในต่าง ๆ ที่ญี่ปุ่นต้องประสบในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ เป็นบทเรียนอย่างดีให้กับผู้นำสมัยเมจิ ทำให้ผู้นำเหล่านี้ตระหนักว่า การที่จะสร้างญี่ปุ่นให้เป็นชาติสมัยใหม่อย่างตะวันตก จะต้องอาศัยความเชี่ยวชาญ รวมทั้งความรู้ที่กว้างขวางกว่าเก่าในหมู่ชาวญี่ปุ่น ดังคำกล่าวของ อิโนะคุเอะ คะโอะรุ (Inokue Kaoru) รัฐมนตรีต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงต้นสมัยเมจิที่ว่า “เปลี่ยนแปลงจักรวรรดิและประชาชนของเราให้เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ของยุโรป และประชาชนของเราให้เหมือนกับประชาคมของยุโรป”¹ ด้วยเหตุนี้กระแสนับไล่ชาวตะวันตกหรือคนป่าผมหงอกในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ จึงเปลี่ยนใหม่มาเป็น “สู่ความทันสมัยและความรู้แจ้ง” (Bunmei Kaika)² ในช่วงต้นสมัยเมจิ เนื่องจากการพัฒนาญี่ปุ่นในด้านอื่นๆ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ญี่ปุ่นต้องอาศัยความทันสมัยของเทคโนโลยีของชาติตะวันตก แต่เทคโนโลยีที่ทันสมัยเหล่านี้คงไม่บังเกิดผลหากขาดการดำเนินการจากผู้ใช้ที่ทันสมัย ดังนั้นสิ่งที่ผู้นำของญี่ปุ่นให้ความสำคัญคือ การปรับปรุงทางด้านสังคมและโดยเฉพาะในด้านสติปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นก้าวแรกที่จะทำให้การพัฒนาด้านอื่นๆ เป็นไปได้และสำเร็จ ประกอบกับโลกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถูกครอบคลุมด้วยอิทธิพลของชาติตะวันตก ดังนั้นการที่ญี่ปุ่นจะเข้าไปร่วมในสังคมนานาชาติได้นั้น ญี่ปุ่นจะต้องพัฒนาทางด้านสังคม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของนานาชาติ รวมทั้งความสำเร็จในเป้าหมายที่สำคัญคือ ความต้องการที่จะโน้มน้าวให้มหาอำนาจตะวันตกแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม และการยอมรับญี่ปุ่นว่าอยู่ในฐานะเท่าเทียมกันดังคำกล่าวของ โอคุมะ ชิเงะโนบุ (Okuma Shigenobu) ผู้นำคนสำคัญของญี่ปุ่นที่ว่า “การบรรลุฐานะเท่าเทียมกับมหาอำนาจอื่นๆ เป็นแรงกระตุ้นที่กำกับการเปลี่ยนแปลงแห่งชาติที่เกิดขึ้นทั้งหมด”³ โดยที่ผู้นำของญี่ปุ่นในขณะนั้นมองว่า ลำพังแค่การพัฒนาทางด้านการทหารการเมือง การปกครองและทางด้านเศรษฐกิจ ยังไม่สามารถแก้ปัญหาและนำพาญี่ปุ่นให้บรรลุดังที่หวังได้ และที่สำคัญ การที่จะพัฒนาด้านอื่นๆ ให้ประสบความสำเร็จได้นั้น จะต้องพัฒนาพื้นฐานในด้านสังคมก่อน เพื่อเป็นฐานรองรับการพัฒนาด้านอื่นๆ ซึ่งในมุมมองดังกล่าวนั้น ญี่ปุ่นจะต้องพัฒนาคนของญี่ปุ่นก่อนนั่นเอง สำหรับการปฏิรูปทางด้านสังคมของญี่ปุ่นสมัยเมจิที่สำคัญๆ คือ การยกเลิกอภิสิทธิ์ชนแบบศักดินา การรับ วัฒนธรรมตะวันตก การปฏิรูประบบกฎหมาย และการพัฒนาทางการศึกษา

การยกเลิกอภิสิทธิ์ชนแบบศักดินา

รัฐบาลเมจิเห็นว่าระบบฟิวดัลในสมัยโทกูงาวะเปรียบเสมือนโซ่ตรวนที่พันธนาการให้ประเทศญี่ปุ่นตกอยู่ในฐานะประเทศกึ่งอาณานิคมของตะวันตก เนื่องจากชาติตะวันตกได้ใช้เป็นข้ออ้างไม่ยอม

¹ ริชาร์ด สตอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 23.

² Horie Yasuzo. (1966). *op.cit.* p. 73.

³ มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). เล่มเดิม. หน้า 78.

ยกเลิกในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และที่สำคัญระบบโครงสร้างของสังคมที่แบ่งคนออกเป็นชนชั้นตามความเชื่อของลัทธิขงจื้อที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่เท่าเทียมกัน ยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เพื่อขจัดอุปสรรคดังกล่าวจึงจำเป็นต้องยกเลิกัมระบบฟิวคัลในญี่ปุ่น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างขนาดใหญ่จึงเกิดขึ้น โดยรัฐบาลดำเนินการเพื่อยกเลิกอภิสิทธิ์ทางชนชั้นอย่างเป็นขั้นตอน คือ เริ่มจากประกาศยกเลิกระบบชนชั้น ใน ค.ศ. 1869 ต่อมาในเดือนกันยายน ค.ศ. 1870 รัฐบาลได้อนุญาตให้สามัญชนมีสิทธิใช้นามสกุลได้ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1871 รัฐบาลอนุญาตให้ชนชั้นสูง ชนชั้นกลางและสามัญชนสามารถแต่งงานกันได้¹ และในปีเดียวกันพวกเอตะและกลุ่มชนที่ไม่พึงปรารถนาอื่นๆ ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 1 – 2 ก็ได้รับการยอมรับให้เข้ามาอยู่ในสังคม เพื่อให้ชาวญี่ปุ่นทั้งหมดมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันตามกฎหมาย² ต่อมาในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1872 มีประกาศยกเลิกสิทธิในการมีชื่อสองชื่อของซามูไร³ รวมทั้งการยกเลิกการให้สิทธิแก่แค้นคู่ต่อสู้ของชนชั้นนักรบ (ซามูไร)⁴

การประกาศยกเลิกระบบชนชั้นอย่างเป็นทางการนี้ ในทางกฎหมายทำให้คนในสังคมมีความเสมอภาคกัน ขณะเดียวกันประเพณีเดิมหลายอย่างของญี่ปุ่นที่เป็นการแสดงถึงการแบ่งชนชั้นได้ถูกยกเลิกไปด้วย อย่างเช่นการเดินทางทางกับชนชั้นนักรบ ซึ่งชนชั้นที่ต่ำกว่าจะต้องหยุดทำความเคารพ อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาเกี่ยวกับการยกเลิกระบบชนชั้นของญี่ปุ่นในสมัยนี้พบว่า การยกเลิกดังกล่าวไม่ได้ทำให้การแบ่งแยกทางชนชั้นหมดไปจากสังคมญี่ปุ่น แต่เป็นการแบ่งคนออกเป็น 3 ชนชั้น คือ ชนชั้นสูงหรือคาโซะกุ (Kazoku) คืออดีตไดเมียวและอดีตเชื้อพระวงศ์ขุนนางในราชสำนัก

¹ Keizo Shibusawa. (1958). *op.cit.* p.50.

² Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 141.

³ ในอดีตชนชั้นซามูไรมีสองชื่อด้วยกันคือ ชื่อที่ใช้ทั่วไป กับชื่อที่ซามูไรผู้เป็นพ่อตั้งให้เพื่อเป็นเกียรติตอนคลอด [อ้างอิงจาก ลิขิต วีระเวทิน. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 35.]

⁴ การให้สิทธิแก่แค้นคู่ต่อสู้ตามกฎหมายโบราณของญี่ปุ่น เป็นการให้สิทธิแก่ชนชั้นนักรบให้สามารถแค้นคู่ต่อสู้ทั้งที่เป็นของตนเองและแค้นให้เจ้านายตน ซึ่งนักรบญี่ปุ่นถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ แต่จะต้องแจ้งให้ทางการทราบว่าจะทำการแค้นจึงจะไม่ผิดกฎหมาย เกี่ยวกับสิทธิดังกล่าวนี้ได้มีเหตุการณ์ที่ได้รับการกล่าวขานถึง และถูกนำมาแสดงเป็นละครทั้งในภาพยนตร์และในโทรทัศน์ก็คือ เรื่องโรนิน 47 ซึ่งเกิดจากไดเมียว อะซาโนะ ได้ทำร้ายขุนนางที่ชื่อ คิระ ซึ่งหมิ่นประมาทเขาจนได้รับบาดเจ็บในปราสาทของโชกุน อะซาโนะจึงถูกตัดสินลงโทษโดยการทำอัตวินิบาตกรรม ซามูไรที่เป็นบริวารของอะซาโนะจำนวน 47 คน ซึ่งได้กลายเป็นโรนินเพราะขาดนาย ได้ตัดสินใจที่จะแค้นให้กับนาย โดยมีโออิชิ เป็นผู้นำ เพราะเห็นว่าเป็นความก้าวร้าวของคิระ พวกเขาต้องเตรียมแผนการด้วยความระมัดระวังเพื่อโจมตีและฆ่าคิระโดยจะลับเป็นชั้นๆ เนื่องจากคิระมีผู้คุ้มกันมาก และพวกเขาก็ทำสำเร็จ เมื่อฆ่าคิระตาย ก็ได้ตัดศีรษะของคิระนำไปยังหลุมฝังศพของอะซาโนะ นายของตน แล้วกลุ่มโรนินทั้ง 47 คน ก็ได้เข้ามอบตัวต่อเจ้าหน้าที และได้ทำพิธีฮาราคีรี เพื่อตามไปรับใช้นายของตนในภพหน้า ศพของซามูไร (โรนิน) ทั้ง 47 คน ถูกฝังอยู่ในวัดเซนกากุจิ ในโตเกียว มีผู้คนไปแสดงความเคารพนับเป็นพันๆ ทุกปี เพราะถือว่ากลุ่มคนเหล่านี้โดยเฉพาะโออิชิได้แสดงตนเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้มีอุดมคติแห่งลัทธิบูชิโด หรือ “หนทางแห่งนักรบ” [อ้างอิงจาก ริชาร์ด สเตอร์รี. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 73 – 74.]

(peerage) ชั้นชั้นกลางหรือ “ชิโซะกุ” (shizoku) คือพวกผู้ดีที่เป็นกลุ่มตระกูลชามูไรชั้นสูง และประการสุดท้ายคือกลุ่มสามัญชน (commoners) แม้ว่าอดีตชามูไรจะถูกจัดเป็นพวกชนชั้นกลาง แต่ก็ไม่มีอภิสิทธิ์ใดๆ เช่นเดียวกับสามัญชน ต่อมาหลังจากกฎหมายเกณฑ์ทหารประกาศออกมาใน ค.ศ. 1873 ทำให้บทบาทสำคัญในฐานะนักรบได้สิ้นสุดไปด้วย ส่งผลให้ฐานะทางสังคมถูกจัดใหม่เป็นสามัญชน แต่ให้เกียรติจัดอยู่ในสายตระกูลนักรบ เพื่อเป็นเครื่องแสดงภูมิหลังทางครอบครัว และระบบอภิสิทธิ์ชนในสังคมศักดินาได้สิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการ เมื่อรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกระบบการจ่ายเงินรายปีให้แก่ไคเมียวและชามูไรใน ค.ศ. 1876 โดยมอบพันธบัตรรัฐบาลจำนวนหนึ่งให้แก่ชามูไรและไคเมียวแทน¹

การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม

ความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมของญี่ปุ่นคือ วัฒนธรรมส่วนใหญ่เป็นการหยิบยืมมาจากต่างชาติ โดยเฉพาะจากจีน แต่ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็เป็นผลผลิตของความเจริญงอกงามและมีวิวัฒนาการไปตามสังคมและกาลเวลาหรือขึ้นอยู่กับยุคสมัย ดังนั้นไม่เพียงแต่อิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติที่มีส่วนหล่อหลอมวัฒนธรรมของญี่ปุ่น แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ ระบบเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ฯลฯ และผู้นำในสมัยเมจิก็ไม่ต่างกับผู้นำประเทศอื่นๆ ที่พยายามใช้บทเรียนทางประวัติศาสตร์ให้เป็นประโยชน์ต่อการปกครองประเทศของตน โดยเฉพาะเมื่อพบว่า อุปสรรคสำคัญของการพัฒนาประเทศเพื่อให้บรรลุเป้าหมายประการหนึ่งคือ ความล้าหลังของวัฒนธรรมที่ทำให้ชาวต่างชาติรังเกียจและใช้เป็นข้ออ้างถึงความด้อยกว่า ผู้นำในสมัยนี้จึงพยายามที่จะปรับเปลี่ยนไปรับวัฒนธรรมตะวันตกที่ตนเองก็ยอมรับว่าเหนือกว่า แต่เมื่อพบว่าวัฒนธรรมเดิมหลายสิ่งหลายอย่างยังคงมีประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ ญี่ปุ่นก็ยังคงสืบสานต่อและพยายามฝังรากฐานให้แน่นแฟ้นขึ้นอีก ดังนั้นการดำเนินการในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมของญี่ปุ่นในสมัยนี้ ผู้วิจัยจึงขออธิบายโดยการแบ่งออกเป็นประเด็นย่อยๆ 2 ประเด็น คือ การรับวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ในช่วงประมาณสองทศวรรษแรก และการหวนกลับมาหาประเพณีเดิมของญี่ปุ่น

1. การรับวัฒนธรรมตะวันตก

ญี่ปุ่นในสมัยเมจิโดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษแรก ซึ่งเป็นช่วงที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ผู้นำและกลุ่มปัญญาชนของญี่ปุ่นได้ตื่นตัวในการศึกษาเกี่ยวกับตะวันตกเพื่อให้ญี่ปุ่นหลุดพ้นจากคำว่า “ชาติป่าเถื่อน” จนเรียกช่วงนี้ว่ายุคของความอารยะและความรู้แจ้ง (Civilization and Enlightenment) หรือ “บุนเมไคกะ” (Bunmei Kaika)² เพราะเป็นช่วงของการเปรียบเทียบด้านวัฒนธรรมระหว่างตะวันออกกับตะวันตก คือผู้นำญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยอมรับแนวคิดและวัฒนธรรมของ

¹ พรชัย คุณศรีรักษ์สกุล. (2523, มกราคม – มีนาคม). “การฟื้นฟูเมจิและนโยบายเศรษฐกิจสมัยเมจิ”. *เอเชียปริทัศน์*. 1 (2) หน้า 7.

² สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2535, มกราคม – มิถุนายน). “Bunmei Kaika บทเรียนแห่งการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่”. *อักษรศาสตร์*. หน้า 131. หรือ Conrad Totman. (2000). *op.cit.* p. 298.

ชาติตะวันตกว่าทันสมัยและโจมตีแนวคิดและวัฒนธรรมของชาติตะวันออกว่าล้าหลังกว่า ดังคำกล่าวของฟูคุชวะว่า “เมื่อนำเอาวัฒนธรรมแบบขงจื้อซึ่งเป็นแนวคิดของตะวันออก มาเปรียบกับการคิดแบบผู้ที่เจริญแล้วของชาติตะวันตก พบว่าตะวันออกบกพร่องในขณะที่ตะวันตกมีหลักเกณฑ์และจิตวิญญาณที่เป็นอิสระ”¹ “ญี่ปุ่นสามารถกลายเป็นรัฐที่ทันสมัยได้อย่างแท้จริงถ้าญี่ปุ่นปฏิวัติด้านความคิดหรือค่านิยม”² หรือกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าของญี่ปุ่นที่เห็นว่า “ญี่ปุ่นอ่อนแอเพราะมีความเชื่อที่ผิด การขาดเหตุผล การละเลย และความล้าหลัง” รวมทั้งเห็นว่า “โรงเรียน โรงงานอุตสาหกรรม กองทัพบกและกองทัพเรือ คือรูปแบบภายนอกของความศิวิไลซ์อย่างแท้จริง” ดังที่ฟูคุชวะได้เขียนไว้ว่า “สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่ยากที่จะผลิต ทั้งหมดนี้คือเงินที่ต้องจ่ายไป แต่ยังมีบางสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ บางสิ่งที่ไม่อาจมองเห็นหรือรับฟัง ชี้อหรือขาย ขอยืมหรือให้ยืม ซึ่งแพร่หลายไปสู่ชาติทั้งหลาย และใครก็ตามที่มีอิทธิพลคือผู้เข้มแข็ง หากปราศจากสิ่งนี้แล้ว รูปแบบภายนอกก็มีประโยชน์เพียงเล็กน้อย สิ่งที่มีความสำคัญที่สุดนี้คือ จิตสำนึกของความศิวิไลซ์”³ และเพื่อทำให้ความศิวิไลซ์ได้ผล เขาเห็นว่าควรทำลายสิ่งที่ทำให้ประเทศล้าหลังและไม่ทันสมัย โดยเฉพาะการทำลายความเชื่อในพุทธศาสนาและลัทธิขงจื้อ ดังที่ นิชิ อะมานะ (Nishi Amane) ปัญญาชนที่นิยมตะวันตกอีกท่านหนึ่งได้แสดงทัศนะไว้ว่า “ระบบความเชื่อเก่าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควบคุมสัญชาตญาณของมนุษย์ ส่งผลให้ประเทศอ่อนแอและล้าหลัง”⁴

จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านสถาบันและความคิดแบบเก่า และชื่นชมในความทันสมัยของตะวันตก ในสายตาของกลุ่มนี้เห็นว่าชาติตะวันตกไม่ได้เป็นแต่เพียงเครื่องมือที่มีประโยชน์สำหรับจุดมุ่งหมายทางการเมือง หรือเป็นตัวแทนของความมั่งคั่งและอำนาจ แต่ตะวันตกยังเป็นแหล่งของการศึกษาอารยธรรมใหม่ รวมทั้งเป็นแหล่งที่ให้ความสว่างทางปัญญานั้นก็คือ บุนเมโตะ⁵ หรือรูปแบบของความศิวิไลซ์ที่สูงกว่าและมีความก้าวหน้ากว่าญี่ปุ่น ทำให้ปัญญาชนหันมาเน้นหนักถึงการศึกษาวรรณกรรมตะวันตก และเชื่อว่าประเทศแถบตะวันตกมีความเจริญเพราะสามารถปฏิบัติตนได้สอดคล้องกับกฎสากลของธรรมชาติที่ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ญี่ปุ่นจึงควรเอาแบบอย่างตะวันตก ประกอบกับชาวตะวันตกถูกขนบธรรมเนียมประเพณี และลักษณะทางวัฒนธรรมหลายอย่างของญี่ปุ่นว่าเป็นของโบราณล้าหลัง รวมทั้งวัฒนธรรมบางอย่างก็เป็นที่ยึดติดกับชนชั้นเก่าชาวตะวันตกซึ่งไม่เป็นผลดีแก่ญี่ปุ่น รัฐบาลเองเห็นว่าการปรับปรุงตนโดยการทำให้เป็นแบบตะวันตกอาจช่วยให้ตะวันตกมองญี่ปุ่นดีขึ้น ในที่นี้ขอยกตัวอย่างความพยายามปรับปรุงโดยการเลียนแบบตะวันตกออกเป็นด้านๆ คือ

ด้านการแต่งกายและการดูแลสุขภาพ รัฐบาลเมจิได้มีมาตรการยกเลิกขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ล้าสมัย มีการบังคับให้ทหารเปลี่ยนทรงผมจากทรงชามูไรที่เรียกว่า

¹ Keizo Shibusawa. (1958). *op.cit.* p. 59.

² Peter Duus. (1976). *op.cit.* p.88.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.* p. 89.

⁵ William Garald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 154.

โซมะโงะ (Somaho) ที่โกนผมกลางศีรษะแล้วปล่อยผมบริเวณอื่นให้ยาวแล้วจึงขมวดเป็นก้อนมวยผมไว้ในบริเวณที่โกน มาเป็นไว้ทรงผมแบบตะวันตก เนื่องจากการขมวดมวยผมนั้นกีดขวางการใส่หมวกทหารแบบตะวันตก รวมทั้งได้เปลี่ยนเครื่องแบบของทหารและข้าราชการให้เป็นแบบตะวันตก

แฟชั่นตะวันตกในญี่ปุ่นช่วงสองทศวรรษแรกเป็นแบบคลั่งไคล้ตะวันตกเป็นอย่างมาก ในกลุ่มผู้นำและกลุ่มปัญญาชนได้เปลี่ยนการแต่งกายเป็นแบบพลเรือนชาวตะวันตก และนำมาใช้ในงานพิธีที่เป็นของฝ่ายราชสำนักและฝ่ายรัฐบาล โดยมีจักรพรรดิเป็นผู้นำในการรับอารยธรรมตะวันตก พระองค์ทรงแต่งกายสวมหมวก ไว้เครา ตีมนม และเสวยเนื้อสัตว์¹ ทางด้านสมเด็จพระจักรพรรดินีทรงเป็นแบบอย่าง ด้วยการเลิกประเพณีโบราณที่สตรีแต่งงานแล้วต้องข้อมพันให้มีสีดำและโกนคิ้ว ใน ค.ศ. 1873 แล้วหันมาแต่งกายตามแบบสมัยวิกตอเรีย² นอกจากการเลียนแบบตะวันตกมาใช้ในการงานพิธีต่างๆ แล้ว การดำเนินชีวิตและการแต่งกายของกลุ่มผู้นำได้เปลี่ยนไปเป็นแบบชาวตะวันตก ตัวอย่างเช่น โอคุโบะ (Okubo) ที่เคยเดินทางไปยุโรปกับคณะทูตที่มี อิwakura (Iwakura) เป็นผู้นำ ใน ค.ศ. 1871 – 1872 เพื่อศึกษาถึงความเจริญของชาติตะวันตกและหาทางแก้ไขสนธิสัญญาที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เมื่อกลับมาโอคุโบะได้ใช้ชีวิตส่วนตัว แต่งกาย ตัดผม สร้างบ้าน และตกแต่งบ้านด้วยเฟอร์นิเจอร์แบบตะวันตก นั่งรถแบบอังกฤษที่เทียมด้วยม้า 2 ตัว มาทำงาน³

กระแสความคลั่งไคล้ตะวันตกไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับผู้ใหญ่เพราะแม้กระทั่งในกลุ่มเด็กๆ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไปเป็นแบบตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลด้วยเช่นกัน อย่างในกรณีประเพณีเดิมที่เด็กชาวญี่ปุ่นนั้นไว้ผมจุก จากการศึกษพบว่าใน ค.ศ. 1872 มีเด็กประมาณร้อยละ 10 เริ่มไม่ยอมไว้ทรงผมแบบหัวจุก แต่ใน ค.ศ. 1887 จำนวนเด็กที่ไม่ไว้ผมจุกเพิ่มมากขึ้นเป็นร้อยละ 98 เนื่องจากความคิดที่ว่า การตัดผมจุกนั้นเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นสมัยใหม่⁴ หรือแม้แต่เพลงที่ได้รับความนิยมที่แต่งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1878 ชื่อเพลง “การเล่นบอลลูกบารายธรรม” ซึ่งเป็นเพลงที่เด็กๆ ร้อง โดยจะนับวัตถุที่เป็นของชาติตะวันตกที่ตนอยากได้ 10 สิ่ง ขณะที่ตบลูกบอลลงแต่ละทีว่า ตะเกียงแก๊ส เครื่องจักรไอน้ำ รถม้า กล้องถ่ายรูป โทรเลข สายล่อฟ้า หนังสือพิมพ์ โรงพิมพ์ ตู้ไปรษณีย์ และเรือกลไฟ⁵

นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ชักจูงให้ประชาชนปฏิบัติตนให้ถูกหลักอนามัยเยี่ยงชาวตะวันตกทั้งหลาย เช่น การปลูกฝังให้แปรงฟันด้วยยาสีฟัน กล่าวกันว่าผลจากการดำเนินการดังกล่าวทำให้ญี่ปุ่นกลายมาเป็นผู้ใช้แปรงสีฟันและยาสีฟันสำเร็จรูปมากที่สุดในโลกในช่วงเวลานั้น

¹ ใน ค.ศ. 1872 สมเด็จพระจักรพรรดิได้รับการแนะนำให้เสวยเนื้อสัตว์ เพื่อทำลายความเชื่อจากพุทธศาสนาที่ว่า การกินเนื้อสัตว์ 4 เท้าเป็นบาป ประชาชนจะได้หันมาบริโภคเนื้อ ทำให้อาหารที่ปรุงในยุคนี้นี้ที่เรียกว่า “สุกียากี้” ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่มีชื่ออย่างหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นมาจนถึงปัจจุบัน

² การแต่งกายตามแบบสมัยวิกตอเรียถือว่าเป็นรูปแบบทันสมัยในช่วงเวลานั้น

³ สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2534, กันยายน – ธันวาคม). “สถาบันจักรพรรดิกับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย”. *เอเชียปริทัศน์*. หน้า 120.

⁴ Keizo Shibusawa. (1958). *op.cit.* p.65.

⁵ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 100.

ด้านมารยาทในการเข้าสังคม รัฐบาลได้มีนโยบายอย่างเป็นทางการในเรื่อง การแต่งงานปะปนกับพวกเชื้อชาติคอเคเซียน เพราะเชื่อว่าสามารถช่วยปรับปรุงเชื้อชาติญี่ปุ่นให้ดีขึ้น ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิจึงพยายามที่จะจัดทำสัมพันธภาพระหว่างเพศ ตามแบบอย่างการปฏิบัติของชาวตะวันตก โดยการนำสตรีครอบครัวที่ดีมารับการฝึกอบรมภาษาต่างประเทศ และฝึกเดินร่า ทั้งนี้เพราะเป้าหมายเพื่อให้ชาวตะวันตกยอมรับว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศอารยะ ดังโครงการที่สำคัญโครงการหนึ่งคือ การจัดสร้างสโมสรทั้งดงามและราคาแพงในเมืองโตเกียวใน ค.ศ. 1883 เรียกว่า “โรคุเมะอิกัน” (Rokumeikan) เพื่อใช้เป็นสถานที่เดินร่าทุกคืนวันอาทิตย์สำหรับกลุ่มนักการเมืองของญี่ปุ่นและคณะทูตจากประเทศต่างๆ¹ กล่าวกันว่าในการสร้างสโมสรนี้มีเป้าหมายที่สำคัญแฝงอยู่ก็คือการต้องการเร่งให้มีการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ในสโมสรนี้ชาวตะวันตกจะพบชาวญี่ปุ่นทั้งชายและหญิงในเครื่องแต่งกายตามแฟชั่นของผู้ดีตะวันตก มีมารยาทที่เพียบพร้อมตามแบบผู้ดี พร้อมกับบรรณิยัมที่หุเล่ในการฟังดนตรี เดินร่า สนทนา ฯลฯ แม้ว่าสโมสรโรคุเมะอิกันจะดำเนินการได้ในระยะสั้นๆ เนื่องจากถูกปิดใน ค.ศ. 1889 แต่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมญี่ปุ่น นั่นก็คือการสร้างค่านิยมที่ว่า วัฒนธรรมชั้นสูงของผู้ดีญี่ปุ่น คือ การรู้จักมารยาทในด้านต่างๆ แบบตะวันตก รวมทั้งความสามารถในการเข้าสังคมกับชาวตะวันตกด้วย

การจัดระบบเกี่ยวกับวันเวลาตามหลักสากล การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1873 มีการนำปฏิทินระบบสุริยคติ (The Gregorian Calendar) ของตะวันตกที่จัดให้สัปดาห์หนึ่งมี 7 วัน และหยุดงานวันอาทิตย์เข้ามาใช้แทนปฏิทินแบบจันทร์คติของเอเชียตะวันออกที่เป็นของจีน ส่งผลให้ปฏิทินของญี่ปุ่นเปลี่ยนไปตามแบบของสากลนิยมมาจนถึงปัจจุบัน

กระแสการรับวัฒนธรรมแบบตะวันตก นอกจากเป็นการดำเนินการของกลุ่มผู้นำในรัฐบาลแล้ว กลุ่มปัญญาชนนับว่าเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการนำความคิดและวิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในสังคมญี่ปุ่น กลุ่มปัญญาชนหรือจะเรียกว่าผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับชาติตะวันตกกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้น เสมือนเป็นกลุ่มปัญญาชนชั้นสูงกลุ่มใหม่ในช่วงทศวรรษ 1860 และ 1870 เพราะกลุ่มนี้ได้เข้ามาแทนที่ปัญญาชนลัทธิขงจื้อซึ่งเป็นกลุ่มเดิมที่มักเป็นผู้ชี้นำด้านการวิพากษ์วิจารณ์ และตัดสินสังคม ผลงานแปลและงานเขียนที่เป็นความรู้ของโลกตะวันตกของปัญญาชนกลุ่มใหม่ได้แพร่หลายไปในกลุ่มนักศึกษา โดยเฉพาะฟูคุซะวะ ซึ่งเป็นนักคิดที่มีอิทธิพลในการนำแนวทางสร้างสรรค์สังคมแบบตะวันตกมาสู่สังคมญี่ปุ่นยิ่งกว่าใครทั้งหมด เขาเป็นคนแรกที่เขียนหนังสือโจมตีระบบและคติแห่งสังคมศักดินาจีนที่มีลัทธิขงจื้อเป็นอุดมการณ์ค้ำจุน²

ฟูคุซะวะได้นำบันทึกเรื่องราวจากการที่เขาเป็นล่ามในคณะทูตที่เดินทางไปเยือนประเทศต่างๆ ในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ มาเขียนเป็นหนังสือชื่อ “สภาพการณ์ในตะวันตก” (Conditions in

¹ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig (1982). *Japan Tradition And Transformation*. p. 157.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม). เล่มเดิม. หน้า 37.

the West = เซอิโย จิโจ *Seiyo Jijo*)¹ ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ฟุกุซะวะได้ใช้ภาษาง่ายๆ อธิบายอย่างชัดเจนเกี่ยวกับสถาบันทางการเมือง เศรษฐกิจ สภาพสังคมและวัฒนธรรมของโลก ตะวันตก เป็นการเปิดโลกทัศน์ตะวันตกให้แก่ชาวญี่ปุ่น นอกจากนี้เรื่องที่ฟุกุซะวะเล่าเกี่ยวกับการปฏิวัติของชาวอเมริกันก็เป็นตัวอย่างที่ทำให้กำลังใจว่าปัญหาของญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้นไม่ได้เป็นปัญหาที่ไม่เคยมีใครประสบมาก่อน การจัดระบบองค์กรใหม่และการให้ความร่วมมือก็อาจเป็นวิธีการแก้ปัญหาอย่างหนึ่ง² กล่าวได้ว่าเป็นการหว่านล้อมมิให้ชาวญี่ปุ่นต่อต้านการดำเนินการปฏิรูปประเทศได้เป็นอย่างดี และได้รับการตอบรับจากชาวญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก เพราะหนังสือเล่มนี้ขายได้เป็นจำนวนถึง 1 แสนห้าหมื่นเล่ม จากการตีพิมพ์ครั้งแรก³ แต่สำหรับปีที่พิมพ์นั้นบางเล่มระบุเป็น ค.ศ. 1866⁴ แต่บางเล่มระบุว่าพิมพ์ใน ค.ศ. 1869⁵ หลังจากเข้าสู่สมัยเมจิแล้ว เล่มที่สองชื่อ *การส่งเสริมวิทยาการ* (*The Encouragement of Learning*) หรือ *กากุมัง โน ซุซุเม* (*Gakumon no Susume*) ที่เขียนขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1872 – 1880 กล่าวกันว่าขายได้มากกว่า 7 แสนเล่ม⁶ ในหนังสือเล่มที่สองนี้เขาได้กล่าวถึงการเรียนรู้โดยโจมตีความคิดแบบลัทธิขงจื้อไว้อย่างรุนแรง ดังประโยคแรกในหน้าแรกของหนังสือที่ว่า “สวรรค์ไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่เหนือคนและไม่ได้สร้างคนให้มาอยู่ใต้คน”⁷ คำกล่าวดังกล่าวนับว่าเป็นการสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการยกเลิกระบบชนชั้น และสร้างรากฐานรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของญี่ปุ่น ฟุกุซะวะจึงเป็นสัญลักษณ์ของบรรยากาศทางปัญญาแบบตะวันตกของคนญี่ปุ่น จนกระทั่งหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับตะวันตกของเขาได้ถูกขนานนามว่า “หนังสือฟุกุซะวะ” หรือ ฟุกุซะวะบัง (*Fukuzawabon*)⁸

นอกจากฟุกุซะวะแล้ว ปัญญาชนคนอื่นๆ ได้แปลงานเขียนของชาวตะวันตกออกเป็นภาษาญี่ปุ่นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีการรวมกลุ่มปัญญาชนขึ้นในญี่ปุ่น โดยมีเป้าหมายคือเผยแพร่ความรู้และวิทยาการแบบตะวันตกให้แก่ชาวญี่ปุ่นโดยตั้งเป็นสมาคมขึ้น เรียกว่า สมาคมเมจิปี 6 หรือ เมโรกุชะ (*Meirokeisha* = *Meiji the sixth Society*) ใน ค.ศ. 1873 โดยมีโมริ อะริโนะริ (*Mori Arinori*) ซึ่งต่อมาได้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการคนแรก เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการก่อตั้งสมาคม⁹ เขาได้ชักชวนกลุ่มปัญญาชนที่มีชื่อเสียง ซึ่งถือว่าเป็นปัญญาชนชั้นแนวหน้า ที่ทำงานทางวิชาการให้รัฐบาลประมาณ 30 คนรวมทั้งฟุกุซะวะด้วย สมาชิกส่วนใหญ่จึงเป็นข้าราชการ ยกเว้น

¹ John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 290.

² แมริอุส บี แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 67.

³ Peter Duus. (1976). *op.cit.* p. 88 และ Reischure, Edwin O. and Craig Albert M. (1982). p. 163.

⁴ Peter Duus. (1976). *loc.cit.*

⁵ Edwin O. Reischure and Albert M. Craig. *loc.cit.*

⁶ *Ibid.*

⁷ แมริอุส บี แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 74.

⁸ *แหล่งเดิม*. หน้า 73.

⁹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 43.

ฟูคุซะวะกับเพื่อนสมาชิกอีกคนหนึ่ง สมาคมเมจิปีที่ 6 นี้ ตั้งเลียนแบบสมาคมนักคิดอย่างประเทศตะวันตก เห็นได้จากคำกล่าวของ นิชิมูระ ชิเกกิ (Nishimura Shigeki) ซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งว่า “ในฤดูร้อน ค.ศ. 1873 โมริซามูไรจากซัทสึมา ได้เดินทางกลับจากสหรัฐอเมริกา... มาพบฉันและกล่าวว่า ในสหรัฐอเมริกา พวกปัญญาชนได้ตั้งสมาคมเพื่อศึกษาศิลปวิทยาการและปาฐกถา สังคมได้ผลประโยชน์จากสมาคมนี้.. เราควรตั้งสมาคมดังกล่าวในญี่ปุ่น¹

ดังนั้นจุดยืนของสมาคมก็คือ เผยแพร่ความคิด “สมัยใหม่” ของตะวันตกให้แพร่หลายในกลุ่มคนญี่ปุ่น ตั้งแต่เรื่องเศรษฐกิจ กฎหมาย ระบบครอบครัว ฐานะของสตรี วิทยาศาสตร์ รวมทั้งศาสนา ฯลฯ สมาคมเมโรกุซะได้ออกวารสารคือ วารสารเมโรกุ ซาชิ (Meiroku Zasshi) พิมพ์แพร่หลายในญี่ปุ่น มียอดจำหน่ายแต่ละฉบับถึง 3 พันสองร้อยเล่ม บทความที่เขียนในวารสารนี้มีหลายหัวข้อทั้งที่เกี่ยวกับการเมืองและสังคม เช่น สภาพประชาชน ความแตกต่างระหว่างสามัคคี ภรรยา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ศาสนาและวัฒนธรรมตะวันตก โดยความคิดส่วนใหญ่ที่แสดงในบทความนี้เป็นความคิดที่ก้าวหน้า กระตุ้นให้สังคมญี่ปุ่นรับรูปแบบและค่านิยมแบบตะวันตก เป็นการเปลี่ยนโลกทัศน์ของคนญี่ปุ่น จากความเกลียดกลัวมาเป็นชอบและนิยมอารยธรรมแบบตะวันตก ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นในระยะที่เริ่มเปิดประเทศจึงถูกมองว่าตื่นต้นในความเจริญของตะวันตก อย่างชนิดที่ว่าเกือบหันหลังให้กับวัฒนธรรมเดิม ดังนั้นคงจะไม่เกินความจริงนัก หากจะกล่าวว่าในสมัยเมจิเป็นสมัยแรกที่ประชาชนมีความคิด ความเชื่อที่เป็นอิสระ อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของแนวความคิดตะวันตก อย่างไรก็ตามกระแสการลอกเลียนตะวันตกของญี่ปุ่น เป็นอยู่เพียงระยะสองทศวรรษแรกของสมัยเมจิ เพราะหลังจากนั้นญี่ปุ่นก็กลับมารื้อฟื้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมของตน

2. การหวนกลับมาหาประเพณีเดิมของญี่ปุ่น

จากการศึกษาถึงการรับเอาวัฒนธรรมของชาติตะวันตกในสมัยเมจิ ความจริงอย่างหนึ่งที่พบก็คือความนิยมในตะวันตกเป็นแค่เพียงกลุ่มปัญญาชนซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ในเมือง แต่ชนบทซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังคงยึดรูปแบบประเพณีเดิม และเป็นกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับการเลียนแบบตะวันตก ขณะเดียวกันก็ยังมีกลุ่มปัญญาชนอนุรักษนิยมที่เห็นว่าการเชื่อว่าตะวันตกเป็นแหล่งอารยธรรมใหม่และเป็นแหล่งที่ให้แสงสว่างทางปัญญานั้น เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ เพราะนอกจากเป็นการปฏิเสธวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี แต่ยังเป็นการทำลายความเป็นญี่ปุ่นที่รัฐบาลเมจิต้องการรักษาไว้² ดังนั้นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ส่วนมากไม่อาจปฏิเสธได้คือ ญี่ปุ่นนั้นเลียนแบบตะวันตกมิใช่ลอกแบบ คือรับเข้ามาแต่ไม่ได้เอามาใช้ทั้งหมด แต่นำมาเลือกให้เข้ากับญี่ปุ่น และมาตรฐานของการเลือกที่จะเลียนแบบก็ตั้งอยู่บนหลักการแห่งผลประโยชน์ของรัฐบาลญี่ปุ่นในยุคเมจิ ดังคำปฏิญาณในข้อที่ว่า จะแสวงหาภูมิปัญญาจากทุกส่วนของโลก เพื่อเสริมสร้างฐานอันเข้มแข็งของระบบการปกครองแบบจักรพรรดิ

¹ สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2535, มกราคม – มิถุนายน). เล่มเดิม. หน้า 136.

² William Garald Beasley. (1969). *op.cit.* p. 154.

ดังนั้นเมื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการของการรับเอาวัฒนธรรมต่างชาติของญี่ปุ่น พบว่าตั้งแต่สมัยโบราณมาญี่ปุ่นก็เคยรับเอาวัฒนธรรมของต่างชาติเข้ามาในประเทศญี่ปุ่น แต่สิ่งที่พบก็คือ ญี่ปุ่นไม่ได้ถูกรอบำโดยวัฒนธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมจีน พุทธศาสนา หรือแม้แต่ของชาติตะวันตก เพราะญี่ปุ่นนำมาประยุกต์ให้เข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตน สมัยเมจิเองก็เช่นกันจะเห็นได้ว่า จากการที่กลุ่มผู้นำของญี่ปุ่นไปศึกษาและดูงานในประเทศแถบตะวันตก กลุ่มผู้นำได้ศึกษาถึงวัฒนธรรมของตะวันตกไปด้วยดังที่ปรากฏในบันทึกของ คุเมะ คุนิตะเกะ (Kume Kunitake) ซามูไรซึ่งเป็นตัวแทนจากอันซางะร่วมเดินทางไปกับคณะทูตของอิซากุระและได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดบันทึกรายงานการเดินทางไปเยือนประเทศแถบตะวันตกในครั้งนั้น เขาได้จัดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้รวมทั้งสิ้น 5 เล่มด้วยกัน¹ และสิ่งหนึ่งที่ตัวแทนจากญี่ปุ่นสะดุดตาสะดุดใจจากการศึกษาดูงานในประเทศที่พัฒนาแล้วเหล่านั้นคือ การที่ประเทศเหล่านั้นให้ความสำคัญและให้ความสำคัญต่ออดีตของตน ซึ่งคุเมะได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ต้นกำเนิดของความเจริญของชาวตะวันตกนั้นอยู่ที่จิตใจ อันมีความรักในจารีต” หรือ “คำว่าเจริญนั้นเราไม่ได้หมายถึงการโยนของเก่าทิ้งไปหมดแล้วพยายามสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมา ประเทศจะพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยการสังสมประเพณี วัฒนธรรมของตนและด้วยการกล่อมเกลาคความดีความงามของอดีต² ดังนั้นในทรรศนะของผู้วิจัยเห็นว่า แค่เพียงสองทศวรรษผู้นำญี่ปุ่นก็ได้คัดสรรสิ่งที่เรียนรู้ใหม่ๆ มาปรับหลอมเข้ากับสิ่งเดิมที่ญี่ปุ่นมี ด้วยเหตุนี้ในช่วงปลาย ค.ศ. 1880 ผู้นำญี่ปุ่นได้มีการส่งเสริมการรื้อฟื้นแนวความคิดแบบขงจื้อในกลุ่มชนชั้นปกครองเพื่อต่อต้านแนวความคิดและวัตถุนิยมของตะวันตก³ และหลายสิ่งหลายอย่างของตะวันตกที่ญี่ปุ่นเห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระจึงถูกยกเลิกไปอาทิ การปิดโรงสุเมะอีกั้น พร้อมทั้งมีการรื้อฟื้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมของตนขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ในที่นี้ขอยกตัวอย่างพฤติกรรมการปรับสิ่งที่รับเข้ามาให้เข้ากับญี่ปุ่น และการหวนกลับมาเน้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมที่เด่นๆ คือ

2.1 การปลูกฝังวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมเดิมในกลุ่มนักเรียน

ในช่วงต้นสมัยเมจิการศึกษาของญี่ปุ่นได้ปฏิรูปให้เป็นแบบตะวันตกอย่างเห็นได้ชัดเจน ซึ่งเริ่มจากใน ค.ศ. 1872 ที่รัฐบาลได้ประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติและได้ออกแถลงการณ์ซึ่งมีสาระสำคัญบางส่วนได้กล่าวถึงการล้มล้างระบบศักดินา และระบบการศึกษาที่ก่อให้เกิดการแบ่งชั้นวรรณะในสังคม เปิดโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทุกผู้ทุกนาม⁴ ดังนั้นรูปแบบการจัดการศึกษาในช่วงนี้จึงเป็นการปูทางไปสู่ความเป็นตะวันตก อาทิ หนังสือที่ใช้ในระดับประถมศึกษาส่วนใหญ่จะแปลมาจากหนังสือเรียนในโรงเรียนประถมของสหรัฐอเมริกาโดยไม่ได้แก้ไข⁵ ส่วนในระดับมัธยมและอุดมศึกษาใช้หนังสือของฟูกุซะวะที่เขียนเกี่ยวกับ *สภาพการณ์ในตะวันตก* แสดงให้เห็นถึงการทำให้เป็นตะวันตกอย่างเต็มที่ ซึ่งก่อให้เกิดการคัดค้าน ทำให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาระดับ

¹ แมริอุส บี แจนเสน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 79.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 85 – 86.

³ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 111.

⁴ ศึกษาธิการ, กระทรวง. (2544). *การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศญี่ปุ่น แนวคิดระบบ*. หน้า 15

⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 17.

ใหม่ออกมาใน ค.ศ. 1879 ซึ่งใช้ในทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา ซึ่งหลักการสำคัญๆ ยังคงยึดรูปแบบของ ตะวันตก แต่อนุญาตให้ชุมชนมีอิสระทางการศึกษาและรัฐบาลได้ยกเลิกแบบเรียนเดิม รวมทั้งแบบเรียน *สภาพการณ์ในตะวันตก* และรัฐบาลได้จัดทำแบบเรียนที่มีลักษณะแบบลัทธิขงจื้อและชาตินิยมอย่างชัดเจน¹ อาทิ การออกหลักการจริยธรรมชุดใหม่ในโรงเรียนใน ค.ศ. 1882 ซึ่งนักเรียนจะได้รับการสอนว่าคนญี่ปุ่นทุกคนเป็นพี่น้องในครอบครัวใหญ่ โดยครอบครัวจักรพรรดิเป็นครอบครัวหลัก หรือบ้านใหญ่ คนญี่ปุ่นแตกแขนงออกมาเป็นครอบครัวสาขา บรรพบุรุษของจักรพรรดิคือสุริยเทพีเป็นบรรพบุรุษของคนญี่ปุ่นทั้งหมด... ดังนั้นทุกคนจึงต้องเคารพบูชาจักรพรรดิและบรรพบุรุษของพระองค์ เสมือนเคารพนับถือบรรพบุรุษของตนเอง² หรือที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ การประกาศพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการศึกษาใน ค.ศ. 1890³

พระบรมราชโองการฉบับนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการปลูกฝังเชิงบีบบังคับให้เด็กๆ และอนุชนญี่ปุ่นกระทำตามกฎข้อบังคับของขงจื้อในเรื่องความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ความเชื่อฟัง และความเมตตากรุณาซึ่งกันและกัน และให้อุทิศตน “เพื่อชาติอย่างกล้าหาญ” ในยามฉุกเฉิน⁴ นอกจากนี้กลุ่มผู้นำของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ ยังได้ปลูกฝังสถาบันจักรพรรดิให้ฝังลึกในจิตใจ ประชาชนชาวญี่ปุ่น โดยกำหนดให้โรงเรียนทุกแห่งจะต้องเก็บสำเนาของพระบรมราชโองการพร้อมพระบรมฉายาลักษณ์ของจักรพรรดิและจักรพรรดินีไว้ในที่ปลอดภัย แต่ก็มีหลายโรงเรียนที่เก็บไว้ในที่บูชาเล็กๆ และครูใหญ่ของวิทยาลัยหรือโรงเรียนจะนำเอาออกมาอ่านดังๆ ด้วยความเคารพอย่างยิ่งในที่ประชุมเมื่อถึงวันชาติ

2.2 การปรับและปลูกฝังวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมเดิมให้ทหาร

ทหารญี่ปุ่นในสมัยเมจิแม้จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้า ตัดผมและใช้อาวุธตามแบบตะวันตก แต่ในด้านระเบียบวินัยและคุณธรรมของทหารนั้น เน้นความเป็นตะวันออกคือยังคงรักษาของเดิมไว้ เห็นได้จาก พระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับการเกณฑ์ทหารใน ค.ศ. 1872 ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“ในระบบที่มีผลบังคับในประเทศของในสมัยโบราณ ทุกคนล้วนเป็นทหารทั้งสิ้น..... ประเทศต่างๆทางตะวันตกได้ตั้งระบบการทหารของตนขึ้นหลังจากที่ได้ศึกษาและมีประสบการณ์มาเป็น เวลาหลาย ร้อยปีแล้ว ดังนั้นเขาจึงมีระเบียบข้อบังคับต่างๆ ที่แน่นอน และละเอียดลออมาก อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างทางด้านภูมิศาสตร์ก็ถือว่าเป็นบรรทัดฐานที่จะนำเอาระเบียบข้อบังคับเหล่านี้มาใช้ในที่นี้ทั้งหมดไม่ได้ บัดนี้เราควรเลือกเอาเฉพาะส่วนดี และนำมาใช้สนับสนุนระบบการทหารตามปริมปราเพณีของเรา..⁵

¹ อาโอะ , มาโกโตะ. (2529). การศึกษากับพัฒนาประเทศของญี่ปุ่น = *Education and Modernization in Japan*. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. หน้า 18.

² สุริชัย หวันแก้ว. (2523, ธันวาคม). “การฟื้นฟูสมัยเมจิในทัศนะของยาเกิตะ”. หน้า 56

³ รายละเอียดของพระบรมราชโองการเกี่ยวกับการศึกษาใน ค.ศ. 1890 ได้กล่าวรายละเอียด ไว้ในหัวข้อ การพัฒนาทางการศึกษาซึ่งจะกล่าวต่อจากการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล

⁴ ริชาร์ด สเตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 111.

⁵ เคอ บาร์, วิลเลียม ซีไอเคอร์. (2515). เล่มเดิม. หน้า 543 – 545.

นอกจากนี้ยังมีพระบรมราโชวาทที่ประทานแก่ทหารบกและทหารเรือใน ค.ศ. 1882¹ ซึ่งประกอบด้วยข้อปฏิบัติ 5 ข้อ หรือที่เรียกว่า โอวาททั้ง 5 กล่าวโดยสรุปคือ ทหารจะต้องเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดี เคารพผู้บังคับบัญชา มีความกล้าหาญ มีความซื่อสัตย์ยุติธรรม และใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น นอกจากแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการหล่อหลอมจิตใจของทหารเพื่อให้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ที่ทหารต้องปฏิบัติแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามปลูกฝังคุณค่าและขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะพระบรมราโชวาททั้ง 5 ข้อที่จักรพรรดิทรงย่ำว่าเป็น “วิถีทางที่สำคัญของฟ้าและดิน” ซึ่งถือว่าเป็นดวงวิญญาณของทหารบกและทหารเรือ² แสดงให้เห็นถึงการปลูกฝังจรรยาของนักรบคือบุชิตะ และลัทธิชินโตให้ฝังลึกลงในจิตใจของทหารได้เป็นอย่างดี

2.3 การนำลัทธิชินโตมาเป็นหลักในการหล่อหลอมจิตใจชาวญี่ปุ่นให้เป็นหนึ่งเดียว

เนื่องจากชาวญี่ปุ่นนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าหลายองค์ ดังนั้นเพื่อป้องกันความแตกแยกอันเนื่องมาจากความเชื่อที่แตกต่างกัน ผู้นำญี่ปุ่นสมัยนี้จึงพยายามที่จะหลอมสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวญี่ปุ่นให้รวมกันเป็นหนึ่งเดียว โดยนำเอาลัทธิชินโตมาเป็นหลักยึดเหนี่ยว ซึ่งรัฐบาลดำเนินการที่เด่นชัดที่สุดคือใน ค.ศ. 1906 ได้มีพระราชกฤษฎีกาออกมาให้ลดจำนวนและรวมศาลเจ้าต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน และหมู่บ้านหนึ่งให้มีศาลเจ้าเพียงแห่งเดียว ผลจากคำสั่งดังกล่าวเมื่อถึง ค.ศ. 1911 ทำให้ศาลเจ้าประมาณ 80,000 แห่งถูกทำลายลง หรือถูกรวมเข้ากับแหล่งอื่นๆ เพื่อความสะดวกแก่กระทรวงมหาดไทยในการควบคุม ต่อมา ใน ค.ศ. 1912 กระทรวงมหาดไทยได้รวมพิธีกรรมทางศาสนาต่างๆ ให้มากระทำพิธีที่ศาลเจ้าชินโตแห่งเดียว³ ซึ่งประชาชนที่จงรักภักดีจะต้องยอมรับข้อกำหนดทางสังคมนี้ และผู้ที่ปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของรัฐจะได้รับการอวยพรจากจักรพรรดิ ส่วนผู้ที่ฝ่าฝืนหรือทำทลายจะถูกบีบให้ยอมรับหรือตายไป จึงกล่าวได้ว่าแนวคิดของประชาชนถูกหลอมรวมและชักนำไปสู่แนวความคิดแบบชาตินิยมมากขึ้น⁴

การกระทำตนให้ทันสมัยของญี่ปุ่น ในช่วงต้นของสมัยเมจิ นับว่าสับสนและวุ่นวายพอสมควร ทำให้ถูกมองว่าบางครั้งเหมือนกับเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบฉาบฉวย หรือเสแสร้งเพื่อเอาใจชาติตะวันตกมากกว่า แต่สำหรับผู้วิจยมองว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่ที่พร้อมจะยอมรับในสิ่งใหม่ๆ คัดเลือกส่วนที่ดีที่สุดจากบรรดาสิ่งที่มีอยู่เป็นจำนวนมากของตะวันตกเพื่อนำมาพัฒนาตนเอง ผู้นำในสมัยเมจิจึงมีการปรับตัวตลอด รวมทั้งพยายามเรียนรู้สิ่งต่างๆ และรู้จักนำส่วนดีจากภายนอกมาปรับปรุงให้เข้ากับญี่ปุ่น เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของจักรพรรดิที่

¹ รายละเอียดของพระบรมราโชวาทได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ในหัวข้อการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมและความมีระเบียบวินัยให้แก่ทหารแล้ว

² เคอ บาร์, วิลเลียม ซีโอเคอร์. (2515). *เล่มเดิม*. หน้า 551

³ สุริชัย หวันแก้ว. (2523, ธันวาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 55.

⁴ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 262.

ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์โคลงที่ว่า ขอให้ญี่ปุ่นเป็นรัฐชาติในอุดมคติ รู้จักแยกแยะความดีออกจากความชั่ว เมล็ดพืชของต้นไม้ต่างแดนนั้นจะไม่เคยเจาดายในสวนของญี่ปุ่น นอกจากนี้หากวิเคราะห์ตามหลักเหตุและผลแล้วก็จะพบว่า การรื้อฟื้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมของญี่ปุ่นขึ้นมาอีกครั้งนั้นเป็นการกระตุ้นและสะท้อนคำพึงเพยของ ชะกุนะ โซเซ็น (Sakuma Shozan) ที่กล่าวไว้ตั้งแต่ปลายสมัยโทกูงาวะที่รู้จักกันดีว่า “ทางด้านศีลธรรมก็ต้องเป็นของประเทศตะวันออกและทางด้านเทคโนโลยีนั้นก็ต้องเป็นของประเทศทางตะวันตก”¹ ซึ่งหากมองอีกมุมหนึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในแนวความคิดของปัญญาชนรุ่นก่อนและพยายามสานต่อ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นสามารถทำให้บรรลุปเป้าหมายที่วางไว้ได้อีกระดับหนึ่ง

นอกจากนี้กิจกรรมที่เด่นและสำคัญที่สุดที่ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยนี้ได้กระทำควบคู่กับการเลียนแบบตะวันตกเพื่อให้สามารถเจรจากับชาติตะวันตก ในฐานะที่เป็นประเทศเท่าเทียมกัน นั่นก็คือ การปฏิรูปการศาลและระบบกฎหมายของญี่ปุ่น ซึ่งชาติตะวันตกกล่าวว่าปาเถื่อนและล้าหลังเสียใหม่

การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล

ระบบกฎหมายและการศาลที่เที่ยงธรรมให้ความเสมอภาคแก่ประชาชน และเป็นหนึ่งเดียวทั่วประเทศถือเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญของการก้าวสู่ความทันสมัยและเป็นที่ยอมรับของสังคมแบบตะวันตกญี่ปุ่นจึงดำเนินการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล

1. การปฏิรูปด้านระบบกฎหมาย

จุดเริ่มต้นสำหรับโครงสร้างที่มั่นคงของสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การดำเนินการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่เคยปฏิบัติมาก่อนให้เหมาะสมกับกาลเวลา ในอดีตหัวใจของปรัชญาทางกฎหมายของขงจื้อที่รัฐบาลโทกูงาวะได้นำมาใช้คือหลักการที่ว่า “มนุษย์ทุกคนมีความไม่เท่าเทียมกัน” ดังนั้นการปฏิบัติต่อกันตามกฎหมายจึงไม่เท่าเทียมกัน และถือว่าการปฏิบัติต่อผู้คนที่แตกต่างกันเป็นเรื่องที่ถูกต้องตามธรรมชาติ มีความยุติธรรมและถูกต้องตามกฎหมาย ระบบกฎหมายของญี่ปุ่นในอดีตจึงเป็นกฎหมายระบบฟิวดัลที่ให้สิทธิประโยชน์แก่ชนชั้นสูงมาก ทำให้การฟ้องร้องจากผู้ย่อยถึงผู้ใหญ่ เช่น ชาวนาฟ้องร้องผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านฟ้องร้องชาмуไร ชาмуไรฟ้องร้องไฉเมียว หรือ ไฉเมียวฟ้องร้องโชกุน เหล่านี้ทำได้ยากมาก

จากระบบการปกครองที่เกื้อหนุนสิทธิพิเศษดังกล่าว บางครั้งทำให้เกิดเรื่องที่น่าสลดใจดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1651 ที่ชาวนาคนหนึ่งได้ยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ถึงโชกุน เนื่องจากตัวเขาและเพื่อนๆ ถูกไฉเมียวกระทำทารุณ เมื่อโชกุนทำการสอบสวนแล้วพบว่า ไฉเมียวผิดจริง โชกุนจึงลงโทษไฉเมียวผู้กระทำผิด พร้อมกันนั้นได้สั่งประหารลูกๆ ทั้งหมดของชาวนานั้นด้วย รวมทั้งให้เอาตัว

¹ มาร์ลีน เจ เมโย. (2522). เล่มเดิม. หน้า 171.

ชาวนาและภรรยาไปตรงกับไม้กางเขนจนถึงแก่ความตาย ด้วยเหตุผลคือผิดข้อบัญญัติของกฎหมายที่บัญญัติไว้ว่า “ห้ามวิจารณ์เจ้านายของตน”¹

นอกจากนี้ระบบกระจายอำนาจการบริหารของระบบบะกู – อัน ที่มีการกระจายอำนาจการบริหารจากโชกุนไปยังไคเมียวและจากไคเมียวสู่ชามูไรจนไปถึงผู้ใหญ่บ้าน และจนกระทั่งถึงหัวหน้าครอบครัว โดยโชกุนได้มอบสิทธิในการปกครองอันแก่ไคเมียวในแต่ละอัน ทำให้ไคเมียวมีอำนาจในการตัดสินใจ ส่วนไคเมียวก็ให้สิทธิในการปกครองหมู่บ้านแก่ผู้ใหญ่บ้าน เว้นแต่คดีที่เกิดระหว่างเขตแดน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นปัญหาเรื่องการค้าขายที่มักเกี่ยวกับการติดค้างหนี้สิน การชำระเงินหรือเกิดคดีความระหว่างคนที่อยู่ต่างเขตแดนกัน คดีดังกล่าวรัฐบาลโชกุนจึงสามารถเข้าไปตัดสินได้

การใช้อำนาจทางกฎหมายของไคเมียว โดยส่วนใหญ่จะเป็นคดีในส่วนที่คนของชนชั้นปกครองเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ส่วนคดีที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นจะมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะเข้าไปตัดสิน โดยทั่วไปแล้วการตัดสินปัญหาต่างๆ ของสมัยโทกูงาวะจะดำเนินไปในรูปแบบการประชุมปรึกษาหารือกันเป็นประจำ อีกทั้งยังยึดแบบประเพณีดั้งเดิมคือ ในเวลาที่มีการประชุมประสานงานกับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการหาข้อยุติมักจะออกมาในรูปแบบของการมุ่งหาความเห็นพ้องต้องกัน และหากเป็นคดีที่สำคัญๆ ก็จะกระทำต่อหน้าข้าราชการที่เป็นผู้บังคับบัญชาชั้นสูงขึ้นไป หลักการประนีประนอมหรือการตัดสินใจร่วมกันนี้ เป็นหลักการที่ยึดถือกันอย่างมาก² ในกรณีที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างประชาชนกับชนชั้นปกครอง บทลงโทษของกฎหมายซึ่งส่วนใหญ่แล้วผู้ที่ต้องถูกลงโทษคือประชาชน จะรุนแรงมากและมีอยู่มากมายหลายวิธี ยกตัวอย่างเช่น การจับขังพิศ การเผาทั้งเป็น การตัดศีรษะเสียประจาน ฯลฯ การใช้อำนาจของชนชั้นปกครองต่อชนชั้นที่ต่ำกว่าเหล่านี้เป็นหลักฐานที่พอสรุปได้ถึงความเฉียบขาดในการควบคุมสามัญชนให้อยู่ภายใต้ระบบการปกครองของระบบบะกู – อัน³

ระบบการตัดสินของท้องถิ่นตามที่ได้อธิบายมาชาวตะวันตกเห็นว่า มีลักษณะหละหลวมหรือหากจะลงโทษบทลงโทษก็ป่าเถื่อนและทารุณ ชาวตะวันตกจึงใช้เป็นข้ออ้างให้คนในสัญชาติของตนไม่ต้องขึ้นศาลของญี่ปุ่น แต่ให้ได้รับการตัดสินพิพากษาโทษในศาลของกงสุลของตน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะพิพากษาให้กลับไปรับโทษยังประเทศของตนนั้นๆ และญี่ปุ่นเองก็ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าถูกลงโทษจริงหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ผู้นำในรัฐบาลจึงเห็นว่า ความจำเป็นของการดำเนินการอย่างหนึ่งคือการปฏิรูปกฎหมายเสียใหม่ให้เป็นไปตามแนวทางแบบตะวันตก และควรดำเนินการเสียก่อนที่จะดำเนินการเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม เพราะชาวตะวันตกดูถูกความล้าหลังของญี่ปุ่นมากที่สุดในเรื่องกฎหมาย และยืนยันให้ญี่ปุ่นดำเนินการในเรื่องการปรับปรุงกฎหมายแพ่งพาณิชย์และกฎหมายอาญาให้ทันสมัย เพื่อแลกเปลี่ยนกับการยอมให้ความเสมอภาคบ้าง

¹ สมบูรณ์ ธรรมครองอาตม์. (2539). *อารยธรรมตะวันออก*. หน้า 294 – 295.

² เวิร์ด โรเบิร์ต อี และแดงค์ เอ รัสโซร์. (2524). *เล่มเดิม*. หน้า 43.

³ พรณี ฉัตรพลรักษ์, ปรีชา อังคภากรมย์ โอริเอะ. (2532). *เจ็ดศตวรรษแห่งการครองอำนาจของนักรบญี่ปุ่น*. หน้า 70.

ดังนั้นนอกจากการยกเลิกระบบชนชั้นและอภิสิทธิ์ต่างๆ ที่กล่าวไว้ในข้างต้นแล้ว รัฐบาลยังได้ดำเนินการยกเลิกกฎหมายบัญญัติต่างๆ ที่ล้าหลังหรือเป็นที่ตกขบขันของชาวต่างชาติ เช่น ออกพระราชกฤษฎีกาห้ามทำแท้ง ห้ามเปลือยกายอาบน้ำในที่สาธารณะ การอาบน้ำร่วมกันระหว่างชายหญิงในที่สาธารณะ ใน ค.ศ. 1869 หรือการเขียนเรื่องลามก การลักบนผิวหน้า และการเปิดเผยร่างกายของกรรมกรในเมืองโตเกียวถูกสั่งห้ามใน ค.ศ. 1872¹ ต่อมาได้มีการยกเลิกการลงโทษด้วยวิธีการทรมานต่างๆ ใน ค.ศ. 1876 การปฏิรูปกฎหมายได้ดำเนินการไปอย่างช้าๆ โดยนำแบบอย่างตะวันตกมาใช้ ทั้งในด้านโครงสร้างและวิธีทางด้านการศาล

ทางด้านกฎหมายแพ่ง ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อรวบรวมประมวลกฎหมายแพ่งใน ค.ศ. 1875 โดยมีตุลาการชาวฝรั่งเศสให้การช่วยเหลือ มีการจัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งใน ค.ศ. 1881 และ ค.ศ. 1888 แต่การนำกฎหมายแพ่งซึ่งมี 3 ฉบับ คือ ประมวลกฎหมายพาณิชย์ ประมวลกฎหมายแพ่งและประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งมาประกาศใช้นั้น ก่อให้เกิดการโต้เถียงขัดแย้งกันอย่างมากในหมู่นักวิชาการทางกฎหมายของญี่ปุ่น ทำให้การประกาศใช้ต้องยืดเวลาออกไป แต่ในที่สุดประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งได้ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1891 ประมวลกฎหมายอาญฉบับใหม่ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1890² ประมวลกฎหมายแพ่งประกาศใช้ใน ค.ศ. 1898 และประมวลกฎหมายพาณิชย์ประกาศใช้ใน ค.ศ. 1899

สำหรับสาเหตุของการยืดเยื้อในการประกาศใช้ประมวลกฎหมายทั้งสามฉบับนี้ เนื่องจากกลุ่มนักกฎหมายญี่ปุ่นที่ได้รับการศึกษาจากอังกฤษ มีความเห็นขัดแย้งกับกลุ่มนักกฎหมายญี่ปุ่นที่ได้รับการศึกษาจากฝรั่งเศส โดยกลุ่มนักกฎหมายที่ได้รับการศึกษาจากอังกฤษต้องการให้นำเอาระบบกฎหมายจารีตประเพณีแบบอังกฤษมาใช้ในญี่ปุ่นแทนที่จะใช้ประมวลกฎหมายแบบฝรั่งเศส และต้องการให้มีการยืดเวลาในการนำเอาประมวลกฎหมายประกาศใช้ก่อน เพื่อที่จะได้มีการศึกษาวิเคราะห์ถึงระบบกฎหมายหลายๆ แบบเสียก่อนว่าจะเอาระบบกฎหมายแบบใดมาเป็นแบบอย่างในการปฏิรูประบบกฎหมายของญี่ปุ่น แทนที่จะยึดถือเอาแบบอย่างกฎหมายฝรั่งเศสเพียงอย่างเดียวฝ่ายที่ต้องการให้ยืดเวลาได้รับชัยชนะในขั้นแรก แต่ในที่สุดประมวลกฎหมายแบบฝรั่งเศสก็ได้ถูกนำมาประกาศใช้ แต่ก็ได้ปรับปรุงและนำเอาเรื่องของจารีตประเพณีแบบญี่ปุ่นมาผสมไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการรักษาลักษณะของสถาบันครอบครัวญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม ยกตัวอย่างเช่น กฎหมายระบุให้บุคคลในครอบครัวจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของพ่อบ้าน ข้อกำหนดของสังคมที่ว่าผู้หญิงมีสถานภาพด้อยกว่าชายยังเป็นที่ยอมรับกันในเรื่องการหย่า การแต่งงาน และในกฎหมายที่เกี่ยวกับการรับมรดก

¹ บทบัญญัติที่ตั้งขึ้นมาในช่วงนี้ถูกวิจารณ์ว่าเป็นการกระทำเพื่อเอาใจชาติตะวันตกมากกว่าเกิดจากความต้องการเปลี่ยนแปลงจริงๆ

² ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 117

2. การปฏิรูปด้านการศาล

เนื่องจากในสมัยไท่กุงวาระ อำนาจในการบริหารกับอำนาจตุลาการไม่ได้แยกออกจากกัน แต่ในสมัยเมจิได้พยายามแยกอำนาจของทั้งสองออกจากกัน โดยเริ่มจากการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมใน ค.ศ. 1871 และได้รวมศาลต่างๆ เช่น ศาลชั่วคราว ศาลยุติธรรม ศาลเคลื่อนที่ ศาลประจำอัน และ ศาลท้องถิ่น มาไว้ด้วยกันภายใต้การบริหารงานของกระทรวงยุติธรรม ซึ่งแต่เดิมนั้นศาลชั่วคราวเป็นศาลที่จัดตั้งขึ้นเป็นกรณีพิเศษเฉพาะคดีที่เป็นปัญหาและมีความสำคัญต่อประเทศ ส่วนศาลยุติธรรมเป็นศาลสูงสุดที่บริหารโดยข้าราชการฝ่ายปกครอง และศาลประจำอันกับศาลท้องถิ่นอยู่ภายใต้การบริหารของไคเมียวหรือหัวหน้าฝ่ายปกครองของท้องถิ่นนั้น¹

ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิได้ดำเนินการปฏิรูปด้านการศาล โดยได้จัดตั้งศาลฎีกาในเดือน พฤษภาคม ค.ศ. 1875 และการประกาศใช้ข้อบังคับว่าด้วยธรรมนูญศาลยุติธรรมใน ค.ศ. 1886 ทำให้การแบ่งแยกอำนาจตุลาการออกจากอำนาจบริหารชัดเจนมากขึ้น เพราะธรรมนูญศาลยุติธรรมได้บัญญัติถึงการแต่งตั้งและคุณสมบัติของผู้พิพากษา รวมไปถึงการให้หลักประกันแก่ผู้ที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งนี้ว่าจะถูกสั่งให้ออกจากตำแหน่งหรือลงโทษไม่ได้ เว้นแต่จะมีการพิจารณาโทษเนื่องจากกระทำความผิดทางอาญาหรือมีอาญา ตามแบบอย่างประมวลกฎหมายนโปเลียน และเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1882 กฎหมายฉบับนี้มีผลบังคับใช้ต่อมาจนถึงอีกหนึ่งทศวรรษหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว²

การพัฒนาทางการศึกษา

รัฐบาลเมจิเห็นความสำคัญของการศึกษา และตระหนักดีว่าประเทศจะทันสมัยได้ก็ต่อเมื่อระบบการศึกษาทันสมัยเพราะการพัฒนาประเทศให้มีศักยภาพได้เริ่มจากการพัฒนาประชากรให้มีความรู้ความสามารถ เห็นได้จากคำแถลงของรัฐบาลเมจิที่ได้แถลงแนวทางในการพัฒนาการศึกษาเพื่อเป้าหมายหลัก คือการสร้างชาติจากคำปฏิญาณ 5 ข้อ ที่ผู้นำรัฐบาลใช้เป็นหลักการในการดำเนินงานในข้อที่ 5 ที่ว่า “จะทำการแสวงหาความรู้จากทั่วโลก เพื่อส่งเสริมให้รากฐานการปกครองของจักรพรรดิแข็งแกร่งยิ่งขึ้น”³ การพัฒนาทางการศึกษาจึงกลายเป็นเป้าหมายที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาประเทศในสมัยเมจิ โดยรัฐบาลได้วางมาตรการหลักของการดำเนินการพัฒนาในด้านการศึกษาสรุปได้ 2 ประการ คือ การรับวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตกและการจัดระบบการบริหารการศึกษาแผนใหม่

¹ ไพศิษฐ์ พิพัฒกุล. (2524). “การศาลในประเทศญี่ปุ่น”. ใน คนญี่ปุ่น. บรรณาธิการโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. หน้า 161.

² ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 262.

³ แหล่งเดิม. หน้า 99.

1. การรับวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก

นอกจากการรับเอาอารยธรรมแบบตะวันตกเข้ามาใช้ รัฐบาลเมจิยังได้ส่งเสริมอย่างจริงจังในเรื่องการรับวิทยาการแบบตะวันตกหรือที่เรียกว่า กลไกการสูบวิทยาการ ซึ่งประกอบด้วยแนวทางการดำเนินการ 3 วิธี คือ การแปลตำราของชาติตะวันตก การจ้างครูชาวต่างประเทศ และการส่งคนไปศึกษาในต่างประเทศ¹

1.1 การแปลตำราของชาติตะวันตก

การแปลตำราตะวันตกเป็นเรื่องที่ปัญญาชนของญี่ปุ่น หรือกลุ่มดัทซ์ศึกษา ได้ให้ความสนใจมาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ ทั้งๆ ที่รัฐบาลโชกุนไม่ได้ให้การสนับสนุน จากการศึกษาการริเริ่มงานแปลหนังสือของชาติตะวันตกเกิดขึ้นในกลุ่มแพทย์ก่อน เนื่องจากนายแพทย์สุงิตะ เก็มปะกุ (Sugita Gempaku) กับนายแพทย์มะเอะโนะ เรียวตะกุ (Maeno Ryotaku) ได้ไปดูการผ่าตัดศพของนักโทษประหารใน ค.ศ. 1770 ที่นางาซากิ เหตุการณ์ในครั้งนั้นปรากฏอยู่ในบันทึกความทรงจำของนายแพทย์สุงิตะว่า

“ศพของอาชญากรเป็นผู้หญิง อายุประมาณ 50 ปี ... คนฆ่าสัตว์คนหนึ่งทำหน้าที่ผ่าศพ ... เรารู้ว่าอวัยวะต่างๆ อยู่ที่ใดบ้าง แต่ว่าเขาไม่รู้จักชื่อเฉพาะของอวัยวะเหล่านั้น ... บ้างก็เป็นเส้นเลือดแดง บ้างก็เป็นเส้นเลือดดำ หรือไต ตามแผนภูมิสรีรวิทยาของเรา ... เราพบว่า โครงสร้างของปอดและตับ อีกทั้งตำแหน่งและรูปร่างของท้องนั้นแตกต่างไปอย่างมากจากที่เราเคยเชื่อถือกันตามทฤษฎีดั้งเดิมของจีน.. นอกจากนี้ยังพบคำอธิบายที่ว่า สรีระของชาวตะวันตกและตะวันออกมี โครงสร้างที่แตกต่างกัน หรือการแข็งตัวของกล้ามเนื้อหลังจากที่คนตายแล้วเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายนั้น ไม่เป็นความจริง”²

ด้วยเหตุนี้นายแพทย์สุงิตะและคณะรวม 7 คน ซึ่งได้ปฏิญาณว่าจะแสวงหาความจริงโดยการทดลอง ได้ตัดสินใจแปลตำราแพทย์ของฮอลันดา คือ ทาเฟล อะนาโตเมีย (Tafel Anatomia) ออกเป็นภาษาญี่ปุ่น ด้วยความมานะพยายามอย่างยิ่ง ดังปรากฏอยู่ในบันทึกของนายแพทย์สุงิตะ ที่ว่า

“เราแปลหนังสือเล่มนี้โดยการเดาทีละคำ และนานๆ ไปคำเหล่านั้นก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ .. เมื่อเราเจอคำยากๆ เราก็คิดว่าคงเข้าใจสักวันหนึ่งข้างหน้า ดังนั้นเราจึงกากบาทและวงกลมรอบคำเหล่านั้น เราต้องทำอย่างนั้นบ่อยเหลือเกิน แต่ในไม่ช้าเราก็ค่อยๆ ถอดความได้ถึง 10 บรรทัดหรือกว่านั้นต่อวัน ...หลังจากเวลาแห่งการศึกษาอย่างหนักผ่านไปสองถึงสามปี ทุกสิ่ง

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม – เมษายน). “การพัฒนาการศึกษาของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ”. เอกสารวิชาการไทยญี่ปุ่นศึกษา. 1(1). หน้า 12.

² แมริอุส บี แจนเสน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 47 – 48.

ทุกอย่างก็กระจ่างแก่เรา ความรู้สึกยินดีตื่นเต้นของเราตอนนั้นเปรียบได้ราวกับว่าเรากำลัง
เคี้ยวอ้อยอยู่ฉะนั้น¹

ตำราคู่มือการผ่าตัดชื่อ *Kaitai Shinsho* ซึ่งพิมพ์ใน ค.ศ. 1774 ถือเป็นหนังสือแปลทางการแพทย์สมัยใหม่เล่มแรกของญี่ปุ่น² และถือเป็นจุดเริ่มต้นยุคของการแปล หลังจากนั้นได้มีการแปลพจนานุกรมซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้เวลาและแรงงานอย่างมาก ต่อมาใน ค.ศ. 1811 โชกุนได้ ส่งเสริมการแปลตำราตะวันตกอย่างจริงจังโดยตั้งสถาบันและคณะกรรมการสำหรับการแปลตำราตะวันตกขึ้นที่เอโดะ ในสังกัดของสำนักงานดาราศาสตร์ โดยมีกลุ่มปัญญาชนที่รู้ภาษาดัทช์ปฏิบัติงานอยู่หลายคน³ แต่ผลงานแปลส่วนใหญ่จะเป็นตำราภาษาดัทช์ และหลังจากการเข้ามาของเปอริร์ การศึกษาเกี่ยวกับตะวันตกได้แพร่หลายเป็นอย่างมาก รัฐบาลโชกุนได้ตั้งสถาบันสำหรับการสืบสวนหนังสือต่างชาติ (Institute for Investigation of Foreign Books) หรือ บันโช ชิระเบะโช (Bansho Shirabesho) เพื่อเป็นสำนักงานแปลพร้อมกับเป็นศูนย์กลางการศึกษาแบบตะวันตก⁴

การแปลตำราตะวันตกได้รับการสานต่อโดยรัฐบาลเมจิ ซึ่งได้ให้ความสำคัญในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก เห็นได้จากการจัดตั้งเป็นกรมการแปลตำราขึ้น มีการแปลตำราตะวันตกอย่างแพร่หลายทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน รัสเซีย ฯลฯ นอกจากรัฐบาลจะให้ความสำคัญในเรื่องของการแปลแล้ว มีเอกชนเป็นจำนวนมากที่นิยมความรู้จากตะวันตก และถือว่าหนังสือคือแหล่งที่มาของความรู้ จึงหันมาจับงานด้านนี้ และกลายเป็นผู้เผยแพร่วิทยาการตะวันตกโดยอาศัยการแปลตำราไม่เฉพาะแต่การแปลด้านวิทยาการและเทคโนโลยีเท่านั้น แม้แต่ด้านวรรณกรรมของญี่ปุ่นในระยะ 20 – 30 ปีแรกของสมัยเมจิ งานเขียนส่วนใหญ่เป็นการเขียนงานแปลหนังสือตะวันตกเป็นภาษาญี่ปุ่น⁵ สมัยเมจิจึงกล่าวได้ว่าเป็นยุคของการแปลตำราจากตะวันตกอย่างแท้จริง ทำให้หนังสือแปลมีเป็นจำนวนมาก

ศาสตราจารย์โองะตะ ฮิโรยะชิ (Ogata Hiroyasu) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับจำนวนหนังสือแปลในสมัยเมจิในช่วง ค.ศ. 1868 – 1890 แต่หลังจากนั้นไม่ได้ศึกษา เหตุที่ศาสตราจารย์โองะตะไม่ได้ศึกษาน่าจะเป็นเพราะหนังสือมีจำนวนมากเกินกว่าจะสำรวจ และผลจากการค้นคว้าของศาสตราจารย์โองะตะทำให้พบรายชื่อหนังสือแปลจำนวนมาก ท่านได้แบ่งหนังสือแปลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ หนังสือแปลโดยตรงและหนังสือแปลแบบสรุปความ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

¹ แหล่งเดิม. หน้า 49.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม – เมษายน). เล่มเดิม. หน้า 21.

³ ต่อมาได้เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยโตเกียว ที่เป็นแหล่งแปลหนังสือภาษาต่างประเทศที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่น

⁴ Peter Duus. (1976). *op.cit.* p. 88.

⁵ เอ็ดวิน โอ. โรเซาเออร์. (2525). *เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น*. หน้า 236.

หนังสือแปลโดยตรง สาขาการศึกษาที่ใช้เป็นตำราและคู่มือในการสอน จำนวน 96 เล่ม
สาขาสังคมศาสตร์ จำนวน 749 เล่ม สาขาวิทยาศาสตร์ จำนวน 609 เล่ม สาขามนุษยศาสตร์
จำนวน 360 เล่ม และอื่นๆ 254 เล่ม

หนังสือแปลสรุปความ สาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจำนวน 372 เล่ม สาขาสังคมศาสตร์
จำนวน 338 เล่ม สาขามนุษยศาสตร์ จำนวน 324 เล่ม และอื่นๆ อีก 193 เล่ม¹

กล่าวได้ว่าญี่ปุ่นในสมัยเมจิ ให้ความสำคัญในเรื่องการแปลตำราจากตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง
และข้อที่น่าสังเกตก็คือ .สาขาวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์เป็นสาขาที่ญี่ปุ่นให้ความสำคัญและได้รับความ
สนใจเป็นอย่างมาก

1.2 การจ้างครูชาวต่างประเทศ

การจ้างครูชาวต่างประเทศเข้ามาสอนชาวญี่ปุ่นเพื่อให้ได้ความรู้จากตะวันตก ผู้นำสมัยเมจิ
ถือเป็นวิธีลัดและได้ผลเร็วที่สุด เพราะช่วยให้คนจำนวนมากและรัฐบาลสามารถเรียกวิทยากรจาก
ตะวันตกได้อย่างเต็มที่ ตลอดระยะเวลา 45 ปี ของสมัยเมจิ การจ้างครูชาวต่างประเทศที่เข้ามา
ทำงานเกี่ยวกับการสอนหนังสือโดยเฉพาะนั้น จากการศึกษาศาสตร์ของศาสตราจารย์โองาตะพบว่ามียุ
169 คน แต่โดยส่วนตัวของศาสตราจารย์โองาตะเองเขาเชื่อว่าทั้งหมดแล้วน่าจะมีราวๆ 300 คน²
และจากจำนวน 169 คนที่รัฐบาลญี่ปุ่นจ้างมานั้น ชาวเยอรมันมีจำนวนมากที่สุด คือประมาณ 1 ใน
3 ของทั้งหมด คือ 63 คน รองลงมาคือชาวอังกฤษ 38 คน ชาวอเมริกัน 34 คน และชาติอื่นๆ
อีก 34 คน โดยสาขาที่จ้างมากที่สุด คือ สาขาวิทยาศาสตร์ 127 คน รองลงมาคือมนุษยศาสตร์
จำนวน 68 คน และสาขาสังคมศาสตร์จำนวน 21 คน เมื่อรวมแล้วเกิน 169 คน เนื่องจากบางคน
เป็นเจ้าของสาขาวิชาเกิน 1 สาขา³

รัฐบาลเมจิได้ใช้งบประมาณในเรื่องจ้างครูชาวต่างประเทศเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก เช่น ใน
ค.ศ. 1874 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศว่ากระทรวงมีครูจ้างอยู่ 77 คน คนที่มีเงินเดือนสูงสุดคือ
600 เยน ขณะที่เงินเดือนของอธิการบดีมหาวิทยาลัยในขณะนั้นมีเพียง 400 เยน หากคิดเป็น
เปอร์เซ็นต์รายจ่ายของกระทรวงศึกษาธิการทั้งหมดในการจ้างครู 77 คน รวมแล้วใช้งบประมาณร้อยละ
13 ของรายจ่ายของกระทรวงทั้งหมด⁴ นับว่ารัฐบาลต้องแบกภาระค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจ้างครู
ชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันหากมองในอีกมุมหนึ่งจะพบว่า รัฐบาลเห็นความ
สำคัญของการศึกษาและยอมรับในความล้าหลังของญี่ปุ่นรวมทั้งความเหนือกว่าของชาติตะวันตก
จึงต้องทุ่มงบประมาณเพื่อการพัฒนา อย่างไรก็ตาม อัตราการจ้างครูชาวต่างชาติของญี่ปุ่นนั้นมีมาก
ในช่วงสองทศวรรษแรกของสมัยเมจิ หลังจากนั้นรัฐบาลค่อยๆ เลิกจ้างครูชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะ

¹ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับงานวิจัยการแปลหนังสือนี้ได้ใน ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม
– เมษายน). เล่มเดิม. หน้า 21 – 22.

² แหล่งเดิม. หน้า 23.

³ แหล่งเดิม. หน้า 24.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 25.

ผลจากนโยบายตัดทอนรายจ่ายของมัตชีกะตะที่ดำเนินการแก้ปัญหาภาวะเงินเฟ้ออย่างรุนแรงของญี่ปุ่นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1870 – ต้นทศวรรษที่ 1880 ประกอบกับในทศวรรษ 1880 กลุ่มนักเรียนญี่ปุ่นที่ได้เดินทางไปศึกษายังต่างประเทศได้เดินทางกลับมาและเข้าทำหน้าที่แทน ก่อนสิ้นศตวรรษจึงมีครูต่างประเทศได้รับการว่าจ้างให้ทำงานต่อไปอีกเพียงไม่กี่คน ยกเว้นครูสอนภาษา¹

1.3 การส่งคนไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ

การส่งคนไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ ได้เริ่มมีมาตั้งแต่ตอนปลายสมัยโทกูงาวะ เช่นเดียวกับการแปลตำราจากตะวันตกและการจ้างครูชาวต่างประเทศ ในปลายสมัยโทกูงาวะ โชกุนได้ส่งคณะทูตไปเยือนยังต่างประเทศ เช่น ไปเยือนสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1860 ไปเยือนยุโรปใน ค.ศ. 1861 และส่งไปศึกษาสภาพการณ์การขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในประเทศจีนที่เซี่ยงไฮ้ ใน ค.ศ. 1862 คณะทูตที่ไปเยือนประเทศต่างๆ ถือว่าเป็นการส่งคนไปดูงานในต่างประเทศเช่นกัน เพราะคนกลุ่มนี้ได้ศึกษาเรื่องราวในต่างแดนทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง แล้วนำมาพัฒนาญี่ปุ่น เช่น กรณีฟุกุซะวะ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาญี่ปุ่น สำหรับในด้านการศึกษา เมื่อเขากลับมาจากยุโรป เขาได้ปรับปรุงอุปกรณ์ต่างๆ ในการสอน และทุ่มเทการสอนหนักไปในเรื่องภาษาอังกฤษและความรู้ที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับโลกตะวันตก โรงเรียนนี้ได้ชื่อใน ค.ศ. 1868 ว่า เคโอ จิคุคุ ซึ่งต่อมาเป็นมหาวิทยาลัยเคโอ ที่เป็นหนึ่งในสองของมหาวิทยาลัยเอกชนชั้นนำ และเป็นแหล่งที่มาของบรรดาชนชั้นนำทางด้านธุรกิจจำนวนมาก

กรณีหนังสือ *สภาพการณ์ในตะวันตกของฟุกุซะวะ* ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นเรื่องที่ต้องยอมรับว่าเป็นความพยายามศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับตะวันตกของกลุ่มปัญญาชนญี่ปุ่นอย่างแท้จริง และมีความตั้งใจสูงมาก เห็นได้จากการนำหนังสือของประเทศต่างๆ ที่ได้เดินทางไปเยือนกลับมาจำนวนมาก ยกตัวอย่างเช่น คณะทูตชุดแรกที่ไปเยือน สหรัฐอเมริกา ได้นำหนังสือกลับมาจำนวน 174 เล่ม คณะทูตที่ไปเยือนยุโรปได้นำหนังสือกลับมาจำนวน 369 เล่ม ส่วนคณะทูตที่เดินทางไปเยือนเซี่ยงไฮ้แม้ว่าจะไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน แต่น่าจะมีเป็นจำนวนมาก เพราะหนังสือภาษาจีนนั้นอ่านง่ายมากสำหรับคนญี่ปุ่น และจากการศึกษาพบว่าเฉพาะสมาชิกเพียงคนหนึ่งเท่านั้นซื้อมามีหลักฐานชัดเจนว่ามีถึง 40 เล่ม กับแผนที่ 16 แผ่น²

ขณะที่ถูกส่งไปเรียนจริงๆ ในฐานะนักเรียนนอกนั้น คณะแรกมีจำนวน 15 คน ที่ส่งไปฮอลันดาใน ค.ศ. 1862 ส่งไปรัสเซีย 6 คน ใน ค.ศ. 1865 ส่งไปอังกฤษ 14 คน ใน ค.ศ. 1866 และส่งไปฝรั่งเศส 27 คน ใน ค.ศ. 1867³ นอกจากรัฐบาลกลางของโชกุนได้ส่งนักเรียนไปแล้ว รัฐบาลท้องถิ่นหรือไโดเมียวตามอื่นต่างๆ ได้ส่งคณะนักศึกษาไปเช่นกัน ในช่วงระยะเวลา 4 ปี จาก ค.ศ. 1864 – 1867 มีนักเรียนนอกของอื่นต่างๆ ที่ได้ไปศึกษายังต่างประเทศจำนวนถึง 600 คน⁴

¹ จอห์น เค แฟรแบงค์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 311.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม – เมษายน). *เล่มเดิม*. หน้า 28.

³ *แหล่งเดิม*.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 29.

และยังมีกลุ่มชาวมุโรหลายคนได้หลบหนีออกนอกประเทศเพื่อศึกษาเกี่ยวกับตะวันตก เมื่อกลับมา คนเหล่านี้ได้เป็นกำลังสำคัญของการดำเนินการปฏิรูปญี่ปุ่นในสมัยเมจิ

หลังจากรัฐบาลเมจิเข้ามามีการบริหารประเทศ การส่งคนไปศึกษาและดูงานยังต่างประเทศเป็นเรื่องที่ทั้งรัฐบาลและเอกชนได้ส่งเสริมอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะหลังจากการเดินทางไปเยือนยุโรปของคณะทูต ในระหว่าง ค.ศ. 1871 – 1873 ซึ่งถือเป็นคณะทูตชุดแรกที่เดินทางไปต่างประเทศ นับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองคืนอำนาจให้กับจักรพรรดิเมจิ โดยเป้าหมายที่สำคัญที่สุดคือ เพื่อเดินทางสำรวจหาความรู้ คณะทูตชุดนี้เป็นคณะชุดใหญ่มีเจ้าชายอิwakura โตโมมิ (Iwakura Tomomi) ซึ่งเป็นทูตผู้มีอำนาจเต็มขึ้น เนื่องจากเป็นสมาชิกผู้ทรงเกียรติมากที่สุดในคณะรัฐบาลยุคใหม่ เป็นหัวหน้าคณะ และจากประสบการณ์ในครั้งนี้ ญี่ปุ่นได้บทสรุปคือ การปฏิรูปทางการเมือง การศาล และสังคมอย่างจริงจังตามแนวทางของประเทศทางตะวันตกเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับญี่ปุ่น ที่สำคัญนับตั้งแต่สมาชิกในคณะทูตได้เข้าไปกุมอำนาจทางการเมืองในช่วงหลายสิบปีต่อมาของสมัยเมจิ การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยดำเนินไปอย่างรวดเร็ว คงไม่เกินความจริงนักหากจะกล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงแนวนโยบายของรัฐบาลเมจิ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสิ่งที่คณะทูตได้เรียนรู้ประสบการณ์แนวทางจากต่างประเทศ

รัฐบาลได้ส่งคนไปศึกษาด้วยทุนของรัฐบาลอย่างเร่งรีบ กระทรวงต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นมาแต่ชาติบุคลการผู้เชี่ยวชาญงานได้ส่งข้าราชการของตนหรือเด็กหนุ่มไปศึกษา เพื่อกลับมาพัฒนาสาขางานที่ตนรับผิดชอบ โดยช่วงแรกผู้ที่ถูกส่งไปมากที่สุดคือ พวกเชื้อพระวงศ์และข้าราชการระดับสูงต่าง ๆ ซึ่งไปในรูปแบบของการศึกษาดูงานระยะสั้น เอกชนก็ได้ส่งคนไปศึกษาดูงานเช่นกัน เช่น บริษัทมิทซึบุยส่งคนไปศึกษาวิชาบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเคโอ ส่งอาจารย์ศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ หรือแม้แต่วัดพุทธศาสนาบางแห่งได้ส่งคนไปศึกษาถึงความเจริญในโลกตะวันตกด้วยเช่นกัน²

จากข้อมูลที่ได้ศึกษาพบว่าในระยะ 7 ปีแรกของสมัยเมจิ จำนวนนักเรียนญี่ปุ่นที่รัฐบาลและเอกชนส่งไปศึกษาในต่างประเทศมีจำนวนทั้งสิ้น 550 คน ส่งไปศึกษาในต่างประเทศจำนวน 12 ประเทศ โดยส่งไปประเทศสหรัฐอเมริกามากที่สุด รองลงมาคือ อังกฤษและเยอรมนีเป็นลำดับที่ 3³ แต่หลังจากที่คณะทูตอิwakura กลับมา ในรอบ 10 ปี รัฐบาลญี่ปุ่นได้ส่งนักศึกษาไปเรียนที่เยอรมนี ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลญี่ปุ่นเห็นว่า ตัวอย่างของวิทยาศาสตร์ รัฐบาล กฎหมาย และการทหารเหมาะสมกับญี่ปุ่นมากกว่า นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่าในสมัยเมจิช่วง ค.ศ. 1868 – 1902 มีหลักฐานว่าญี่ปุ่นได้ออกหนังสือเดินทางจำนวนถึง 11,248 ฉบับ ให้แก่นักศึกษา⁴ และในช่วงหนึ่ง กระทรวงศึกษาธิการญี่ปุ่นได้ใช้งบประมาณถึงร้อยละ 21 ในการส่งนักศึกษาไปเรียนยังต่างประเทศ⁵

จากข้อมูลต่าง ๆ ที่ยกมาแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อการศึกษาด้านตะวันตกของญี่ปุ่นอย่างจริงจัง ดังนั้น คำกล่าวของรองศาสตราจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ ที่กล่าวไว้ในบทนำของบรรณาธิการ

¹ นิยม รัฐอมฤต, อนุสรณ์ ลิมมณี. (2521). เล่มเดิม. หน้า 74.

² ประเสริฐ จิตติวิมลพงศ์. (2522, มีนาคม – เมษายน). เล่มเดิม. หน้า 31.

³ แหล่งเดิม. หน้า 32.

⁴ แมริอุส บี แจนเสน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 90.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 91.

แปล หนังสือโลกทัศน์ของญี่ปุ่นว่า “ญี่ปุ่นส่งนักศึกษาไปต่างประเทศเป็นกองทัพ”¹ จึงสะท้อนภาพของการส่งนักศึกษาไปต่างประเทศของญี่ปุ่นในสมัยเมจิได้เป็นอย่างดี และการดำเนินการในการส่งคนไปศึกษายังต่างประเทศ ก็ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในช่วงแรกผู้นำในสมัยเมจิได้ส่งคนไปโดยเน้นในกลุ่มเชื้อพระวงศ์ และนับตั้งแต่ ค.ศ. 1875 เป็นต้นไป จนถึงสมัยเมจิ รัฐบาลได้มีมาตรการในเรื่องส่งคนไปศึกษายังต่างประเทศโดยใช้ระบบคัดเลือกที่เข้มงวดขึ้น และผู้ที่ส่งไปเรียนมีฐานะเป็นนักเรียนนอกอย่างแท้จริง คือ มีสาขาวิชาที่เรียนชัดเจน และได้รับการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด จากการศึกษาของศาสตราจารย์โองาตะพบว่าในระยะ ค.ศ. 1875 – 1912 มีจำนวนนักเรียนนอกจำนวน 446 คน² โดยกระทรวงศึกษาธิการได้จัดระบบการจัดการดูแลนักเรียนนอกอย่างใกล้ชิด และมีระบบกำหนดสาขาวิชาเรียนของแต่ละคนอย่างชัดเจน โดยสาขาที่เรียนกันมากที่สุดคือ สาขาทางด้านวิทยาศาสตร์ รองลงมาคือทางสังคมศาสตร์ นักเรียนเหล่านี้มักจะศึกษาในหลายประเทศ บางคนไปศึกษา 3 – 5 ประเทศ

อย่างไรก็ตาม การส่งนักเรียนไปศึกษายังต่างประเทศของญี่ปุ่นได้ลดลงเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 1880 เนื่องจากญี่ปุ่นประสบกับปัญหาวิกฤติการณ์การเงิน ทำให้ต้องตัดงบประมาณในด้านนี้ลง แต่ญี่ปุ่นได้หันมาส่งเสริมโรงเรียนในญี่ปุ่นแทน ขณะเดียวกันนักศึกษายุ่งญี่ปุ่นที่ส่งไปเรียนยังต่างประเทศเริ่มเดินทางกลับมา รัฐบาลเมจิอาศัยบุคคลเหล่านี้เป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาโรงเรียนในญี่ปุ่น

2 การจัดระบบการศึกษาแผนใหม่

ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นในระยะแรก ญี่ปุ่นได้รับแนวการศึกษาตามแบบขงจื้อของจีนเข้ามา การศึกษาแบบขงจื้อมีจุดมุ่งหมายสามประการคือ (1) พัฒนาศีลธรรมเพื่อสร้างความมั่นคงในประเทศ (2) ส่งเสริมความรู้ความสามารถและความเจริญทางเทคนิค (3) ส่งเสริมทักษะและความสามารถทางการรบโดยเด็กที่เกิดในครอบครัวชาмуไร เมื่ออายุได้ 8 ปี จะเริ่มเรียน เพื่อให้มีคุณสมบัติครบสามประการดังกล่าว³ ต่อมาในสมัยโทกูงาวะ ได้มีการจัดระบบการศึกษาหลายอย่างเพื่อสนองความต้องการของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม

การศึกษาในสมัยโทกูงาวะแบ่งออกได้ 2 แบบ ประการแรกคือการศึกษาอย่างมีแบบแผน โดยรัฐบาลโชกุนได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเพื่อใช้สอนลูกหลานของชนชั้นสูง ชาмуไร ให้ได้รับการศึกษา และได้จัดตั้งโรงเรียนราษฎร์ โดยรับนักเรียนทั้งที่เป็นคนสามัญและชาмуไร ประการที่สองคือการศึกษาไม่มีแบบแผน ซึ่งเริ่มจากการที่สมัยโทกูงาวะได้รับเอาศาสนาพุทธ จึงมีการสร้างวัดประจำหมู่บ้านและวัดนี้เองที่ทำให้เกิดสถานศึกษาของหมู่บ้านที่เรียกกันว่า โรงเรียนวัด (Temple School) หรือ เทระโกยะ (Terakoya) ได้เปิดสอนการเขียน การอ่านและเลขคณิตให้แก่เด็กสามัญชนทั่วไป

¹ แหล่งเดิม. หน้า 14. บรรณาธิการแปล

² แหล่งเดิม. หน้า 33.

³ สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 5. อ้างต่อจาก R.P. Dore. (1965). *Education in*

Tokugawa Japan. Berkeley : University of California Press. p. 34.

ทั้งชายและหญิง โดยมีพระเป็นผู้สอน แต่ไม่มีหลักสูตรแบบแผนทางการศึกษาที่แน่นอน จากการศึกษเกี่ยวกับจำนวนโรงเรียนวัด พบว่าข้อมูลจากกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นระบุว่าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โรงเรียนวัดเหล่านี้มีประมาณ 16,000 แห่ง¹ ส่วนข้อมูลจากศาสตราจารย์ฮอลล์ระบุว่าโรงเรียนที่อยู่ในความอุปถัมภ์ของไคเมียวมีมากกว่า 10,000 แห่ง² และในช่วงทศวรรษ 1860 ทั้งศาสตราจารย์ฮอลล์และศาสตราจารย์โรเซาเออร์ ได้ศึกษาถึงอัตราการเรียนรู้หนังสือของชาวญี่ปุ่นพบว่าการประมาณว่ามีประชากรร้อยละ 45 และหญิงร้อยละ 15 ที่รู้หนังสือ³ และจากข้อมูลดังกล่าว โรเซาเออร์ได้แสดงทัศนะไว้ว่า อัตราการเรียนรู้หนังสือของชาวญี่ปุ่นเป็นเปอร์เซ็นต์ที่พอๆ กับประเทศต่างๆ ในยุโรปสมัยเดียวกันและล้าหน้ากว่าประเทศอื่นๆ ในเอเชียมาก⁴

อย่างไรก็ตามในปลายสมัยโทกูงาวะซึ่งเกิดความวุ่นวาย ส่งผลให้โรงเรียนทุกแห่งที่รัฐบาลโชกุนได้เคยให้ความอุปถัมภ์มาก่อนถูกปิดลง⁵ ในขณะเดียวกันโชกุนโทกูงาวะ รวมทั้งไคเมียวจากบางอันได้มีนโยบายเรียนรูวิทยาการจากตะวันตกโดยการส่งคนไปศึกษาความรู้ใหม่ๆ ที่จำเป็นจากตะวันตก และนโยบายดังกล่าวได้รับการสานต่อจากรัฐบาลในสมัยเมจิ ดังกล่าวมาแล้วในข้างต้น และเพื่อสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในสมัยนี้จึงได้ยกเลิกการศึกษาตำรา ขงจื้อของจีนและได้นำแนวทางการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้แทน เนื่องจากเห็นว่าระบบการศึกษาแบบตำราขงจื้อเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางการศึกษาของญี่ปุ่น ระบบการศึกษาแบบใหม่ของญี่ปุ่นจึงได้เริ่มขึ้น โดยจัดตั้งกระทรวงศึกษาธิการตามแบบตะวันตกใน ค.ศ. 1871 และได้ประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ หรือ กากุ - เซอิ (Gaku - Sei) ใน ค.ศ. 1872 ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของปรัชญาการศึกษาทั่วไป คือ ประชาชนสามารถหาความรู้ได้โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างในสถานะทางสังคม และการให้โอกาสทางการศึกษาอย่างไม่จำกัดนี้ ถือเป็นการยุติปรัชญาการศึกษาแบบเดิมที่กำหนดว่า การศึกษาเป็นเรื่องของพวกซามูไรและชนชั้นสูง และในแผนการศึกษาฉบับ ค.ศ. 1872 ได้กำหนดการศึกษาภาคบังคับให้เด็กทั้งหญิงและชายต้องเรียน 16 เดือน⁶ นอกจากนี้ปรัชญาการศึกษาในช่วงนี้มีลักษณะแบบตะวันตกคือเน้นให้ทุกคนศึกษาเพื่อก่อสร้างสถานะของตน

สาระสำคัญของแผนการศึกษาฉบับนี้คือ เพื่อส่งเสริมและจัดระบบการศึกษาให้เป็นระบบเดียวกันทั่วประเทศ โดยเริ่มจากต่ำไปหาสูง รวม 3 ขั้นตอนด้วยกัน คือ ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา สิ่งที่ควบคู่กับวัตถุประสงค์ดังกล่าว คือ ความพยายามจะเร่งพัฒนาการศึกษาเป็นแบบก้าวกระโดด โดยการจัดสร้างโรงเรียนขึ้นตามภาคต่างๆ จากแผนนโยบายเร่งพัฒนานี้จะแบ่งประเทศญี่ปุ่นออกเป็น 8 ภาค แต่ละภาคแบ่งออกเป็น 32 เขต และแต่ละเขตแบ่งออกเป็น

¹ กระทรวงการต่างประเทศ. (2523). *ญี่ปุ่นปัจจุบัน*. หน้า 71.

² John Whitney Hall. (1970). *op.cit.* p. 219.

³ *Ibid.* หรือ โรเซาเออร์ เอ็ดวิน โอ และคณะ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 155.

⁴ โรเซาเออร์ เอ็ดวิน โอ และคณะ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 155.

⁵ ทีโอดอร์, วิลเลียม เดอบาร์. (2515). *บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น เล่ม 3 = Sources of Japanese Tradition edited.* แปลโดย จำนง ทองประเสริฐ. หน้า 376.

⁶ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 156.

210 เขตย่อย กล่าวโดยสรุปตามแผนนี้รัฐบาลจะสร้างมหาวิทยาลัยประจำภาคละ 1 รวมเป็น 8 แห่ง โรงเรียนมัธยม 256 แห่ง และโรงเรียนประถม 53,760 แห่ง¹ แผนพัฒนาการศึกษาของญี่ปุ่นฉบับนี้ ได้ลอกเลียนแนวความคิดของการจัดระบบการศึกษาแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของฝรั่งเศสมาใช้ และตั้งเป้าหมายไว้สูงมาก แต่การนำมาใช้ต้องประสบกับปัญหาเนื่องจากรัฐบาลขาดทั้งงบประมาณในการดำเนินการและบุคลากร ประกอบกับประชาชนต้องรับภาระในการเสียค่าบำรุงการศึกษา จึงไม่สามารถหาเงินมาจ่ายได้ ในบางท้องถิ่นมีการสร้างโรงเรียนขึ้นและได้บังคับให้เด็กเข้ามาเรียน ทำให้ผู้ปกครองต่อต้านอย่างรุนแรงถึงกับเผาโรงเรียนทิ้ง² อย่างไรก็ตาม หลังจากประกาศใช้หลักสูตรได้ 4 ปี จำนวนเด็กได้เพิ่มจากร้อยละ 40 เป็นร้อยละ 55 ของเด็กซึ่งมีสิทธิเข้าเรียน และเรียนในระดับสูงขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 35 สำหรับผู้หญิง และร้อยละ 70 สำหรับเด็กชาย³

การปฏิรูปนโยบายการศึกษาครั้งใหญ่เริ่มดำเนินการในทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา โดยเริ่มจากรัฐบาลกำหนดเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับเป็น 3 ปี ใน ค.ศ. 1880 ขณะเดียวกันกลุ่มผู้นำญี่ปุ่นได้หันกลับมาฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเดิม และเพื่อให้สอดคล้องกับการหันกลับไปสู่คุณค่าที่ดีของขนบธรรมเนียมญี่ปุ่น จึงมีการบรรจุหลักสูตรทางด้านศีลธรรมในการศึกษาชั้นประถมใน ค.ศ. 1882 ต่อมาใน ค.ศ. 1900 ญี่ปุ่นได้ยกระดับการศึกษาให้ก้าวหน้าขึ้นโดยได้ประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับเป็น 4 ปี และใน ค.ศ. 1907 การศึกษาภาคบังคับในระดับประถมได้ขยายเพิ่มขึ้นเป็น 6 ปี

นอกจากนี้เพื่อปลูกฝังวัฒนธรรมที่ดั่งามของญี่ปุ่นให้ฝังลึกอยู่ในจิตใจชาวญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1890 ได้มีพระราชโองการว่าด้วยการศึกษาออกมามีสาระสำคัญคือ

พระราชโองการว่าด้วยการศึกษา

ประชาชนของเราจงรับทราบไว้โดยทั่วกัน

บรรพบุรุษของเราได้สร้างจักรวรรดินี้ขึ้นโดยมีพื้นฐานที่กว้างและสถิตอยู่ชั่วนิรันดร์ และได้ปลูกฝังคุณงามความดีอย่างลึกซึ้งและมั่นคง ประชาชนของเราที่ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเรื่องความรักภักดี และการเคารพบรรพบุรุษหลายชั่วคน แสดงให้เห็นถึงคุณงามความดีอันนั้น นี่เป็นชื่อเสียงของลักษณะพื้นฐานของจักรวรรดิเรา และ ณ ที่นี้เป็นบ่อเกิดการศึกษาของเราด้วย พวกท่านซึ่งเป็นประชาชนของเรา ขอจงเคารพบิดามารดา มีความรักใคร่สามัคคีในหมู่พี่น้อง และในฐานะสามีภรรยาก็จึงปรองดองซึ่งกันและกันในฐานะเป็นเพื่อนที่จริงใจ และกระทำตนให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนและสุภาพ มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น แสวงหาการศึกษาเล่าเรียนและปลูกฝังทางด้านศิลปะ และด้วยนัยนี้จะได้มีความเจริญทางด้านสติปัญญา และมีอิทธิพลในด้านศีลธรรมจรรยาอย่างสมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้นยัง

¹ Beasley William Gerald. (1960). *The Modern History of Japan*. p. 139 – 140.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2522, มีนาคม – เมษายน). เล่มเดิม. หน้า 18.

³ Conrad Totman. (2000). *op.cit.* p. 299.

จะช่วยส่งเสริมความดีของสังคมให้สูงขึ้นและส่งเสริมผลประโยชน์ร่วมกัน ขอให้ท่าน จงเคารพรัฐธรรมนูญและปฏิบัติตามกฎหมายหากมีกรณีฉุกเฉินเกิดขึ้น ขอจงเสียสละตัวของท่านอย่างกล้าหาญให้แก่ประเทศชาติ และด้วยวิธีนี้จะช่วยธำรงรักษาความมั่นคงของราชบัลลังก์ไว้คู่กับสวรรค์และพิภพ เพราะฉะนั้นขอพวกท่านจงอย่าเป็นแต่เพียงประชาชนที่ดีและซื่อตรงเท่านั้น แต่จงเป็นผู้แสดงออกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีที่สุดในบรรพบุรุษ

วิธีการที่กล่าวไว้ ณ ที่นี้ เป็นคำสอนที่เป็นมรดกจากบรรพบุรุษของเรา มุ่งหมายไว้ให้ทั้งเชื้อพระวงศ์และทั้งประชาชนปฏิบัติเช่นเดียวกัน ให้คนทุกรุ่นทุกวัย ปฏิบัติอย่างจริงจังในทุกหนทุกแห่ง เราปรารถนาที่จะปลูกฝังวิธีการเหล่านี้ในจิตใจพร้อมด้วยความเคารพนับถือร่วมกันกับท่านผู้เป็นประชาชนของเรา เพื่อว่าเราจะได้บรรลุถึงคุณความดีอย่างเดียวกัน (30 ตุลาคม ค.ศ. 1890)¹

การดำเนินการปฏิรูปทางการศึกษาโดยเฉพาะความพยายามที่จะให้ชาวญี่ปุ่นรู้หนังสือ แสดงให้เห็นถึงการที่ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิตระหนักและให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก แม้ว่าจะพบกับอุปสรรคทั้งด้านงบประมาณที่จะนำมาใช้บริหาร และการต่อต้านจากประชาชนที่ยังไม่เข้าใจถึงความสำคัญของการศึกษา แต่ผู้นำในสมัยนี้ยังคงเดินหน้าปฏิรูปต่อไป ทำให้สถาบันจักรพรรดิถูกตั้งมาใช้เพื่อการปฏิรูปอีกครั้ง

นอกจากนั้นนโยบายการศึกษาแบบใหม่ได้เน้นหนักในเรื่องวรรณคดี ประวัติศาสตร์ แนวความคิดของจีนและญี่ปุ่น และให้ความสำคัญในเรื่องการฝึกอบรมทางการศึกษา มาตรฐานของหลักสูตร รวมทั้งเพิ่มมาตรการควบคุมโรงเรียนเอกชนซึ่งมีเป็นจำนวนมาก²

ผลจากการพัฒนาในทางการศึกษา ในระดับประถมปริมาณนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จาก ค.ศ. 1890 จำนวนนักเรียน ที่เป็นนักเรียนชายมีร้อยละ 65 และนักเรียนหญิงร้อยละ 31 แต่ใน ค.ศ. 1910 ปริมาณนักเรียนชายได้เพิ่มเป็นร้อยละ 97 นักเรียนหญิงเพิ่มเป็นร้อยละ 49 และเพิ่มขึ้นเกือบ

¹ แฟรเบงค์ จอห์น เค และคณะ. (2520). เล่มเดิม. หน้า 316. และ เดอ บาร์, วิลเลียม ซีโอเดอร์. (2515). เล่มเดิม. หน้า 417 – 418.

² โรงเรียนเอกชนที่สร้างขึ้นในสมัยเมจิได้พัฒนาขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยในเวลาต่อมา เช่น โรงเรียนเคโอ ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1868 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยเคโอ โรงเรียนภาษาอังกฤษโคชิคา ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1875 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยโคชิคา โรงเรียนกฎหมายแห่งโตเกียว ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1878 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยโฮเซ โรงเรียนซุ ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1878 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยเซนซุ โรงเรียนโตเกียวเซนโมง ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1882 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยวาเซดะ โรงเรียนกฎหมายอังกฤษ ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1885 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยชูโอ โรงเรียนกฎหมายฝรั่งเศส – ญี่ปุ่น ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1889 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยโฮเซ โรงเรียนกฎหมายเมจิ ตั้งเมื่อ ค.ศ. 1891 ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยเมจิ (อ้างจาก ประเสริฐ จิตวิวัฒน์พงศ์. (2527). ญี่ปุ่น 100 ปี ภาพแห่งความทรงจำ เล่ม 1 หน้า 102.)

100 เปอร์เซ็นต์ในอีกไม่กี่ปีต่อมา¹ สำหรับในระดับมัธยมศึกษา ในช่วงแรกเอกชนเป็นผู้ดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ แต่ใน ค.ศ. 1886 รัฐบาลได้ขยายระบบโรงเรียนรัฐบาลเพิ่มขึ้น และเมื่อเริ่มทศวรรษ 1900 เป็นต้นมารัฐบาลขยายระบบการศึกษาออกไปกว้างขวางขึ้น และมีการจัดตั้งโรงเรียนอาชีวศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเป็นจำนวนมากเพื่อสนองตอบต่อความต้องการด้านอุตสาหกรรม²

ในระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยโตเกียวที่สร้างขึ้น ใน ค.ศ. 1877 ได้รับการปรับปรุงใหม่เป็นมหาวิทยาลัยที่มีคณะต่างๆ เพิ่มขึ้นและกลายเป็นศูนย์กลางฝึกอบรมที่สำคัญของกลุ่มข้าราชการพลเรือนในระดับสูงในสมัยต่อมา³ นอกจากนี้ยังมีมหาวิทยาลัยอื่นๆ ของรัฐได้สร้างขึ้น เช่น มหาวิทยาลัยเกียวโต ตั้งใน ค.ศ. 1897 มหาวิทยาลัยโตโฮกุ มหาวิทยาลัยคิวชู ฯลฯ และชื่อของมหาวิทยาลัยต่างๆ เหล่านี้ต่างได้รับการขนานนามว่า “เป็นมหาวิทยาลัยแห่งองค์จักรพรรดิ”⁴

นอกจากนี้ผลจากการพัฒนาทางการศึกษาทำให้สังคมญี่ปุ่นได้ก้าวหน้าไปมาก ในด้านกิจการหนังสือพิมพ์และวารสารได้มีจำนวนมากขึ้นและพิมพ์ออกจำหน่ายเป็นจำนวนมาก ขณะที่ประชาชนที่รักการอ่านได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น และเริ่มแสดงให้เห็นถึงนิสัยคลั่งการอ่านหนังสืออันเป็นแบบฉบับของคนญี่ปุ่น⁵

สำหรับการดำเนินการปฏิรูปด้านสังคมผู้นำได้ดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอน โดยมีจุดประสงค์หลักคือการพัฒนาสังคมเพื่อนำประเทศเข้าสู่สมัยใหม่ ที่มีศักยภาพเท่าเทียมประเทศมหาอำนาจอื่น เนื่องจากการพัฒนาทุกด้านต้องอาศัยคนเป็นกลไกสำคัญของการพัฒนา การพัฒนาในด้านนี้จึงเริ่มตั้งแต่ การยกเลิกระบบชนชั้น การรับวัฒนธรรมของตะวันตกและนำมาปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตน การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ และที่สำคัญยิ่งคือการพัฒนาทางการศึกษาซึ่งกล่าวได้ว่า ประสบความสำเร็จ แต่ความสำเร็จทางการศึกษาของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ ส่วนหนึ่งนั้นมาจากมรดกทางสังคมในสมัยโทกูงาวะที่มีค่านิยมส่งเสริมการศึกษา ทำให้การอ่านออกเขียนได้ของชาวญี่ปุ่นสูงมาก จึงช่วยเสริมให้พัฒนาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้จุดมุ่งหมายของการทำให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้ทั้งประเทศซึ่งเป็นจุดหมายพื้นฐานของประเทศประสบความสำเร็จ ขณะเดียวกันเมื่อประชาชนมีความรู้ดี การปกครองในระบอบประชาธิปไตยก็มีพื้นฐานที่มั่นคง นอกจากนี้การกระจายตัวของระบบการศึกษาที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้คนมีอิสระทางความคิด อีกทั้งความเสมอภาคระหว่างสตรีกับบุรุษที่มีมากขึ้น เมื่อนำมาประกอบกับความเป็นชาตินิยมที่ก่อตัวจากรากฐานทางวัฒนธรรมแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการปฏิรูปในด้านสังคม และเป็นฐานให้กับการพัฒนาในด้านการเมืองการปกครองและด้านเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

¹ ศักดา ปรารักษ์ประทานพร. (2530). *ปรัชญาการศึกษาในญี่ปุ่น*. หน้า 32.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 34.

³ แฟรเบงส์ จอห์น เค และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 318.

⁴ Edwin O. Reischauer. (1977). *The Japanese*. p. 169.

⁵ เอ็ดวิน โอ โรเชาเออร์. (2525). *เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น*. หน้า 235.

บทที่ 4

การปฏิรูปทางเศรษฐกิจ

ถ้าการปกครองแบบอำนาจรวมศูนย์เพื่อความเข้มแข็งและความมั่นคงของประเทศ คือจุดหมายหลักทางการเมืองของรัฐบาลสมัยเมจิ การขยายอำนาจทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ก็คือจุดหมายหลักทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจเช่นกัน ดังนั้นแนวคิดของกลุ่มของผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย คือ ความมั่งคั่งของประเทศ จึงมีแนวโน้มไปสู่การให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและการค้า ภายหลังจากการได้สัมผัสกับประสิทธิภาพที่เหนือกว่าของแสนยานุภาพทางทหารจากชาติตะวันตก ตลอดจนความชำนาญด้านการค้าของชาติตะวันตก และความมั่งคั่งของประเทศเหล่านั้น ทำให้ความคิดที่ว่า ความเข้มแข็งของประเทศขึ้นอยู่กับพื้นฐานของเกษตรกรรมเริ่มถูกละเลย ดังคำกล่าวของ คันดะ โคเฮอิ (Kanda Kohei) นักวิชาการซึ่งนิยมตะวันตก ที่กล่าวว่า “ชาติใดที่ขึ้นอยู่กับธุรกิจมักจะร่ำรวยเสมอ ในขณะที่ชาติอื่นๆ ที่ขึ้นอยู่กับการเกษตรมักยากจนเสมอ หรือประเทศทางตะวันออกมักยากจนและประเทศทางตะวันตกมักจะร่ำรวย” ดังนั้นในข้อสรุปของเขาเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่ผู้นำของญี่ปุ่นจะ “เรียนรู้วิถีทางธุรกิจและเปิดเส้นทางการค้า” ความคิดเหล่านี้ได้มีอิทธิพลต่อกลุ่มคณะรัฐบาลเมจิในช่วง ค.ศ. 1868¹ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติขึ้นโดยเฉพาะทัศนคติที่เกี่ยวกับการค้าเนื่องจากเห็นว่าการค้าหรือการพาณิชย์เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นแนวคิดเดิมของขงจื้อที่ดูถูกเงินและดูถูกอาชีพค้าขายจึงเป็นสิ่งที่ผิด²

การที่ญี่ปุ่นมีจุดมุ่งหมายพัฒนาประเทศให้ทันประเทศมหาอำนาจต่างๆ โดยการยึดเอาการพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจเป็นแกนกลางของการพัฒนาด้านอื่นๆ ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การพัฒนาด้านเศรษฐกิจของญี่ปุ่นสมัยเมจิเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่สุด เพราะเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญๆ หลายประการ ญี่ปุ่นเปลี่ยนระบบการผลิตจากแบบยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์และทุนนิยมในที่สุด เพราะเห็นว่าเป็นแนวทางเดียวที่จะนำประเทศไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ คือ ประเทศมั่งคั่ง ที่สำคัญคือการดำเนินการพัฒนาจากสังคมฟิวดัล มาเป็นระบบทุนนิยมของญี่ปุ่นนั้น ต่างกับประเทศอื่นๆ ตรงที่รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ ดังคำกล่าวที่มักได้ยินบ่อยๆ ว่า “ระบบทุนนิยมของชาวญี่ปุ่นนั้นเกิดขึ้นและแพร่หลายได้โดยรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ”³ ซึ่งส่งผลให้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน การดำเนินการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจเพื่อให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งนั้นประกอบด้วย การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การพัฒนาระบบการธนาคารเพื่อสร้างฐานความมั่นคงทางการเงินของประเทศ การพัฒนาด้านการคมนาคมและการสื่อสาร การพัฒนาอุตสาหกรรมและนโยบายการค้ากับต่างประเทศ

¹ Peter Duus. (1976). p. 83.

² Johannes Hirschmeier. (1964). *op.cit.* p. 27.

³ Horie Yasuzo. (1966). “The Transformation of the National Economy”. In *The Modernization of Japan*. Edited By Tobata Seichi. p.77.

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ

การดำเนินการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เป็นการขจัดอุปสรรคของการดำเนินการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจและปูพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ ที่สำคัญ คือ

1. การปรับปรุงระบบภาษีที่ดิน

การปรับปรุงระบบภาษีที่ดิน นับเป็นมาตรการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของรัฐบาลในช่วงต้นๆ สมัยเมจิ เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า “การฟื้นฟูฐานะการเงินของพระจักรพรรดิ เป็นสิ่งที่รัฐบาลใหม่ของสมัยเมจิต้องรีบดำเนินการ” โดยสิ่งที่รัฐบาลให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก และสิ่งแรกที่รัฐต้องรีบดำเนินการอย่างเร่งด่วนคือ “การปรับปรุงระบบภาษี”¹ ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลชุดใหม่อยู่ในภาวะขาดแคลนรายได้ ในขณะที่รายจ่ายของรัฐบาลได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะรัฐบาลต้องแบกรับภาระหนี้สินของรัฐบาลปะทุ-ฮั่น และที่สำคัญคือรัฐบาลต้องวางโครงสร้างพื้นฐานหลายอย่างเพื่อความมั่นคงของระบบเศรษฐกิจ ประกอบกับการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยจำเป็นต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยหลัก อาทิ การปรับปรุงท่าเรือ การก่อสร้างประภาคาร (ภายใต้การเรียกร้องของต่างชาติ) การสั่งซื้อเครื่องจักร การสร้างโรงเรียน การส่งนักศึกษาไปศึกษาต่างประเทศ การจ้างครูและที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ การตั้งกงสุลและการทูตในต่างแดน การสร้างกองทัพบกกองทัพเรือที่ทันสมัย การรถไฟ การโทรเลข ฯลฯ

อีกทั้งยังต้องสิ้นเปลืองไปกับการดำเนินการปราบปรามกลุ่มที่ต่อต้านการดำเนินงานของรัฐบาล ส่งผลให้การคลังของญี่ปุ่นประสบปัญหาหารายรับไม่พอกับรายจ่าย ประกอบกับรายได้หลักของรัฐบาลยังคงมาจากภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะภาษีที่ดิน เนื่องจากด้านการค้าของญี่ปุ่นยังคงด้อยพัฒนารวมทั้งขาดอิสระในการจัดเก็บภาษีศุลกากร ที่สำคัญภายใต้การปกครองสมัยโทกูงาวะ ระบบการจัดเก็บภาษีนั้นล้าสมัยและไม่เป็นธรรม เนื่องจากญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีการเมืองของขงจื้อ ที่กล่าวเกี่ยวกับระบบการจัดเก็บภาษีไว้ว่า ควรเก็บภาษีผลผลิตทางการเกษตรเท่านั้น เพราะการจัดเก็บภาษีการค้าจะทำให้สินค้ามีราคาสูงขึ้น และรัฐบาลจะยากจนลงเนื่องจากต้องนำเงินที่ได้มาจากการเก็บภาษีมาซื้อสินค้าที่มีราคาสูงขึ้น ส่วนในทางปฏิบัติก็ส่งผลให้รัฐบาลไม่มั่นคง² นอกจากนี้การเก็บภาษีนั้นจัดเก็บบนฐานของการเก็บเกี่ยวและเก็บเป็นผลผลิต ซึ่งไม่แน่นอน เพราะขึ้นอยู่กับผลผลิตของที่ได้ในแต่ละปี และที่สำคัญการจัดเก็บภาษีอยู่ในอำนาจของไดเมียว ทำให้การเก็บภาษีในแต่ละอันแตกต่างกันออกไปตามที่ไดกล่าวมาแล้วในบทที่หนึ่ง ประกอบกับการเก็บภาษีโดยวิธีนี้เสียค่าใช้จ่ายสูง และเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ยาก อีกทั้งที่ดินในเขตตัวเมืองไม่ได้อยู่ในข่ายการจัดเก็บภาษี ทำให้การรับภาระภาษีไม่เป็นธรรมต่อชาวนา

เพื่อแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมและความไร้ประสิทธิภาพของการจัดเก็บภาษีระบบเดิม และเป็นการวางรากฐานการจัดเก็บภาษีที่เป็นมาตรฐาน เพื่อสร้างระบบการคลังที่มั่นคงของรัฐบาลเมจิ

¹ Shibusawa Keizo. (1958). *op.cit.* p. 111.

² คอนราด ทอทแมน. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 117 – 118.

และเพื่อการจัดทำเงินงบประมาณของประเทศอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ทำให้รัฐบาลต้องทราบถึงรายรับที่แน่นอน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องปรับปรุงวิธีการจัดเก็บภาษีใหม่ ผู้นำรัฐบาลได้อภิปรายถกเถียงเกี่ยวกับวิธีการดำเนินการในการปรับปรุงระบบการจัดเก็บภาษีที่ดิน มีการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความจำเป็น รวมทั้งแนววิธีการดำเนินการ เช่น

คันดะ โคเออิชิ (Kanda Koichi) ซึ่งเป็นข้าราชการในสภาสูง หรือ ชูจิ (Shugi) ได้เสนอความคิดในการปรับปรุงภาษีในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1870 โดยที่ คันดะเห็นว่าระบบการจัดเก็บภาษีโดยจ่ายเป็นผลผลิตนั้นไปด้วยกันไม่ได้กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ซื้อขายด้วยเงินตรา โดยเขาได้ให้เหตุผลว่า “ระบบภาษีแบบเก่าที่จ่ายเป็นผลผลิตนั้นสร้างความยุ่งยากเป็นอย่างมากในการเก็บภาษี ทำให้รัฐบาลต้องหมดเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์ อีกทั้งยังเป็นช่องทางให้ข้าราชการ กลุ่มที่ฉลาดแกมโกงสามารถทำการฉ้อโกงได้โดยง่าย จึงเป็นเรื่องที่ควรแก้ไขก่อนที่จะพุดติกรรมดังกล่าวจะสะสมจนมาครอบงำรัฐบาลใหม่ ซึ่งจะสร้างความเสียหายอย่างรุนแรงแก่ประชาชน อีกทั้งยังเป็นข้อบกพร่องของกฎหมายและจะสร้างความเสียหายให้กับระบบการคลังของชาติ นับเป็นภัยร้ายแรงที่เกิดจากระบบภาษีแบบเก่า ส่วนในเรื่องของที่ดิน คันดะเห็นว่าควรมอบที่ดินให้แก่ประชาชนเพื่อทำการเพาะปลูกและเรียกเก็บภาษีจากเจ้าของที่ดิน นอกจากนี้รัฐบาลควรอนุญาตให้ซื้อขายที่ดินได้ และจัดเก็บภาษีโดยการจัดตั้งราคาจากมูลค่าของที่ดิน¹

ต่อมาในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1870 เจ้าหน้าที่ระดับสูงที่ดูแลหน่วยงานในด้านการเกษตร หรือที่เรียกว่า “มิมบุ โชะ” (Mimbu Sho) ระหว่าง ค.ศ. 1869 – 1872 ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีว่า “ที่ดินถือเป็นต้นทุนหลักของรายได้แห่งชาติ แม้ว่าที่ดินนั้นจะมีขนาดเล็กๆ ก็ควรเก็บภาษี เว้นเสียแต่เป็นที่ดินของรัฐ อย่างไรก็ตามมาตรฐานการจัดเก็บภาษีที่ดินยังคงนาระบบการจัดเก็บแบบฟิวด์ลมาไซ เพราะปราสาทหรือคฤหาสน์ให้ถือปฏิบัติเสมือนกับเป็นที่ดินของรัฐ คือ ไม่ต้องเก็บภาษี แม้กระทั่งที่ดินของวัด ที่ดินของขุนนาง ที่ดินของศาลเจ้า ก็ควรยกเว้นภาษี²

ข้อเสนอของโอคุโบะ โทะชิมิชิ (Okubo Toshimichi) ได้เสนอแนวคิดในการจัดเก็บภาษี และได้กล่าวถึงความไม่เป็นธรรมในสังคมญี่ปุ่นว่า “พลเมืองที่อยู่ในเมืองสามเมือง คือ โตเกียว เกียวโต และโอซาก้า³ ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐบาลอย่างใกล้ชิดไม่ต้องจ่ายภาษี ขณะที่ชาวนาที่อยู่ห่างออกไปจากเมืองและได้รับการเอาใจใส่จากรัฐบาลแต่เพียงน้อยนิด ต้องคร่ำครวญอย่างหนักต่อภาระภาษีที่ต้องแบกไว้ นับเป็นความไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง ดังนั้นสิ่งแรกที่รัฐบาลต้องทำคือ การจัดเก็บภาษีที่ดินของทั้งสามเมือง โดยระบบการจัดเก็บนั้นควรต่างกับการดำเนินการจัดเก็บในมณฑล⁴

จากการวิเคราะห์แนวความคิดที่หลากหลาย ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องรีบดำเนินการจัดระบบภาษีใหม่เพื่อความมั่นคงของรัฐ โดยการดำเนินการขั้นแรกเพื่อสร้างฐานภาษีที่มั่นคงคือ ยุติปัญหา

¹ Shibusawa Keizo. (1958). *op. cit.* p. 411

² *Ibid.* p. 412.

³ เมืองโตเกียว เกียวโต โอซาก้า ทั้งสามเมืองนี้ล้วนแล้วแต่เป็นเมืองที่มีความเจริญทางการค้ามาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ

⁴ Shibusawa Keizo. (1958). *op. cit.* p. 411

การครอบครองที่ดิน ดังนั้นระเบียบข้อบังคับเดิมที่ห้ามการโอน ชื่อ ชายที่ดิน ใน ค.ศ. 1643 ได้ถูกยกเลิกในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1872 และโอกูมะ ชิเงะโนะบุ (Okuma Shigenobu) ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังในขณะนั้น ได้ดำเนินการจัดตั้งระบบการเก็บภาษีที่ดินใหม่ และออกประกาศใช้ในวันที่ 28 กรกฎาคม ค.ศ. 1873¹ ลักษณะที่สำคัญของกฎหมายปฏิรูปภาษีที่ดินฉบับนี้สรุปรวมความได้ ดังนี้

1. หลักเกณฑ์ในการกำหนดรูปแบบการเก็บภาษีที่ดินเปลี่ยนจากการจัดเก็บบนฐานของผลผลิตจากที่ดิน มาเก็บบนฐานของมูลค่าที่ดินที่รัฐบาลประเมิน มูลค่าของที่ดินเหล่านี้ได้มาโดยการหาผลผลิตเฉลี่ยของที่ดินประเภทต่างๆ ที่อยู่ในประเด็นที่ต้องจ่ายภาษี โดยวิธีการสำรวจที่ดินและตีราคามูลค่าเป็นเงินด้วยอัตราดอกเบี้ยตามที่ปฏิบัติอยู่ในท้องถิ่น และภาษีที่ดินใหม่ได้ครอบคลุมที่ดินที่อยู่ในบริเวณเขตตัวเมืองด้วย

2. ในเรื่องอัตราภาษี ซึ่งในอดีตภาษีที่ดินได้จัดเก็บแตกต่างกัน นักวิชาการบางท่านระบุว่าอยู่ระหว่างร้อยละ 40 – 50² บางท่านก็ระบุว่าร้อยละ 40 - 70³ ของพืชผลที่เก็บได้แต่ละอัน และตามภาวะของการเก็บเกี่ยวในแต่ละปี แต่จากการปฏิรูปในครั้งนี้อัตราภาษีถูกกำหนดไว้ร้อยละ 3 ของมูลค่าที่ดินที่ใช้ประเมินราคาอัตราเดียวกันทั่วประเทศ และเสียภาษีท้องถิ่นอีกร้อยละ 1

3. รูปแบบของการชำระภาษี ภาษีที่ดินในอดีตส่วนใหญ่ถูกจ่ายในรูปแบบของผลผลิตคือข้าว แต่จากการปฏิรูปในครั้งนี้การจ่ายภาษีทั้งหมดจ่ายโดยระบบเงินตรา

4. ผู้จ่ายภาษี ภายใต้ภาษีที่ดินในอดีต บุคคลที่รับผิดชอบในการจ่ายภาษีแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น หลักการโดยทั่วไป คือ ผู้เพาะปลูกต้องเป็นผู้จ่ายภาษีซึ่งก็คือชาวนา แต่การปฏิรูปในครั้งนี้ ผู้จ่ายภาษีคือ เจ้าของที่ดิน โดยรัฐบาลจะออกโฉนดที่ดินให้ไว้เป็นหลักฐานในการถือกรรมสิทธิ์หรือที่เรียกว่า “ชิเก็น” (Chiken)⁴

ผลจากการปฏิรูประบบภาษีที่ดินใหม่นี้ ทำให้โครงสร้างการเก็บภาษีแบบใหม่มีความรัดกุมและแน่นอนมากกว่าแบบเก่า ส่งผลให้รัฐบาลมีรายได้จากภาษีที่ดินในแต่ละปีจากเดิมที่ไม่สามารถกำหนดได้แน่นอนมาเป็นจำนวนที่แน่นอน และที่สำคัญคือ ทำให้รัฐบาลสามารถกำหนดแผนในการพัฒนาได้อย่างเป็นระบบขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยสร้างความมั่นคงให้กับฐานะการคลังของรัฐบาล ทำให้งานที่รัฐบาลรับผิดชอบบรรลุผล ดังจะเห็นได้จากภาษีที่ดินแบบเก่าทำรายได้มาสู่รัฐบาล

¹ Beasley William Gerald. (1969). *op. cit.* p. 109 – 110.

² Allen George Cyril. (1945). *op. cit.* p. 111.

³ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 122.

⁴ Takeda Takao. (1966). “Financial Policy of the Meiji Government” *In The Modernization of Japan*. Edited by Tobata Soichi. P. 93 – 94. หรือ Edwin O. Roischauer, Albert M. Craig. ((1982). *op.cit.* p. 140 – 141. และ Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 105.

กลางเพียง 2 ล้านบาท ใน ค.ศ. 1868¹ แต่ผลจากการปฏิรูปภาษีที่ดินใหม่ใน ค.ศ. 1873 ทำรายได้มากกว่าถึง 60 ล้านบาทและคิดเป็นจำนวนร้อยละ 90 ของรายรับจากภาษีที่รัฐบาลเก็บได้² ดังนั้น ภาษีที่ดินจึงเป็นแหล่งที่มาของรายได้แหล่งใหญ่ของรัฐ

อย่างไรก็ตามการปฏิรูปที่ดินไม่ใช่ว่าจะราบรื่นโดยปราศจากความขัดแย้ง เพราะในการกำหนดอัตราการจ่ายภาษีที่ดินและราคาที่ดินนั้น รัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายไว้ก่อนแล้วว่า จะต้องได้ผลผลิตเฉลี่ยจำนวนเดียวกันกับที่เคยได้ตามระเบียบข้อบังคับเดิม³ ที่สำคัญในความเป็นจริงหลังจากการดำเนินการปฏิรูประบบภาษีที่ดิน รายได้ของรัฐบาลประสบความสำเร็จเกินเป้าหมายที่วางไว้ เพราะรายได้จากภาษีที่ดินได้เพิ่มขึ้นจากประมาณ 20 ล้านบาท ใน ค.ศ. 1872 เป็นประมาณ 68 ล้านบาท ใน ค.ศ. 1875 ซึ่งเพิ่มขึ้นประมาณสามเท่า⁴ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเองก็ยอมรับว่าอัตราภาษีนี้สูงเกินไปที่เหมาะสมควรอยู่ในระดับร้อยละ 1 แต่รัฐบาลได้ให้เหตุผลว่า ที่ต้องเก็บในอัตราสูงเช่นนี้ก็โดยเหตุผลที่ว่าญี่ปุ่นนั้นอยู่ท่ามกลางการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก จึงจำเป็นต้องเร่งปรับปรุงกองทัพและอุตสาหกรรมให้ทันสมัย ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องใช้ทุนจำนวนมากเพื่อการพัฒนาประเทศ และสำหรับอัตราภาษีร้อยละ 3 รัฐบาลกำหนดไว้เป็นการเก็บชั่วคราว เมื่อสินค้าอื่นๆ เช่น ชา ยาสูบ เครื่องตกแต่งบ้าน เครื่องดื่มต่างๆ ฯลฯ สามารถเก็บภาษีได้เป็นจำนวนเงิน 2 ล้านบาท ก็จะค่อยๆ ลดภาษีที่ดินลงจนกว่าจะเหลือร้อยละ 1 ในช่วงปีภาษี 1875 – 1876 รัฐบาลสามารถเก็บภาษีจากโรงงานผลิตเบียร์ได้เป็นจำนวนเงินถึง 2 ล้านห้าแสนเยน⁵ ขณะเดียวกันได้เกิดการจลาจลต่อต้านการปฏิรูปภาษีที่ดินจากประชาชนเนื่องจากอัตราภาษีร้อยละ 3 นั้นสูงเกินไป อีกทั้งต้องจ่ายภาษีเป็นเงิน แม้ในปีที่การเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล ทำให้ประชาชนต้องเป็นหนี้สินจึงได้ก่อการจลาจลขึ้น จากสภาพดังกล่าวรัฐบาลได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยลดภาษีที่ดินเหลือร้อยละ 2.5 ใน ค.ศ. 1877⁶ ซึ่งการกระทำของชาวนาในครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายด้วยประโยคที่ว่า “ต้องกระทุ้งด้วยหลาวไม้ไผ่ ถึงจะได้มาซึ่งร้อยละ 2.5”⁷

นอกจากนี้ผลกระทบอีกทางหนึ่งคือการที่ชาวนาเป็นหนี้สิน ทำให้ต้องจำนองที่ดินส่งผลให้ที่ดินหลุดมือ ชาวนาได้กลายเป็นผู้เช่า และจากการศึกษาเกี่ยวกับการเช่าที่ดินทำกินของชาวนาพบว่า ตลอดทั่วประเทศอัตราเช่าที่ดินของชาวนามีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องหลังจากการดำเนินการปฏิรูป เช่น จากอัตราร้อยละ 31.1 ใน ค.ศ. 1873 ได้เพิ่มเป็นร้อยละ 36.8 ใน ค.ศ. 1883 เป็นร้อยละ

¹ ในช่วงนี้รายได้ของรัฐบาลยังคงอาศัยรูปแบบการจัดเก็บภาษีของสมัยโทกูงาวะ ดังนั้นรายได้ของรัฐบาลกลางในที่นี้จึงหมายถึงรายได้ที่มาจากภาษีเฉพาะในส่วนของประเทศที่ที่เคยเป็นของโชกุน ไม่ใช่รายได้ทั้งหมดของประเทศ เพราะในส่วนของแต่ละแคว้นต่างๆ ยังคงให้โตเมียวดำเนินการอยู่

² สิริชัย หวันแก้ว. (2530). พัฒนาการเศรษฐกิจญี่ปุ่นสมัยใหม่. หน้า 38.

³ Beasley William Gerald. (1969). *op.cit.* p.110.

⁴ Takeda Takao. (1966). *op.cit.* p. 94.

⁵ Shibusawa Keizo. (1958). *op.cit.* p. 119.

⁶ Thomas C. Smith. (1955). *op.cit.* p. 79. และ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 141.

⁷ คงศักดิ์ สันติพฤษกรวงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 95.

ละ 40 ใน ค.ศ. 1893 และเพิ่มเป็นร้อยละ 44.5 ใน ค.ศ. 1903¹ หรือ การถือครองที่ดินที่ใหญ่ที่สุด ซึ่งอยู่ในภาคเหนือของญี่ปุ่น โดยเฉพาะในเขต คินกิ (Kinki) เจ้าของที่ดินซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าประสบความสำเร็จในการทำให้ชาวนาเกือบทั้งหมดอยู่ในฐานะผู้เช่าดิน² สิ่งต่างๆ เหล่านี้กลายเป็นปัญหาที่ต้องรอรับการแก้ไข

นอกจากการปรับปรุงระบบภาษีเพื่อความแข็งแกร่งของรากฐานทางการคลังของรัฐแล้ว ความพยายามในการควบคุมหรือตัดทอนรายจ่ายของรัฐ ถือเป็นนโยบายอย่างหนึ่งของการปรับโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ดังนั้นนอกจากการที่ต้องจ่ายชดเชยค่าเสียหายให้กับชาติตะวันตกอันเนื่องมาจากการต่อต้านตะวันตกในปลายสมัยโทกูงาวะแล้ว การจ่ายเงินให้กับไคเมียวและซามูไร รัฐบาลเมจิถือเป็นภาระที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องดำเนินการแก้ไขเพื่อลดรายจ่ายของรัฐ และเพื่อสอดคล้องกับการประกาศยกเลิกอภิสิทธิ์ทางชนชั้น

2. การดำเนินการยกเลิกระบบการให้เงินเบี้ยหวัดรายปีแก่ไคเมียวและซามูไร

หลังจากระบบโทกูงาวะล่มสลาย ภาระในการเลี้ยงดูเหล่าไคเมียวและซามูไรซึ่งมีประมาณ 2 ล้านคน รวมทั้งปัญหาหนี้สินที่อันแต่ละอันมีอยู่นั้นรัฐบาลเมจิแก้ปัญหาโดยรับมาดำเนินการเอง ทำให้กลายเป็นภาระของชาติในการเลี้ยงดู แม้ว่าจากการศึกษาข้อมูลพบว่าค่าใช้จ่ายของซามูไรได้ลดลงมากแล้ว คือ ก่อนที่จะเข้าสู่สมัยเมจินั้น ใน ค.ศ. 1867 รัฐบาลได้จ่ายข้าวกับเงินให้ซามูไรรวมทั้งสิ้น 34,621,583 เยน³ รัฐบาลได้พยายามแก้ไขปัญหาลดต้นทุนค่าใช้จ่ายในด้านนี้ลง การดำเนินการเริ่มต้น ใน ค.ศ. 1869 โดยแต่งตั้งให้ไคเมียวจำนวนหนึ่งได้รับฐานะใหม่เป็นข้าราชการไปปกครองอันและรับส่วนแบ่งจากผลผลิตที่เก็บได้ภายในอันในอัตรา 1 ใน 10⁴ ส่วนซามูไรก็ได้รับเบี้ยเลี้ยงลดหลั่นกันไปตามฐานะ โดยเฉลี่ยแล้วประมาณ 264 เยน ในภาพรวมแล้ว รายรับลดลงประมาณครึ่งหนึ่งของรายได้ที่ดินเคยได้รับจากไคเมียว แต่ข้อมูลบางเล่มกล่าวว่าได้ลดเบี้ยเลี้ยงไคเมียวและซามูไรเหลือเพียง 2 ใน 3 ใน ค.ศ. 1869⁵ และรัฐบาลเมจิเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายของไคเมียวรวมทั้งหนี้สินของไคเมียวแต่ละอันที่มีมาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ นอกจากนี้ยังได้ใช้มาตรการสงเคราะห์ เช่น ให้เงินกู้แก่ซามูไรเพื่อไปประกอบกิจการค้า จัดตั้งโรงงานแล้วจ้างให้ซามูไรเข้าทำงาน มาตรการนี้ทำควบคู่กับการออกกฎหมายให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการประกอบอาชีพซึ่งประกาศใช้ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1871 ผลจากการดำเนินการดังกล่าว ส่งผลให้ค่าใช้จ่ายที่เป็นของซามูไรใน ค.ศ. 1871 ลดเหลือเพียง 22,657,948 เยน⁶

¹ Johannes Hirschmeier. (1968). *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*. p. 107 – 108.

² *Ibid.* p. 108.

³ *Ibid.* p. 51.

⁴ Edwin O. Reischauer, Albert M. Craig. (1982). *op.cit.* p. 139.

⁵ *Ibid.* p. 139.

⁶ Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 57.

รัฐบาลยังคงเร่งแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง ใน ค.ศ. 1873 ได้เสนอทางเลือกให้แก่ชาмуไรและไคเมียว โดยการประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยเรื่องบำเหน็จบำนาญโดยความสมัครใจ คือ จะจ่ายให้เป็นเงินก้อน ประมาณ 4 – 6 เท่าของรายได้ทั้งปี โดยครึ่งหนึ่งจ่ายเป็นเงินสด อีกครึ่งหนึ่งจ่ายเป็นพันธบัตรรัฐบาล¹ ทำให้ภาระเรื่องรายจ่ายเกี่ยวกับไคเมียวและชาмуไรได้ลดลงอีก คือ ลดเหลือ 11,568,000 เยน ใน ค.ศ. 1876² และในปีเดียวกันนี้รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกการจ่ายเงินรายปีให้แก่ไคเมียวและชาмуไร และเบี้ยเลี้ยงทั้งหมดถูกยกเลิกและจะจ่ายเป็นบำนาญในรูปของพันธบัตรรัฐบาล³ โดยบำนาญชาмуไรที่เป็นชนชั้นสูงได้รับการชดเชยให้ประมาณ 5 เท่าของเงินรายปี ส่วนบำนาญที่เป็นชาмуไรชั้นต่ำได้รับประมาณ 14 เท่าของเงินรายปี และเงินบำนาญที่จ่ายให้กับผู้ถือตำแหน่งตลอดชีวิตนั้นให้อัตราครึ่งหนึ่งของเงินรายปี⁴ จากการวางหลักเกณฑ์การจ่ายเงินดังกล่าวจะเห็นว่าปริมาณการจ่ายเงินของชาмуไรชั้นต่ำนั้นเพิ่มขึ้นมากกว่าชาмуไรชั้นสูง แต่หากพิจารณาเม็ดเงินที่ได้รับจริงก็ถือว่าน้อยกว่ามากเพราะเงินเดือนของชาмуไรชั้นต่ำนั้นได้รับน้อยกว่าชาмуไรชั้นสูงมาก

การดำเนินการที่รัฐบาลยอมจ่ายค่าเลี้ยงดูแก่ไคเมียวและชาмуไร นอกจากเป็นการมองการณ์ไกลในเรื่องการลดค่าใช้จ่ายแล้ว การที่ญี่ปุ่นได้ทำอย่างเป็นขั้นตอน สามารถทำให้ญี่ปุ่นหลีกเลี่ยงปัญหายุ่ยากที่ตามมาดังเช่นที่เกิดในประเทศอื่นๆ ได้ ขณะเดียวกันเม็ดเงินนี้ส่วนหนึ่งของอดีตไคเมียวและอดีตชาмуไร ได้ถูกนำไปประกอบธุรกิจ โดยเฉพาะการลงทุนในกิจการธนาคาร เช่น ใน ค.ศ. 1880 เงินทุนกว่าร้อยละ 40 ที่มีอยู่ในธนาคารชาติได้มาจากอดีตไคเมียว และส่วนใหญ่ก็เป็นรายได้ที่ได้จากการจ่ายทดแทนของรัฐบาล⁵ ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อต่อไปคือ การปฏิรูประบบการเงินและการธนาคาร

3. นโยบายด้านการคลัง

เนื่องจากหัวใจของการพัฒนาประเทศคือเงินทุน ดังนั้นผู้นำในสมัยเมจิจึงให้ความสำคัญในด้านการคลังของประเทศเป็นอย่างมาก จึงได้ดำเนินการดังนี้

3.1 การปฏิรูประบบการเงินและการธนาคาร

ระบบการเงินในสมัยโทกูงาวะ นับได้ว่าเป็นอุปสรรคประการหนึ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ระบบการเงินที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนของญี่ปุ่นในสมัยโทกูงาวะ ได้กำหนดไว้ 4 ชนิด คือ ข้าว ทอง เงิน และทองแดง⁶ ปลายสมัยโทกูงาวะรัฐบาลโชกุนไม่สามารถควบคุมการออกเงินตราได้ ทำให้ทั้งโชกุนและไคเมียวได้ผลิตธนบัตรออกใช้หมุนเวียนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งอันต่างๆ ประมาณ 220 อัน

¹ จอห์น เค. แพร่แบงก์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 268.

² Johannes Hirschmeier. (1968). *loc.cit*

³ พันธบัตรรัฐบาล หมายถึงใบซึ่งรัฐบาลออกให้โดยกำหนดเป็นสัญญาว่าเมื่อครบกำหนดก็ปี จึงจ่ายเงินคืนพร้อมทั้งเงินต้นและอัตราดอกเบี้ยตามที่กำหนดไว้

⁴ จอห์น เค. แพร่แบงก์ และคณะ. (2520). *เล่มเดิม*. หน้า 268.

⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 269.

⁶ John Whiney Hall. (1970). *op.cit*. p. 211.

ได้ทำการผลิตธนบัตรหรือที่เรียกว่า “เงินกระดาษ” ออกใช้เช่นกัน ทำให้ธนบัตรของญี่ปุ่นใช้กันอย่างหลากหลาย จากการศึกษาพบว่า ใน ค.ศ. 1867 มีการใช้ธนบัตรชนิดต่างๆ อยู่ 1,694 ชนิดด้วยกัน¹ นอกจากธนบัตรแล้วรัฐบาลโชกุนยังได้ผลิตเหรียญออกมาใช้ด้วย และเงินเหรียญของรัฐบาลในสมัยนั้นมีหลายชนิด นอกจากนี้ในแต่ละที่ยังมีความแตกต่างในเรื่องมาตรฐานของเงินตราที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน เช่น ในโอซาก้าซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าภาคตะวันตกใช้เหรียญเงิน ในขณะที่เอโดะซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าภาคตะวันออกใช้เหรียญทองซึ่งได้แบ่งออกเป็นหน่วยเรียกว่า เงินเรียว (ryo) เงินบู (bu) และเงินชู. (shu)² โดยได้กำหนดระบบการแลกเปลี่ยนไว้คือ 1 เหรียญทองเรียวมีค่าเท่ากับ 60 มนเม³ ซึ่งมีค่าเท่ากับ 4 เหรียญเงิน⁴ การแลกเปลี่ยน เงินตราจึงต้องมีผู้เชี่ยวชาญทำหน้าที่พิจารณาคุณภาพและน้ำหนักของโลหะ

ดังนั้นการจัดสร้างระบบการเงินที่ทันสมัยและมีระเบียบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศจึงเป็นภาระสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐบาลเมจิ เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่เศรษฐกิจการคลังของประเทศ โดยใน ค.ศ. 1871 รัฐบาลได้มีมาตรการดำเนินการในเรื่องระบบเงินตรา คือ ⁵ (1) รัฐบาลกลางเป็นผู้ผูกขาดในการออกเงินตรา (2) กำหนดเงินเยนเป็นหน่วยเงินตรามูลฐาน แทนมาตรฐานเงินตราที่ยูกยากในสมัยโทกูงาวะ (3) ยอมรับและใช้มาตรฐานทองคำและ เพื่อสอดคล้องกับมาตรการดังกล่าว และเพื่อเสถียรภาพของระบบการเงินของประเทศ รัฐบาลได้ขอกู้เงินจากอังกฤษจำนวน 2.4 ล้านปอนด์⁶ เพื่อใช้เป็นทุน ขณะเดียวกันรัฐบาลได้จัดตั้งโรงกษาปณ์สมัยใหม่ขึ้นในโอซาก้า เพื่อผลิตเหรียญเงินชนิดใหม่ออกมาใช้ โดยยกเลิกการใช้เหรียญทอง และเหรียญเงินชนิดเก่า เหรียญเงินที่ผลิตออกมาใช้ใหม่คือ เงินเยน โดยกำหนดให้ 100 เยน เท่ากับ 160 มนเม (monme) ซึ่งประกอบด้วยทองคำ 35.2 มนเมและเงิน 124.8 มนเม⁷ สำหรับธนบัตรได้มีการพิมพ์ธนบัตรรัฐบาลออกมาใช้พร้อมๆ กับการค่อยๆ ลดธนบัตรเดิมที่ยังคงใช้อยู่จนกระทั่ง ค.ศ. 1879 ธนบัตรของอันต่างๆ ได้ถูกเวนคืนจนหมดสิ้น⁸

นอกจากนี้รัฐบาลได้จัดตั้งระบบธนาคารชาติ (National Bank) ขึ้นใน ค.ศ. 1872 ตามระบบธนาคารของสหรัฐอเมริกา เพื่อทำหน้าที่อำนวยความสะดวกด้านการเงินและสินเชื่อที่มั่นคง และตามกฎหมายฉบับที่ออกใน ค.ศ. 1872 ธนาคารชาติจะต้องฝากธนบัตรรัฐบาลจำนวน 3 ใน 5

¹ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 161.

² โยชิฮารุ คูมิโอะ. (2531). การพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น = *Japanese Economic Development*. แปลโดย สุกัญญา นิธิกร และ อนงค์ โรจน์วนิชย์. หน้า 2. หรือ Frances V. Moulder. (1977). *Japan, China, and the modern world economy*. p. 134.

³ 1 มนเม มีค่าเท่ากับกับ 3.75 กรัม (อ้างจาก Tomas, C. Smith. (1955). *op.cit.* p. 47.)

⁴ John Whiney Hall. (1970). *op.cit.* p. 211.

⁵ โยชิฮารุ คูมิโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 3.

⁶ John Whiney Hall. (1970). *op.cit.* p. 278.

⁷ Kato Toshihiko. (1958). “Development of the Mometary System”. In. *Japanese Society in the Meiji Era*. Edited By Shibusawa Keizo. p. 183.

⁸ พรชัย คุณศรีรักษ์สกุล. (2523,มกราคม – มีนาคม). เล่มเดิม. หน้า 8.

ของเงินทุนทั้งหมดของตนไว้กับกระทรวงการคลัง และถือทุนสำรองเป็นทองคำเท่ากับ 2 ใน 5 ของเงินทุนของตนทั้งหมด โดยกระทรวงการคลังจะมอบพันธบัตรที่แลกเปลี่ยนธนบัตรได้ และมีดอกเบี้ยร้อยละ 6 ให้แก่ธนาคารเป็นการตอบแทน รวมทั้งอนุญาตให้ธนาคารชาติออกธนบัตรของตนเองที่สามารถไถ่คืนเป็นทองคำได้ ในจำนวนเท่ากับทรัพย์สินที่ธนาคารเป็นเจ้าของ และในปีเดียวกันนี้เองรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการทดลองจัดตั้งธนาคารขึ้น แต่หลังจากทดลองดำเนินการพบว่าล้มเหลว จึงได้มีการแก้ไขกฎหมายธนาคารชาติใหม่ ใน ค.ศ. 1876 ซึ่งนำไปสู่การจัดตั้งสาขาธนาคารชาติเป็นจำนวนมาก ในระหว่าง ค.ศ. 1876 – 1880 สาขาธนาคารชาติประมาณ 148 ธนาคารถูกตั้งขึ้น และสิ่งสำคัญประการหนึ่ง คือ ธนาคารเหล่านี้ได้มีสิทธิในการพิมพ์ธนบัตรออกใช้หมุนเวียนด้วย โดยจำกัดในอัตราร้อยละ 80 ของเงินทุน¹

อย่างไรก็ตามการประกาศใช้ระบบมาตรฐานทองคำของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1871 นั้น ในทางปฏิบัติญี่ปุ่นไม่สามารถดำเนินการได้ ทั้งนี้โดยหลักการแล้วแม้รัฐบาลได้ประกาศใช้ระบบมาตรฐานทองคำก็ตาม แต่เนื่องจากญี่ปุ่นยังขาดแคลนทองคำ รวมทั้งประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชียส่วนใหญ่ยังใช้ระบบมาตรฐานเงินอยู่ ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการค้าขายกับประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชีย รัฐบาลจึงประกาศให้เหรียญกษาปณ์เงิน 1 เยน มีชื่อเรียกใหม่ว่า “เหรียญเงินการค้า”² แต่ให้จำกัดใช้เฉพาะพื้นที่เท่านั้นเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการค้ากับประเทศต่างๆ ในเอเชีย โดยค่าของเหรียญเงินมีเท่ากับเงินดอลลาร์ของสหรัฐอเมริกา ซึ่งพ่อค้าต่างชาติในเอเชียใช้อยู่ และมีมูลค่าเท่ากับเหรียญทองคำ 1 เยนของญี่ปุ่น และเมื่อนำเหรียญเงินมาเทียบค่าแลกเหรียญทองคำก็จะมีค่า = 15 : 1 เหรียญ³ แต่ใน ค.ศ. 1875 ราคาของโลหะเงินได้ลดลง เนื่องจากมีการค้นพบโลหะเงินจำนวนมาก ทำให้มีการผลิตเงินเพิ่มขึ้น ประกอบกับประเทศต่างๆ หลายประเทศเปลี่ยนไปใช้ระบบมาตรฐานทองคำ จึงมีการปล่อยเหรียญเงินออกมาเป็นจำนวนมาก ทำให้สัดส่วนของเหรียญเงินต่อเหรียญทองคำกลายเป็น 20 : 1 เหรียญ แต่อัตราแลกเปลี่ยนในญี่ปุ่นยังคงเดิมคือ 15 เหรียญ ทำให้เกิดธุรกิจการค้าโดยการนำเหรียญเงินเข้ามาแลกเหรียญทองคำของญี่ปุ่น ทำให้ทองคำไหลออกนอกประเทศอีกครั้งหนึ่ง

รัฐบาลต้องการแก้ปัญหาขาดแคลนทองคำ จึงยอมให้มีการใช้เหรียญเงินโดยไม่จำกัดพื้นที่สถานการณ์เช่นนี้ทำให้ญี่ปุ่นถอยหลังไปสู่ระบบมาตรฐานเงินมากขึ้น ซึ่งขัดกับจุดประสงค์ในการปฏิรูประบบเงินตราของรัฐบาลที่ต้องการใช้มาตรฐานทองคำ นอกจากนี้รัฐบาลต้องการแก้ปัญหาการขาดดุลจึงได้พิมพ์ธนบัตรเพิ่มมากขึ้นทั้งๆ ที่ไม่มีอะไรหนุนหลัง เช่น ใน ค.ศ. 1878 รัฐบาลได้พิมพ์ธนบัตรออกมาถึง 4,000 ล้านเยน⁴ ส่งผลให้ภาวะเศรษฐกิจที่มีแนวโน้มของเงินเฟ้ออยู่แล้วเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น และยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นอีกเมื่อธนาคารต่างๆ ได้พิมพ์ธนบัตรออกมาใช้หมุนเวียนด้วย

¹ คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 99.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 71.

³ โยชิฮารุ คูนิโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 3.

⁴ ธาริษา ตีอิทธินันท์. (2522, มกราคม – เมษายน). “วิวัฒนาการญี่ปุ่นในสมัยเมจิ”. เอกสารไทยญี่ปุ่นศึกษา. 1(1). หน้า 6.

เช่นกัน แม้จะถูกจำกัดอยู่ในอัตราร้อยละ 80 ของเงินทุนก็ตาม แต่เมื่อรวมแล้วก็เป็นจำนวนมหาศาล

3.2 นโยบายการแก้ปัญหาด้านการเงินของมัทซึกะตะ

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ทำให้ญี่ปุ่นต้องดำเนินการแก้ปัญหาทางการเงินและปรับปรุงระบบธนาคารอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการดำเนินงานของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังคนใหม่ คือ มัทซึกะตะ มะซะโยะชิ (Matsukata Masayoshi) ที่นำนโยบายการปฏิรูปทางการเงินมาใช้ใน ค.ศ. 1881 เพื่อสร้างเสถียรภาพของระบบเงินตราโดยตั้งเป้าหมายในการปฏิรูปทางการเงินคือ การไถ่ถอนเงินที่ไม่สามารถแลกเปลี่ยนได้ที่ผลิตในช่วงทศวรรษ 1870 รวมทั้งการเพิ่มทุนสำรองเงินเหรียญที่ใช้เป็นสัญญาหลังการออกธนบัตรที่สามารถเปลี่ยนได้ชนิดใหม่ และเขาได้นำนโยบายเงินฝืดมาแก้ปัญหาเงินเฟ้อหรือที่เรียกว่า “มัทซึกะตะ ดีเฟลชัน” (Matsukata Deflation) หลักการใหญ่ๆ ที่ได้ดำเนินการคือ การทำให้งบประมาณสมดุลหรือเกินดุลโดยการประหยักรายจ่ายของรัฐบาล เก็บภาษีเพิ่ม ลดการนำเข้าและเพิ่มการส่งออก มัทซึกะตะได้นำนโยบายเงินฝืดมาแก้ไขปัญหาค่าเงินเฟ้อโดยดำเนินนโยบายหลักๆ 3 ประการคือ

(1) การตัดทอนรายจ่ายหรือการตัดงบประมาณรายจ่าย ซึ่งได้ดำเนินการหลักๆ คือ การขายโอนกิจการวิสาหกิจของรัฐบาล ที่ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นตัวอย่างให้กับเอกชน เนื่องจากกิจการวิสาหกิจดังกล่าวใช้งบประมาณจำนวนมาก แต่ให้ผลผลิต (กำไร) น้อย ระหว่าง ค.ศ. 1868 – 1884 การลงทุนทั้งหมดในกิจการวิสาหกิจต่างๆ ของรัฐมีจำนวนมากกว่า 32 ล้านเยน แต่ทำกำไรได้ในระยะเวลา 17 ปี ไม่เกิน 17,173 ล้านเยน¹ การดำเนินการขายกิจการรัฐวิสาหกิจให้กับเอกชนนี้จะสัมพันธ์กับนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมในหัวข้อ การส่งเสริมบริษัทและธุรกิจของเอกชน ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไปอย่างไรก็ตามกิจการวิสาหกิจที่ขายให้กับเอกชนนั้น เป็นกิจการที่ไม่เกี่ยวกับอุตสาหกรรมทางยุทธศาสตร์ของประเทศ ดังนั้นกิจการโรงงานสรรพาวุธ ตู้ต่อเรือ การรถไฟ โทรเลขต่างๆ เหล่านี้รัฐบาลเมจิยังคงดำเนินการอยู่ นอกจากมัทซึกะตะจะแก้ไขปัญหาค่าเงินเฟ้อโดยการขายกิจการรัฐวิสาหกิจแล้ว งบประมาณในด้านต่างๆ ของรัฐก็ถูกตัดหรือลดลงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการเลิกจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ และนักศึกษาญี่ปุ่นในต่างประเทศถูกเรียกตัวกลับ เพื่อลดปริมาณการใช้เงินตราต่างประเทศ²

(2) การเพิ่มอัตราภาษีเก็บภาษี มัทซึกะตะได้นำนโยบายเก็บภาษีเพิ่ม ซึ่งมีทั้งภาษีที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคและภาษีสรรพสามิตอื่นๆ อาทิ การจัดเก็บภาษีจังหวัด (prefectural taxes) ซึ่งแต่เดิมจัดเก็บ 1 ใน 5 มาเป็น 1 ใน 3 ของภาษีที่ดินที่เก็บโดยรัฐบาลกลาง³ การเรียกเก็บภาษีนายหน้าหรือพ่อค้าคนกลาง (broker's taxes) สำหรับข้าวและการเก็บภาษีเหล้าสาเก บุหรี่เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า และใน ค.ศ. 1882 ได้มีการจัดเก็บภาษีอากรแสตมป์เป็นครั้งแรก ต่อมาใน ค.ศ. 1885 ได้

¹ Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 151.

² Thomas C. Smith. (1955). *op.cit.* p.88.

³ *Ibid.* p.99.

จัดเก็บภาษีซีอิ้ว ซอส และเครื่องปรุงรสต่างๆ (soy sauce taxes) รวมทั้งภาษีเกี่ยวกับธุรกิจขนมหวาน (confectioneries)¹ ฯลฯ

(3) การแก้ไขปัญหาด้านการเงินเพื่อในด้านการธนาคาร มะชิเกตะได้จัดระบบการธนาคารเสียใหม่เนื่องจากปัญหาที่ญี่ปุ่นต้องประสบในช่วงเวลาดังกล่าวคือ การออกธนบัตรมามากเกินไป การกระจายเงินตราที่ไม่เท่าเทียมกัน การขาดแคลนเงินทุนและการใช้เงินสำรองที่เป็นเงินเหรียญจนหมด รวมทั้งปัญหาการขาดความร่วมมือซึ่งกันและกันของธนาคารชาติ การไถ่ถอนเงินกระดาษที่ไม่สามารถแลกเปลี่ยนได้และการเพิ่มทุนสำรองที่เป็นเงินเหรียญเพื่อใช้เป็นสิ่งหนุนหลังการออกธนบัตรชนิดใหม่² จากปัญหาดังกล่าว มะชิเกตะเห็นว่าแนวทางการดำเนินการ คือต้องจัดตั้งระบบธนาคารกลางขึ้นแก้ไขสถานการณ์และทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางการเงินของรัฐ ดังนั้นใน ค.ศ. 1882 จึงได้จัดตั้งธนาคารกลางแห่งประเทศญี่ปุ่น (Bank of Japan) ทำหน้าที่ออกธนบัตรเพียงแห่งเดียวโดยมีเงินทุนสำรองหนุนหลัง ตามระบบธนาคารกลางแบบยุโรป และได้ออกกฎหมายบังคับของธนาคารโดยกำหนดให้ธนาคารสามารถออกธนบัตรได้เท่ากับเงินทุนสำรอง ยกเว้นสำหรับพันธบัตรที่รัฐบาลออกจำหน่ายแทนเงิน ซึ่งสามารถออกได้โดยไม่มีทุนสำรอง แต่ต้องจ่ายภาษีเพิ่มร้อยละ 1.25 และหากเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงิน ธนาคารมีอำนาจในการเพิ่มธนบัตรโดยไม่ต้องมีทุนสำรอง แต่ต้องจ่ายภาษีไม่น้อยกว่าร้อยละ 5 ของจำนวนธนบัตรที่พิมพ์เพิ่มและต้องได้รับความยินยอมจากรัฐมนตรีการคลัง³ ขณะเดียวกันมะชิเกตะได้ออกข้อบังคับในการไถ่ถอน ธนบัตรที่ไม่สามารถแลกเปลี่ยนได้ รวมทั้งระงับการออกธนบัตรของธนาคารกลางแห่งประเทศญี่ปุ่นไว้ชั่วคราว จนกว่าค่าของธนบัตรและโลหะเงินจะกลับมาเท่ากัน

นอกจากนี้ยังได้มีมาตรการให้เงินกู้แก่นักธุรกิจชาวญี่ปุ่นโดยเฉพาะในด้านการส่งออก ซึ่งนอกจากเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมการไถ่ถอนธนบัตรที่ไม่สามารถแลกเปลี่ยนได้ เพราะเงินที่รัฐบาลให้ผู้ส่งออกกู้ยืมเป็นเงินกระดาษของรัฐบาลที่อยู่ในกองทุนสำรอง เพื่อประกันสินค้าการส่งออกของกลุ่มธุรกิจ แต่ได้กำหนดให้การชำระเงินกู้คืนนั้นให้จ่ายเป็นเงินตราต่างประเทศหลังจากที่ผู้ส่งออกได้ชำระค่าสินค้าส่งออกเรียบร้อยแล้ว

นโยบายเหล่านี้ใช้ไปจนถึง ค.ศ. 1885 ซึ่งเป็นปีที่ มะชิเกตะ เกษียณ จากการดำเนิรบายแก้ปัญหาด้านการเงินของมะชิเกตะ ส่งผลให้งบประมาณ กลับมาเกินดุลอีกครั้งโดยเกินดุลทั้งหมดมากกว่า 40 ล้านเยน รัฐบาลเมจิได้จัดสรรงบประมาณ 14 ล้านเยนใช้ในการไถ่ถอนเงินกระดาษ และอีก 26 ล้านเยนใช้เป็นกองทุนสำรอง (Reserve Fund)⁴ ส่งผลให้ปริมาณเงินกระดาษของรัฐบาลลดลงและเงินทุนสำรองที่เป็นเงินเหรียญเพิ่มขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ใน ค.ศ. 1886 เงินกระดาษจำนวน 47 ล้านสามแสนเก้าหมื่นแปดพันเยน ได้ถูกไถ่ถอนคืนและการสำรองเงินเหรียญได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 4.5 ใน ค.ศ. 1880 เป็นร้อยละ 35.7 ใน ค.ศ. 1885 หรือจากเดิมที่มีจำนวน 7 ล้านหนึ่ง

¹ Takeda Takao. (1966). *op.cit.* p. 98 – 99.

² Allen George Cyril. (1945). *op.cit.* p.45.

³ *Ibid.* p.46.

⁴ *Ibid.* p. 99.

แสนหกหมื่นเจ็ดพันเยน เพิ่มเป็น 42 ล้านสองแสนหกหมื่นหกพันเยน¹ ในขณะเดียวกัน ธนบัตรของธนาคารกลางแห่งประเทศไทยก็เริ่มเข้าแทนที่เงินกระดาษของรัฐบาล

ดังนั้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1885 ได้มีการประกาศว่า ธนาคารแห่งประเทศไทยสามารถเริ่มดำเนินการเปลี่ยนเงินกระดาษเป็นเงินสด ได้ตั้งแต่เดือนมกราคม ค.ศ. 1886 เป็นต้นไป นั่นก็คือญี่ปุ่นได้เริ่มใช้เงินเหรียญทำให้เงินกระดาษเสื่อมค่าลงเรื่อยๆ จนในที่สุดเงินกระดาษได้ถูกไถ่ถอนจนหมดสิ้น ใน ค.ศ. 1899² และธนบัตรสามารถแลกเปลี่ยนเป็นทองคำได้ เนื่องจากมีเงินกองทุนสำรองพอเพียง ต่อมาใน ค.ศ. 1893 ญี่ปุ่นได้ตัดสินใจที่จะนำนโยบายการนำมาตรฐานทองคำมาใช้อีกครั้ง และการเปลี่ยนจากโลหะเงินเป็นทองคำสามารถทำได้ง่ายขึ้น เนื่องจากได้รับค่าปฏิกรรมสงครามจากจีนซึ่งได้จ่ายเป็นทองคำ ในช่วง ค.ศ. 1894 – 1895 ทำให้ญี่ปุ่นมีทองคำสำรองเพิ่มขึ้นมาก พอที่จะเป็นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลง และผู้นำญี่ปุ่นได้จัดสรรรายได้ที่ได้รับจากจีนอย่างเป็นระบบ โดยส่วนหนึ่งได้ฝากไว้ในลอนดอนหรือลงทุนในตลาดหลักทรัพย์ของอังกฤษ และคงไว้ในฐานะเป็นเงินสำรองเงินตราต่างประเทศ ผลจากการดำเนินการดังกล่าว ทำให้ญี่ปุ่นได้ประกาศมาตรฐานทองคำอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1897³

การพัฒนาระบบการธนาคารเพื่อสร้างฐานความมั่นคงทางการเงินของประเทศ

การดำเนินนโยบายด้านการเงิน และการพัฒนาเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพและมั่นคงได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยระบบกลไกของธนาคารเข้ามาช่วยในการขับเคลื่อน ดังนั้นนอกจากญี่ปุ่นจะได้จัดตั้งธนาคารกลางตามที่ได้กล่าวมาแล้ว การดำเนินการที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดวางกลไกด้านการเงินของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ คือ การตั้งหน่วยงานรับฝากเงินของกระทรวงการคลัง ใน ค.ศ. 1877 เพื่อทำหน้าที่รับฝากเงินออมของไปรษณีย์ และกองทุนอื่นๆ ของรัฐบาล อีกทั้งยังรับฝากเงินออมรายย่อยจำนวนมากโดยเฉพาะจากชาวนา ซึ่งจากการประเมินยอดฝากใน ค.ศ. 1885 มียอดผู้ฝากเงินราว 3 แสนราย โดยมียอดเงินฝากประมาณ 9 ล้านเยน ต่อมาใน ค.ศ. 1896 ได้เพิ่มเป็น 1 ล้านสองแสนห้าหมื่นราย ยอดเงินฝากรวม 28 ล้านเยน และเมื่อถึง ค.ศ. 1914 จำนวนผู้ฝากเงินเพิ่มสูงขึ้นถึง 12 ล้านราย ยอดเงินฝากเพิ่มเป็น 189 ล้านเยน⁴ และเงินฝากเหล่านี้ได้กลายเป็นทุนให้รัฐบาลนำไปใช้ลงทุนในธุรกิจที่รัฐเป็นผู้อุปถัมภ์การลงทุน นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการจัดตั้งธนาคารอื่นๆ อีกหลายธนาคารด้วยกัน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วธนาคารที่ตั้งใหม่เริ่มดำเนินการหลังจากการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ทางการเงินได้ผ่านพ้นไป (หลัง ค.ศ. 1885) ธนาคารที่สำคัญๆ คือ

¹ Thomas C Smith. (1955). *op.cit.* p. 77.

² Allen George Cyril. (1945). *op.cit.* p.46.

³ *Ibid.* p.47.

⁴ *Ibid.* p.50.

1. การจัดตั้งธนาคารพิเศษ (Specialized Bank) ซึ่งมีหน้าที่หลักคือ จัดหาสินเชื่อระยะยาวให้แก่การดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมและการเกษตรกรรม รับผิดชอบดำเนินการซื้อขายเงินตราต่างประเทศ และการดำเนินการธุรกิจการพาณิชย์ภายในประเทศ¹ ธนาคารพิเศษเหล่านี้ได้แก่

1.1 ธนาคารเหรียญกษาปณ์โยโกฮามา (Yokohama Specie Bank) เป็นธนาคารพิเศษที่กล่าวได้ว่ามีบทบาทสำคัญที่สุด ก่อตั้งใน ค.ศ. 1880 และมีการปรับปรุงข้อบังคับของธนาคารใหม่อีกครั้งใน ค.ศ. 1887 รัฐบาลทำหน้าที่เป็นผู้หาเงินทุนดำเนินการ 1 ใน 3 ของเงินทุนและเป็นผู้ตรวจสอบดูแลอย่างใกล้ชิด รวมทั้งการแต่งตั้งประธานและรองประธานของธนาคารเป็นอำนาจของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ธนาคารนี้ทำหน้าที่ขายตั๋วแลกเงินและแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ และเงินกระดาษที่รัฐบาลปล่อยให้เอกชนกู้เพื่อประกันสินค้าส่งออก ก็ดำเนินการผ่านธนาคารโยโกฮามาเช่นกัน² โดยที่ธนาคารกลางแห่งประเทศญี่ปุ่นจะเป็นผู้ซื้อตั๋วเงินต่างประเทศจากธนาคารโยโกฮามาในอัตราต่ำเป็นพิเศษ³

1.2 ธนาคารไฮโปเธคแห่งญี่ปุ่น (Hypothec Bank of Japan) ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1898 ตามแบบเครดิตฟองซิเออร์ (Credit Foncier) ของฝรั่งเศส ทำหน้าที่ให้กู้ยืมเงินที่สามารถไถ่ถอนได้โดยจ่ายเป็นงวดรายปีเป็นเวลา 50 ปี แต่ต้องมีอสังหาริมทรัพย์ที่เป็นสิทธิโดยชอบธรรม เช่น ที่นา นาเกลือ ป่าไม้ ฯลฯ มาค้ำประกัน⁴ นอกจากนี้ยังทำหน้าที่รับฝากเงินซึ่งสามารถใช้ในการซื้อพันธบัตรรัฐบาลและตั๋วเงิน อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นธนาคารกลางให้กับธนาคารเกษตรและอุตสาหกรรมซึ่งจะกล่าวต่อไป

1.3 ธนาคารการเกษตรและอุตสาหกรรม (Agricultural and Industrial Bank) ซึ่งเป็นสถาบันทางการเงินมีทั้งสิ้น 46 แห่ง ตั้งกระจายอยู่ใน 46 จังหวัด ทำหน้าที่บริการทางการเงินเช่นเดียวกับธนาคารไฮโปเธค อีกทั้งยังให้คำปรึกษาแก่นักธุรกิจในท้องถิ่น โดยมีธนาคารไฮโปเธคทำหน้าที่เป็นธนาคารกลางของสถาบันการเงินเหล่านี้ ด้วยการรับซื้อใบหุ้นกู้ของธนาคารการเกษตรและอุตสาหกรรม รัฐบาลได้ควบคุมดูแล รวมทั้งให้ความช่วยเหลือในด้านการเงินแก่ธนาคาร อีกทั้งการรับประกันการจ่ายเงินปันผล และเพื่อความมั่นคงของธนาคาร รัฐบาลได้อนุมัติเงินกู้ 10 ล้านเยน แก่หน่วยงานของจังหวัด เพื่อซื้อหุ้นในธนาคารการเกษตรและอุตสาหกรรมอีกด้วย⁵

1.4 ธนาคารอุตสาหกรรมแห่งประเทศญี่ปุ่น (Industrial Bank of Japan) หรือ นิปปง โคะโยะกินโกะ (Nippon Kogyo Ginko) ก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1900 มีเป้าหมายคือ จัดหาเงินกู้ระยะยาวให้แก่ผู้ประกอบการด้านอุตสาหกรรม โดยใช้สังหาริมทรัพย์ พันธบัตรรัฐบาลและหุ้นค้ำประกัน ธนาคารนี้ตั้งขึ้นตามแบบ Credit Mobilier ของฝรั่งเศส โดยธนาคารสามารถเพิ่มเงิน

¹ Frances V Moulder. (1977). *op.cit.* p. 182.

² Takeda Takao. (1966). *op.cit.* p. 97.

³ Allen Geroge Cyril. (1945). *op.cit.* p. 47.

⁴ *Ibid.* p.48. และ Frances V Moulder. (1977). *op.cit.* p. 183.

⁵ Allen Geroge Cyril. (1945). *loc.cit.*

กองทุนด้วยการออกไปหุ้นได้ถึง 10 เท่าของทุนที่ชำระแล้ว และรัฐบาลรับประกันการจ่ายเงินปันผลของธนาคารเช่นกัน การให้กู้ในระยะแรกๆ จะให้ผู้ที่ดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ตั้งขึ้นใหม่ก่อน เช่น อุตสาหกรรมการต่อเรือ อุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า อุตสาหกรรมเคมีและการผลิตเครื่องจักร รวมทั้งอุตสาหกรรมในด้านการสาธารณสุข โดยมีความสนใจของการกู้ยืมเป็นเวลา 5 ปี นอกจากนี้หน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของธนาคารนี้คือ การจัดหาช่องทางสำหรับการลงทุนในต่างประเทศของญี่ปุ่น¹

ธนาคารพิเศษตามที่ได้อธิบายมาทั้งหมด ได้รับทุนส่วนใหญ่จากรัฐบาลและราชสำนักของจักรพรรดิ โดยอยู่ภายใต้การควบคุมที่เข้มงวดของรัฐบาล เมื่อศึกษาถึงระบบของธนาคารเหล่านี้พบว่ามีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับธนาคารอื่นๆ คือ อาศัยการให้ความช่วยเหลือด้านการเงินและการลงทุนร่วมกันในรัฐวิสาหกิจที่สำคัญๆ ทั้งภายในประเทศและภาคพื้นทวีปเอเชีย

2. ธนาคารพาณิชย์ หลังจากมีการแก้ไขข้อบังคับธนาคารชาติใหม่ ธนาคารชาติจำนวนมากได้ปรับระบบการบริหารกลายเป็นธนาคารพาณิชย์เอกชน และในช่วงทศวรรษ 1890 ธนาคารพาณิชย์เอกชนเหล่านี้ได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ควบคู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ดังนั้นเมื่อถึง ค.ศ. 1901 ธนาคารพาณิชย์ของประเทศญี่ปุ่นจึงมีจำนวนถึง 2,359 แห่ง ยอดเงินฝากมีจำนวน 516 ล้านเยน²

การพัฒนาด้านการคมนาคมและการสื่อสาร

ระบบการคมนาคมของญี่ปุ่นในสมัยโทกูงาวะถูกกล่าวขานในแง่ที่ว่ามีความเจริญ แต่ความเจริญของการคมนาคมในสมัยโทกูงาวะ ไม่ได้เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนาทางด้านการคมนาคมของรัฐ แต่เป็นผลที่เกิดขึ้นทางอ้อมของระบบชั้นกิน โคไต ทั้งนี้เนื่องจากอดีตโคเมียวต้องเข้าไปคารวะเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อโชกุนที่เอโดะ ทำให้เส้นทางหรือการคมนาคมระหว่างฮันหรือทางสายหลักๆ ได้พัฒนาขึ้น สำหรับรัฐบาลโชกุนนอกจากไม่มีนโยบายพัฒนาระบบคมนาคมแล้ว นโยบายบางอย่างยังกลายเป็นนโยบายสกัดกั้นการพัฒนาด้านการคมนาคมอีกด้วย อย่างเช่น กรณีออกกฎหมายห้ามไม่ให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำบางแห่งโดยเหตุของความมั่นคงภายใน รัฐบาลโชกุนมีเจตนาที่จะสร้างสิ่งกีดขวางที่มีตามธรรมชาติไว้ เพื่อสร้างความยากลำบากในการเดินทาง มีการตั้งจุดตรวจขึ้นและบังคับให้ผู้เดินทางต้องขอและแสดงใบอนุญาตในการเดินทาง ห้ามต่อเรือที่มีขนาดใหญ่ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว³

เมื่อเข้าสู่สมัยเมจิผู้นำได้กำหนดเป้าหมายในการพัฒนาประเทศและเศรษฐกิจให้ทันสมัย ดังนั้นสิ่งที่จำเป็นและเป็นพื้นฐานที่ช่วยเสริมสร้างการพัฒนาอุตสาหกรรมของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นอกจากระบบการเงินการธนาคารที่มั่นคงและทันสมัยแล้ว ระบบการคมนาคมและการสื่อสารที่ทันสมัย

¹ Ibid. p. 49.

² Ibid. p. 51.

³ รายละเอียดได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 ในหัวข้อ มาตรการควบคุมโคเมียวและซามูไร

สมัยเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญพองกัน การพัฒนาทางด้านการคมนาคมและระบบการสื่อสารนอกจากมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการป้องกันประเทศ รัฐบาลเมจิจึงได้ดำเนินการเพื่อให้ระบบการคมนาคมและการสื่อสารของญี่ปุ่นอย่างเร่งรีบ รัฐบาลได้ยกเลิกกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสมัยโทกูงาวะที่เห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา กำหนดมาตรการในการดำเนินการพัฒนาทางด้านการคมนาคมและระบบสื่อสาร การพัฒนาที่สำคัญๆ ได้แก่

1. การรถไฟ

การรถไฟเป็นระบบคมนาคมที่สำคัญเป็นพิเศษ ทั้งในด้านการเปิดตลาดการค้าภายในประเทศและความมั่นคง หรือกล่าวในภาพรวม การสร้างทางรถไฟของรัฐบาลเมจิมีจุดมุ่งหมายเพื่อสนองความต้องการที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม และเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับทางกองทัพ นโยบายเริ่มแรกในการก่อสร้างทางรถไฟ รัฐบาลจะเป็นผู้รับผิดชอบสำหรับการสร้างทางรถไฟสายสำคัญๆ ส่วนเอกชนจะรับผิดชอบสายท้องถิ่น ใน ค.ศ. 1872 เส้นทางรถไฟสายแรกที่เชื่อมระหว่างเมืองโตเกียวกับโยโกฮาม่า ได้สร้างเสร็จลง โดยอาศัยเงินกู้จากอังกฤษ เป็นจำนวน 913,000 เยน¹ หลังจากนั้นรัฐบาลได้วางแผนสร้างทางรถไฟเชื่อมจุดสำคัญๆ ทั่วประเทศ เช่น โกเบ – โอซาก้า โอซาก้า – เกียวโต โดยในช่วง 10 ปีแรกของการดำเนินการนั้น รัฐบาลถือหลักการรัฐเป็นผู้ดำเนินการเองเป็นส่วนใหญ่ แต่เนื่องจากปลายทศวรรษ 1870 ญี่ปุ่นประสบปัญหาทางงบประมาณขาดดุลรวมทั้งประสบกับภาวะเงินเฟ้ออย่างหนักตามที่ได้อ้างมาในข้างต้น งบประมาณในการสร้างทางรถไฟจึงถูกจำกัด ประกอบกับเอกชนได้คัดค้านนโยบายดังกล่าว รัฐบาลจึงได้เลิกการเป็นเจ้าของกิจการรถไฟบางสายใน ค.ศ. 1880 และยอมอนุญาตให้เอกชนมีสิทธิที่จะทำธุรกิจการรถไฟได้ บริษัทรถไฟเอกชนคือ บริษัทนิปปองการรถไฟ (Nippon Railway Company) ได้จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881 โดยได้รับเงินกู้และเงินอุดหนุนจากรัฐบาลในช่วงที่มีการก่อสร้างทางรถไฟมากที่สุด²

เนื่องจากธุรกิจการรถไฟให้ผลกำไรดี ทำให้มีการจัดตั้งบริษัทรถไฟเอกชนขึ้นเป็นจำนวนมาก จนเกิดการขยายตัวของกิจการรถไฟเอกชนในช่วงหลังทศวรรษ 1880 ส่งผลให้ความยาวของทางรถไฟยาวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จาก 18 ไมล์ ใน ค.ศ. 1872 เป็น 212 ไมล์ ใน ค.ศ. 1885 เป็น 580 ไมล์ ใน ค.ศ. 1889 และเป็น 1,870 ไมล์ ใน ค.ศ. 1892³ ต่อมากิจการรถไฟได้ออนเป็นของรัฐอีกครั้งใน ค.ศ. 1906 และได้ดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า เป้าหมายในการสร้างทางรถไฟที่สำคัญอีกข้อหนึ่งนั่นก็คือ เพื่อความเข้มแข็งของกองทัพ เกี่ยวกับเรื่องนี้ในมุมมองของ อี เอช นอร์แมนนักประวัติศาสตร์และนักการทูตคนสำคัญที่มองจากทัศนทหารกิจการเมือง เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่า “กิจการรถไฟเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ที่สุดประการหนึ่งในการรวมชาติให้เป็นเอกภาพ และฝ่ายทหารไม่เคยทิ้งค่านิยมทางด้านยุทธศาสตร์การรถไฟ ยกตัวอย่างเช่น ใน ค.ศ. 1892 เมื่อผ่านกฎหมายสำหรับการสร้างทางรถไฟโดย

¹ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 198.

² *แหล่งเดิม*.

³ โยชิฮาร่า กุนิโอะ. (2531). *เล่มเดิม*. หน้า 5.

ที่วางหลักเกณฑ์ให้รัฐเป็นเจ้าของแล้ว จึงได้ตั้งสภาควบคุมเรียกว่า เทตซึโดะ ไคจิ (Tetsudo Kaigi) ประกอบด้วยสมาชิกสภา 20 คน และหลายคนเป็นทหาร โดยมีนายพล คะวะกะมิ โซะโรโกะ (General Kawakami Soroko) เป็นประธานคนแรก¹

2. การเดินเรือ

ในต้นสมัยเมจิ การขนส่งทางทะเลของญี่ปุ่นส่วนใหญ่ยังอาศัยเรือสำเภา ส่วนการเดินเรือสมุทรในแถบเอเชียตะวันออกนั้น ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ จากการศึกษาพบว่า ก่อน ค.ศ. 1874 การค้าขายของญี่ปุ่นอยู่ภายใต้การดำเนินการโดยบริษัทต่างชาติโดยคิดเป็นร้อยละ 99.97 ของสินค้านำเข้าและร้อยละ 99.45 ของสินค้าส่งออก² ขณะเดียวกันสินค้าที่ส่งออกจำหน่ายของญี่ปุ่นก็ประสบปัญหาอย่างมาก อาทิ หากสินค้ามีไม่เพียงพอหรือไม่เต็มเรือ ก็จะมีเรือสินค้าอื่นๆ ทำให้สินค้าญี่ปุ่นโดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตรต้องเน่าเสีย ซึ่งนอกจากจะประสบกับการขาดทุนแล้ว ยังต้องชดเชยค่าเสียหายให้กับลูกค้า เนื่องจากส่งสินค้าไม่ทันเวลา และทำให้สูญเสียลูกค้าไป รัฐบาลเมจิตระหนักถึงความจำเป็นในอันที่จะต้องจัดตั้งกิจการเดินเรือขึ้นมารับมือกับบริษัทเหล่านี้ อีกประการหนึ่งการค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นในขณะนั้นเกือบทั้งหมดตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าต่างชาติ และบริษัทต่างชาติเหล่านั้นได้เพิ่มกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมา โดยพ่อค้าญี่ปุ่นต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบ บางครั้งได้กำหนดมาตรฐานสินค้าในแต่ละชนิด แต่เมื่อนำมาจำหน่ายกลับเปลี่ยนแปลงมาตรฐานและไม่รับสินค้าดังกล่าว รัฐบาลเมจิเห็นว่ามีมีความจำเป็นเร่งด่วนในการส่งเสริมให้ชาวญี่ปุ่นเข้ามาจัดการเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศโดยตรง แต่ก่อนอื่นสิ่งที่จะต้องกระทำคือ การจัดตั้งบริษัทเดินเรือที่ทันสมัย ดังนั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา รัฐบาลเมจิจึงได้ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้น 3 – 4 บริษัท บางบริษัทอยู่ในรูปของรัฐวิสาหกิจ บางบริษัทเป็นของเอกชนแต่ได้รับการสนับสนุนและคุ้มครองจากรัฐบาล

บทบาทของรัฐบาลที่ให้การสนับสนุนทางการเงินที่เด่นชัดในกิจการเดินเรือคือ การที่รัฐบาลมอบเรือ 13 ลำ ให้แก่อิวะซะกิ ยะทะโระ (Iwasaki Yataro) ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งบริษัทเดินเรือมิตซูบิชิ (Mitsubishi Company) และต่อมารัฐบาลได้ขายกองเรือ ยูบิง โจะกิเซ็น ไคชะ (Yubin Jokisen Kaisha) ให้แก่บริษัทนี้เป็นเงิน 3 แสนสองหมื่นเยน³ อีกทั้งยังให้การสนับสนุนบริษัทมิตซูบิชิในด้านการเงินโดยให้เงินอุดหนุนประจำปีเป็นเงิน 2 แสนห้าหมื่นเยนโดยเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1875 มาเป็นเวลา 15 ปี⁴ ส่งผลให้บริษัทเดินเรือมิตซูบิชิสามารถแข่งขันและเอาชนะคู่แข่งต่างประเทศได้ นอกจากนี้รัฐบาลได้ออกกฎหมายว่าด้วยเรื่องพิทักษ์อัตรการบรรทุกสินค้าลงเรือต่างประเทศ (Boarding of Foreign Ships)

¹ อี เอช นอร์แมน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 198- 199.

² Johannes Hirschmeier. (1968). *op.cit.* p. 32.

³ E. H. Norman. (1948). *Japan's Emergence as a Modern State.* p. 129 –130.

⁴ *Ibid.* p. 130.

หรือ ไกโกกุเซ็น โนะริโกะมิ คิโซะกุ (Gaikokusen Norikomi Kisoku) ขึ้นใน ค.ศ. 1876¹ เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับบริษัทเดินเรือที่เป็นของชาวญี่ปุ่น ทำให้บริษัทเดินเรือของอังกฤษและอเมริกาต้องถอนตัวออกไปอย่างสิ้นเชิง

ต่อมารัฐบาลได้ตั้งบริษัทเดินเรือ เกียวโดะ อุโน ยู ไคชะ หรือ เคยูเค (Kyodo Un yu Kaisha = KUK) รวมทั้งได้ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งบริษัทเดินเรือขึ้นอีกหลายบริษัท เนื่องจากมีแนวคิดที่จะเร่งให้มีการขนส่งทางทะเลเพิ่มขึ้นด้วยวิธีการแข่งขัน ทำให้เกิดการแข่งขันในกิจการเดินเรือ โดยเฉพาะระหว่างบริษัทเดินเรือมิตซึบิชิกับบริษัทมิตซึย (Mitsui Company) มีการตัดราคาขนส่งกันโดยไม่คำนึงถึงกำไร รัฐบาลเห็นว่าหากไม่แก้ไขจะล้มทั้งคู่ จึงเข้าไปไกล่เกลี่ยและเจรจาให้ทั้งคู่รวมทั้งบริษัทเดินเรือ เกียวโดะ อุโน ยู ไคชะ ของรัฐบาลให้รวมเป็นบริษัทเดียวกันได้สำเร็จ ใน ค.ศ. 1885 คือบริษัทนิปปง ยูเซ็น ไคชะหรือ เอ็นวายเค (Nippon Yusen Kaisha = NYK) ซึ่งเป็นบริษัทขนส่งทางทะเลที่ใหญ่ที่สุดของโลกแห่งหนึ่ง และรัฐบาลได้ทุ่มทุนสนับสนุนบริษัทนี้อย่างเต็มที่โดยให้เงินอุดหนุนประจำปีถึง 8 แสนแปดหมื่นเยน² ต่อมาใน ค.ศ. 1896 ได้มีการออกกฎหมายส่งเสริมการเดินเรือและต่อเรือเพิ่มเติมขึ้น³ ส่งผลให้กิจการขนส่งทางทะเลของญี่ปุ่นก้าวหน้าเป็นอย่างมากและมีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน

3. การสื่อสาร

การสื่อสารของญี่ปุ่นในอดีตก็ไม่ต่างกับประเทศที่ล้าหลังในทวีปเอเชียมากนัก เพราะระบบการสื่อสารยังคงใช้ระบบม้าเร็ว⁴ ระบบนี้โดยส่วนใหญ่แล้วรัฐบาลในสมัยโทกูงาวะจะใช้มาตรการเกณฑ์แรงงานจากทุกหมู่บ้านทั้งคนและม้าเพื่อใช้เป็นผู้ส่งข่าวหรือบริการพัสดุไปรษณีย์ ในญี่ปุ่นเรียกระบบนี้ว่า “ซึเกโกะ” (Sukeko) ซึ่งหากเป็นงานราชการก็จะขี่ม้าหรือวิ่งไปเป็นคู่ๆ โดยคนหนึ่งถือหีบเครื่องเงินบรรจุเอกสารราชการหรือเงิน อีกคนหนึ่งถือตะเกียงที่มีเครื่องหมายว่า “เรื่องราชการ”⁵ การสรรหาคนและม้ามาทำงานนี้ทำโดยการแบ่งเป็นโควต้าให้แต่ละหมู่บ้านจัดสรรมาให้ หากหมู่บ้านใดไม่สามารถหาคนหรือม้ามาให้ตามโควตาก็จะต้องชดเชยโดยจะต้องจ่ายเป็นข้าวหรือใช้แรงงานแลกเปลี่ยนซึ่งจะคิดในอัตราที่สูงมาก เนื่องจากระบบม้าเร็วต้องใช้คนเป็นจำนวนมากและที่สำคัญยังล่าช้า รัฐบาลเมจิจึงได้ยกเลิกระบบม้าเร็วสื่อสารที่ใช้ในสมัยโทกูงาวะ โดยได้พัฒนาข่ายงานการคมนาคมให้ทันสมัยขึ้น จากการที่ระบบการสื่อสารเกี่ยวพันถึงสถานะและความมั่นคงของประเทศ ธุรกิจนี้ส่วน

¹ Ibid.

² Ibid.

³ Ando Yoshio. (1966). “The Formation of heavy Industry”. in *The Modernization of Japan 1*. Edited by Tobata Seichi. p. 125.

⁴ ระบบม้าเร็ว เป็นระบบสื่อสารที่ใช้กันมากในสมัยโบราณ คนที่ทำหน้าที่นี้ต้องเป็นคนที่แข็งแรงและมีความชำนาญในเส้นทางในเขตที่ตัวเองรับผิดชอบเป็นอย่างดี เมื่อได้รับมอบหมายให้ทำงานก็จะออกเดินทางทันทีโดยไม่หยุดพัก จนกว่าจะถึงจุดเปลี่ยนตัวส่งให้ม้าเร็วคนต่อไปรับช่วง และหากไม่มีม้าเป็นพาหนะก็จะอาศัยการวิ่งไป

⁵ ริชาร์ด สตอร์. (2520). เล่มเดิม. หน้า 65.

ใหญ่จึงดำเนินการโดยรัฐ รัฐบาลเมจิได้นำระบบไปรษณีย์และโทรเลขตามแบบตะวันตกเข้ามาใช้ใน ค.ศ. 1871 และเนื่องจากมีผู้เสนอขอเรียกร้องมาถึงสภาแห่งรัฐ หรือดาโจกันในวันที่ 2 สิงหาคม ค.ศ. 1872 โดยกล่าวว่า “ในตะวันตกมีหลายประเทศที่ก่อตั้งกิจการโทรเลขของเอกชนขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์ทางด้านคมนาคม แต่กิจการโทรเลขของเอกชนมักก่อความไม่สะดวกขึ้นในเรื่องความลับของรัฐบาล นอกจากนี้การคมนาคมยังเกี่ยวข้องกับประเทศต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงควรยกเลิกกิจการของเอกชนและเปลี่ยนเป็นกิจกรรมของรัฐบาลทั้งหมดในอนาคต”¹ ผู้นำรัฐบาลเมจิเห็นด้วยกับความคิดดังกล่าว ดังนั้นการพัฒนาด้านการสื่อสารจึงดำเนินการโดยรัฐบาลทั้งหมด

การพัฒนาทางการสื่อสารได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและใน ค.ศ. 1877 ญี่ปุ่นได้เข้าร่วมในสหภาพไปรษณีย์สากล (Postal Union) ส่งผลให้การพัฒนาทางการสื่อสารขยายตัวอย่างรวดเร็ว เมื่อถึง ค.ศ. 1885 ญี่ปุ่นมีที่ทำการไปรษณีย์กว่า 5 พันแห่ง และให้บริการรับส่งพัสดุประมาณ 100 ล้านชิ้นต่อปี สำหรับการวางสายโทรเลขที่สำคัญๆ ภายในประเทศก็สำเร็จสมบูรณ์ สามารถรองรับการให้บริการข่าวสารแก่เอกชนเกือบ 3 ล้านฉบับต่อปี นอกจากนี้การสื่อสารทางโทรเลขโพ้นทะเลได้เกิดขึ้น หลังจากมีการวางสายเคเบิลใต้น้ำ เชื่อมระหว่างนางาซากิกับเซี่ยงไฮ้ และจากเซี่ยงไฮ้ก็มีการติดต่อถึงลอนดอนและนิวยอร์ก² ทำให้ญี่ปุ่นสามารถติดต่อกับภูมิภาคยุโรปได้ ใน ค.ศ. 1895 ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาบริการทางโทรเลขครอบคลุมถึง 4 พันไมล์³ เมื่อถึง ค.ศ. 1911 ที่ทำการไปรษณีย์ได้เพิ่มขึ้นเป็น 7 พันแห่ง จำนวนพัสดุไปรษณีย์ที่ผ่านมือเป็นจำนวนถึง 1 พันห้าร้อยล้านชิ้น และที่ทำการโทรเลขเพิ่มขึ้นเป็น 4 พันห้าร้อยแห่ง⁴ สำหรับโทรศัพท์ถูกนำเข้ามาในหน่วยงานราชการของญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 1877 โดยใช้ติดต่อระหว่างโตเกียวกับโยโกฮามาและกระทรวงอุตสาหกรรมต่างๆ รวมทั้งพระราชวังของจักรพรรดิ ขณะเดียวกันก็ได้จัดเตรียมการให้บริการโทรศัพท์แต่ก็ยังคงอยู่ในวงราชการ⁵ และรัฐบาลได้เริ่มดำเนินการด้านนี้อย่างจริงจังใน ค.ศ. 1890 ดังนั้นเมื่อถึง ค.ศ. 1911 จำนวนบ้านและสำนักงานที่มีโทรศัพท์มีราว 180,000 หลัง⁶ อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบกับการพัฒนาอย่างรวดเร็วของระบบโทรเลขแล้ว การขยายบริการโทรศัพท์ในช่วงนี้ยังมีความก้าวหน้าน้อยกว่า

การพัฒนาทางการเกษตร

ภาคเกษตรกรรมเป็นสาขาที่สำคัญที่สุดของเศรษฐกิจญี่ปุ่นมาตั้งแต่สมัยโบราณ รัฐบาลญี่ปุ่นทุกยุคทุกสมัยจึงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางการเกษตรกรรมโดยเฉพาะในสมัยโทกูงาวะ ซึ่ง

¹ แหล่งเดิม. หน้า 200.

² โยชิฮารุ คูนิโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 5.

³ Conrad Totman. (2000). *op.cit.* p. 305.

⁴ โยชิฮารุ คูนิโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 9.

⁵ Kajinshii Mitsuhaya. (1958). “Development of Transportation and Communication Systems”. In *Japanese Society in the Meiji Era*. p. 381.

⁶ โยชิฮารุ คูนิโอะ. (2531). หน้าเดิม.

มีการพัฒนาด้านการเกษตรเป็นอย่างมาก และเน้นในเรื่องการขยายพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก โดยวัดได้จากผลมวลรวมในการเพาะปลูก อาทิใน ค.ศ. 1599 ได้ผลผลิตรวม 18 ล้านหัวแสนโกกุ ต่อมาใน ค.ศ. 1700 ผลิตได้ 25 ล้านแปดแสนโกกุ และเพิ่มเป็น 30 ล้านสี่แสนโกกุ ใน ค.ศ. 1832¹

นอกจากนี้ในแต่ละอันต่างพยายามพัฒนาเครื่องมือต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น รวมทั้งการรู้จักปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ปุ๋ย ฯลฯ สำหรับระดับการพัฒนาทางวิทยาการในภาคเกษตรกรรมในสมัยโทกูงาวะของญี่ปุ่นน่าสนใจมาก เพราะมีตำราการเกษตรที่ชาวนาเป็นผู้เขียนขึ้น² เมื่อเข้าสู่สมัยเมจิการเกษตรยังคงเป็นสาขาที่สำคัญที่สุดของเศรษฐกิจ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมถึงร้อยละ 80 และรายได้จากภาคการเกษตรโดยเฉพาะรายได้จากภาษีที่ดินยังเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญของประเทศ โดยเฉพาะในช่วงต้นๆ ของสมัยเมจิ รัฐบาลได้นำรายได้จากภาคเกษตรไปจัดสรรเพื่อเป็นทุนในการพัฒนาอุตสาหกรรม

ในสมัยเมจิแม้ว่าการพัฒนาทางด้านการเกษตร ไม่ได้เป็นเป้าหมายหลักของการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจดังที่เคยเป็นมาแต่ในอดีต แต่รัฐบาลเมจิได้พยายามส่งเสริมการพัฒนาภาคเกษตรกรรม ซึ่งเริ่มจากการดำเนินการยกเลิกข้อจำกัดต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพ รวมทั้งยังอนุญาตให้ประชาชนเพาะปลูกอย่างอิสระแล้ว รัฐบาลยังได้พัฒนาด้านการเกษตรโดยได้จัดตั้งสถานทดลองเกษตร (agricultural experimental stations) ขึ้น เพื่อช่วยในการปรับปรุงการเกษตรให้ทันสมัย โดยเฉพาะการปรับปรุงพันธุ์พืชผลที่นำเข้ามาจากต่างประเทศให้เข้ากับสภาพดินฟ้าอากาศของญี่ปุ่น และการปรับปรุงวิธีการทำนาให้ดีขึ้น รัฐบาลได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนการเกษตรขึ้น 3 แห่ง แห่งแรกตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1872 ในฐานะเป็นสถานทดลองใน ชินจูกุ (Shinjuku) มีพื้นที่ 30 ไร่³ และได้แบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ เช่น ส่วนของสวนผลไม้ สวนพฤกษศาสตร์ ทุ่งหญ้า สวนสมุนไพร ป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ ส่วนพืชผัก และทุ่งนา⁴ โดยจัดตั้งหน่วยงานรับผิดชอบในด้านนี้โดยเฉพาะเรียกว่า มิมบุโช (Mimbusho) มีหน้าที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับด้านการเกษตร รวบรวมหนังสือเกี่ยวกับการเกษตร ทำการวิเคราะห์ดิน การเลี้ยงไหม การเพาะปลูกพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ เป็นแหล่งเก็บพืชพรรณต่างๆ ทำการศึกษาเกี่ยวกับต้นยาสมุนไพร⁵ (herbal) ด้วยเหตุนี้เมล็ดพันธุ์ต่างประเทศจึงถูกนำเข้าเป็นจำนวนมากและเครื่องมือการเกษตรได้ถูกออกแบบและผลิตขึ้นเพื่อสนองนโยบายดังกล่าว

โรงเรียนแห่งที่ 2 ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1874 ที่ชิบะ (Shiba) ในโตเกียว ซึ่งได้จัดเป็นสถานทดลองเพาะขยายพันธุ์ต้นอ่อนโดยมีชาวอเมริกันคือ แคปพรอน โฮเรซ (Capron Horace) เป็นครูสอน โฮเรซ ได้นำเอาตัวอย่างเมล็ดพันธุ์และเครื่องมือจำนวนมากมาจากอเมริกา รวมทั้งได้แนะนำ

¹ John Whiney Hall. (1991). *op.cit.* p. 201.

² ลิขิต ชีระเวทิน. (2524 สิงหาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 19.

³ 1 ไร่ = 2.45 เอเคอร์

⁴ Shibusawa Keizo. (1958). *op.cit.* p. 433.

⁵ *Ibid.*

เกี่ยวกับชนิดของพืชผลใหม่ๆ รวมไปถึงการเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกิดการขยายพันธุ์พืชโดยการเพาะเป็นต้นอ่อนอย่างกว้างขวางและทำให้ได้พันธุ์พืชไม้ที่สมบูรณ์มากขึ้น รวมทั้งได้มีการนำเอาพันธุ์พืชไม้ต่างชนิดมาผสมกัน ทำให้เกิดสายพันธุ์ใหม่ออกมาเป็นจำนวนมาก และที่สำคัญยังเป็นแหล่งผลิตนักวิชาการที่ผ่านการอบรมภาคปฏิบัติในการเพาะพันธุ์ไม้ออกมาเป็นจำนวนมาก¹ ต่อมาใน ค.ศ. 1875 โรงเรียนได้ย้ายไปอยู่ที่ซัปโปโร (Sapporo) ซึ่งโรงเรียนนี้ได้กลายเป็นแหล่งเบิกทางของมหาวิทยาลัยฮอกไกโด สำหรับโรงเรียนแห่งที่ 3 เปิดใน ค.ศ. 1876 ในเกียวโต การดำเนินงานก็เช่นเดียวกับโรงเรียนแหล่งที่หนึ่งและสอง

นอกจากนี้ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1881 รัฐบาลได้มีมติจัดตั้งกระทรวงเกษตรและการพาณิชย์ขึ้น เพื่อควบคุมและพัฒนางานด้านการเกษตร และได้เกิดกลุ่มข้าราชการที่สนับสนุนการพัฒนาด้านการเกษตรหรือที่เรียกว่า “กลุ่มคั่นโนะเกียวกุ” (Kannokyoku) ซึ่งเป็นแกนนำในการส่งผู้เชี่ยวชาญทางด้านการเกษตร และนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาทางด้านการเกษตรลงพื้นที่ไปเป็นครูสัญญาจร เพื่อให้คำแนะนำและให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนในชนบท² รวมทั้งได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญไปต่างประเทศเพื่อศึกษาระบบการเกษตรของประเทศเหล่านั้น อย่างไรก็ตามความพยายามนำสิ่งใหม่ๆ บางอย่างมาใช้ก็ประสบความล้มเหลว เช่น ความพยายามในการเลี้ยงแกะที่ต้องยกเลิกไปในที่สุด เนื่องจากความไม่ชำนาญและความไม่เอื้ออำนวยของสภาพภูมิประเทศและอากาศ อย่างไรก็ตามมีความพยายามในการขยายพื้นที่เพาะปลูก ทำให้มีพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น เช่น ใน ค.ศ. 1878 มีพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเท่ากับ 2,579,000 ไร่ ต่อมาใน ค.ศ. 1908 เพิ่มขึ้นเป็น 2,922,000 ไร่ และพื้นที่ปลูกพืชอย่างอื่นได้เพิ่มขึ้นอย่างมากเช่นกัน³

ผลจากการดำเนินการดังกล่าวทำให้พืชผลใหม่ๆ ที่สำคัญหลายชนิดถูกนำมาปลูกกันในญี่ปุ่น และจากการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาช่วย เช่น ระบบชลประทานที่มีประสิทธิภาพ การปรับปรุงระบบการทำนา ปรับปรุงข้าวพันธุ์ใหม่ที่มีความต้านทานต่ออากาศหนาว การควบคุมแมลงและที่สำคัญคือมีการใช้ปุ๋ย อาทิ ปุ๋ยประเภทกากถั่วเหลือง มากขึ้น⁴ ส่งผลให้ผลผลิตทางภาคเกษตรกรรมของญี่ปุ่นในสมัยเมจิเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในที่นี้ขอยกตัวอย่างการเพิ่มผลผลิตของอาหาร คือ ข้าวเจ้า ข้าวบาเลย์ และข้าวสาลี ซึ่งแสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

¹ Ibid.

² Ibid. p. 435.

³ Allen George Cyril. (1945). *op.cit.* p. 57.

⁴ Ibid.

ตาราง 2 แสดงผลผลิตอาหารเจลี่ยรายปี (1,000 โกกุ)

ช่วงปี	ข้าวเจ้า	ข้าวบาเลย์	ข้าวสาลี
1879 – 1883	30,874	5,516	2,219
1889 – 1893	38,549	6,945	3,102
1899 – 1903	42,268	8,330	3,700
1909 – 1913	50,242	9,677	4,901

ที่มา Allen George Cyrill. (1945). *A Short Economic History of Modern Japan 1867 – 1937.* p.58.

จากตาราง จะเห็นว่าปริมาณผลผลิตข้าวทั้งข้าวเจ้า ข้าวบาเลย์ และข้าวสาลี ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องอย่างเช่น ข้าวเจ้าซึ่งในระหว่าง ค.ศ. 1879 – 1883 ได้ผลผลิตเจลี่ยปีละ 30,874 โกกุ แต่เมื่อถึงในช่วง ค.ศ. 1909 – 1913 ได้ผลผลิตเจลี่ยปีละ 50,242 โกกุ ปริมาณการเพิ่มของผลผลิตโดยเจลี่ยเพิ่มขึ้นเกือบ 2 ใน 5 ของผลผลิต หรือกรณีข้าวสาลีที่ในระหว่าง ค.ศ. 1879 – 1883 ได้ผลผลิตเจลี่ยปีละ 2,219 โกกุ แต่เมื่อถึงในช่วง ค.ศ. 1909 – 1913 ได้ผลผลิตเจลี่ยปีละ 4,901 โกกุ ซึ่งปริมาณการเพิ่มของผลผลิตมากกว่าร้อยละ 50 ของผลผลิตเดิม แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการดำเนินการพัฒนาในด้านการเกษตรกรรม

นอกจากนี้การผลิตไหมดิบก็เป็นสินค้าภาคเกษตรที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ในสมัยเมจิจำนวนครอบครัวเกษตรกรทำการผลิตไหมเพิ่มขึ้น โดยมีผลผลิตเพิ่มขึ้นประมาณ 6 เท่า เมื่อถึงช่วงปลายสมัยเมจิไหมดิบได้กลายเป็นสินค้าที่มีความสำคัญอันดับ 2 รองจากข้าว¹ และจากการส่งออกไหมดิบได้กระตุ้นให้มีการปลูกต้นหม่อนและเลี้ยงไหมอย่างแพร่หลายมากขึ้นในญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตามการดำเนินการพัฒนาในภาคเกษตรกรรมนั้นเป็นไปอย่างช้าๆ ไม่มีลักษณะเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่อย่างในภาคอุตสาหกรรม และที่สำคัญเมื่อรัฐบาลเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้เกิดผลกระทบต่อประชากรภาคเกษตรเป็นอย่างมาก² ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ 5 ในหัวข้อผลกระทบที่เกิดจากการทำให้บรรลุปเป้าหมายฟูโกกุ เคียวเฮ

การพัฒนาด้านอุตสาหกรรม

ในช่วงที่รัฐบาลเริ่มพัฒนาอุตสาหกรรม ได้ตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแลชั่วคราว เรียกว่า โคะบุโชะ (Kobusho) ซึ่งดำเนินการระหว่าง ค.ศ. 1870 – 1885 โดยมีหน้าที่คือ (1) จัดตั้งสถาบันเพื่อ

¹ โยชิฮารุ คูนีโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 12.
² รายละเอียดของเรื่องผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ 5 ในหัวข้อปัญหาที่เกิดจากการทำให้บรรลุปเป้าหมาย “ฟูโกกุ เคียวเฮ”

การศึกษาทางด้านเทคโนโลยี (2) ควบคุมดูแลและจัดการธุรกิจการทำเหมืองทั้งหมด (3) การสร้างและทำนุบำรุงการรถไฟและสายโทรเลขรวมทั้งประภาคาร (4) การสร้างและทำนุบำรุงเรือของกองทัพและเรือสินค้า (5) ควบคุมการหลอมทองแดง เหล็ก ตะกั่ว เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ (6) ทำการสำรวจพื้นดินและทะเล แม้โคะบุโซจะมียังยืน แต่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนงานที่จำเป็นในกระบวนการปรับปรุงประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมกับ โนะโซะมุโซะ (Noshomusho) หรือ กระทรวงเกษตรและพาณิชย์ ที่ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1881 ทำให้การดำเนินการโอนอุตสาหกรรมไปเป็นของเอกชนเป็นไปอย่างราบรื่น¹

นอกจากนี้รัฐบาลได้วางแนวทางการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมที่สำคัญคือ การนำความรู้และเทคนิคในการผลิตแบบตะวันตกมาใช้ การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ การขายรัฐวิสาหกิจให้กับเอกชน และการส่งเสริมบริษัทและธุรกิจภาคเอกชน

1. การนำความรู้และเทคนิคในการผลิตแบบตะวันตกมาใช้

เพื่อให้การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมสอดคล้องกับนโยบายพัฒนาประเทศและเศรษฐกิจให้ทันสมัย รัฐบาลจึงได้นำเอาความรู้และเทคนิคในการผลิตแบบตะวันตกมาใช้ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าในความเป็นจริงแล้วในสมัยปลายโทกูงาวะ ญี่ปุ่นได้เริ่มรู้จักนำเทคนิคแบบตะวันตกมาใช้บ้างแล้ว โดยอาศัยการจ้างผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศให้ทำหน้าที่แนะนำชาวญี่ปุ่นในวิธีการทำเหมืองแร่และโรงงานแบบตะวันตก ดังนั้นนโยบายในการรับความรู้และเทคนิคในการผลิตจากตะวันตกโดยตรงนับว่าเป็นนโยบายที่สำคัญที่รัฐบาลให้การส่งเสริม มาตรการของรัฐบาลในการนำเอาวิธีการและเทคโนโลยีตะวันตกมาใช้ ที่สำคัญคือ

1.1 การจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ ในระหว่าง ค.ศ. 1870 – 1885 ญี่ปุ่นได้จ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก โดยอยู่ในความควบคุมของกระทรวงอุตสาหกรรมที่ก่อตั้งขึ้นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1800² อาทิ การจ้างผู้เชี่ยวชาญต่างชาติจำนวน 34 คน ในกรมโลหะกิจใน ค.ศ. 1873 การใช้ผู้เชี่ยวชาญชาวยุโรปในการจัดตั้งโรงงานต่างๆ ในระหว่าง ค.ศ. 1868 – 1874 และเมื่อถึง ค.ศ. 1879 กระทรวงอุตสาหกรรมได้จ้างชาวต่างชาติ 130 คน ซึ่งได้เงินเดือนเกือบจะเป็นสามในห้าของรายจ่ายปกติของกระทรวง³ ผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้จะกระจายอยู่เกือบทุกโครงการที่สำคัญๆ ของรัฐบาล และทำงาน 2 อย่างคือ ให้คำแนะนำทางด้านเทคนิคและฝึกอบรมวิศวกรที่เป็นชาวญี่ปุ่น

1.2 การส่งนักศึกษาไปศึกษาต่างประเทศ ชาวญี่ปุ่นได้รับการสนับสนุนให้เดินทางไปศึกษาต่างประเทศตั้งแต่ปลายสมัยโทกูงาวะ ซึ่งต่อมานักศึกษาเหล่านี้ได้กลายมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ

1.3 การสร้างบุคลากรทางด้านเทคนิคชาวญี่ปุ่นโดยตรง โดยมีเป้าหมายเพื่อลดการพึ่งพาชาวต่างชาติ เช่น การส่งครูสัญญาจรออกไปสอนตามที่ต่างๆ ทั่วประเทศ การจัดตั้งโรงเรียน

¹ อี. เอช. นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 210 (เชิงอรรถ).

² จอห์น เค. แพร่แบงค์ และคณะ. (2520). เล่มเดิม. หน้า 279.

³ แหล่งเดิม. หน้า 310.

วิทยาลัย และนำเทคนิคต่างๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีทางอุตสาหกรรมมาสอนโดยเน้นทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัติ

2. การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ

นอกจากการดำเนินการโอนเทคโนโลยีจากตะวันตก ในการพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจให้ทันสมัย จำเป็นต้องให้พ่อค้าและนักธุรกิจหรือผู้ประกอบการ ดำเนินการก่อตั้งอุตสาหกรรมสมัยใหม่ขึ้น แต่เนื่องจากพ่อค้า นักธุรกิจผู้ประกอบการของญี่ปุ่นนั้นยังขาดประสบการณ์ในการดำเนินการ ประกอบกับยังมีปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดให้รัฐบาลต้องดำเนินการ จัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นมาเอง ซึ่งสรุปได้ดังนี้¹

ประการแรก ในปลายสมัยโทกูงาวะ อันใหญ่ๆ บางแห่งได้เริ่มจัดตั้งอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ขึ้นบ้างแล้ว เช่น โรงงานถลุงเหล็กที่นางาซากิ โรงงานต่อเรือที่อิซึคาว่าจิม่า โรงงานทอผ้าที่คาโงชิมา เป็นต้น เมื่อผู้นำจากอันหลายแห่งเห็นพ้องต้องกันในการจัดตั้งรัฐบาลเมจิขึ้น เพื่อรวมประเทศ ญี่ปุ่น อุตสาหกรรมสมัยใหม่ของอันต่างๆ จึงตกเป็นของรัฐบาลเมจิไปโดยปริยาย

ประการที่สอง อุตสาหกรรมสมัยใหม่มักจะต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ซึ่งพ่อค้านายทุนญี่ปุ่น ในสมัยนั้นไม่มีความมั่นใจว่าจะสามารถบริหารงานเองได้ ในขณะเดียวกันอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่ก่อตั้งขึ้นในสมัยแรกเริ่มนั้น มีความจำเป็นต้องการพัฒนาเศรษฐกิจในเวลาต่อมาทั้งสิ้น เช่น รถไฟ โรงงานถลุงเหล็ก โรงงานผลิตเครื่องจักรกล ตู้ต่อเรือ ฯลฯ ดังนั้น รัฐบาลเมจิจึงต้องเข้าไปดำเนินการเอง

ประการที่สาม ปัญหาการขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ ภายหลังการก่อตั้งรัฐบาลเมจิ จากการที่เคยได้เปรียบดุลการค้าของญี่ปุ่น ตั้งแต่เปิดประเทศใน ค.ศ. 1858 ได้กลายเป็นการเสียเปรียบดุลการค้าติดต่อกันจนกระทั่งถึง ค.ศ. 1881 ดังนั้นเพื่อที่จะลดการเสียเปรียบดุลการค้า รัฐบาลเมจิจึงต้องประหยัดเงินตราต่างประเทศด้วยการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อผลิตสินค้าทุนประเภทเครื่องจักรกลต่างๆ รวมทั้งสินค้าที่ใช้บริโภคขึ้นเอง ในขณะเดียวกันก็จัดตั้งอุตสาหกรรมปั้นด้าย โดยเฉพาะไหมซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของญี่ปุ่นในขณะนั้น

ประการที่สี่ การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจก็เพื่อหางานให้อดิดพวกซามูไรทำ เพราะบุคคลเหล่านี้ นอกจากสูญเสียสถานะพิเศษของพวกเขาแล้ว ยังประสบกับการสูญเสียทางการเงินอย่างมาก อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงบ้านานูของพวกเขากลับเป็นพันธบัตรรัฐบาล แม้ว่าพันธบัตรรัฐบาลซึ่งมีกำหนดระยะเวลา 20 ปี และได้รับดอกเบี้ยจากพันธบัตรทุกปี แต่ดอกเบี้ยที่ได้ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ซึ่งเป็นผลกระทบจากภาวะเงินเฟ้อ ทำให้รายได้ที่แท้จริงจากดอกเบี้ยลดต่ำลง รวมทั้งราคาพันธบัตรก็ลดลงเรื่อยๆ ความไม่พอใจของคนกลุ่มนี้อาจก่อให้เกิดผลร้ายต่อรัฐบาล เพราะฉะนั้นการหาอาชีพทดแทนให้พวกนี้โดยการจัดตั้งวิสาหกิจของรัฐขึ้น จึงเป็นทางออกที่ดีสำหรับเงื่อนไขการอยู่รอดของรัฐบาล ขณะเดียวกันซามูไรที่มีความสามารถได้พัฒนาตนเองจนกลายเป็นนักธุรกิจ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้รัฐบาลต้องเป็นผู้ดำเนินการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้น อุตสาหกรรมการผลิตที่อยู่ในรูปแบบของรัฐวิสาหกิจนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นฐานของ

¹ พรชัย คุณศรีรักษสกุล. (2523, มกราคม - มีนาคม). เล่มเดิม. หน้า 10 - 11.

การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนากองทัพ และเพื่อช่วยลดการเสียดุลการค้า อุตสาหกรรมที่ตั้งขึ้นในรูปแบบรัฐวิสาหกิจ เช่น อุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับระบบการคมนาคม อุตสาหกรรมเหมืองแร่ อุตสาหกรรมต่อเรือ อุตสาหกรรมผลิตอาวุธ อุตสาหกรรมผลิตผ้าขนสัตว์ อุตสาหกรรมกรอไหมและปั่นฝ้าย รวมไปถึงการจัดตั้งโรงงานผลิตเครื่องมือต่างๆ ที่ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1871 นอกจากนี้ยังมีการก่อตั้งโรงงานปูนซีเมนต์ โรงงานแก้ว โรงงานผลิตปูนขาว โดยมีวัตถุประสงค์คือผลิตวัสดุสำหรับการก่อสร้างแบบตะวันตก เนื่องจากเป็นนโยบายของรัฐบาลที่จะก่อสร้างสถานที่ราชการให้เป็นแบบตะวันตก เพื่อให้ต่างชาติตระหนักถึงความทันสมัยของญี่ปุ่น¹

อุตสาหกรรมที่รัฐบาลเมจิให้ความสนใจและจัดตั้งขึ้น ล้วนแต่เป็นอุตสาหกรรมสมัยใหม่และใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก ประกอบกับต้องอาศัยเทคนิคในการผลิตแบบตะวันตกทั้งสิ้น ดังนั้นในระยะแรกๆ ของการดำเนินการ รัฐบาลจึงต้องจ้างพวกช่างเทคนิคและคนงานฝีมือจากต่างประเทศ เข้ามาช่วยในการบริหารองค์การวิสาหกิจโรงงานใหม่ๆ เหล่านี้ ยกเว้นอุตสาหกรรมการผลิตอาวุธที่ไม่จ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในโรงงาน เนื่องจากเหตุผลทางความมั่นคงและความปลอดภัยของชาติ

3. การขายกิจการรัฐวิสาหกิจให้กับภาคเอกชน

รัฐบาลได้เปลี่ยนนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม จากการที่รัฐเป็นผู้เข้าไปดำเนินการโดยตรง มาเป็นการให้ความคุ้มครอง ซึ่งเริ่มจากการประกาศใช้ระเบียบข้อบังคับหรือกฎหมายว่าด้วยเรื่องการโอนโรงงาน (Regulations or Law on the Transfer of Factories) ที่เรียกเป็นภาษาญี่ปุ่นว่า โคะโจอะราอิ ซะเงะ ไกโชะกุ (Kojo Harai Sage Gaisoku) ในวันที่ 5 พฤศจิกายน ค.ศ. 1880² โดยรัฐบาลได้ให้เหตุผลของการดำเนินการว่า “โรงงานที่ตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมได้ก่อตั้งเป็นอย่างดีแล้วในบัดนี้ และธุรกิจก็เจริญรุ่งเรืองดีแล้ว ดังนั้นรัฐบาลจะสละความเป็นเจ้าของ โรงงาน ซึ่งควรที่ราษฎรจะดำเนินการเองได้”³

แม้ว่าการดำเนินการในเรื่องนี้จะมีนักวิชาการหลายท่านมองว่า เป็นการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ทางการเงินในช่วงเวลาดังกล่าว ส่งผลให้มีการหยิบยกสาเหตุที่รัฐบาลเมจิขายรัฐวิสาหกิจให้แก่เอกชนมาถกเถียงในกลุ่มนักวิชาการ โดยเฉพาะบทสรุปของศาสตราจารย์โทมัส ซี สมิท (Tomas C Smith) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่องการโอนรัฐวิสาหกิจของรัฐบาลเมจิพบว่า ปัญหาทางการเงินเป็นสาเหตุที่ทำให้รัฐบาลต้องขายรัฐวิสาหกิจ⁴ แต่ผู้วิจัยเห็นว่าการดำเนินการในเรื่องนี้ส่วนหนึ่งก็ส่งผลต่อนโยบายส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาร่วมดำเนินการพัฒนาอุตสาหกรรม เนื่องจากกิจการรัฐวิสาหกิจส่วนใหญ่ขายในราคาที่ต่ำมาก คือราคาขายอยู่ในระหว่างร้อยละ 11 – 90 ของราคาที่รัฐลงทุนในครั้งแรก⁵ ในที่นี้ขอยกตัวอย่างการขายโอนโรงงานอุตสาหกรรมการผลิตแก้วที่ชิเนงะวะ

¹ ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์. (2522). เล่มเดิม. หน้า 325.

² E. H. Norman. (1948). *op. cit.* p. 127.

³ อี เอช นอร์แมน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 208.

⁴ พรชัย คุณศรีรักษ์สกุล. (2523, มกราคม – มีนาคม). เล่มเดิม. หน้า 21.

⁵ Edwin O, Reischauer. (1982). *op. cit.* p. 151.

(Shinagawa) ซึ่งต้นทุนของโรงงานทั้งหมดมีราคา 3 แสนห้าหมื่นเยน แต่รัฐบาลขายให้เอกชนในราคา 7 แสนห้าหมื่นเก้าร้อยห้าสิบ เยน และให้ผ่อนชำระเป็นงวดๆ ในระยะเวลา 55 ปี โดยให้เริ่มผ่อนงวดแรก 10 ปี หลังจากการขาย¹ หรือกรณีการขายกิจการเหมืองทองแดงอะนิ (Ani Copper Mine) ซึ่งต้นทุนของโรงงานทั้งหมดมีราคา 1 ล้านหกแสนเยน แต่รัฐบาลขายให้เอกชนเพียง 2 แสนห้าหมื่นเยน และให้จ่ายทันทีแค่ 1 หมื่นเยน ส่วนที่เหลือให้ผ่อนจ่ายเป็นงวดๆ ในระยะเวลา 24 ปี โดยให้เริ่มผ่อนงวดแรก 5 ปี หลังการขาย² ฯลฯ

ผลจากการดำเนินการทำให้กิจการรัฐวิสาหกิจจำนวนมาก ถูกขายโอนให้กับภาคเอกชน อย่างไรก็ตามการขายโอนกิจการนั้นไม่ได้ขายทั้งหมด รัฐบาลยังคงเป็นผู้ดำเนินการเองโดยเฉพาะในกิจการที่มีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์

4. การส่งเสริมบริษัทและธุรกิจเอกชน

การส่งเสริมการประกอบการของเอกชน เป็นนโยบายอย่างหนึ่งของรัฐบาลเมจิเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ลักษณะการส่งเสริมธุรกิจเอกชนจะอยู่ในรูปของการให้ความช่วยเหลือทั้งทางตรงและทางอ้อม การให้ความช่วยเหลือทางตรงเริ่มด้วยการให้เงินช่วยเหลือ การให้สิ่งของที่รัฐบาลมีอยู่ ยกตัวอย่างกรณี การปั้นด้าย ซึ่งรัฐบาลมองว่าจะเป็นอุตสาหกรรมแรกที่จะไปสู่การปฏิบัติทางอุตสาหกรรม รัฐบาลเมจิส่งเสริมให้เอกชนดำเนินการโดยให้เช่าแกนปั้นด้ายในเงื่อนไขพิเศษ และให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำแก่ผู้ต้องการสร้างโรงงานปั้นด้าย จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวส่งผลให้ในช่วง ค.ศ. 1880 – 1882 รัฐบาลได้จ่ายเงิน 3 แสนห้าหมื่นเยน เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว³

นอกจากนี้รัฐบาลยังให้ความช่วยเหลือทางด้านความรู้และเทคนิคในการผลิต โดยการส่งผู้แทนจำนวนหนึ่งไปดูงานแสดงทางอุตสาหกรรมในต่างประเทศเพื่อให้บุคคลเหล่านี้มีโอกาสศึกษาความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมในประเทศตะวันตก ส่วนการให้ความช่วยเหลือทางอ้อมนั้น เป็นลักษณะการปกป้องอุ้มชูอุตสาหกรรมที่สร้างขึ้นโดยทุนของคนญี่ปุ่นเอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนเกี่ยวกับการให้การอุ้มชูและปกป้องธุรกิจเอกชนคือ ธุรกิจเดินเรือ ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งอุตสาหกรรมที่เป็นโครงการตัวอย่าง แม้ว่าการผลิตของรัฐบาลเองจะได้ผลผลิตที่ยังไม่ให้ผลกำไรมากนัก แต่รัฐบาลต้องการจะแสดงให้เห็นนักลงทุนเห็นศักยภาพของวิธีการผลิตแบบใหม่ เช่น อุตสาหกรรมสิ่งทอ หรือการจัดงานแสดงสินค้าต่างๆ ภายในประเทศ

เพื่อแก้ปัญหาเรื่องทุนในการดำเนินการจัดตั้งบริษัทธุรกิจของเอกชน เนื่องจากขนาดธุรกิจสมัยใหม่ต้องใช้ทุนเป็นจำนวนมาก เกินกว่าที่พ่อค้าคนใดคนหนึ่งจะดำเนินการได้แต่เพียงลำพัง รัฐบาลจึงส่งเสริมให้มีการจัดตั้งบริษัทที่มีลักษณะเป็นกองทุนรวม (Joint – Stock Companies) เพื่อนำทุนจากบุคคลต่างๆ มาดำเนินการใน ค.ศ. 1871 ได้มีการจัดตั้งบริษัทที่มีลักษณะเป็นกองทุนรวม

¹ Johannes Hirschmeier. (1968). *op. cit.* p. 152

² *Ibid.*

³ โยชิฮารุ คูนีโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 7.

ในสาขาการคมนาคม การเงิน และการปรับปรุงที่ดินได้นำให้ใช้ประโยชน์ได้ ส่วนในสาขาการอุตสาหกรรม บริษัทกองทุนรวมบริษัทแรกได้ก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1873 ในกิจการไหม

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น ลักษณะพิเศษที่สำคัญประการหนึ่งของญี่ปุ่นก็คือ นักธุรกิจญี่ปุ่นยอมรับคำชี้แนะและการควบคุมจากรัฐบาลอย่างเต็มใจมาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ เมื่อเข้าสู่สมัยเมจิ รูปแบบของคำแนะนำนี้ปรากฏออกมาในรูปของการชักจูงให้หลาย ๆ บริษัทรวมตัวกันเป็นกิจการหนึ่งเดียวอย่างระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ยกตัวอย่างบริษัทเดินเรือมิตซูและมิตซูบิชิ ได้รวมตัวกันใน ค.ศ. 1885 เพื่อให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นในการแข่งขันกับบริษัทเดินเรือขนาดใหญ่ของตะวันตก หรือการรวมตัวกันในรูปของคาร์เทล (cartel) ของโรงงานปั่นด้าย ในระยะทศวรรษ 1890 ทั้งนี้เพื่อจะได้มีอำนาจต่อรองดีขึ้นในการซื้อฝ้ายจากต่างประเทศ¹ ทำให้มีเงินลงทุนเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นเมื่อถึง ค.ศ. 1885 จำนวนบริษัทดังกล่าวมีมากถึง 1,279 บริษัท และมีเงินทุนจำนวนถึง 50 ล้านเยน²

การส่งเสริมการประกอบการของเอกชนเป็นนโยบายที่รัฐบาลได้ใช้ตลอดมา โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลถอนตัวออกจากการลงทุนในกิจกรรมทางด้านอุตสาหกรรมส่วนใหญ่แล้ว เห็นได้จากการออกกฎหมายคุ้มครองอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทำให้การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเบา และหลังจากการทำสงครามกับจีน (ค.ศ. 1894 – 1895) ญี่ปุ่นได้รับเงินค่าปฏิกรรมสงครามเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมเพิ่มมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนัก

นโยบายการค้ากับต่างประเทศ

หลังจากญี่ปุ่นดำเนินนโยบายปิดประเทศอันยาวนาน และการค้ากับชาติตะวันตกได้เริ่มขึ้นใหม่ในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะ หลังจากการเข้ามาของเปอริรี โดยเฉพาะหลังจากการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับชาติต่าง ๆ เป็นต้นมา แต่ภายใต้ระบบของโทกูงาวะมีสิ่งกีดขวางที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวอยู่หลายอย่าง เช่น รัฐบาลโชกุนหรือรัฐบาลท้องถิ่นได้ใช้มาตรการต่าง ๆ ในการจำกัดการขายสินค้าให้กับพ่อค้าต่างประเทศ เนื่องจากเหตุผลสำคัญคือความมั่นคงทางการเมือง ประกอบกับกลุ่มชาตินิยมหัวรุนแรงที่ต่อต้านตะวันตกได้เข้าแทรกแซงการติดต่อการค้ากับต่างประเทศ โดยการข่มขู่โจมตีเรือส่งสินค้าต่างประเทศ การก่อกองร้าย หรือการลอบฆ่า และที่สำคัญรัฐบาลโชกุนไม่มีนโยบายส่งเสริมให้พ่อค้าชาวญี่ปุ่นทำการค้ากับต่างชาติ เห็นได้จากการห้ามชาวญี่ปุ่นออกนอกประเทศ นอกจากนี้พ่อค้าญี่ปุ่นเองก็ยังอ่อนประสบการณ์ในการทำการค้าตามแบบตะวันตก ดังนั้นการดำเนินการค้ากับต่างประเทศในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะสิทธิทางการค้าจึงตกอยู่กับบริษัทการค้าของต่างชาติ อย่างไรก็ตามการค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นในช่วงปลายสมัยโทกูงาวะหลังจากเปิดประเทศนั้น ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายได้เปรียบดุลการค้า เพราะความต้องการสินค้าจากญี่ปุ่นของต่างชาติมีมาก โดยเฉพาะไหมดิบ เนื่องจากเกิดโรคระบาดตัวไหมในยุโรป และประชาชนของญี่ปุ่นเองยังไม่ค่อยนิยมสินค้าจากตะวันตกนักเนื่องจากยังไม่คุ้นเคย

¹ เอ็ดวิน โอ. ไรเซาเออร์. (2525). เล่มเดิม. หน้า 232.

² โยชิฮารุ คูนีโอะ. (2531). เล่มเดิม. หน้า 6.

ในสมัยเมจิได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ประเทศจำเป็นต้องเพิ่มการติดต่อกับชาติตะวันตก เพราะนอกจากความต้องการความรู้ในด้านเทคนิคที่ทันสมัยจากตะวันตกแล้ว การที่รัฐบาลให้ความสำคัญต่อบริษัทพัฒนาเศรษฐกิจ (ฟูกูกุ) โดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม แต่ปัญหาสำคัญที่ญี่ปุ่นประสบในช่วงเวลาดังกล่าวคือ การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติหรือวัตถุดิบที่จะนำมาผลิต ปัญหาการขาดดุลการค้า เนื่องจากญี่ปุ่นต้องสั่งซื้อเครื่องจักรกลเข้ามาพัฒนาในด้านอุตสาหกรรม อาวุธ ยุทโธปกรณ์ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของกองทัพ รวมทั้งการนำเข้าสินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างประเทศเข้ามาเนื่องจากมีคุณภาพและราคาถูกกว่า ดังนั้นนโยบายทางการค้าจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ

ปัญหาขาดดุลการค้ามิได้เกิดจากการนำเข้าสินค้าจำนวนมากแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากปัญหาเงินเฟ้อของญี่ปุ่นด้วย เนื่องจากการผลิตธนบัตรออกเป็นจำนวนมากของรัฐบาล ทำให้ราคาสินค้าถีบตัวสูงขึ้น ประกอบกับอัตราแลกเปลี่ยนระหว่างเหรียญทองกับเหรียญเงินเปลี่ยนจาก 1 ต่อ 15 เป็น 1 ต่อ 20 สภาพการณ์ดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการทำลายเงินไขที่จะช่วยผลักดันการส่งออกของญี่ปุ่นเท่านั้น แต่ยังกลายเป็นการกระตุ้นให้เกิดการนำเข้าสูงขึ้นอีก การแก้ปัญหานี้ได้ต้องอาศัยการตั้งกำแพงภาษีนำเข้า แต่ญี่ปุ่นไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจากข้อจำกัดของสนธิสัญญาที่ทำกับชาติตะวันตกที่ระบุให้เก็บภาษีได้ร้อยละ 5 ตายตัว ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับผู้นำในขณะนั้นเห็นว่า การขาดดุลการค้านั้นสาเหตุมาจากการสูญเสียเงินตราต่างประเทศ และต้นเหตุที่ทำให้มีการนำเข้ามากกว่าส่งออกนั้น เป็นเพราะการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นตกอยู่ในมือของพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกากับอังกฤษ ซึ่งผลจากการสำรวจใน ค.ศ. 1877 ปรากฏว่าร้อยละ 94 ของการส่งออก และร้อยละ 95 ของการนำเข้าดำเนินการโดยพ่อค้าต่างชาติ¹ ด้วยเหตุนี้การแก้ไขการขาดดุลทางการค้า นอกจากการส่งเสริมอุตสาหกรรมแล้ว สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การส่งเสริมการส่งออก รัฐบาลจึงได้ดำเนินการดังนี้²

ประการแรก คือการโฆษณาเผยแพร่สินค้าอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นให้ต่างประเทศรู้จัก โดยการไปร่วมงานแสดงสินค้านานาชาติ³ เช่น งานแสดงสินค้านานาชาติที่กรุงเวียนนา ใน ค.ศ. 1873 งานแสดงสินค้านานาชาติที่ฟิลาเดเฟีย ใน ค.ศ. 1876 ฯลฯ กล่าวโดยสรุปนับจนถึง ค.ศ. 1885 ญี่ปุ่นเข้าร่วมในงานแสดงสินค้านานาชาติรวม 20 ครั้ง และรัฐบาลยังส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจตลาดต่างประเทศ และลู่ทางในการขายสินค้าโดยให้ทำรายงานเสนอกระทรวงการคลังอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่สอง นโยบายส่งเสริมการค้าโดยตรง คือรัฐบาลจะรับซื้อสินค้าจากเอกชน แล้วส่งไปขายยังต่างประเทศ เมื่อขายได้แล้วก็ให้เจ้าหน้าที่สถานทูตเป็นผู้รับเงิน แล้วจัดการส่งกลับญี่ปุ่น ทั้งนี้เพราะในขณะนั้นญี่ปุ่นยังไม่มีระบบการเงินสำหรับการส่งออก กิจกรรมนี้ของรัฐบาลเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ ค.ศ. 1874 จนกระทั่งถึงช่วงที่มีการจัดตั้งสาขาของบริษัทการค้าเอกชนขึ้นในต่าง

¹ คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 116.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 119.

³ Marius Jansen. (2000). *op.cit.* p. 356.

ประเทศ สำหรับสินค้าที่รัฐบาลส่งไปขายก็ไม่จำกัดเฉพาะไหมดิบ หรือชาเท่านั้น ยังมีข้าว ข้าวสาลี ปอ ยาสูบและซีอิ้ว ฯลฯ ส่วนตลาดที่รัฐบาลเมจิส่งสินค้าไปขายก็มีทั้งยุโรป อเมริกา อินเดียและจีน

ประการที่สาม การสนับสนุนให้พ่อค้าชาวญี่ปุ่นทำการค้ากับต่างประเทศ ทั้งการส่งออกและนำเข้าโดยตรง โดยการออกกฎหมายว่าด้วยการค้าโดยตรงใน ค.ศ. 1875 จากกฎหมายดังกล่าวส่งผลให้รัฐบาลสามารถช่วยเหลือและคุ้มครอง เช่น ให้เงินช่วยเหลือในการก่อตั้งบริษัท มอบความไว้วางใจในการส่งสินค้าที่ผลิตโดยโรงงานของรัฐบาล แต่การดำเนินการในระยะแรกไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากพ่อค้าชาวญี่ปุ่นยังขาดประสบการณ์ในด้านการค้ากับต่างประเทศ และสถาบันที่เกี่ยวข้อง เช่น ธนาคาร บริษัทเดินเรือ บริษัทประกันภัยของญี่ปุ่นยังไม่พร้อมที่จะให้การสนับสนุน ทำให้รัฐบาลต้องดำเนินการให้สถาบันที่เกี่ยวข้องเหล่านี้บริการบริษัทการค้าต่างประเทศเป็นพิเศษ โดยรัฐบาลให้การสนับสนุนกลุ่มสถาบันเหล่านี้อีกต่อหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้วการพัฒนาประเทศเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ในสมัยเมจิ ญี่ปุ่นดำเนินการพัฒนา โดยยึดเอาการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นแกนกลางของการพัฒนาด้านอื่นๆ ดังนั้นญี่ปุ่นจึงได้ดำเนินการพัฒนาในด้านนี้หลายรูปแบบด้วยกัน กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนระบบการผลิตจากแบบยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์และพัฒนาเป็นระบบทุนนิยมในที่สุด ซึ่งการดำเนินการเริ่มจากการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเสียใหม่ เช่น การปรับระบบภาษีที่ดิน การลดรายจ่ายของรัฐโดยการยกเลิกเงินเบี้ยหวัดรายปีแก่ไดเมียวและซามูไร การสร้างระบบการคลังที่มั่นคงโดยการปฏิรูประบบการเงินและการธนาคารเพื่อความมั่นคงทางการเงินของประเทศ และการพัฒนาด้านการคมนาคมและการสื่อสาร เพื่อความสะดวกในการขนส่ง

นอกจากนี้ยังได้พัฒนาในด้านการเกษตรโดยการนำเทคโนโลยีของตะวันตกเข้ามาช่วย ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำหรับการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ญี่ปุ่นเน้นการพัฒนาด้านนี้โดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนัก เพราะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาการทหารให้เข้มแข็ง รัฐบาลเมจิได้พัฒนาโดยการนำเอาความรู้ เทคนิควิธี อีกทั้งเทคโนโลยีของตะวันตกเข้ามาใช้ โดยเริ่มจากรัฐบาลเป็นผู้เข้าไปดำเนินการ แล้วสนับสนุนให้เอกชนเข้ามาประกอบธุรกิจโดยรัฐเป็นผู้โอบอุ้ม ยกเว้นอุตสาหกรรมทางทหารที่รัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการ เพื่อความมั่นคงและปลอดภัยของประเทศ นอกจากนี้ยังได้ดำเนินนโยบายส่งเสริมการส่งออกโดยการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาตั้งบริษัททำการค้ากับต่างประเทศ เช่นเดียวกับธุรกิจที่สำคัญอื่นๆ ที่เจริญเติบโตขึ้นมาภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาล ซึ่งผลของการดำเนินการกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง ดังรายละเอียดที่จะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 5

ผลของการดำเนินการ : บรรลุเป้าหมาย “ฟูโกกุ เคียวเฮ”

การดำเนินการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งของผู้นำในสมัยเมจิในภาพรวมนั้นกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง ทำให้ประเทศญี่ปุ่นในสมัยนี้กลายเป็นแม่แบบของการดำเนินการปฏิรูปประเทศของผู้นำประเทศต่างๆ มาโดยตลอด ดังนั้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงผลสำเร็จที่ชัดเจน ในบทนี้จึงขอแยกกล่าวออกเป็น 3 หัวข้อหลักๆ คือ ผลสำเร็จในการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างชาติ ความสำเร็จของการดำเนินการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ และความสำเร็จในด้านการทหาร อย่างไรก็ตามในการดำเนินการปฏิรูปในสมัยเมจิก็มียุโรปอยู่บ้าง ซึ่งเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลงแต่ผู้นำในสมัยนี้ก็สามารถควบคุมได้ แต่เพื่อให้เห็นถึงปัญหาหรืออุปสรรคของการปฏิรูปจึงได้นำเฉพาะปัญหาที่สำคัญๆ และเป็นเรื่องที่น่าสนใจประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นน่าจะศึกษามากกว่าไว้ท้ายบทนี้ด้วย

ผลสำเร็จในการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างชาติ

ความพยายามในการดำเนินการเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาต่างๆ ที่ถูกชาวต่างชาติบังคับทำตั้งแต่ ค.ศ. 1854 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายหลักของนโยบายต่างประเทศในสมัยเมจิ เพื่อญี่ปุ่นจะได้พ้นจากสถานะกึ่งอาณานิคม¹ ดังนั้นไม่ว่าใครก็ตามที่เข้ามาเป็นผู้นำรัฐบาลหรือมีบทบาทในทางการเมืองของญี่ปุ่นต่างก็พยายามดำเนินการแก้ปัญหานี้ ดังที่ศาสตราจารย์โรเซาเออร์ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “ในความคิดของคนญี่ปุ่นในสมัยเมจิ การเห็นความเสมอภาคทางการทูตกับประเทศตะวันตก ซึ่งก็คือ การขจัดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและข้อจำกัดของภาษีศุลกากร เป็นเรื่องสำคัญยิ่งถัดจากเรื่องการค้าและการพัฒนาเศรษฐกิจเลยทีเดียว”² และในความคิดของผู้วิจัยเองก็เห็นด้วยกับคำวิเคราะห์ของศาสตราจารย์โรเซาเออร์ทั้งนี้เพราะสนธิสัญญาต่างๆ ที่ได้ทำไว้เป็นการจำกัดสิทธิความเป็นตัวของตัวเองของญี่ปุ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นหนามยอกอกของญี่ปุ่นมาโดยตลอด เพราะนอกจากจะเป็นอุปสรรคอย่างมากต่อนโยบายพัฒนาในด้านการคลังของประเทศแล้ว ที่สำคัญยิ่งกว่าคือเป็นการฝ่าฝืนอธิปไตยและศักดิ์ศรีของความเป็นชาติ ทำให้ญี่ปุ่นขาดความเป็นชาติโดยสมบูรณ์แบบและจะส่งผลให้ญี่ปุ่นไม่อาจบรรลุเป้าหมายขั้นสุดท้ายที่ว่า จะพัฒนาให้เท่าเทียมชาติตะวันตกได้ ดังนั้นญี่ปุ่นจึงพยายามทุกวิถีทางเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาดังกล่าว

การดำเนินการแก้ไขสนธิสัญญาเริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1871 โดยที่ญี่ปุ่นได้ส่งคณะทูตที่นำโดย อิว่ากูระ โตะโมะมิ (Iwakura Tomomi) เป็นผู้นำคณะออกเดินทางไปเยือนสหรัฐอเมริกาและยุโรป โดยมี

¹ เคนเนธ บี ไพล์. (2528). *สร้างคนสร้างชาติสไตส์ญี่ปุ่น : The Making of Modern Japan*. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. หน้า 158 – 159.

² เอ็ดวิน โอ โรเซาเออร์. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 208.

ชาวญี่ปุ่นอื่นๆ หลายอาชีพได้ร่วมเดินทางไปด้วยเกือบร้อยคน การเดินทางไปเยือนตะวันตกในครั้งนี้ได้ใช้เวลานานถึง 2 ปี โดยเป้าหมายเฉพาะของคณะทูตชุดนี้คือ

1. เพื่อส่งเสริมสันถวไมตรีกับรัฐบาลของ 15 ประเทศ ซึ่งญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการ
2. เพื่อเริ่มต้นการเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญากับผู้นำของรัฐบาลต่างประเทศโดยตรง ทั้งนี้เนื่องจากข้อตกลงในสัญญาให้สิทธิแก้ไขได้หลังจาก ค.ศ. 1872
3. เรื่องที่สำคัญที่สุดคือ เพื่อเดินทางสำรวจหาความรู้¹

แม้ว่าการดำเนินการในครั้งนี้จะเป็นแต่เพียงการหารือในเบื้องต้นเพื่อให้มีการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และการดำเนินการได้ผลคืบหน้าเพียงเล็กน้อย แต่คณะทูตชุดนี้ได้เรียนรู้เกี่ยวกับชาวตะวันตกมากพอที่จะตระหนักได้ว่า นอกจากการคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ทางเทคนิคแล้ว ความรู้ทางด้านกฎหมายระหว่างประเทศ การปฏิรูปทางการเมืองและการปฏิรูปทางสังคมอย่างจริงจังตามแนวทางของตะวันตก เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับญี่ปุ่นก่อนที่จะมีการเจรจาดกกับประเทศทางตะวันตกอีกครั้ง บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน

ญี่ปุ่นได้ดำเนินการปฏิรูปประเทศควบคู่กับการดำเนินการเจรจาอย่างต่อเนื่องจนในช่วง ค.ศ. 1878-1879 สหรัฐอเมริกายอมให้ชาวญี่ปุ่นมีอำนาจอิสระในเรื่องการเก็บภาษีศุลกากร² ส่วนอังกฤษยังคงยืนกรานปฏิเสธแม้ว่าญี่ปุ่นจะพยายามเจรจากันอีกครั้ง ใน ค.ศ. 1872 แต่ใน ค.ศ. 1884 ญี่ปุ่นได้แก้ไขสนธิสัญญาบางส่วนกับอังกฤษและเยอรมนีได้ แต่ในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตประเทศต่างๆ ยังคงปฏิเสธ โดยทูตอังกฤษ³ โดยให้เหตุผลว่า “การแก้ไขต้องขึ้นอยู่กับการปรับปรุงกฎหมายให้เป็นมาตรฐานสากลตามแบบตะวันตกเสียก่อน”⁴ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมองว่าญี่ปุ่นนั้นยังเจริญไม่เต็มที่ ทำให้ชาติที่เจริญแล้วอย่างตะวันตกไม่สามารถปล่อยให้คนในสัญชาติของตนขึ้นศาลญี่ปุ่น

ผู้นำของญี่ปุ่นพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้ชาติตะวันตกยอมแก้ไขสนธิสัญญา สมาชิกคณะรัฐมนตรีถึงกับใช้วิธีไปร่วมงานเต้นรำสวมหน้ากากที่สโมสรโรเกอูเมะอีกกัน ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ⁵ ต่อมาใน ค.ศ. 1886 อังกฤษและเยอรมนีได้ยื่นข้อเสนอร่วมกันโดยที่ทั้งสองประเทศสนับสนุนให้มีการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเพียงบางส่วน แต่มีข้อแม้ว่าญี่ปุ่นต้องเปิดให้ชาวต่างชาติเดินทางภายในประเทศได้โดยไม่จำกัดเขต ขณะเดียวกันญี่ปุ่นต้องนำเอาประมวลกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ รวมทั้งพระธรรมนูญศาลยุติธรรมมาใช้ สำหรับเรื่องภาษีได้มีการกำหนดให้สินค้านำ

¹ นิยม รัฐอมฤต และ อนุสรณ์ ลีมณี. (2521). *การเมืองเปรียบเทียบกรณีญี่ปุ่นกับไทย*. หน้า 73 – 74.

² Beasley William Garald. (1969). *op cit.* p. 159.

³ ในช่วงเวลานั้นอังกฤษเปรียบเสมือนผู้นำมหาอำนาจในเอเชียตะวันออก ดังนั้นหากอังกฤษมีนโยบายอย่างไรชาติอื่นๆ ส่วนใหญ่ก็จะดำเนินนโยบายตาม ญี่ปุ่นจึงพยายามอย่างมากในการเจรจากับอังกฤษ

⁴ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 192.

⁵ โรเจอร์ เอฟ แฮเคท. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 236.

เข้าสามารถเพิ่มภาษีได้ในบางกรณี แต่ต้องไม่เกินร้อยละ 25 ส่วนสินค้าส่งออกยังคงยึดอัตราร้อยละ 5¹ ดังเดิม อิโนะกุเอะ คะโอะรุ (Inokue Kaoru) ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศและเป็นตัวแทนของญี่ปุ่นในการเจรจา เห็นความจำเป็นที่ญี่ปุ่นจะต้องประนีประนอม เขาได้เสนอให้มีการจัดตั้งศาลผสมภายใต้ผู้พิพากษาญี่ปุ่นและผู้พิพากษานานาชาติ รวมทั้งยอมให้ชาวต่างชาติเข้ามาในญี่ปุ่นโดยไม่จำกัดจำนวน² แต่เมื่อข้อเสนอของทั้งสองฝ่ายแพร่ออกไป สร้างความไม่พอใจให้กับประชาชน รัฐบาลญี่ปุ่นถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักโดยเฉพาะทำที่อ่อนข้อให้กับชาติตะวันตกของรัฐบาล ประกอบกับได้เกิดเหตุการณ์เรือของอังกฤษเกิดอุบัติเหตุจมลงที่บริเวณทะเลใกล้ๆ จังหวัดคาเยมะ (Kayama) ลูกเรือที่เป็นชาวอังกฤษรวมทั้งผู้โดยสารที่เป็นชาวต่างชาติได้รับการช่วยเหลือ โดยการนำลงเรือเล็ก ทำให้ทุกคนปลอดภัย แต่ผู้โดยสารที่เป็นชาวญี่ปุ่นจำนวน 23 คน ไม่ได้รับการช่วยเหลือ ส่งผลให้ทุกคนเสียชีวิต ที่สำคัญกับต้นเรือผู้รับผิดชอบเหตุการณ์ถูกนำไปขึ้นศาลกงสุลอังกฤษและถูกลงโทษโดยจำคุกเพียงแค่ 3 เดือน³ เหตุการณ์นี้ยิ่งเพิ่มความไม่พอใจให้กับชาวญี่ปุ่นมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้เกิดการต่อต้านการให้อำนาจในการใช้ผู้พิพากษาชาวต่างชาติ และไม่ยอมให้ชาวต่างชาติอาศัยอยู่ในประเทศญี่ปุ่นได้อย่างไม่จำกัด ที่สำคัญได้มีการเรียกร้องให้เจรจาลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคอย่างเด็ดขาดจากสถานการณ์ดังกล่าวนี้ส่งผลให้การเจรจาต้องล้มเหลวลง

อย่างไรก็ดีความพยายามในการเจรยายังคงเป็นเป้าหมายหลักของนโยบายต่างประเทศ ดังนั้นเมื่อโอกูมะได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศได้ดำเนินการเปิดเจรจาทันทีอีกครั้งในช่วง ค.ศ. 1888-1889 ความคืบหน้าในการเจรจาในครั้งนี้มีเพียงประเทศเดียวคือเม็กซิโก ที่ยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยมีข้อแม้ว่ายกเว้นกรณีคดีฎีกาที่ต้องให้ศาลผสมพิจารณา⁴ แต่เมื่อหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นได้เผยแพร่ข่าวที่เขียนลงในหนังสือพิมพ์ไทมส์ ซึ่งเปิดเผยข้อเสนอแก้ไขสนธิสัญญาที่โอกูมะเสนอไว้ ทำให้เกิดการต่อต้านอย่างหนักในโตเกียวเนื่องจากเห็นว่าไม่ได้รับความยุติธรรม โดยกลุ่มต่อต้านได้ประเบิดใส่โอกูมะได้รับบาดเจ็บขาขาดไปข้างหนึ่ง เป็นเหตุให้การเจรจาถูกระงับไป⁵

เมื่อมัตสึ มุเนะมิตสึ (Matsu Munemitsu) เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศ เขาได้ดำเนินการเปิดเจรจากับอังกฤษ โดยญี่ปุ่นได้ยกเอากระแสดความต้องการของประชาชนชาวญี่ปุ่นที่มีต่อความต้องการให้มีการยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอย่างสมบูรณ์ พร้อมทั้งข้อเสนอในการให้ผลประโยชน์ทางการค้าเป็นข้อแลกเปลี่ยนคือ ให้พ่อค้าต่างชาติได้ค้าขายกับเมืองท่าอื่นๆ ที่ไม่ได้เปิดตามสัญญาตอบแทน การเจรจาในครั้งนี้ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จ โดยอังกฤษยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและคืนเอกราชทางการศาลบางส่วนให้ แต่มีเงื่อนไขว่าญี่ปุ่นจะต้องประกาศใช้ประมวลกฎหมายบังคับคดีทางแพ่งและกฎหมายพาณิชย์ใหม่เสียก่อน

¹ ฮิวจ์ บอร์ตัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 192-193.

² โรเจอร์ เอฟ แฮคเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 236.

³ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). ญี่ปุ่น ร้อยปีภาพแห่งความทรงจำ เล่ม 1. หน้า 183.

⁴ Beasley William Gerald. (1969). *op cit.* p. 159.

⁵ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 117.

ด้วยเหตุนี้หลังจากญี่ปุ่นได้จัดทำระบบกฎหมายใหม่เสร็จรวมทั้งได้ปฏิรูปด้านต่าง ๆ เพื่อให้ชาวโลกได้เห็นถึงความเจริญของตน อังกฤษซึ่งเคยปฏิเสธอย่างแข็งขันเป็นพิเศษไม่ยอมคืนสิทธิในสนธิสัญญาให้แก่ญี่ปุ่นก็ได้ลงนามในสนธิสัญญาที่ลอนดอนกับญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1894¹ โดยมีการยกเลิกศาลกงสุลและข้อสัญญาที่ไม่เสมอภาคอื่นๆ ที่มีอยู่ในสนธิสัญญากับญี่ปุ่น และการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีผลบังคับใช้ในห้าปีต่อมา คือใน ค.ศ. 1899 เมื่อญี่ปุ่นได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กล่าวได้ว่าเป็นความภาคภูมิใจของญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมุเนะมิตสึซึ่งได้บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องราวการต่อสู้กับอุปสรรคทั้งหลาย และความปราบปลื้มในผลสำเร็จของการเจรจาตั้งคำกล่าวตอนหนึ่งที่ว่า “ข้าพเจ้าลิ้มความทุกข์ระทมที่สะสมมานานอย่างพลิดทิ้งเมื่อทราบว่าประสบความสำเร็จอันน่ายินดีนี้”² แน่หน่ว่าความรู้สึกดังกล่าวก็เกิดแก่ชาวญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้นเช่นกัน เพราะญี่ปุ่นเป็นชาติแรกในเอเชีย ที่สามารถเจรจายกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมนี้ได้ ในขณะที่ชาติอื่นๆ ยังต้องใช้เวลาานกว่ามาก³

หลังจากนั้นประเทศต่างๆ ได้ลงนามในสนธิสัญญาแบบเดียวกับอังกฤษ ซึ่งสนธิสัญญาเหล่านี้ยังยอมรับอำนาจอธิปไตยของญี่ปุ่นในเรื่องพิกัดอัตราภาษีศุลกากรอย่างเต็มที่ และญี่ปุ่นได้เอกราชทางการศาลอย่างสมบูรณ์เมื่อสหรัฐอเมริกาลงนามสนธิสัญญาในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1911 การยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมของญี่ปุ่นได้ นับว่าเป็นการจัดอุปสรรคของการถูกมองว่าล่าหลังและป่าเถื่อนออกไป และทำให้โลกได้เห็นถึงความเจริญของญี่ปุ่น นอกจากนี้สนธิสัญญานี้ยังแสดงให้เห็นชัดว่าเป็นผลพลอยได้จากความสำเร็จโดยทั่วไปของความพยายามในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย

ในขณะที่การแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ประสบผลสำเร็จ และได้รับการยอมรับในเอกราชและการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันในระหว่างประเทศต่างๆ สนธิสัญญานี้ยังแสดงให้เห็นชัดว่าความสำเร็จครั้งนี้เกิดขึ้นได้เนื่องจากความพยายามในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย แต่ผลสำเร็จที่น่าทึ่งและสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันเพราะเป็นสิ่งที่สร้างรากฐานในด้านความมั่นคงและมั่นคงของประเทศคือความสำเร็จในการดำเนินการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการพัฒนากองทัพ

ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ

ผลของการดำเนินการพัฒนาในด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ กล่าวได้ว่าแค่เพียงทศวรรษ 1890 ญี่ปุ่นสามารถสร้างอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ตามระบบเศรษฐกิจทุนนิยมขึ้นมาหลายอย่าง เช่นเดียวกับมหาอำนาจชาติตะวันตก⁴ ซึ่งความสำเร็จในด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศพิสูจน์ได้จากบันทึกของนักท่องเที่ยวผู้หนึ่งที่บันทึกเกี่ยวกับจังหวัดโอซาก้าใน ค.ศ. 1901 ว่า “สิ่งที่สะดุดตาคนต่างถิ่นเมื่อแรกพบก็คือ ปล่องไฟของโรงงานที่มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งประกาศถึงความสนใจของญี่ปุ่นต่อภาคอุตสาหกรรม ปล่องไฟนับร้อยที่พ่นควันออกมา เมื่อมองมาจากที่สูงจนทำให้เขาคิดว่า

¹ William Garald Beasley . (1969). *op cit.* p. 160.

² ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 186.

³ สำหรับประเทศไทยเพิ่งได้รับเอกราชทางการศาลในช่วง ค.ศ. 1938 – 1939

⁴ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 88.

อาคารของปล่องไฟโรงงานคืออาคารที่อยู่อาศัยของประชาชน"¹ นอกจากนี้หลังจากการยุติสงครามกับรัสเซียญี่ปุ่นได้เน้นการพัฒนาประเทศมากยิ่งขึ้น สังเกตได้จากงบประมาณรายจ่ายใน ค.ศ. 1906 ซึ่งได้ใช้งบประมาณ 464 ล้านเยน แต่ใน ค.ศ. 1908 งบประมาณรายจ่ายของรัฐเพิ่มขึ้นเป็น 636 ล้านเยน² ในด้านอุตสาหกรรมหนักของญี่ปุ่นก็ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว โดยเฉพาะอุตสาหกรรมต่อเรือ พิสูจน์ได้จากคำกล่าวที่ว่า “อุตสาหกรรมต่อเรือของญี่ปุ่นสามารถตามทันเทคโนโลยีของโลก... ญี่ปุ่นสามารถต่อเรือขนาดหมื่นตันขึ้นใช้เอง....และใน 1 ทศวรรษหลังจากสงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย เรือของญี่ปุ่นร้อยละ 60 เป็นเรือที่ต่อในประเทศ”³

สำหรับธุรกิจด้านการค้าต่างๆ ก็ได้ขยายตัวเป็นอย่างมาก ในด้านการค้ากับต่างประเทศ จากการที่รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการส่งออก โดยเฉพาะจากช่วงการดำเนินนโยบายเร่งการส่งออก ใน ค.ศ. 1881 เป็นต้นมา อัตราการเจริญเติบโตทางการค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นนั้นพัฒนาอย่างรวดเร็วและเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งหลังจากสงครามจีนกับญี่ปุ่น บริษัทการค้าของญี่ปุ่นได้กลายเป็นบริษัทการค้าสารพัด (Sogo Shosha) มีการรวมบริษัทกันทำธุรกิจ เพื่อทำการซื้อขายสินค้าต่างๆ มากมายและติดต่อกับดินแดนต่างๆ ทั่วโลก

เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเจริญเติบโตทางการค้าของญี่ปุ่นที่ชัดเจนขึ้น จึงนำข้อมูลเกี่ยวกับการค้ากับต่างประเทศของญี่ปุ่นตั้งแต่เปิดประเทศค้าขายกับต่างชาติ ใน ค.ศ. 1859 จนถึงยุคสมัยเมจิ ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงมูลค่าการค้าต่างประเทศของญี่ปุ่นระหว่าง ค.ศ. 1859 – 1912 (พันเยน)

ปี	การส่งออก	การนำเข้า	ดุลการค้า
1859	579	543	36
1860	3,235	2,997	238
1861	2,344	2,198	146
1862	4,468	4,054	414
1863	4,752	4,337	415
1864	4,782	4,434	348
1865	6,059	5,950	109
1866	8,682	8,394	288
1867	8,576	10,446	-1,870
1868	15,553	10,693	4,860

¹ Beasley William Garald. (1969). *op cit.* p. 186

² คงศักดิ์ สันติพิณวงศ์. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 152.

³ *แหล่งเดิม*.

ปี	การส่งออก	การนำเข้า	ดุลการค้า
1869	12,908	20,783	7,875
1870	14,543	33,741	-19198
1871	17,968	21,916	-3,948
1872	17,026	26,174	-9,148
1873	21,635	28,107	-6,472
1874	19,317	23,461	-4,144
1875	18,611	29,975	-11,364
1876	27,711	23,948	3,727
1877	23,348	27,420	-4,072
1878	29,988	32,874	-2,886
1879	28,175	32,953	-4,778
1880	28,395	36,626	-8,231
1881	31,059	31,191	-132
1882	37,722	29,447	8,275
1883	36,286	28,445	7,823
1884	33,871	29,673	4,199
1885	37,147	29,357	7,790
1886	48,876	32,168	16,708
1887	52,408	44,304	8,103
1888	65,709	65,455	205
1889	70,061	66,104	3,957
1890	79,527	82,729	-25,125
1891	79,527	62,927	16,600
1892	91,103	71,326	19,777
1893	89,713	88,257	1,456
1894	113,246	117,482	-4,236
1895	136,112	129,261	6,851
1896	117,843	171,674	-53,831
1897	163,135	219,301	-56,166
1898	165,754	277,502	-111,748
1899	214,930	220,402	-5,472

ปี	การส่งออก	การนำเข้า	ดุลการค้า
1900	204,430	287,262	-82,832
1901	252,350	255,817	-3,467
1902	258,303	271,731	13,428
1903	289,502	317,136	-27,634
1904	319,261	371,361	-52,100
1905	321,534	488,538	-167,004
1906	432,755	418,784	4,971
1907	432,413	494,467	-62,054
1908	378,246	436,257	-58,011
1909	413,113	394,199	18,914
1910	458,429	464,234	-5,805
1911	447,434	513,806	-66,372
1912	526,982	618,992	-92,010

ที่มา : จิตรา ตูวิชรานนท์. (2526). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจญี่ปุ่น*. หน้า 79,152

จากตารางจะเห็นได้ว่าปริมาณการค้าของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจนใน ค.ศ. 1867 ปริมาณการส่งออกมีเพียง 8,576 พันเยน ต่อมาใน ค.ศ. 1882 ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายเร่งการส่งออก ปริมาณการส่งออกมีมากถึง 37,722 พันเยน ใน ค.ศ. 1900 ปริมาณการส่งออกได้เพิ่มขึ้นเป็น 204,430 พันเยนและเมื่อปีสุดท้ายของสมัยเมจิ ปริมาณการส่งออกได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเท่าตัวคือ 526,982 พันเยน เนื่องจากการบุกเบิกตลาดใหม่ เช่น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย เกาหลี จีน โดยเฉพาะใน แมนจูเรียตอนใต้กล่าวได้ว่าตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของญี่ปุ่น¹ แม้ว่าในภาพรวมเมื่อเปรียบเทียบ ปริมาณการนำเข้าและส่งออกสินค้าซึ่งส่วนใหญ่แล้วญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายเสียดุลทางการค้า แต่การที่ญี่ปุ่นเสียดุลทางการค้าก็เป็นเพราะการขยายการลงทุนในประเทศเพิ่มขึ้นอีก ดังนั้นปริมาณการส่งออกที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องนี้ เป็นบทพิสูจน์ถึงความสำเร็จของการพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามความพยายามในการพัฒนาประเทศเพื่อให้มีเศรษฐกิจที่มั่นคงโดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นในสมัยเมจิซึ่งประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ก็ได้ก่อปัญหาและเกิดวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ขึ้น โดยเฉพาะในช่วงสงครามซึ่งปริมาณความต้องการสินค้ามีมาก และเมื่อสงครามยุติปริมาณความต้องการซื้ลดลงแต่กำลังในการผลิตก็ยังคงขยายตัว ส่งผลให้เกิดวิกฤต

¹ คงศักดิ์ สันติพิทวงค์. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 157.

การณ์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผลผลิตที่ล้นตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็กที่ต้องล้มละลายหรือเลิกกิจการ ทำให้ทุนและการผลิตไปตกอยู่ในกำมือของบริษัทใหญ่ๆ มากขึ้น และบริษัทเหล่านี้ได้รวมตัวกันจัดตั้งคาร์เทล (Kartell = Cartel)¹ เพื่อร่วมกันควบคุมการผลิต กำหนดราคา การขายร่วมกันเพื่อป้องกันการแข่งขันกันอย่างเสรี ทำให้พัฒนาการทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นซึ่งแม้ว่าจะอยู่ในรูปแบบเปิดเสรีแต่กลไกของราคาไม่ได้ถูกควบคุมโดยกลไกของตลาด แต่กลับกลายเป็นการตรึงราคาผูกขาด อีกทั้งยังมีการรวมตัวกันจัดตั้งทรัสต์ (Trust) เพื่อขยายการลงทุนและอำนาจการยึดครองตลาด การรวมตัวกันในลักษณะนี้เกิดขึ้นในธุรกิจแทบทุกสาขา อาทิ อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมกระดาษ อุตสาหกรรมแป้ง อุตสาหกรรมน้ำตาล อุตสาหกรรมกระดาษ อุตสาหกรรมปุ๋ย ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวกันของกลุ่มบริษัทในอุตสาหกรรมหลายสาขา โดยอาศัยแหล่งเงินทุน ร่วมกันหรือที่เรียกว่า คอนเซอรัน (Konzern) หรือที่รู้จักในนาม “กลุ่มไชบัตสึ” (Zaibatsu) โดยกำหนดให้มีบริษัทผู้ถือหุ้นเป็นแกนกลาง ในการควบคุมและบริษัทในเครือของกลุ่มเหล่านี้จะถือหุ้นซึ่งกันและกัน ทำให้อิทธิพลของคอนเซอรันแพร่หลายเป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น บริษัทมิตซูบิชิได้ขยายธุรกิจการค้าร่วมกับบริษัทมิตซูบิชิ เป็นบริษัทมิตซูบิชิบัสซัน (Mitsui Bussan) มีธุรกิจในสินค้าต่างๆ เกินกว่า 100 ชนิด ใน ค.ศ. 1907 ดำเนินการค้ากับต่างประเทศทั้งส่งออกและนำเข้าโดยตรง เพิ่มขึ้นประมาณร้อยละ 30 – 40 ของการค้าต่างประเทศทั้งหมด² จนกระทั่งกลายเป็นบริษัทหนึ่งในสี่ของกลุ่มไชบัตสึ หรือกลุ่มบริษัทที่มีความมั่งคั่งในญี่ปุ่น³ มาจนถึงปัจจุบัน

ผลสำเร็จในด้านการทหาร

ความปรารถนาที่จะให้ประเทศมีความมั่นคงและการทหารที่เข้มแข็ง ได้รับความสำเร็จเช่นเดียวกัน ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อกองทัพของรัฐบาลญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในการปราบปรามกลุ่มกบฏใน ค.ศ. 1877⁴ ซึ่งเปรียบเสมือนการปะทะกันระหว่างรูปแบบทหารใหม่ (รัฐบาล) กับเก่า (อดีตซามูไร) และรัฐบาลเป็นผู้ชนะ ส่งผลให้เกิดความมั่นคงภายใน แต่สิ่งที่ตอกย้ำถึงความสำเร็จโดยตรงตามเป้าหมายที่วางไว้ของผู้นำในสมัยเมจิคือ ชัยชนะที่ได้รับจากการทำสงครามกับต่างชาติ

1. สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีน (ค.ศ. 1894-1895)

สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนเกิดขึ้นเนื่องจากปัญหาเกาหลี เป็นการแสดงให้เห็นถึงผลของการดำเนินนโยบายจักรวรรดินิยมที่เป็นรูปเป็นร่าง และเป็นผลสำเร็จของการพัฒนากองทัพให้เข้มแข็ง (เคียวเฮ) และเป็นสงครามที่ยกฐานะญี่ปุ่นขึ้นเป็นชาติจักรวรรดินิยมอย่างชัดเจน⁵ รวมทั้งเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านนโยบายกับต่างประเทศครั้งสำคัญของญี่ปุ่น ซึ่งได้เริ่มดำเนินนโยบายจักรวรรดิ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 161.

² คงศักดิ์ สันติพิชญวงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 138 – 139.

³ ริชาร์ด สตอร์รี่. (2520). เล่มเดิม. หน้า 115.

⁴ โรเจอร์ เอฟ แอเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 210.

⁵ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 101.

นิยมของตนโดยพยายามขยายอิทธิพลเข้าไปในเกาหลีที่ปกครองโดยราชวงศ์โชซอน (Choson Dynasty) หรือราชวงศ์ยี่ (Yi Dynasty)¹ และในขณะนั้นเกาหลีดำเนินนโยบายปิดประเทศ แต่ยังคงส่งเครื่องบรรณาการให้จีน จีนจึงถือว่าเกาหลีเป็นรัฐในบรรณาการของจีน ญี่ปุ่นได้ติดต่อกับเกาหลีเจรจาขอทำสนธิสัญญาคังหวา (Treaty of Kanghwa) ใน ค.ศ. 1876 ซึ่งก็เท่ากับว่าญี่ปุ่นนั้นได้บังคับให้เกาหลีเปิดประเทศ

สาระสำคัญของสนธิสัญญานับนี้ กล่าวได้ว่าญี่ปุ่นทำเลียนแบบชาติตะวันตกที่ได้ทำกับประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมต่าง ๆ และไม่ต่างกับที่สหรัฐอเมริกาเข้าไปเปิดประเทศญี่ปุ่นในทศวรรษ 1850 คือให้เกาหลีเปิดเมืองท่าสองแห่งให้ญี่ปุ่น รวมทั้งการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่คนในบังคับญี่ปุ่น และญี่ปุ่นยังได้รับรองความเป็นเอกราชมีอำนาจอธิปไตยของเกาหลีเช่นเดียวกับญี่ปุ่น² นับว่าญี่ปุ่นได้ลอกเลียนตะวันตกได้เป็นอย่างดี อนึ่งการที่สัญญาคังหวาระบุว่า เกาหลีมีอำนาจอความเป็นอิสระเท่าเทียมกับญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นสามารถเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในเกาหลีได้เต็มที่ โดยไม่ต้องกังวลว่าจีนจะแทรกแซง แต่จีนไม่ยอมรับในหลักการดังกล่าวและยังคงถือว่าเกาหลียังคงเป็นรัฐบรรณาการของจีนอยู่ ทำให้ทั้งญี่ปุ่นและจีนต่างพยายามเข้าไปมีบทบาทในเกาหลี ประกอบกับหลังจากญี่ปุ่นได้ทำสนธิสัญญาคังหวากับเกาหลี และมหาอำนาจต่าง ๆ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เยอรมนี ได้ขอทำสนธิสัญญากับเกาหลีเช่นเดียวกับที่ทำกับญี่ปุ่น ทำให้สถานการณ์ภายในประเทศเกาหลีกระทบกระเทือนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง อีกทั้งยังก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิดออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายอนุรักษนิยมที่ต่อต้านต่างชาติแต่ให้การสนับสนุนจีน กับฝ่ายหัวก้าวหน้าซึ่งเป็นรัฐบาลและนิยมญี่ปุ่นต้องการปฏิรูปรวดเร็วตามแบบญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นในเกาหลี เช่น การลอบฆาตกรรม การโจมตีสถานทูต การเคลื่อนไหวต่อต้านชาวต่างชาติ ฯลฯ

ความขัดแย้งได้มาถึงจุดแตกหัก เมื่อเกิดความผันผวนทางการเมืองทำให้กลุ่มอนุรักษนิยมซึ่งมี แดวันคุนที่นิยมจีนเป็นได้เข้ามากุมอำนาจทางการเมือง ฝ่ายหัวก้าวหน้าหรือกลุ่มที่เรียกตัวเองว่า “แก๊ปซิม” (Kapsim) ซึ่งนิยมญี่ปุ่นได้ทำรัฐประหารยึดอำนาจคืนใน ค.ศ. 1884³ ทั้งญี่ปุ่นและจีนจึงถือเป็นข้ออ้างในการส่งกองทัพอเข้าไปในเกาหลีเพื่อรักษาความสงบ และเกิดปะทะกันระหว่างจีนกับญี่ปุ่น แต่ผลจากการเจรจาระหว่างอิตาลี อิตาลี ซึ่งเป็นตัวแทนของญี่ปุ่นกับรัสเซีย ซึ่งเป็นตัวแทนของจีน

¹ ราชวงศ์ยี่ปกครองประเทศระหว่าง ค.ศ. 1392 – 1910 ก่อนที่ราชวงศ์ยี่จะเข้ามาปกครองประเทศเกาหลีปกครองโดยราชวงศ์โคเรีย (Koryo Dynasty) มาตั้งแต่ ค.ศ. 918 แต่ใน ค.ศ. 1392 ยี่ซอง เกีย (Yi Song Gye) แม่ทัพผู้มีฝีมือเป็นผู้ที่ทำการปราบปรามกลุ่มโจรสลัดจากญี่ปุ่นหรือที่เกาหลีเรียกว่าพวก แวกู (Waegu) ได้สำเร็จและทำการยึดอำนาจบังคับให้กษัตริย์เกียงยาว (Kyongyang) สละราชสมบัติ จึงเป็นการสิ้นสุดอำนาจของราชวงศ์โคเรีย (อ้างจาก วิเชียร อินทะสี. (2543). นโยบายการรวมเกาหลี : พัฒนาการและแนวโน้มในทางปฏิบัติ. หน้า 19-20)

² ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 226 – 227.

³ อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). การตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกของจีนปลายสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ. 1861 – 1895). สารนิพนธ์. หน้า 129.

สามารถยุติสงครามได้และได้ทำอนุสัญญาเทียนสิน (Tientsin Convention) ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1885 โดยข้อตกลงได้ระบุว่าทั้งญี่ปุ่นและจีนจะถอนกำลังออกจากเกาหลี และจะไม่ส่งกองทัพเข้าไปโดยไม่แจ้งให้อีกฝ่ายทราบล่วงหน้า

ข้อตกลงใน ค.ศ. 1885 แสดงให้เห็นว่าจีนยอมรับในความเท่าเทียมกันระหว่างจีนกับญี่ปุ่น¹ ถือเป็นความสำเร็จอีกก้าวหนึ่งของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามจีนได้ละเมิดสัญญา โดยอ้างสิทธิเกาหลีเป็นรัฐบรรณาการของจีน พร้อมทั้งส่งหยวนซื่อข่าย (Yuan Shih – Kai) ไปประจำอยู่เกาหลี²

สภาพภายในของเกาหลีในช่วงจักรวรรดินิยมก็ไม่ต่างจากประเทศอื่นๆ คืออยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลง กลุ่มปัญญาชนในเกาหลีต่างได้เรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นสมัยใหม่ ทำให้ความคิดของกลุ่มปัญญาชนเหล่านั้นแตกแยกเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มที่ยึดแนวคิดเกี่ยวกับคำสอนของลัทธิขงจื๊อใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในการจัดระเบียบทางการเมืองและการปกครองและสังคมเกาหลี กับกลุ่มที่ต้องการจัดระเบียบทางการเมืองและสังคมใหม่ที่เรียกว่า ขบวนการเซรัช (Sirhak)³ และกลุ่มที่ยึดหลักคำสอนของศาสนาหรือที่เรียกว่า “กลุ่มโซฮัก” (Sohak) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนและกลุ่มปัญญาชนในเมืองเป็นอย่างมาก เพราะคำสอนของคริสต์ศาสนาที่ว่าให้มีการปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเสมอภาค⁴

ขณะที่กลุ่มต่างๆ ตามที่ได้กล่าวมาทำการโฆษณาเผยแพร่อยู่ในเมืองหลวง ในชนบทก็ได้เกิดกลุ่มหรือองค์กรทางศาสนาที่เรียกตัวเองว่า “พวกตงฮัก” (Tonghak) โดยผู้ที่วางรากฐานของกลุ่มนี้คือ โช เซ อู (Ch’oe che-u) ซึ่งได้นำเอาคำสอนของขงจื๊อ พุทธศาสนา และเต๋า มาผสมผสานกันโดยมีเป้าหมายคือต่อต้านแนวความรู้แบบตะวันตกและคริสต์ศาสนา ด้วยแนวความคิดความรู้ตะวันออก (Eastern Learning) เป้าหมายของตงฮักก็คือ ขจัดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ปรับปรุงการปกครองของรัฐบาลที่มากไปด้วยปัญหาฉ้อราษฎร์บังหลวง⁵ และใน ค.ศ. 1894 กลุ่มตงฮักได้ก่อความวุ่นวายจนเกิดเป็นการจลาจลในทางตอนใต้ของเกาหลี⁶ ทั้งญี่ปุ่นและจีนได้อ้างเหตุผลดังกล่าวส่งกองทัพเข้าไปเพื่อทำการปราบปรามกลุ่มกบฏ และแม้ว่ากลุ่มกบฏถูกปราบลงได้โดยกองทัพของรัฐบาลเกาหลีเอง แต่กองทัพทั้งญี่ปุ่นและจีนยังคงประจัญหน้ากันในเกาหลี ไม่ยอมถอนทัพออก ญี่ปุ่นได้ใช้มาตรการเข้าควบคุมตัวกษัตริย์เกาหลีไว้ และบังคับให้รัฐบาลเกาหลีขลิบข้าราชการที่นิยมจีนและกองทัพจีนออกนอกประเทศทำให้เกิดสงครามระหว่างญี่ปุ่นกับจีนในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1894 เกี่ยวกับการเข้าร่วมในสงครามของญี่ปุ่นครั้งนี้หากพิจารณาถึงสถานการณ์ของโลกในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งอยู่ในช่วงของกระแสจักรวรรดินิยม และที่สำคัญในขณะนั้นประเทศมหาอำนาจต่างก็มุ่งแสวงหาและดักดวงผลประโยชน์จากประเทศจีน ดังนั้นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายคือ ความเท่าเทียมกับมหาอำนาจชาติตะวันตก ญี่ปุ่นจึงดำเนิน

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 100.

² มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). เล่มเดิม. หน้า 92.

³ วิเชียร อินทะสี. (2543). เล่มเดิม. หน้า 24

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521, พฤษภาคม – สิงหาคม). “ความสำเร็จของญี่ปุ่นสมัยเมจิ”. *ประวัติศาสตร์*.

นโยบายแสวงหาผลประโยชน์จากจีนและผลประโยชน์ในเกาหลีเช่นกัน แต่สงครามในครั้งนี้ก็ยุติลงอย่างรวดเร็วคือในเดือน กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1895 ทั้งนี้เนื่องจากกองทัพจีนไม่สามารถต้านทานกองทัพของญี่ปุ่นได้จึงยอมแพ้ และได้มีการเจรจายุติสงครามกันอย่างเป็นทางการในวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1895 โดยอิโตะและหลี่ฮงจางได้ลงนามในสนธิสัญญา ชิโมะโนะเซกิ (Treaty of Shimonseki)¹ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ

1. จีนต้องรับรองเอกราชโดยสมบูรณ์ของเกาหลี
2. จีนต้องยกเกาะฟอร์โมซา (เกาะไต้หวันในปัจจุบัน) หมู่เกาะเพสคาโดเรส (Pescadores) หรือที่จีนเรียกว่า หมู่เกาะเผิงหู (Penghu) และแหลมเลียวตง (Liaodong) ในแมนจูเรียใต้ให้แก่ญี่ปุ่น
3. จีนต้องจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่ญี่ปุ่นซึ่งข้อมูลจากหนังสือบางเล่มระบุว่าป็นจำนวนเงิน 200 ล้านตำลึงจีน (Taels) หรือประมาณ 350 ล้านเยน² บางเล่มระบุว่าป็นจำนวนเงิน 364 เยน³ บางเล่มระบุว่าจ่าย 5 แสนเทล (Taels)⁴ และจีนต้องทำสนธิสัญญากับญี่ปุ่นใหม่ในเรื่องการค้า โดยเน้นให้ญี่ปุ่นเป็นชาติที่ได้รับการอนุเคราะห์ยิ่ง (The Most Favored Nation) และเปิดเมืองท่าให้แก่ญี่ปุ่น แต่สำหรับเมืองท่าที่เปิดข้อมูลจากหนังสือบางเล่มระบุว่ามียี่ 7 เมือง⁵ แต่ไม่ได้บอกชื่อเมืองไว้ บางเล่มระบุว่ามียี่ 4 เมือง คือ ซาซีอ (Shasi) ฉงชิ่ง (Chongqing) ซูโจว (Suzhou) และหางโจว (Hangzhou)⁶

สนธิสัญญาฉบับหลังได้มีการลงนามกันใน ค.ศ. 1896 ส่งผลให้ญี่ปุ่นได้สิทธิพิเศษทั้งหมดเช่นเดียวกับประเทศตะวันตกที่ได้ในจีน และมีการเพิ่มเติมว่า “ญี่ปุ่นสามารถดำเนินการเกี่ยวกับโรงงาน หัตถกรรมและอุตสาหกรรมโดยใช้แรงงานซึ่งมีราคาถูก ตามเมืองท่าที่เปิดในสนธิสัญญาได้”⁷

ขณะเดียวกันภายในประเทศญี่ปุ่นเอง สงครามครั้งนั้นนอกจากจะได้รับการตอบรับจากประชาชนอย่างดียิ่งแล้ว ยังเป็นแรงกระตุ้นอย่างมากต่อการเติบโตของความรู้สึกชาตินิยมของชาวญี่ปุ่น ดังที่บรรณาธิการหนังสือคนหนึ่งได้เขียนไว้ในระหว่างสงครามว่า “บัดนี้เราไม่รู้สึกอับอายที่จะเผชิญกับโลก ในฐานะคนญี่ปุ่นอีกต่อไป.... ก่อนหน้านี้เราไม่รู้จักตัวเองและโลกยังไม่รู้จักเรา บัดนี้เราได้ทดสอบความเข้มแข็งของเราแล้ว เรารู้จักตัวเอง และเราเป็นที่รู้จักของโลก”⁸ หรือข้อเขียนของฟูกุซะวะที่เขียนไว้ใน

¹ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig (1982). *op. cit.* P. 186.

² วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521, พฤษภาคม – สิงหาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 93 .

³ Peter Duus. (1976). *op. cit.* p. 129.

⁴ Frances V. Moulder. (1977). *op. cit.* p 123. หรือ William Gerald Beasley. (1969). *op. cit.* p 186

⁵ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2521, พฤษภาคม – สิงหาคม). *เล่มเดิม*. หน้า 93

⁶ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 190. และอนงคณา มานิตพิสิษฐกุล. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 130.

⁷ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craig (1982). *op. cit.* P. 186.

⁸ เคนเนธ บี ไพล์. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 161.

ค.ศ. 1895 ว่า “ความพยายามที่วิไลซ์ของเราทั้งหมดนับแต่การฟื้นฟูเมจิอันได้แก่ การยกเลิกระบบฟิวดัล การลดเครื่องกีดขวางทางชนชั้น การแก้ไขกฎหมายของเรา การปฏิรูปกองทัพ การส่งเสริมการศึกษา การรถไฟ ไฟฟ้า บริการไปรษณีย์ การพิมพ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตามในความพยายามนี้ สิ่งหนึ่งซึ่งพวกเรานักวิชาการตะวันตกไม่ได้คาดคิดไว้เมื่อ 30 หรือ 40 ปีก่อนก็คือ การสถาปนาเกียรติแห่งจักรพรรดิญี่ปุ่นในสงครามอันยิ่งใหญ่... เมื่อข้าพเจ้าคิดถึงโชคชะตาของเรา ข้าพเจ้ารู้สึกประหนึ่งอยู่ในความฝัน และอดไม่ได้ที่จะรำไห้ด้วยความพิบัติ¹

การได้รับชัยชนะในการทำสงครามกับจีนนอกจากทำให้เห็นถึงความอ่อนแอของจีนแล้ว ในส่วนญี่ปุ่นนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการทำตนให้บรรลุเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งได้รับการพิสูจน์แล้วว่ามีประสิทธิภาพ นอกจากนี้สงครามยังได้ปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม ดังที่โรเจอร์ เอฟ แอเคทได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “สงครามได้ปลูกฝังเจตนารมณ์ของชาติและเกียรติภูมิความรักชาติในกองทัพของญี่ปุ่น ชัยชนะของสงครามได้ก่อให้เกิดความรู้สึกมั่นใจและความนับถือตนเอง อันเป็นความรู้สึกที่เบิกบานใจถึงขนาดทำให้ความกลัวและความกังวลต่างๆ ของชาติหมดไป”² รวมทั้งเป็นการแสดงถึงความเหนือกว่าจีนของญี่ปุ่น ที่สำคัญผลของสงครามทำให้ฐานะของประเทศเปลี่ยนไป และถือเป็นพื้นฐานของการก้าวขึ้นสู่เวทีการเมืองโลกอีกขั้นหนึ่ง โดยการทำสนธิสัญญาตามแบบอย่างมหาอำนาจตะวันตก แต่การที่ญี่ปุ่นเข้าครอบครองแหลมเลียวตุงแทนจีนทำให้สามมหาอำนาจคือ รัสเซีย ฝรั่งเศส และเยอรมนี ไม่เห็นด้วยเนื่องจากไปขัดผลประโยชน์ต่อการดำเนินนโยบายของมหาอำนาจเหล่านี้ โดยเฉพาะรัสเซีย ได้ทำการแทรกแซงทางการทูตในวันที่ 23 เมษายน ค.ศ. 1895 เรียกร้องให้ญี่ปุ่นคืนแหลมเลียวตุงให้แก่จีน ญี่ปุ่นต้องจำยอมเพราะเมื่อประเมินกำลังของตัวเองก็ด้อยกว่ามหาอำนาจชาติตะวันตกมาก แต่ได้เรียกร้องค่าปฏิกรรมสงครามเพิ่มเติมเพื่อรักษาเกียรติภูมิของญี่ปุ่น ซึ่งต่อมาได้ตกลงกันเป็นเงิน 30 ล้านตำลึงจีน³

ผลของการต้องจำยอมในครั้งนี้ ได้สร้างความโกรธเคืองให้กับประชาชนส่วนใหญ่ของญี่ปุ่น รวมทั้งได้กระตุ้นลัทธิชาตินิยมในกลุ่มคนญี่ปุ่นที่พยายามรักษาเอกลักษณ์บางอย่างของชาติ และป้องกันไม่ให้เอกลักษณ์เหล่านั้นถูกกระทบกระเทือนจากตะวันตก แต่เหตุการณ์ที่มหาอำนาจทั้งสามได้ใช้อำนาจที่เหนือกว่ากระทำต่อญี่ปุ่นดังกล่าว ส่งผลให้จิตสำนึกของคนญี่ปุ่นเหล่านั้นได้เปลี่ยนไปและความรู้สึกขมขื่นไม่พอใจยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อดินแดนส่วนที่เสียไปต้องไปตกอยู่กับรัสเซีย เนื่องจากรัสเซียบีบบังคับให้ทำสัญญาเช่าแหลมเลียวตุงเป็นเวลา 21 ปี⁴ แม้แต่จักรพรรดิเมจิเองก็ทรงออกแถลงต่อประชาชนให้ชาวญี่ปุ่นต้องทนต่อสิ่งที่เหลือจะทนได้⁵ และคำพูดปลุกใจที่มักได้ยินอยู่เสมอคือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 162.

² โรเจอร์ เอฟ แอเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 240).

³ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craing (1982). *op. cit.* P. 186.

⁴ โรเจอร์ เอฟ แอเคท. (2522). เล่มเดิม หน้า 241.

⁵ ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 119.

“เก็บความแค้นอย่างอดทนจนกว่าการแก้แค้นจะประสบผลสำเร็จ” (suffer privation to achieve revenge) หรือที่เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “กาตชิน โชะดัง (gasshin shotan)”¹ รวมทั้งเกิดความคิดที่ว่าทำอย่างไรญี่ปุ่นจึงมีฐานะดีขึ้นในเวทีการเมืองโลกได้เข้ามาแทนที่² เป็นการแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกชาตินิยมที่ทวีความรุนแรงขึ้น จึงกล่าวได้ว่าการปลุกฝังความรู้สึกชาตินิยมที่ผู้นำได้สอดแทรกไว้ในนโยบายต่างๆ ประสบความสำเร็จอย่างดียิ่งเช่นกัน

ในขณะเดียวกันผลพวงที่ตามมาอย่างหนึ่งคือ การรบชนะจีนของญี่ปุ่นได้เปิดยุคของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้นใหม่ในประเทศแถบเอเชียตะวันออกคือ เป็นยุคที่ญี่ปุ่นเป็นผู้เปิดเกมแข่งขันโดยพยายามแข่งให้ล้ำหน้ามหาอำนาจชาติตะวันตก ในการแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศจีน และญี่ปุ่นก็ประสบความสำเร็จเห็นได้จากข้อตกลงในสัญญาที่ว่า ญี่ปุ่นได้สิทธิพิเศษทั้งหมดเช่นเดียวกับประเทศตะวันตกที่ได้จีน แต่มีพิเศษกว่าตรงที่ญี่ปุ่นสามารถดำเนินการเกี่ยวกับโรงงานหัตถกรรมและอุตสาหกรรมโดยใช้แรงงานถูกๆ ตามเมืองท่าที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาได้ ที่สำคัญสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิ ทำให้ญี่ปุ่นมีอำนาจอเป็นของตนเองเช่นเดียวกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก นั่นก็คือฟอร์โมซา (ไต้หวันในปัจจุบัน) และมีสิทธิส่งทหารญี่ปุ่นไปประจำการที่ประเทศเกาหลี จึงกล่าวได้ว่าเมื่อเริ่มต้นศตวรรษใหม่ ญี่ปุ่นได้เริ่มก้าวขึ้นมาท้าทายมหาอำนาจตะวันตก³ นอกจากนี้ญี่ปุ่นยังพยายามที่จะเข้าไปมีบทบาทในประเทศจีนเคียงข้างกับมหาอำนาจชาติตะวันตกมากยิ่งขึ้น

2. การส่งกองทหารเข้าไปในจีนใน ค.ศ. 1900

กองทัพของญี่ปุ่นได้แสดงศักยภาพของกองทัพในการสู้รบอีกครั้ง เมื่อกลุ่มชนชาวจีนที่ต่อต้านการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตก ได้รวมตัวกันและได้ตั้งรัฐบาลของตนเองขึ้น รวมทั้งมีการผลิตเงินตราออกใช้เอง⁴ กลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลที่ปักกิ่งอย่างลับๆ โดยเป้าหมายของกลุ่มคือ ปฏิรูปสังคมและขับไล่ชาวต่างชาติให้ออกไปจากประเทศจีน โดยการนำเอาวิธีการต่อสู้ที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาติจีนคือ ศิลปมวยจีนมาใช้เพราะเชื่อว่าทำให้दनคงกระพันยิงฟันไม่เข้า ชาวตะวันตกจึงเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “กบฏนักมวย” (Boxer's Rebellion) กลุ่มกบฏนักมวยได้ทำร้ายชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก รวมทั้งสามารถยึดครองพื้นที่ได้อย่างกว้างขวาง สถานการณ์ได้ทวีความรุนแรงขึ้นโดยเฉพาะบริเวณเมืองที่เป็นที่อยู่ของชาวต่างชาติ และใน ค.ศ. 1900 กลุ่มกบฏได้เข้ายึดสถานทูตต่างชาติในเมืองปักกิ่ง และได้ทำร้ายเอกอัครราชทูตของประเทศเยอรมนีที่ประจำอยู่ในปักกิ่งจนเสียชีวิต⁵

ชาติต่างๆ ที่ได้รับความเสียหายได้จัดตั้งกองทัพผสมขึ้น ประกอบด้วยกองทัพจาก 8 ประเทศ คือ รัสเซีย อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี ออสเตรเลีย และญี่ปุ่น มีกองกำลังพลรวมทั้งสิ้นประมาณ 2 หมื่นคน จากการศึกษาเกี่ยวกับกองกำลังนี้ข้อมูลจากหนังสือบางเล่มระบุว่าญี่ปุ่นได้ส่ง

¹ Peter Duus. (1976). *op. cit.* p. 130.

² ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 287.

³ โรเจอร์ เอฟ แฮเคท. (2522). *เล่มเดิม*. หน้า 241.

⁴ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 161.

⁵ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). *เล่มเดิม*. หน้า 192.

ทหารเข้าไปจำนวน 1 หมื่นคน¹ บางเล่มระบุว่าจำนวน 1 หมื่นสองพันคน² และที่สำคัญคือผู้นำกองกำลังพลกองเป็นนายทหารจากประเทศญี่ปุ่นคือพันตรีชิบะ(Shiba)³ กองทัพผสมสามารถปราบปรามกลุ่มกบฏได้สำเร็จและสามารถยึดปักกิ่งไว้ได้ เนื่องจากกองกำลังส่วนใหญ่เป็นของญี่ปุ่น ทำให้ญี่ปุ่นได้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีสิทธิ์มีเสียงในการเจรจาและเมื่อมีการทำข้อตกลงร่วมกันได้ใน ค.ศ. 1901 ซึ่งจีนต้องชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ประเทศมหาอำนาจ โดยข้อมูลจากหนังสือบางเล่มระบุว่า เป็นเงิน 450 ล้านตำลึงจีน หรือประมาณ 334 ล้านดอลลาร์⁴ บางเล่มระบุว่า 450 ล้านตำลึงจีนเท่ากัน แต่เมื่อเทียบกับค่าเงินปอนด์และเงินดอลลาร์เท่ากับ 67 ล้านห้าแสนปอนด์ หรือประมาณ 317 ล้านเจ็ดแสนดอลลาร์⁵ และตามข้อตกลงดังกล่าวจีนยังต้องสูญเสียสิทธิและผลประโยชน์เป็นอย่างมาก⁶

สำหรับญี่ปุ่นนอกจากได้รับส่วนแบ่งในการชดใช้ค่าเสียหายจากจีนแล้ว จุดประสงค์ที่สำคัญซึ่งผู้วิจัยอยากแสดงให้เห็นคือ ผลจากการเข้าร่วมสงครามทำให้ญี่ปุ่นมีชื่อเสียงและฐานะสูงขึ้นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ รวมทั้งได้รับการขนานนามให้เป็น “ทหารธรรมญูแห่งตะวันออกไกล”⁷ และญี่ปุ่นยังได้มีโอกาสศึกษาวิธีการต่างๆ ที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกได้กระทำต่อจีนซึ่งอ่อนแอและล้มเหลวในการปฏิรูปประเทศ⁸ แน่หนอนว่าญี่ปุ่นต้องเลียนแบบเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นได้วางแนวนโยบายปูทางให้กับความสำเร็จของประเทศได้อย่างดียิ่ง และยิ่งไปกว่านั้นผลสำเร็จที่กล่าวได้ว่าทำให้

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2523 ธันวาคม). “บทบาททหารในกระบวนการปรับปรุงประเทศของญี่ปุ่น”. เอกสารวิชาการไทย – ญี่ปุ่นศึกษา. 2 (3) หน้า 62.

² ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 310.

³ ริชาร์ด สตรอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 44.

⁴ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 311.

⁵ ริชาร์ด สตรอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 45.

⁶ ที่สำคัญยิ่งกว่าการชดใช้ค่าเสียหายเป็นเงินก็คือ ประเทศมหาอำนาจได้เรียกร้องสิทธิพิเศษจากจีนในเรื่อง สิทธิที่จะจัดตั้งกองรักษาการณ์ถาวร และให้มีอาณาเขตของสถานทูตต่างชาติ โดยที่จีนไม่มีสิทธิ์ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว เพื่อประกันความปลอดภัยสำหรับทูตและคนในบังคับของชาติต่างๆ นอกจากนี้จีนยังถูกห้ามไม่ให้ส่งซื้ออาวุธและวัสดุอุตสาหกรรมเข้าประเทศ (อ้างจาก ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 311.) จะเห็นได้ว่าในระยะนี้จีนถูกชาติตะวันตกรุมตักตวงผลประโยชน์เป็นอย่างมาก ตัวอย่างเช่น ประเทศรัสเซีย ได้สิทธิเช่าเหมืองปอร์ตอาเธอร์ (Port Arthur) และไคเลน ซึ่งเป็นเมืองท่าอยู่ปลายแหลมเลียวตง เป็นเวลา 25 ปี กับได้สิทธิวางเส้นทางรถไฟสายจีนตะวันออก ประเทศเยอรมนี ได้สิทธิเช่าเหมืองดินแดนอ่าวเกี้ยวเจา (ส่วนหนึ่งของมณฑลซานตง) เป็นเวลา 99 ปี กับได้สิทธิวางเส้นทางรถไฟ ฝรั่งเศส ได้สิทธิเช่าเหมืองดินแดนบริเวณเมืองเว่ยไห่เว่ยและแหลมเกาลูน กับได้สิทธิทำเหมืองแร่เป็นเวลา 99 ปี และ ได้สิทธิวางเส้นทางรถไฟ (อ้างจาก ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 192)

⁷ คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 147.

⁸ ริชาร์ด สตรอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 45.

ญี่ปุ่นสามารถยืนหยัดอยู่บนเวทีการเมืองโลกได้อย่างเต็มภาคภูมิ หลังจากดำเนินการปฏิรูปประเทศมาได้เพียงแค่สามทศวรรษ เพราะชาติมหาอำนาจอย่างอังกฤษยินยอมทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น

3. การทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษ

หลังจากการปราบปรามกบฏนักมวยสำเร็จลง ประเทศมหาอำนาจต่างๆ ได้เข้ากอบโกยผลประโยชน์ในประเทศจีนอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะรัสเซียได้ถือโอกาสช่วงที่เกิดกบฏนักมวยส่งกองทหารเข้าไปในแมนจูเรีย อ้างว่าเพื่อปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของชาวรัสเซียที่อยู่ในแมนจูเรีย แต่หลังจากเหตุการณ์สงบลงรัสเซียไม่ยอมถอนกำลังทหารคืน และทำการยึดครองแมนจูเรีย ส่งผลให้หลายประเทศได้ประท้วงการกระทำดังกล่าว เนื่องจากเป็นการกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของมหาอำนาจโดยเฉพาะต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ

สำหรับญี่ปุ่นนั้นแมนจูเรียมีความสำคัญต่อญี่ปุ่นทั้งในแง่ของการส่งออกและนำเข้า ทั้งนี้เนื่องจากหลังจากสงครามญี่ปุ่นกับจีน สินค้าส่วนใหญ่ของญี่ปุ่นจะส่งไปยังจีนโดยผ่านแมนจูเรีย การเข้ายึดครองแมนจูเรียของรัสเซียจึงทำให้ญี่ปุ่นต้องเสียผลประโยชน์ ประกอบกับก่อนหน้านี้ท่าทีของรัสเซียในการพยายามที่จะเข้าไปมีอิทธิพลในแมนจูเรียแทนจีนหลังสงครามจีนกับญี่ปุ่นนั้น ได้สร้างความกดดันให้แก่ญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เอียน เอช นิซ ได้แสดงทรรศนะไว้ว่า “โดยส่วนรวมแล้วดูเหมือนว่าผู้นำญี่ปุ่นกำลังเตรียมตัวรับภาวะฉุกเฉิน แต่ก็ไม่มีความสามารถพอที่จะลงมือทำสงครามในทันที ซึ่งความไม่พร้อมของญี่ปุ่นนั้นมาจากปัญหาการเงิน”¹ และจากกรณีดังกล่าวส่งผลให้ผู้นำญี่ปุ่นเชื่อว่าญี่ปุ่นจำเป็นต้องมีพันธมิตรเพื่อหาทางถ่วงดุลอำนาจและลดแรงกดดันรวมทั้งสามารถตอบโต้รัสเซีย ญี่ปุ่นจึงเจรจากับอังกฤษที่ไม่พอใจรัสเซียเช่นกัน ส่งผลให้ญี่ปุ่นกับอังกฤษตกลงทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรร่วมกันในวันที่ 30 มกราคม ค.ศ. 1902² สาระสำคัญของสนธิสัญญาดังกล่าวสรุปรวมความได้ดังนี้

1. ยอมรับว่าอังกฤษและญี่ปุ่นมีผลประโยชน์เป็นพิเศษในจีนและเกาหลีตามลำดับ
2. ทั้งสองประเทศสามารถจัดการตามความจำเป็นหากผลประโยชน์ดังกล่าวตกอยู่ในอันตรายจากการกระทำอันรุนแรงของมหาอำนาจอื่น หรือจากความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในจีนหรือเกาหลี
3. ทั้งสองประเทศจะรักษาความเป็นกลาง ถ้าหากประเทศหนึ่งประเทศใดต้องเข้าสู่สงครามเพื่อปกป้องผลประโยชน์ดังกล่าว
4. ทั้งสองประเทศสัญญาว่าจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หากมีมหาอำนาจที่สามเข้าร่วมในสงครามด้วย
5. ข้อตกลงนี้มีอายุ 5 ปี

¹ แหล่งเดิม. หน้า 53.

² แหล่งเดิม. หน้า 62. หรือ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 315.

การที่อังกฤษทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นเป็นทีกล่าวขวัญถึงเป็นอย่างมาก แต่สำหรับอังกฤษนั้นเหตุผลของการเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นนั้น เป้าหมายหลักก็คือปกป้องผลประโยชน์ของตนในแถบเอเชียตะวันออก ซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกของเบอร์ดี หัวหน้านักองเอเชียที่ได้บันทึกไว้ว่า “ถ้าหากเราไม่ผูกพันกับญี่ปุ่นให้แน่นแฟ้นกว่าความสัมพันธ์ฉันท์มิตรโดยทั่วไป เราจะต้องเสี่ยงกับการทำความตกลงระหว่างญี่ปุ่นกับชาติอื่นซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์ของเรา” และ “เหตุผลอีกประการหนึ่งคือความได้เปรียบทางด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ ถ้าอังกฤษสามารถใช้กองทัพเรือญี่ปุ่นที่อังกฤษได้เห็นถึงศักยภาพมาแล้วเพื่อการปกป้องผลประโยชน์ของอังกฤษในลุ่มแม่น้ำแยงซี¹

สำหรับญี่ปุ่นสัญญาฉบับนี้เป็นเครื่องหมายของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ เพราะไม่เพียงแต่ญี่ปุ่นได้ก้าวขึ้นมาเป็นชาติสมัยใหม่เท่านั้น แต่ญี่ปุ่นยังเป็นที่ยอมรับของชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุดชาติหนึ่งของโลกในแง่ของความเท่าเทียมกัน ในแง่ของพลังความสามารถและความเจริญก้าวหน้า² ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นแนวคิดของผู้นำญี่ปุ่นเชื่อว่าถ้าจะเอาชนะชาติตะวันตกให้ได้ก็ต้องเข้าร่วมกับตะวันตก³ นโยบายที่ซ่อนอยู่ก็คือการถูกยอมรับให้เข้าร่วมกลุ่มกับชาติที่มีอารยธรรมและอำนาจยุทธวิธีที่น่าว่าสูงส่ง ในขณะที่สัญญานี้ยังเป็นสัญญาแห่งชัยชนะของญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นสามารถจะปฏิบัติต่อรัสเซียบนพื้นฐานแห่งเงื่อนไขที่เสมอกันขึ้น และญี่ปุ่นจะไม่ถูกแทรกแซงทางทหารโดยสามมหาอำนาจอีก

สนธิสัญญาพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษได้สร้างความประหลาดใจให้แก่รัสเซียอย่างมาก โดยรัสเซียทราบข่าวนี้ในวันที่ประกาศสนธิสัญญาอย่างเป็นทางการจากหนังสือพิมพ์ แต่รัสเซียได้พยายามแก้สถานการณ์โดยออกแถลงการณ์ร่วมกับทางราชการของฝรั่งเศสว่า สนธิสัญญาพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษ เป็นเรื่องที่รัสเซียและฝรั่งเศสเห็นชอบด้วย⁴ และผลที่ปรากฏออกมาหลังจากการตกลงทำสัญญาระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษซึ่งเป็นที่พอใจทั้งญี่ปุ่นและอังกฤษเป็นอย่างยิ่งคือ ในเดือนเมษายน รัสเซียตกลงกับทางการของจีนว่าจะถอนกำลังทหารที่ตั้งอยู่ตั้งแต่ครั้งกบฏนักมวยออกจากแมนจูเรีย

4. สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซีย (ค.ศ. 1904 – 1905)

การยอมตกลงถอนทหารออกจากแมนจูเรียของรัสเซียตามข้อตกลงระหว่างจีนกับรัสเซียในเดือนเมษายน ค.ศ. 1902 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ รัสเซียจะถอนทหารออกจากแมนจูเรียภายใน 18 เดือน การถอนกำลังออกจะแบ่งเป็น 3 ระยะ การถอนทหารขั้นตอนแรกในเดือนตุลาคมได้ดำเนินการไปเรียบร้อยแล้ว แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือกองกำลังทหารที่ถอนออกในครั้งนี้ไม่รวมทหารรัสเซียที่ประจำการอยู่ที่ป้อมในเมืองพอร์ตอาเธอร์รวมทั้งทหารที่รักษาการตามเส้นทางรถไฟของรัสเซีย⁵ และที่สำคัญการ

¹ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 314-316.

² แหล่งเดิม. หน้า 316.

³ ริชาร์ด สตรอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 23.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 65-66.

⁵ แหล่งเดิม.

ดำเนินการถอนกำลังทหารในขั้นตอนที่สองที่น่าจะมีขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. 1903 นั้นไม่ได้ดำเนินการและรัสเซียยังได้เสนอข้อเรียกร้อง 7 ประการจากจีนก่อนที่จะยอมถอนทหารออก และหากจีนไม่ทำตามข้อเรียกร้องแมนจูเรียจะตกเป็นรัฐในอารักขาของรัสเซีย นอกจากนี้รัสเซียยังได้ลอบส่งกองกำลังข้ามแม่น้ำยาลูเข้าไปในเขตเกาหลี ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความต้องการขยายอำนาจเข้ามาในแถบเอเชียตะวันออกของรัสเซีย ประธานาธิบดีธีโอดอร์ รูสเวลท์ (Theodore Roosevelt) ของสหรัฐอเมริกาได้ประณามพฤติกรรมดังกล่าวของรัสเซียว่า “ไม่มีมนุษย์ใดในโลกที่เป็นคนหลอกลวง ไม่ซื่อสัตย์และอวดดีเท่ากับรัสเซีย”¹

สำหรับญี่ปุ่นเองก็มีแนวคิดที่จะขยายอำนาจเข้าไปในแมนจูเรียเช่นเดียวกัน แต่ขณะเดียวกันก็พยายามปกป้องผลประโยชน์ในเกาหลี และเตรียมต่อต้านรัสเซียโดยอาศัยสนธิสัญญาพันธมิตรที่ทำกับอังกฤษไว้คุ้มครองตนและเมื่อจีนไม่ยอมตามข้อเรียกร้องของรัสเซีย จึงทำให้รัสเซียถือเป็นข้ออ้างไม่ยอมถอนทหารออกจากแมนจูเรีย ประกอบกับความขมขื่นของชาวญี่ปุ่นต่อการแทรกแซงของมหาอำนาจในช่วงสนธิสัญญาชิโมะโนะเซกิ ทำให้ชาวญี่ปุ่นมีความรู้สึกรุนแรงต่อการกระทำของรัสเซีย ส่งผลให้เกิดการปลุกระดมต่างๆ เพื่อให้รัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินนโยบายเผชิญหน้ากับรัสเซีย กลุ่มที่ทำการปลุกระดมมีชื่อเพียงกลุ่มชาตินิยมหัวรุนแรงเพียงกลุ่มเดียว แม้แต่อาจารย์ในมหาวิทยาลัยก็ร่วมด้วย อาทิ ศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยโตเกียว จำนวน 7 ท่าน ได้เรียกร้องต่อรัฐบาลในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1903 ให้รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศสงครามกับรัสเซียโดยด่วน ที่สำคัญคือชาวญี่ปุ่นนั้นให้ความเคารพต่ออาจารย์ในมหาวิทยาลัยมาก ดังข้อเขียนของซุมเปอิ โอตะโมะโตะ นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นชี้ให้เห็นว่าในขณะนั้นความเชื่อถือของประชาชนที่มีต่อศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัยนั้นมีสูงมาก ซึ่งการกระทำที่เรียกว่า “โคเซน ชิชิ ฮาคาเซ (หมายถึงศาสตราจารย์ผู้เรียกร้องสงครามทั้งเจ็ด) นั้นมีอิทธิพลในการทำให้ชาวญี่ปุ่นทั้งมวลสนับสนุนการทำสงครามกับรัสเซีย² อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าชาวญี่ปุ่นบางส่วนก็คัดค้านการทำสงครามกับรัสเซียแต่มีจำนวนน้อย

ขณะเดียวกันรัฐบาลญี่ปุ่นได้ยื่นข้อตกลงในเรื่องปัญหาเกาหลีและแมนจูเรียต่อรัสเซีย ใน ค.ศ. 1903 แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากต่างฝ่ายต่างก็มุ่งรักษาผลประโยชน์ของตน ญี่ปุ่นจึงประกาศตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับรัสเซีย พร้อมกับเปิดฉากโจมตีพอร์ตอาร์เธอร์ ในวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ก่อนที่จะมีการประกาศสงครามกับรัสเซียอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 ถือเป็นเทคนิคการทำสงครามของญี่ปุ่น สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียถือเป็นสงครามครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งที่บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์โลก สงครามครั้งนี้ได้เปิดแนวรบทั้งทางบก ทางทะเล และญี่ปุ่นสามารถชนะรัสเซียได้ในแนวรบที่สำคัญๆ ทั้งทางบกและทางทะเล ทางบกกองทัพบกของญี่ปุ่นสามารถยึดเมืองพอร์ตอาร์เธอร์ เหลียวหยางและมุกเดน สำหรับทางทะเลญี่ปุ่นสามารถชนะกองทัพบัลติก (Baltic Fleet) ที่ขึ้นชื่อของรัสเซีย จึงกล่าวได้ว่าญี่ปุ่นได้ทำลายอำนาจทางการทหารของรัสเซียในเอเชียตะวันออกได้สำเร็จ

อย่างไรก็ตามแม้ญี่ปุ่นจะได้เปรียบในการทำสงคราม แต่ก็สร้างความเสียหายให้ทั้งสองฝ่ายเป็นอย่างมาก อาทิ สงครามที่เมืองพอร์ตอาร์เธอร์ซึ่งใช้เวลาถึง 155 วัน ญี่ปุ่นส่งกำลังพลจำนวน 1 แสน

¹ เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2538). เล่มเดิม. หน้า 164.

² ริชาร์ด สตอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 67.

สามหมื่นคน เสียชีวิตไป 5 หมื่นเก้าพันคน ที่มุกเดน ญี่ปุ่นส่งกำลังพล 2 แสนห้าหมื่นคน เสียชีวิต 7 หมื่นคน¹ นับว่าญี่ปุ่นสูญเสียไม่น้อยในการรบภาคพื้นดิน ส่วนทางทะเลกองทัพเรือบัลติกได้รับความเสียหายอย่างหนัก เพียงแค่ระยะเวลาจาก 14.00 น – 19.00 น ของวันที่ 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1905 รัสเซียต้องสูญเสียเรือรบถึงร้อยละ 80 เหลือกลับประเทศเพียง 4 ลำ จากจำนวน 38 ลำ² ในขณะที่ญี่ปุ่นสูญเสียแค่เรือตอร์ปิโดเพียง 3 ลำที่ถูกยิงจมพร้อมกับทหารญี่ปุ่นได้รับบาดเจ็บหรือตายประมาณ 600 คน³ กล่าวได้ว่าเป็นการพ่ายแพ้ที่ยับเยินที่สุดของรัสเซีย

จากความเสียหายดังกล่าวทำให้ทั้งญี่ปุ่นและรัสเซียเห็นว่าไม่พร้อมที่จะทำสงครามต่อ⁴ จึงได้มีการเจรจากันเพื่อยุติสงคราม โดยมีประธานาธิบดีรูสเวลท์ของสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ประสาน และจัดให้มีการประชุมเพื่อทำสนธิสัญญาสันติภาพขึ้นเรียกว่า สนธิสัญญาพอร์ตสมัธ (The Treaty of Portsmouth) ในวันที่ 5 กันยายน ค.ศ. 1905⁵ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. รัสเซียยอมรับรองเอกราชและผลประโยชน์พิเศษของญี่ปุ่นในเกาหลีทั้งทางด้านการเมือง การทหารและด้านเศรษฐกิจ
2. รัสเซียต้องโอนสิทธิในการเข้าเมืองพอร์ตอาร์เธอร์ ไคเรน คาบสมุทรเลียวตงและเส้นทางรถไฟจากเมืองพอร์ตอาร์เธอร์ไปยังจางซุนพร้อมด้วยทรัพย์สินทั้งหมดของการรถไฟ รวมทั้งเหมืองถ่านหินในเขตรถไฟ⁶
3. ให้ถอนทหารต่างชาติออกไปจากแมนจูเรีย ยกเว้นทหารรักษาการณ์ญี่ปุ่นบนเส้นทางรถไฟ
4. ญี่ปุ่นได้ดินแดนครึ่งหนึ่งทางตอนใต้ของเกาะซะซะลินทั้งหมด โดยมีอำนาจอธิปไตยอย่างเต็มที่ และได้สิทธิในการประมงบริเวณน่านน้ำใกล้เคียงเป็นพิเศษ
5. คู่สัญญาจะต้องไม่แทรกแซงนโยบายของจีนในการพัฒนาการค้าและอุตสาหกรรมในแมนจูเรีย⁷

อย่างไรก็ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาพอร์ตสมัธ ยังไม่สมบูรณ์เต็มที่ เนื่องจากการดำเนินการใดๆ ต้องได้รับความยินยอมจากรัฐบาลจีนเสียก่อน ดังนั้นหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาในเดือนพฤศจิกายน โคะมุระ (Komura) ซึ่งเป็นผู้แทนของญี่ปุ่นได้เดินทางไปจีน โดยเรือของญี่ปุ่นจากฐานทัพ

¹ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2527). เล่มเดิม. หน้า 194.

² แหล่งเดิม. หน้า 195 – 196.

³ ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 133.

⁴ มีการวิเคราะห์กันว่าหากญี่ปุ่นต้องการทำสงครามต่ออย่างน้อยที่สุดแล้วญี่ปุ่นต้องใช้จ่ายเงินอีก 1,000 ล้านเยน ทหารอีก 250,000 คน (แหล่งเดิม. หน้า 134.)

⁵ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craing. (1982). *op. cit.* p. 188.

⁶ ริชาร์ด สตอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 97.

⁷ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 327 – 328.

เรือที่โยโกสุกะ¹ เพื่อบังคับรัฐบาลจีนที่กรุงปักกิ่ง ในการอ้างสิทธิรับช่วงสถานภาพของรัสเซียในแมนจูเรียตอนใต้ โดยมีสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และรัสเซียให้การยอมรับเพราะเป็นไปตามสนธิสัญญาพอร์ตสมัธ แม้ว่าทางรัฐบาลจีนจะพยายามแก้ไขเพื่อลดความรุนแรงลงแต่ก็ไม่ได้ผลมากนัก ดังนั้นสนธิสัญญาที่ลงนามกันในช่วงปลายเดือนธันวาคม ค.ศ. 1905 จึงเป็นไปตามที่ญี่ปุ่นต้องการแทบทั้งสิ้น รวมทั้งข้อตกลงที่จีนจะไม่สร้างเส้นทางรถไฟ ซึ่งอาจจะเป็นการแข่งขันกับทางรถไฟของญี่ปุ่นในแมนจูเรียตอนใต้²

แม้ว่าผลของการทำสนธิสัญญาพอร์ตสมัธจะสร้างความไม่พอใจให้กับประชาชนของญี่ปุ่น และได้กล่าวโจมตีรัฐบาลญี่ปุ่นที่ไม่ประสบความสำเร็จในการเรียกร้องค่าปฏิกรรมสงครามจากรัสเซียจนเป็นเหตุให้คณะรัฐมนตรีต้องลาออก³ แต่สนธิสัญญาพอร์ตสมัธถือเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของญี่ปุ่น โดยเฉพาะในด้านการทหาร เพราะเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ที่ประเทศหนึ่งในเอเชียมีชัยชนะเหนือมหาอำนาจชาติตะวันตกในการทำสงคราม การได้มาซึ่งชัยชนะทำให้ได้ทั้งผลประโยชน์และสัญลักษณ์ แห่งเกียรติภูมิ

หากเปรียบเทียบเป็นพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษทำให้ฐานะของญี่ปุ่นเท่าเทียมกับบรรดามหาอำนาจ สงครามญี่ปุ่นกับรัสเซียได้สร้างฐานะญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นอีก เพราะเป็นการล้างแค้นรัสเซียได้สำเร็จ และเป็นการก้าวขึ้นสู่เวทีการเมืองระดับโลก เกี่ยวกับเรื่องนี้ศาสตราจารย์แฟร์แบงก์ได้แสดงทรรศนะไว้ว่า สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียทำให้ญี่ปุ่นเป็น “มหาอำนาจจักรวรรดินิยมเต็มขั้น” (Full-fledged imperialist power)⁴ และเป็นวีรบุรุษในสายตาของประเทศต่างๆ ในแถบเอเชีย เนื่องจากเป็นครั้งแรกที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชาวเอเชียที่เหนือกว่าชาวยุโรปอย่างแท้จริง สงครามระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียเป็นที่กล่าวขวัญถึง และได้กลายเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมทั้งภายในประเทศญี่ปุ่นเองและรวมไปถึงประเทศต่างๆ ในเอเชียให้แข็งแกร่งขึ้น โดยมีการกล่าวขวัญกันถึงชัยชนะที่ชาติตะวันออกมีต่อชาติตะวันตกทั่วทุกหนทุกแห่งตั้งแต่ฮ่องกงไปจนถึงอ่าวเปอร์เซีย⁵

5. การผนวกเกาหลี

จากการศึกษาการดำเนินการพัฒนากองทัพให้เป็นสมัยใหม่ของญี่ปุ่น สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้คือ ญี่ปุ่นเน้นหลักการความมีอิสระของกองทัพและการปลูกฝังอุดมการณ์ลัทธิจักรวรรดินิยม ตลอดจนบทบาทต่างๆ ของทหารซึ่งปูทางไปสู่การขยายอำนาจออกนอกประเทศของญี่ปุ่น และเมื่อพบว่าชาติมหาอำนาจตะวันตก ได้ขยายอำนาจเข้ามาในภูมิภาคข้างเคียง ญี่ปุ่นก็พยายามแข่งขันให้ทันมหาอำนาจ

¹ ริชาร์ด สตอร์รี. (2525). เล่มเดิม. หน้า 104.

² แหล่งเดิม. หน้า 108.

³ โรเจอร์ เอฟ แสเคท. (2522). เล่มเดิม. หน้า 233.

⁴ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 120.

⁵ ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 138.

ดังนั้นในขณะที่การสู้รบระหว่างญี่ปุ่นกับรัสเซียกำลังดำเนินการอยู่ ญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายได้เปรียบในการสู้รบ เริ่มดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายตามปณิธานของผู้นำ โดยบังคับให้กษัตริย์เกาหลีลงนามในความตกลงซึ่งทำให้เกาหลีตกเป็นรัฐในอารักขาของญี่ปุ่น ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904¹ โดยญี่ปุ่นรับรองเอกราชและบูรณภาพของเกาหลี รวมทั้งต้องทำตามคำแนะนำของญี่ปุ่นในการบริหารงานต่าง ๆ ในเกาหลี แสดงให้เห็นถึงความคิดของญี่ปุ่นที่ต้องการให้เกาหลีเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิญี่ปุ่น แต่เนื่องจากญี่ปุ่นประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ความคิดดังกล่าวถูกระงับไปชั่วขณะหนึ่ง ต่อมาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1904 ญี่ปุ่นกับเกาหลีได้ลงนามในความตกลงกันอีกฉบับหนึ่ง โดยรัฐบาลเกาหลีจะยอมรับที่ปรึกษาทางการคลังและการทูตของญี่ปุ่น² แต่เนื่องจากข้อตกลงดังกล่าวทำขึ้นในช่วงสงคราม ดังนั้นญี่ปุ่นจึงได้ดำเนินการใหม่เพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้น ญี่ปุ่นต้องการให้เกาหลีรับรองผลประโยชน์ของญี่ปุ่นในเกาหลีที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาพอร์ตสมัธ และยินยอมให้ผู้สำเร็จราชการทั่วไปคือ อีโดะ อิโรบุมิ เข้าไปควบคุมด้านการต่างประเทศของเกาหลี การดำเนินการของญี่ปุ่นได้รับความเห็นชอบจากมหาอำนาจ เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ทำให้เกาหลีต้องยินยอมลงนามในข้อตกลงกับญี่ปุ่น ในวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1905³ และในปีเดียวกันนี้ญี่ปุ่นกับอังกฤษได้ต่ออายุเวลาของสนธิสัญญาพันธมิตรออกไปอีก 5 ปี ทำให้ญี่ปุ่นปลอดภัยจากการแทรกแซงของต่างชาติ ญี่ปุ่นจึงเริ่มดำเนินการผนวกเกาหลีตั้งแต่ ค.ศ. 1907⁴ โดยเริ่มจากการบังคับให้กษัตริย์เกาหลีสละราชสมบัติในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1907 แม้ว่าการดำเนินการในครั้งนี้จะไม่สำเร็จแต่ญี่ปุ่นได้เข้ารับผิดชอบในนโยบายทั้งภายในและภายนอกประเทศ

สถานการณ์ได้ทำให้แผนการผนวกเกาหลีของญี่ปุ่น กระทำได้เร็วยิ่งขึ้นเมื่ออีโดะซึ่งได้ลาออกจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการทั่วไปในเกาหลีแล้ว ถูกกลุ่มชาตินิยมเกาหลีฆาตกรรม ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1909⁵ ที่สถานีรถไฟเมืองฮาร์บิน ขณะที่อีโดะกำลังไปเยือนแมนจูเรีย⁶ ญี่ปุ่นจึงใช้เป็นข้ออ้างในการผนวกดินแดนเกาหลีในเดือนพฤษภาคม ต่อมาญี่ปุ่นได้ส่งนายพล เทระอุชิ มาซะตะชิ (Terauchi Mastachi) ไปเป็นข้าหลวง (Resident General) ประจำที่กรุงโซลเมืองหลวงของเกาหลี และได้รับคำสั่งให้ควบคุมทั้งประเทศอย่างเต็มที่ด้วยการใช้ทั้งกำลังทหารและตำรวจ และการดำเนินการผนวกเกาหลีเสร็จสมบูรณ์เมื่อ เทระอุชิ ได้บังคับให้รัฐบาลเกาหลีลงนามในสนธิสัญญาผนวกดินแดนที่ร่างขึ้นโดยญี่ปุ่น ในวันที่ 22 สิงหาคม ค.ศ. 1910⁷ และได้เปลี่ยนชื่อเกาหลีเป็นโชเซน (Chosen)⁸ ซึ่งตาม

¹ ฮิวจ์ บอร์ดัน. (2526). เล่มเดิม. หน้า 323.

² ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 135.

³ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 329.

⁴ มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). เล่มเดิม. หน้า 96.

⁵ Edwin O. Reischauer and Albert M. Craing (1982). *op. cit.* P. 188

⁶ ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 136.

⁷ William Garald Beasley. (1969). *op. cit.* P. 175 - 176.

⁸ คำว่าโชเซน มีความหมายว่า ดินแดนแห่งความสงบในยามเช้า (อ้างจาก ริชาร์ด สตอร์รี. (2520). เล่มเดิม. หน้า 136.)

สนธิสัญญาดังกล่าวญี่ปุ่นมีอำนาจอธิปไตยเหนือเกาหลีโดยสมบูรณ์ และเป็นผู้รับผิดชอบการปกครองและการบริหารประเทศ จึงกล่าวได้ว่าเกาหลีได้ตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นอย่างสมบูรณ์และสูญเสียเอกราชโดยสิ้นเชิง¹

หลังจากการผนวกเกาหลี ญี่ปุ่นได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศ เพื่อให้ฐานะของตนมั่นคงขึ้นอีก โดยการทำสนธิสัญญากับรัสเซีย ในการรับรองสิทธิของกันและกันด้านการปกป้องผลประโยชน์ในแมนจูเรียและเกาหลี และใน ค.ศ. 1911 ญี่ปุ่นได้ผลักดันให้มีการต่ออายุสัญญาการเป็นพันธมิตรระหว่างญี่ปุ่นกับอังกฤษออกไปอีกเป็นเวลา 10 ปี

6. บทบาทของญี่ปุ่นในการใช้ลัทธิจักรวรรดินิยมต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กรณีประเทศไทย

สำหรับนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นต่อเอเชีย ญี่ปุ่นได้กระทำต่อเอเชียเช่นเดียวกับชาติตะวันตกได้ทำกับประเทศต่างๆ ในเอเชีย กล่าวคือเริ่มจากการใช้นโยบายทางด้านการทูต ที่มีการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคแบบเดียวกันกับที่ชาติตะวันตกทำกับญี่ปุ่น หลังจากนั้นญี่ปุ่นก็พยายามเข้าไปมีบทบาทในประเทศเหล่านั้นมากขึ้น ไม่เพียงแต่กรณีประเทศจีนและเกาหลีที่ได้กล่าวมาแล้ว ประเทศอื่นๆ ในแถบเอเชียก็เช่นกัน โดยเฉพาะกลุ่มประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งญี่ปุ่นให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ญี่ปุ่นได้ตั้งสมาคมเอเชีย หรือโทโฮะ เคียวไก (Toho Kyokai) ขึ้นเพื่อทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1891 โดยมีอินะงะกิ มัจจิโร (Inagaki Manjiro) เป็นผู้อำนวยการสมาคมเอเชีย และโซเอจิเมะ ทังอิโอมิ (Soejima Taneomi) อดีตเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นประธานสมาคม² ซึ่งเขาได้เสนอจุดยืนของการขยายองค์การความสัมพันธ์กับต่างประเทศและการคลี่คลายปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับต่างประเทศว่า “เพื่อดำรงไว้ซึ่งดุลอำนาจของประเทศต่างๆ ในเอเชีย และเพื่อจัดเตรียมองค์กรต่างๆ ขึ้นมารองรับในการรักษาดุลย์อำนาจ” และ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1895 สมาคมได้แสดงความคิดเห็นเรื่องความเร่งด่วนในการทำสัญญาสัมพันธไมตรีทางการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับไทยต่ออิโตะซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น โดยอินะงะกิได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “เพื่อดำรงไว้ซึ่งเอกราชอันสมบูรณ์ชั่วกาลนานของประเทศสยาม ควรที่ประเทศของเรจะต้องเข้าไปช่วยเหลือแก้ไขการเมืองภายในประเทศและอื่นๆ ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น อันเป็นรากฐานสำคัญประการหนึ่งในการที่จะดำรงไว้ซึ่งดุลย์อำนาจแห่งเอเชีย... อยากให้ประเทศของเราให้ความช่วยเหลือให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้”

สมาคมเอเชียแม้ว่าจะดำเนินการในรูปแบบองค์กรของเอกชน แต่ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งก็เป็นบุคคลากรของรัฐ สมาคมนี้จึงมีอิทธิพลต่อรัฐบาลญี่ปุ่นพอสมควรเพราะใน ค.ศ. 1896 อินะงะกิก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยคนแรก และในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898 ได้มีการลงนามใน “หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีการค้าและการเดินเรือระหว่างกรุงสยามกับญี่ปุ่นที่

¹ เกาหลีตกเป็นอาณานิคมของญี่ปุ่นจนถึง ค.ศ. 1945.

² อิชิติ โยเนะโอะ , โยชิกาวะ โทชิฮารุ. (2530). เล่มเดิม. หน้า 97.

³ แหล่งเดิม. หน้า 98.

กรุงเทพ”¹ โดยสิ่งที่ควรพิจารณาในการทำสนธิสัญญาฉบับนี้ก็คือญี่ปุ่นได้ยึดเอาหนังสือสัญญาที่อังกฤษทำกับไทยใน ค.ศ. 1855 เป็นหลัก นั่นก็หมายความว่าญี่ปุ่นมีสิทธิสภาพของอาณาเขตด้วย แม้ว่าไทยได้ทำการท้วงติงโดยหวังว่าญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศในแถบเอเชียและเคยถูกประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ใช้อำนาจเอารัดเอาเปรียบทางด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมาก่อน น่าจะเข้าใจถึงความขมขื่นหรือหัวอกเดียวกัน แต่อินะงะกิได้ยกเอาเหตุผลที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายที่ทันสมัย จึงขอสงวนสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไว้จนกว่าไทยจะร่างกฎหมายอาญาและกฎหมายเกี่ยวกับการฟ้องคดีอาญา ซึ่งก็ไม่ต่างกับตอนที่ประเทศต่าง ๆ ทำสัญญากับเกาหลี และระบุเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต โดยอินะงะกิได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “เมื่อนานาประเทศในยุโรปยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเมื่อนั้นญี่ปุ่นก็จะยกเลิกทันที² การกระทำของญี่ปุ่นเป็นการแสดงให้เห็นถึงการดำเนินนโยบายลัทธิจักรวรรดินิยม ตามแบบมหาอำนาจตะวันตกที่ทำกับประเทศที่ด้อยกว่าอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันก็เป็นบทพิสูจน์ว่าญี่ปุ่นมิได้ต้องการช่วยเหลือประเทศในแถบเอเชียดังที่โฆษณาไว้ แต่เป็นการทำเพื่อผลประโยชน์ของประเทศญี่ปุ่นเองแทบทั้งสิ้น³

อย่างไรก็ตามแม้ว่าญี่ปุ่นจะเข้ามามีบทบาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะประเทศมหาอำนาจ แต่สิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับก็คือ ประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียต่างก็ยอมรับในความเหนือกว่าของญี่ปุ่น ซึ่งหมายถึงการยอมรับในวิธีการดำเนินการปฏิรูปประเทศ เห็นได้จากการจ้างกลุ่มปัญญาชนหรือผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นให้เข้ามาเป็นผู้นำในการพัฒนาประเทศของตนในด้านต่าง ๆ ในที่นี้ขอยกตัวอย่างประเทศไทย ซึ่งได้จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นมาเป็นที่ปรึกษา ทั้งในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การศึกษา การทหาร

ด้านการเกษตรและอุตสาหกรรม ใน ค.ศ. 1902 ประเทศไทยได้จัดตั้งกรมเพาะปลูกขึ้นในกระทรวงเกษตรและพาณิชย์ และได้จ้าง ดร. โตยะมา คาเมตะโร (Toyama Kametaro) มาเป็นหัวหน้าช่างไหมและช่างไหมอื่นๆ อีก 18 คน ที่ทางราชการของญี่ปุ่นส่งมายังไทยในรอบ 10 ปี กลุ่มนี้ได้ทำการสร้างสถานทดลองเลี้ยงไหม โรงเลี้ยงไหม⁴ รวมทั้งให้คำแนะนำในเรื่องดังกล่าวแก่คนไทยในศาลาแดง สระปทุม กรุงเทพ โคราช บุรีรัมย์⁵

ด้านการศึกษา ปีเดียวกันกับที่ตั้งกรมช่างไหม กรมหลวงดำรงราชานุภาพได้ขอให้ญี่ปุ่นส่งที่ปรึกษาทางการศึกษา เพื่อให้มาประจำอยู่โรงเรียนสตรี ญี่ปุ่นส่งครูสตรีมา 3 คน ได้แก่ ยะซุอิ เท็ตซึ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 99.

² แหล่งเดิม. หน้า 102.

³ ญี่ปุ่นยอมแก้ไขสนธิสัญญายกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศไทยใน ค.ศ. 1924 โดยฝ่ายไทยต้องยอมรับการให้สิทธิในการครอบครองที่ดินเหมือนกับที่ได้ให้แก่อังกฤษ ฝรั่งเศส และยอมรับสิทธิในการย้ายคดีไปยังศาลกงสุลได้ภายใน 5 ปี

⁴ โรงเลี้ยงไหมได้พัฒนามาเป็นโรงเรียนเพาะปลูก แล้วพัฒนามาเป็นโรงเรียนทางการเกษตร ซึ่งก็คือมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในปัจจุบัน

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 120.

(Yasui Tetsu) คางาโนะ คิโยะ (Kawano Kiyō) นะกะจิมะ โทะชิ (Nakajima Toshi) “โรงเรียนราชินี” จึงได้กำเนิดขึ้น¹

ด้านการทหาร การที่กองทัพญี่ปุ่นได้รับชัยชนะในการทำสงครามกับรัสเซีย ประเทศไทยจึงต้องการแพทย์ทหารชาวญี่ปุ่นไปประจำกองทัพเรือ และจ้างอาจารย์ชาวญี่ปุ่นในโรงเรียนนายเรือ แม้ว่า จะไม่สำเร็จแต่กองทัพไทยก็ได้ส่งนักเรียนนายเรือ 12 คน ไปเรียนที่ญี่ปุ่น ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการได้เสด็จไปสังเกตการณ์ด้านการทหารของ ญี่ปุ่น

นอกจากนี้ชาวญี่ปุ่นยังมีบทบาทต่อการปรับปรุงประเทศของไทยในหลายๆ ด้าน เช่น มะซะโอะ โทะกิชิ (Masao Tokichi) เป็นที่ปรึกษาทางกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 5² โอยะมะ เค็นกิชิ (Oyama Kenkichi) เป็นจิตรกร ชิมะซากิ เซ็นโรกุ (Shimazaki Senroku) และอิโตะ คินโนะซึกะ (Ito Kinnosuke) เป็นช่างแกะสลัก ทายามา คูอิชิ (Tayama Kuichi) เป็นสถาปนิกแห่งกรมโยธาธิการ นายแพทย์ฟูจิอิ เค็นอิชิ (Fujii Kenichi) มาประจำที่โรงพยาบาลศิริราช ยาซุย ยูจิโร (Yasui Yujiro) มาเป็นช่างเทคนิคในกองทัพเรือ ฯลฯ³

ถ้าหากมองอีกทรรศนะหนึ่ง การจ้างที่ปรึกษาชาวต่างชาติไม่ว่าจะเป็นประเทศไทยหรือ หลายๆ ประเทศจะเกิดขึ้นเพื่อถ่วงดุลย์อำนาจของมหาอำนาจแต่ละประเทศ แต่สิ่งสำคัญที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ การจ้างบุคลากรของแต่ละประเทศย่อมอยู่บนพื้นฐานการยอมรับถึงความสามารถของบุคลากรใน ประเทศนั้นๆ ดังนั้นการที่ชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาร่วมเป็นที่ปรึกษาชาวต่างชาติ ทั้งในด้านการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การปกครอง การศึกษา และการทหาร เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการ พัฒนาประเทศญี่ปุ่นในทุกๆ ด้าน และนานาประเทศต่างยอมรับในความสำเร็จนั้นเป็นอย่างดี

ผลกระทบจากการทำให้บรรลุเป้าหมาย “ฟูโกกุ เคียวเฮ”

จากผลสำเร็จที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งเป็นการมองในภาพรวมของผลการดำเนินการ แต่การ ดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายดังกล่าวก็ประสบปัญหาเช่นกัน ปัญหาบางประการผู้วิจัยได้กล่าวแทรก ไว้ในช่วงของเรื่องนั้นๆ ไว้บ้างแล้ว แต่เพื่อให้เห็นภาพรวมของปัญหาที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงนำ ปัญหาที่สำคัญๆ มากล่าวไว้ด้วยคือ

1. การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งผลกระทบด้านเกษตรกรรม

การที่รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาด้านเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้ส่งผลกระทบด้านเกษตรกรรมในญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก ผลกระทบที่สำคัญๆ คือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 121.

² แหล่งเดิม. หน้า 114.

³ แหล่งเดิม. หน้า 121-123.

1.1 ปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวนาไปตกอยู่กับนายทุน

การที่รัฐบาลเมจิแก้ปัญหาด้านการคลัง เพื่อหารายได้มาพัฒนาประเทศ โดยการขายที่ดินและออกเอกสารกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้กับเจ้าของที่ดินเพื่อที่จะได้เก็บภาษีที่ดินใหม่ได้อย่างทั่วถึง และภาษีที่เก็บก็มีการคำนวณแล้วว่าจะต้องไม่น้อยกว่ารายได้ที่เคยได้รับ ดังนั้นผู้ที่เดือดร้อนที่สุดคือชาวนา ซึ่งมีสภาพย่ำแย่มาตั้งแต่สมัยโทกูงาวะ นอกจากนี้การที่รัฐบาลเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้เกิดผลกระทบต่อประชากรภาคเกษตรกรรม อาทิ กรณีการสั่งซื้อฝ้ายมาจากต่างประเทศ ซึ่งมีราคาถูกกว่า ทำให้การปลูกฝ้ายในประเทศต้องลดลงหรือเลิกกิจการไป อีกทั้งการผลิตเสื้อผ้าขึ้นใช้เองต้องหมดไป เนื่องจากเสื้อผ้าที่ผลิตจากโรงงานมีคุณภาพดีและราคาถูกกว่า และที่สำคัญคือปัญหาราคาข้าวที่ถูกลงเนื่องจากข้าวจากภายนอกเข้ามาแข่งขัน ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลต่อค่าครองชีพของชาวนาเป็นอย่างมาก และเมื่อรายได้ลดลงไม่เพียงพอจากรายจ่าย ส่งผลให้ชาวนาต้องขายที่ทำกินหรือนำไปจำนองกับผู้มั่งคั่ง ทำให้ที่ดินตกไปอยู่กับเจ้าของที่ดินรายใหญ่อีกครั้งและชาวนาได้กลายเป็นผู้เช่า ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ใน ค.ศ. 1900 ที่ดินประมาณ 2 ใน 4 เป็นที่ให้เช่า¹ และชาวนาประมาณร้อยละ 70 มีที่ดินไม่มากไปกว่า 1 ไร่² นับว่าเป็นปริมาณที่น้อยมาก นอกจากนี้ชาวนาร้อยละ 30 ซึ่งทำการเลี้ยงไหมที่เคยเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ ต้องประสบกับปัญหาราคาไหมดิบตกต่ำอย่างรุนแรงใน ค.ศ. 1907 และใน ค.ศ. 1909 ราคาข้าวก็ตกต่ำลงอีกและยังประสบกับอุทกภัยใน ค.ศ. 1910 ซึ่งส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมเป็นอย่างมาก ทำให้ที่ดินขนาดกลางและเล็กหลุดมือจากเจ้าของไปตกอยู่กับเจ้าของที่ดินรายใหญ่มากขึ้น และเป็นปัญหาที่รอรับการแก้ไขจากรัฐบาลในสมัยไทโชซึ่งเป็นเรื่องที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากอยู่นอกขอบเขตงานวิจัยนี้จึงไม่ขอนำมากล่าว ณ ที่นี้

1.2 ปัญหาการลดลงของแรงงานในภาคเกษตรกรรม : ผลผลิตไม่พอบริโภค

แม้ว่าการพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรจะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรหลายชนิดเพิ่มขึ้น เช่น ข้าว พืชผลต่าง ๆ แต่ขณะเดียวกัน ความต้องการแรงงานไปใช้ในภาคอุตสาหกรรมจำนวนมาก จึงส่งผลให้แรงงานภาคเกษตรกรรมลดลง อย่างเช่นใน ค.ศ. 1872 ญี่ปุ่นมีประชากรประมาณ 33 ล้านคน ประชากรวัยแรงงานประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมคิดเป็นร้อยละ 81.4 แต่ใน ค.ศ. 1900 ประชากรของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นเป็น 44.82 ล้านคน แต่ประชากรวัยแรงงานประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมลดลงเหลือร้อยละ 66.6 จากตัวเลขดังกล่าวนอกจากแสดงถึงแรงงานในภาคเกษตรที่ลดลงแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงปริมาณการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรญี่ปุ่น ส่งผลให้ผลผลิตภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะข้าวของญี่ปุ่นผลิตไม่พอกับความต้องการบริโภค ทำให้ต้องนำเข้าจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะญี่ปุ่นนำเข้าข้าวจากต่างประเทศปีละเกือบ 3 ล้านโกกุก³

¹ Beasley William Gerald. (1969). *op.cit.* p. 183.

² Shibusawa Keizo. (1958). *op.cit.* p. 436.

³ ทองสุก เกตุโรจน์. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 287.

2. ปัญหาความทุกข์ยากของแรงงาน

เมื่อการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น แรงงานในภาคอุตสาหกรรมได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งผู้หญิงผู้ชาย แต่แรงงานส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงมีอายุต่ำกว่า 20 ปี โดยแรงงานส่วนใหญ่เป็นชาวชนบทอพยพเข้ามาทำงานเพื่อหารายได้ไปจุนเจือครอบครัว แรงงานเหล่านี้มีเป็นจำนวนมากและต้องเผชิญกับปัญหาหลายประการที่สำคัญคือ

ปัญหาค่าแรงต่ำ แรงงานญี่ปุ่นในสมัยเมจิต้องทำงานหนักและได้รับค่าจ้างต่ำมาก เช่น ใน ค.ศ. 1900 แรงงานที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหนักซึ่งเป็นกลุ่มที่ถือว่าได้ค่าแรงสูง คือถ้าทำงานวันละ 10 – 11 ชั่วโมง ได้รับค่าแรง 30 – 35 เซน (100 เซน = 1 เยน) แต่ถ้าทำล่วงเวลา 13 – 16 ชั่วโมงก็จะได้รับวันละ 30 -35 เซน ในขณะที่สาวโรงงานปั่นด้ายต้องทำงานวันละ 17 – 18 ชั่วโมง แต่ได้รับค่าแรงวันละ 8 –10 เซน¹ และเมื่ออัตราค่าแรงที่สูงที่สุดในญี่ปุ่นไปเปรียบกับค่าแรงต่ำสุดของสาวโรงงานในอังกฤษ คิดเป็นอัตราจะได้ประมาณ 1 ใน 10 นอกจากนี้ค่าแรงในญี่ปุ่นยังต่ำกว่าค่าแรงของอุตสาหกรรมสิ่งทอในอินเดียซึ่งเป็นดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ

ปัญหาการถูกล่อลวงจากนายหน้าจัดหาแรงงาน สาเหตุของการเข้ามาทำงานในโรงงานของแรงงานส่วนหนึ่งนั้นมาจากการที่นายหน้าจัดหาคนงานเข้าไปหาแรงงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ พุดจากชักจูงหลอกลวงจนชาวนาหลงเชื่อยอมเซ็นสัญญาให้ลูกสาวไปทำงาน เมื่อถึงโรงงานแรงงานเหล่านี้ถูกควบคุมอย่างเข้มงวดไม่ให้หนีกลับบ้านและต้องทำงานให้ครบตามสัญญา แต่ทางโรงงานมีสิทธิที่จะเลิกจ้างได้

ปัญหาการขาดสวัสดิการต่าง ๆ เมื่อศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่ของแรงงาน ปรากฏว่าอยู่ในระดับต่ำมาก โรงงานจัดที่ให้งานเหล่านี้อยู่อย่างแออัดยัดเยียด อาหารการกินก็ย่ำแย่ และต้องใช้แรงงานอย่าง ทรากตรำ ส่งผลให้แรงงานโดยเฉพาะสาวโรงงานส่วนใหญ่มีอายุทำงานประมาณ 3 ปี หลังจากนั้นก็หมดสภาพและมีไม่น้อยที่ป่วยเป็นโรคติดต่อ เช่น วัณโรค เมื่อกลับไปยังหมู่บ้านก็ไปแพร่ระบาด กล่าวกันว่าบางหมู่บ้านต้องกลายเป็นหมู่บ้านร้างเนื่องจากการระบาดของโรค² นอกจากนี้จากสภาพแวดล้อมที่ย่ำแย่ของที่ทำงานส่งผลให้แรงงานเหล่านี้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นที่เหมืองแร่ถ่านหินของบริษัทมิตซูบิชิ กล่าวกันว่าโดยเฉลี่ยแล้วจะมีคนเสียชีวิตวันละ 2.5 คน³

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้กลุ่มผู้ใช้แรงงานรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้มีการปรับปรุงสภาพการทำงานให้ดีขึ้น อาทิใน ค.ศ. 1897 ได้มีการจัดตั้งสหภาพกรรมกรขึ้นเป็นครั้งแรก และขยายออกไปกว้างขึ้น รวมทั้งได้มีการประท้วงของแรงงานเพื่อเรียกร้องในเรื่องค่าจ้างแรงงานและสวัสดิการต่าง ๆ มากขึ้น แต่การดำเนินการไม่เป็นผลเนื่องจากรัฐบาลได้ออกกฎหมายรักษาความสงบเรียบร้อยใน ค.ศ. 1900 ซึ่งร่างขึ้นเพื่อกดดันและปราบปรามการเคลื่อนไหวของกรรมกร หรือการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยเฉพาะมาใช้⁴ เช่น การชุมนุมทุกครั้งจะต้องได้รับอนุญาตเสียก่อน หรือพนักงานหยุดงานถือ

¹ คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 141.

² แหล่งเดิม. หน้า 142.

³ แหล่งเดิม.

⁴ ทองสุข เกตุโรจน์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 288.

ว่ามีความผิดตามกฎหมาย นอกจากนี้ในการชุมนุมตำรวจมีสิทธิ์เข้าไปร่วมฟังและสามารถสั่งให้หยุดการอภิปราย หรือให้สลายตัวได้ ผลจากการออกกฎหมายควบคุมฉบับนี้ทำให้รัฐบาลสามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ระยะหนึ่ง อย่างไรก็ตามหลังจากการทำสงครามกับรัสเซียได้เกิดภาวะเงินเฟ้อขึ้นในญี่ปุ่น ประกอบกับการทุ่มเทงบประมาณในการบริหารดินแดนที่เป็นอาณานิคม ทำให้รัฐบาลต้องออกธนบัตรและเก็บภาษีเพิ่ม สร้างความทุกข์ยากให้กับประชาชนยิ่งขึ้นไปอีก เป็นเหตุให้เกิดการประท้วงของแรงงานเพิ่มมากขึ้น เช่น ใน ค.ศ. 1906 มีการประท้วงของแรงงาน 13 ครั้ง แต่ใน ค.ศ. 1907 เพิ่มขึ้นเป็น 60 ครั้ง¹

รัฐบาลได้แก้ปัญหาโดยการจัดตั้งคณะกรรมการสำรวจสภาพของแรงงาน เพื่อนำมาใช้ประกอบการร่างกฎหมายคุ้มครองแรงงานโรงงานตามนโยบายปฏิรูปสังคม แต่กฎหมายฉบับนี้ถูกคัดค้านจากนายทุน ทำให้ตกไปหลายครั้ง จนใน ค.ศ. 1911 จึงได้มีการยอมรับจากรัฐสภา ถือเป็นกฎหมายคุ้มครองแรงงานฉบับแรกของญี่ปุ่น มีสาระสำคัญสรุปคือ ห้ามใช้แรงงานเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปี การใช้แรงงานต้องไม่เกิน 12 ชั่วโมงต่อวันและต้องให้มีวันหยุดเดือนละไม่ต่ำกว่า 2 วัน² อย่างไรก็ตามกฎหมายฉบับนี้ได้ยืดเวลาการประกาศใช้ออกไปอีก 5 ปี คือเริ่มใช้จริงๆ ใน ค.ศ. 1916

3. ปัญหาที่เป็นผลกระทบจากการให้อภิสิทธิ์แก่ทหารและการปลุกฝังลัทธิชาติ

นิยม : การนำพาประเทศเข้าสู่สงคราม

ความมุ่งหมายที่ต้องการพัฒนาการทหารให้เข้มแข็ง เพื่อจะได้ยืนหยัดเคียงบ่าเคียงไหล่กับมหาอำนาจตะวันตกบนเวทีการเมืองโลกของญี่ปุ่น เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวนอกจากรัฐบาลเมจิจะทุ่มเทงบประมาณในด้านนี้เป็นจำนวนสูงถึง 1 ใน 3 ของงบที่นำมาพัฒนาประเทศแล้ว บทบัญญัติต่างๆ ได้ให้อภิสิทธิ์แก่ทหารเป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น การให้สิทธิแก่คณะเสนาธิการของทหารมีฐานะอิสระในเรื่องยุทธการ ถือเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐมนตรีกลาโหม การที่ผู้บังคับบัญชาการทหารสามารถเข้าเฝ้าจักรพรรดิเพื่อเสนอข้อคิดต่างๆ โดยตรง ไม่ต้องปรึกษากับรัฐมนตรีกลาโหม การกำหนดให้รัฐมนตรีประจำกระทรวงทหารบก ทหารเรือ ต้องเป็นทหารประจำการยศพลโทหรือพลเรือโท ฯลฯ บทบัญญัติเหล่านี้เอื้อให้ฝ่ายทหารมีอำนาจทางการเมือง และเป็นกลไกบีบคั้นการบริหารประเทศของรัฐบาลพลเรือน โดยเฉพาะการที่รัฐธรรมนูญกำหนดให้รัฐมนตรีประจำกระทรวงทหารบก ทหารเรือ ต้องเป็นทหารประจำการยศพลโทหรือพลเรือโท ทำให้รัฐบาลพลเรือนต้องประสบปัญหาเพราะหากทหารไม่พอใจการบริหารงานของรัฐบาลชุดใดก็จะหาทางบีบจนรัฐบาลชุดนั้นลาออก ด้วยวิธีการต่างๆ อาทิ ทหารไม่ส่งชื่อนายทหารยศพลโท หรือพลเรือโท ไปให้นายกรัฐมนตรีที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้าดำรงตำแหน่ง ทำให้ไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลได้เพราะขาดรัฐมนตรีทหารบก ทหารเรือในคณะรัฐมนตรี หรืออีกวิธีหนึ่งก็คือ ให้นายทหารที่เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีทหารบก ทหารเรือในขณะนั้นลาออก ซึ่งส่งผลให้รัฐบาลทั้งชุดต้องลาออกด้วยเพราะมีคณะรัฐมนตรีไม่ครบ

¹ คงศักดิ์ สันติพิฤกษ์วงศ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 162.

² แหล่งเดิม. หน้า 163.

นอกจากนี้การปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมที่ยึดจักรพรรดิมาเป็นศูนย์กลางหรือเป็นเอกลักษณ์แห่งชาติ (National Polity หรือ โคกะคุตะอิ Kokutai) ที่รัฐบาลญี่ปุ่นใช้เป็นกลไกสำคัญของการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” โดยการปลูกฝังความคิดในเรื่องการเป็นครอบครัวเดียวกัน โดยมีจักรพรรดิเป็นหัวหน้าครอบครัว ดังนั้นชาวญี่ปุ่นจะต้องรักษาและป้องกันประเทศญี่ปุ่นที่มีจักรพรรดิเป็นประมุข การปลูกฝังความคิดดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ คือความทะนงแบบหลงชาติของชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะทหารซึ่งถือว่าตนปฏิบัติหน้าที่โดยรับผิดชอบต่อจักรพรรดิเท่านั้น ทำให้ไม่ยอมอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะรัฐมนตรีและรัฐสภา หากถูกควบคุมทหารก็จะมีปฏิกิริยาต่อต้านโดยให้เหตุผลว่า เข้ามาก้าวล่วงอำนาจของจักรพรรดิซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาทหารโดยตรง ทำให้ฝ่ายทหารยิ่งทรงในเกียรติของตนและพัฒนาการไปสู่ความรู้สึกชาตินิยมแบบรุนแรง จนท้ายที่สุดได้นำประเทศไปสู่ความหายนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ทหารซึ่งเคยเป็นผู้นำประเทศก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจเคียงบ่าเคียงไหล่กับมหาอำนาจชาติตะวันตกในสมัยเมจิ แต่ท้ายสุดก็เป็นตัวทำลายประเทศในสมัยต่อมา

กล่าวโดยสรุปแล้วผลของการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ เมื่อมองในภาพรวมเป้าหมายของผู้นำที่ต้องการพัฒนาญี่ปุ่นให้เป็นประเทศที่ทันสมัย และมีกำลังทางเศรษฐกิจและทางทหารที่ทัดเทียมกับประเทศตะวันตก รวมทั้งได้รับการยอมรับจากนานาชาติได้กลายเป็นความจริงขึ้นแล้ว และการแสดงศักยภาพของมหาอำนาจได้เริ่มต้นด้วยการเป็นจักรวรรดินิยมที่มีนโยบายครอบครองอาณานิคม และที่สำคัญภายใต้บรรยากาศของยุคจักรวรรดินิยม ญี่ปุ่นได้เริ่มการขูดรีดทางเศรษฐกิจโดยการดักดวงผลประโยชน์จากประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมและประเทศที่ด้อยกว่า ตามประเพณีจักรวรรดินิยมการทำสงครามรุกรานต่อประเทศต่างๆ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวของสงครามที่จะเกิดขึ้นในช่วงต่อมา แต่อยู่นอกเหนือขอบข่ายของงานวิจัยนี้ เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นหลังจากสมัยเมจิที่สิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1912 เมื่อจักรพรรดิเมจิสวรรคต ญี่ปุ่นได้เข้าสู่สมัยไทโชซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ปัญหาต่างๆ ที่ก่อตัวในสมัยเมจิรุนแรงขึ้น เป็นเรื่องที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แต่สำหรับการทำให้บรรลุ เป้าหมาย “ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง” ของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 - 1912) นับว่าประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง แม้จะประสบกับอุปสรรคและผลกระทบในการดำเนินการอยู่บ้างซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลง แต่รัฐบาลญี่ปุ่นในสมัยเมจิก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ และที่สำคัญการพัฒนาในสมัยเมจิถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญ ที่ทำให้ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาประเทศเป็นมหาอำนาจมาจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

คำว่า “ฟูโกกู เคียวเฮ” หรือ การทำให้ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็ง เป็นคำขวัญที่กลุ่มผู้นำในสมัยเมจิ (ค.ศ. 1868 – 1912) นำมาใช้เป็นอุดมการณ์ในการพัฒนาประเทศเพื่อความเป็นสมัยใหม่ เพราะเชื่อว่า หากประเทศญี่ปุ่นร่ำรวยและมีกองทัพที่แข็งแกร่งจะทำให้ญี่ปุ่นมีอิทธิพลสามารถเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ญี่ปุ่นเสียเปรียบ รวมทั้งสามารถสกัดกั้นลัทธิจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจตะวันตกได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ผู้นำในสมัยเมจิยังได้วางเป้าหมายสูงสุดของ “ฟูโกกู เคียวเฮ” โดยจะนำพาประเทศญี่ปุ่นให้ก้าวขึ้นไปเคียงบ่าเคียงไหล่มหาอำนาจตะวันตกได้อย่างเต็มภาคภูมิ

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ผู้นำในสมัยเมจิจึงดำเนินการพัฒนาประเทศ โดยได้ยึดแนวทางการพัฒนาของชาติตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ เพราะยอมรับในความทันสมัยกว่า ญี่ปุ่นดำเนินการปฏิรูปประเทศทั้งในด้านการเมือง ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ ด้วยการนำเอาสถาบันจักรพรรดิมาเป็นศูนย์กลางของการปฏิรูป ส่วนสาเหตุที่ทำให้ญี่ปุ่นต้องปฏิรูป มีปัจจัยหลักต้นที่เป็นปัจจัยในเชิงบวกและเชิงลบทั้งจากปัจจัยภายนอกและภายในประเทศ

ปัจจัยหลักต้นในเชิงลบทั้งจากภายนอกและภายในเกิดขึ้นตั้งแต่ตอนปลายสมัยโทกูงาวะ โดยเฉพาะหลังจากการเข้ามาของเปอริร์ในทศวรรษ 1850 ญี่ปุ่นต้องประสบกับปัญหานานาประการ ทั้งจากปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มผู้ปกครอง และการแย่งชิงอำนาจกันเองของรัฐบาลโชกุน ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ด้านการเงิน การก่อการจลาจลของชาวนา รวมทั้งการเข้ามามีอิทธิพลของชาติตะวันตก และการต่อต้านการเข้ามาของชาติตะวันตกของไคเมียวและซามูไร ซึ่งส่งผลให้ระบบโชกุนตระกูลโทกูงาวะล่มสลายในที่สุด

ส่วนปัจจัยหลักต้นในเชิงบวก คืออุดมการณ์ของผู้นำญี่ปุ่น ในขณะนั้นญี่ปุ่นมีผู้นำที่มีความสามารถและมีโลกทัศน์ที่กว้างไกล ประกอบกับความทันสมัยและความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีของชาติตะวันตก ทำให้ผู้นำญี่ปุ่นได้ทำการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นในทุกๆ ด้าน เพื่อนำพาประเทศไปสู่เป้าหมาย “ฟูโกกู เคียวเฮ”

การปฏิรูปด้านสังคม ผู้นำในสมัยเมจิให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านสังคม เพราะนอกจากจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาในด้านอื่นๆ แล้ว ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือมหาอำนาจตะวันตกเห็นว่าสังคมญี่ปุ่นยังล้าหลังและป่าเถื่อน จึงใช้เป็นข้ออ้างที่จะไม่แก้ไขสนธิสัญญาที่ญี่ปุ่นเสียเปรียบโดยเฉพาะในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ดังนั้นเพื่อให้มหาอำนาจตะวันตกยอมแก้ไขสนธิสัญญา ผู้นำญี่ปุ่นในสมัยเมจิจึงดำเนินการปฏิรูปด้านสังคม โดยเริ่มจากการยกเลิกการแบ่งคนออกเป็นชนชั้นในสังคม รวมทั้งยกเลิกสิทธิพิเศษและการจำกัดสิทธิต่างๆ เพื่อให้ประชาชนญี่ปุ่นมีฐานะเท่าเทียมกันและเพื่อยุติคำกล่าวที่ว่า สังคมญี่ปุ่นล้าหลังและป่าเถื่อน ญี่ปุ่นจึงเปิดรับวัฒนธรรมแบบตะวันตกที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสังคม อาทิ ในด้านการแต่งกาย มารยาทในการเข้าสังคม การใช้ชีวิตแบบชาวตะวันตก ฯลฯ รวมทั้งได้ยกเลิกระบบกฎหมายและการศาลแบบเดิม และนำเอาระบบกฎหมายและการศาลตามแบบมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาใช้เพื่อให้เหมาะกับยุคสมัยซึ่งเปลี่ยนไป

อย่างไรก็ตามความพยายามทำให้ประเทศญี่ปุ่นดูทันสมัยโดยเน้นการรับวัฒนธรรมของตะวันตกได้เปลี่ยนไป โดยหันกลับมาถือฟื้นความคิด และค่านิยมแบบเดิมคือขงจื้อควบคู่กับการปลูกฝังลัทธิชาตินิยม ในหมู่ประชาชนและทหารอย่างเข้มงวด และเน้นให้ชาวญี่ปุ่นรักษาและป้องกันประเทศญี่ปุ่น อันมีจักรพรรดิเป็นประมุข (National Polity หรือ โคกะกูไต = Kokutai) เมื่อเกิดความเคลื่อนไหวในสังคมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ทางการเมือง เนื่องจากอิทธิพลความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกได้เข้ามาแพร่หลายในญี่ปุ่นมากขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพ แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีกลุ่มปัญญาชนที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม ไม่เห็นด้วยกับการรับวัฒนธรรมของตะวันตก ประกอบกับทางด้านเศรษฐกิจประชาชนส่วนใหญ่ยังคงแบกรับภาระการเสียภาษีและค่าครองชีพที่สูงขึ้น อีกทั้งอดีตชาบูโรบางส่วนไม่พอใจที่ถูกกลดบดบาทและสูญเสียรายได้ที่เคยได้รับ ฯลฯ จากปัญหาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคม อาทิ เกิดการรวมกลุ่มเรียกร้องให้รัฐบาลนำรูปแบบการปกครองในระบบรัฐสภามาใช้ การเรียกร้องจากกลุ่มชาวนาจนกลายเป็นการก่อการจลาจล การลอบทำร้ายผู้นำรัฐบาลเมจิ ฯลฯ ดังนั้นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม รัฐบาลได้หันมาเน้นคุณค่าและขนบธรรมเนียมเดิมอีกครั้ง โดยสอนว่าญี่ปุ่นทั้งประเทศรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่ มีจักรพรรดิเป็นหัวหน้าครอบครัว ดังนั้นประชาชนจะต้องเคารพบูชาจักรพรรดิเช่นเดียวกับที่เคารพนับถือพ่อแม่ คำสอนดังกล่าวผู้นำญี่ปุ่นได้สอดแทรกผ่านทางลัทธิชินโต พระบรมราชโองการเกี่ยวกับการศึกษา พระบรมราชโองการที่จักรพรรดิให้แก่ทหาร รวมทั้งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเมจิ ฯลฯ

นอกจากนี้เมื่อผู้นำสมัยเมจิวิเคราะห์ถึงความเจริญของชาติตะวันตก และพบว่ามาจากกลไกสำคัญคือการศึกษายุ่งญี่ปุ่นจึงเร่งพัฒนาทางการศึกษา โดยเฉพาะการปรับแนวทางการศึกษาให้เป็นแบบตะวันตก เปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง ซึ่งการดำเนินการได้กระทำอย่างมีระบบ เช่น ส่งนักศึกษาไปเรียนยังต่างประเทศเป็นจำนวนมากจนเรียกได้ว่าไปเป็นกองทัพ และมีการจัดระบบควบคุมอย่างรัดกุม การจ้างชาวต่างชาติมาเป็นครู การตั้งหน่วยงานแปลหนังสือต่างชาติ การออกบทบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ การตั้งมหาวิทยาลัยเป็นจำนวนมากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ฯลฯ ส่งผลให้การศึกษาพัฒนาอย่างต่อเนื่อง แต่ปลายทศวรรษ 1890 อัตราการรู้หนังสือของชาวญี่ปุ่นมีมากถึงร้อยละ 95 และเพิ่มเป็น 100 เปอร์เซนต์เต็มในอีกไม่กี่ปีต่อมา

การปฏิรูปด้านเศรษฐกิจ ซึ่งผู้นำสมัยเมจิให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจอย่างยิ่ง เนื่องจากต้องการสร้างความมั่นคงให้ประเทศ ดังนั้นผู้นำเมจิจึงดำเนินนโยบายอันดับแรกคือ การยึดเอาอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่เคยเป็นของรัฐบาลบะกุ - ฮัน มาอยู่ในการควบคุมของรัฐบาลเมจิ และได้ปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อาทิ การปรับปรุงระบบภาษีที่ดิน การยกเลิกการให้เบี้ยหวัดรายปีแก่อดีตไดเมียวและชาบูโร นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการปฏิรูปในด้านการคลังเพื่อเสถียรภาพและความมั่นคงทางการเงินของประเทศ การพัฒนาด้านการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ รวมทั้งด้านการสื่อสาร เพื่ออำนวยความสะดวกในด้านการขนส่ง ส่วนการพัฒนาด้านการเกษตรกรรมซึ่งถือว่าเป็นรากฐานอันดับแรกของการพัฒนาด้านอื่นๆ เนื่องจากรายได้ของประเทศในระยะแรกของสมัยเมจิยังคงอาศัยด้านการเกษตรกรรมเป็นหลัก แม้ว่ารัฐบาลไม่ได้เน้นเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาเหมือนกับ

ด้านอุตสาหกรรม แต่ก็ได้นำเอาเทคโนโลยีของตะวันตกเข้ามาเสริมเพื่อเพิ่มผลผลิต ทำให้ผลผลิตภาคเกษตรกรรมของญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก

สำหรับการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ซึ่งรัฐบาลเมจิให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกของการดำเนินการปฏิรูปด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์การทหาร แต่ขณะเดียวกันรัฐบาลก็เห็นความจำเป็นในการพัฒนาอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่นกัน โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอุปโภคและบริโภค ทั้งนี้เพื่อลดการเสียเปรียบดุลย์การค้ากับต่างประเทศ รัฐบาลได้สนับสนุนให้มีการผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภค ทั้งเพื่อบริโภคภายในประเทศและผลิตเพื่อการส่งออก กลยุทธ์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมจึงเริ่มตั้งแต่ การนำความรู้และเทคโนโลยีในการผลิตตามแบบตะวันตกมาใช้ในญี่ปุ่น การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อเป็นตัวอย่างให้กับเอกชน การขายโอนรัฐวิสาหกิจต่างๆ ไปให้เอกชนดำเนินการ ยกเว้นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์การทหารที่รัฐบาลยังคงดำเนินการเอง เพื่อความปลอดภัยของประเทศ และที่พิเศษอย่างยิ่งสำหรับการดำเนินการพัฒนาด้านเศรษฐกิจก็คือ การที่รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้การช่วยเหลือและอุปถัมภ์การลงทุนทางธุรกิจของชาวญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้นักธุรกิจชาวญี่ปุ่นสามารถแข่งขันกับนักธุรกิจต่างชาติ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ส่งผลให้ญี่ปุ่นพัฒนาประเทศเข้าสู่อุตสาหกรรมได้อย่างรวดเร็ว

การปฏิรูปด้านการเมืองการปกครอง ผู้นำในสมัยเมจิได้ดำเนินการปฏิรูปด้านการเมืองเป็นอันดับแรก เพื่อสร้างรากฐานที่สำคัญคือความมั่นคงของประเทศ ผู้นำได้ดำเนินการโดยได้วางแนวนโยบายหลักในการปฏิรูปไว้ 5 ประการ หรือที่เรียกว่าชาเตอร์โอท เพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ผู้นำได้ดำเนินการปฏิรูปด้านการเมือง โดยเริ่มจากความพยายามดึงอำนาจให้มาอยู่ที่ศูนย์กลางด้วยการย้ายเมืองหลวงที่ประทับของจักรพรรดิจากเกียวโตมายัง เอโดะซึ่งได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นโตเกียว เพื่อป้องกันการต่อต้านจากกลุ่มที่ยังคงจงรักภักดีต่อโชกุน อีกทั้งยังปรับปรุงแบบการปกครองเสียใหม่โดยการประกาศเพิ่มเติมในรายละเอียดของชาเตอร์โอท หรือที่เรียกว่า เซไตโซ เพื่อใช้เป็นมาตรการในรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของเซไตโซ รัฐบาลได้ให้โตเกียวจากอันต่างๆ ถวายดินแดนและผู้คนที่หมดคตินแก่จักรพรรดิ รวมทั้งได้ประกาศยกเลิกอันแล้วตั้งเป็นจังหวัดแทน และได้จัดรูปแบบการปกครองเสียใหม่โดยได้แบ่งรูปแบบการปกครองออกเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ผลจากการดำเนินการทำให้อำนาจทั้งหมดมาอยู่ที่ศูนย์กลางอย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันรัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการ เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญของประเทศต่างๆ ในแถบตะวันตก เพื่อเป็นลู่ทางในการนำมาปรับใช้กับระบบการปกครองของญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตามอิทธิพลแนวคิดทางการเมืองแบบตะวันตก ได้แพร่หลายเข้ามาในญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น ประกอบกับเกิดความแตกแยกในกลุ่มผู้นำโดยเฉพาะนโยบายเกี่ยวกับเกาหลี ทำให้ผู้นำส่วนหนึ่งลาออกจากการร่วมรัฐบาล และต่อต้านรัฐบาลโดยการจัดตั้งกลุ่มทางการเมืองทำการเรียกร้องให้มีการปกครองโดยรูปแบบรัฐสภา รัฐบาลได้แก้ปัญหาโดยการออกกฎหมายจำกัดสิทธิในการชุมนุมในที่สาธารณะโดยไม่ได้รับอนุญาตใน ค.ศ. 1880 แต่ใน ค.ศ. 1881 เกิดปัญหาซึ่งถือว่าเป็นวิกฤตการณ์ทางการเมืองเนื่องจากมีข่าวเกี่ยวกับความไม่โปร่งใสของการขายโอนกิจการอุตสาหกรรมบนเกาะฮอกไกโด

ให้กับบริษัทเอกชนซึ่งมีคนของรัฐบาลถือหุ้นอยู่ด้วยในราคาที่ต่ำกว่าปกติ ทำให้รัฐบาลถูกโจมตีจากหนังสือพิมพ์และกลุ่มผู้เรียกร้องประชาธิปไตยอย่างหนัก และกลุ่มผู้นำที่คัดค้านการขายโอนกิจการได้ลาออกและเข้าร่วมกับกลุ่มผู้เรียกร้อง รัฐบาลเมจิได้นำสถาบันจักรพรรดิมาแก้ปัญหาโดยได้ให้คำมั่นสัญญาว่าใช้รูปแบบการปกครองโดยมีกฎหมายรัฐธรรมนูญและจัดตั้งรัฐบาลในระบบรัฐสภาใน ค.ศ. 1890

ต่อมาใน ค.ศ. 1889 ญี่ปุ่นได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมจิ โดยประกาศในนามจักรพรรดิเป็นผู้พระราชทานให้ประชาชนของพระองค์ รัฐธรรมนูญเมจิมีบทบัญญัติที่แตกต่างจากรัฐธรรมนูญในรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เพราะรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้หลอมหลักการทั้งที่เป็นแบบอนุรักษนิยมกับเสรีนิยมเข้าไว้ด้วยกัน บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญจึงให้อำนาจแก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังรับรองไว้ซึ่งหลักการที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของจักรพรรดิไม่ใช่มาจากประชาชน และยังกำหนดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง แต่ขณะเดียวกันก็ยินยอมในเรื่องสิทธิต่างๆ ของประชาชน หรือการปกครองแบบรัฐสภา อีกทั้งยังนำเอาระบบพรรคการเมืองซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการของการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ ดังนั้นรัฐธรรมนูญเมจิจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของระบอบการปกครองแบบเดิมของญี่ปุ่นซึ่งมีลักษณะเป็นเผด็จการ กับรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามแบบตะวันตก ทั้งนี้เพราะการจัดรูปแบบการปกครองโดยกำหนดให้มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองของผู้นำในสมัยเมจิ มิได้ต้องการรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เป็นแต่ต้องการวางรากฐานที่มั่นคงทางการเมืองการปกครอง เพื่อนำไปสู่การทำให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาคือ ประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งเป็นหลัก

การพัฒนาด้านการทหาร รัฐบาลเมจิได้ประกาศยกเลิกชนชั้นซามูไร และได้นำระบบการเกณฑ์ทหาร และการฝึกทหารตามแบบตะวันตกเข้ามาใช้ อีกทั้งยังได้พัฒนาองค์กรทางทหารทั้งที่เป็นทหารบกและทหารเรือ โดยการจัดตั้งเสนาธิการทหารบกและทหารเรือ รวมทั้งการจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาช่วย นอกจากนี้การพัฒนาด้านเศรษฐกิจซึ่งเน้นในด้านอุตสาหกรรมหนัก เช่น อุตสาหกรรมเหล็กและเหล็กกล้า อุตสาหกรรมต่อเรือ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการปูทางให้กับการพัฒนาอุตสาหกรรมทหารทั้งสิ้น อาทิ การผลิตเรือรบ อาวุธ หรือแม้แต่การสร้างเส้นทางรถไฟเพื่อสะดวกในการขนส่ง และที่สำคัญคือ การทุ่มเทงบประมาณจำนวนมากในการพัฒนาด้านการทหารและบทบัญญัติต่างๆ ได้ให้อภิสิทธิ์แก่ทหารโดยเฉพาะการเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลโดยขึ้นตรงต่อจักรพรรดิเท่านั้น ส่งผลให้กองทัพญี่ปุ่นเข้มแข็งก้าวสู่ความทันสมัยได้อย่างรวดเร็ว และพัฒนาไปสู่การดำเนินนโยบายจักรวรรดินิยมด้วยการยึดครองเกาหลีและนำพาประเทศเข้าสู่สงครามในสมัยต่อมา

ผลของการดำเนินการพัฒนาประเทศในสมัยเมจิ เมื่อพิจารณาในภาพรวมพบว่า ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จทั้งในด้านสังคมที่พัฒนาจากที่เคยถูกชาวต่างชาติเรียกขานว่าเป็นพวกป่าเถื่อนจนเข้าสู่ความทันสมัย และมหาอำนาจต่างๆ ยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ญี่ปุ่นเสียเปรียบ ด้านเศรษฐกิจซึ่งได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพาณิชย์และพัฒนา

เป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก จนกระทั่งส่งผลให้ประเทศญี่ปุ่นมั่งคั่งในที่สุด ด้านการเมืองมีการปฏิรูปการปกครองโดยเริ่มจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและพัฒนาการปกครองให้มั่นคงโดยนำรูปแบบการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญมาใช้ และพัฒนาศักยภาพของกองทัพจนเข้มแข็งซึ่งพิสูจน์ได้อย่างชัดเจนจากชัยชนะในการสู้รบกับจีน และกับรัสเซีย การที่อังกฤษยอมเซ็นสัญญาเป็นพันธมิตร รวมทั้งการยึดเกาหลีเป็นอาณานิคม การทำให้บรรลุปเป้าหมายประเทศมั่งคั่งและการทหารเข้มแข็งของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ สำเร็จได้อย่างน่าทึ่ง สามารถสร้างชาติได้อย่างรวดเร็วทำให้ได้รับการกล่าวขวัญ และกลายเป็นแม่แบบของความพยายามดำเนินการปฏิรูปประเทศของกลุ่มผู้นำประเทศต่างๆ มาโดยตลอด

อย่างไรก็ตามเบื้องหลังของการก้าวไปสู่ความเป็นมหาอำนาจและความเป็นอารยประเทศของญี่ปุ่นได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจและส่งผลกระทบด้านสังคม อาทิ ในด้านการเมือง การให้อภิสิทธิ์ทางการเมืองทำให้ทหารขึ้นมามีอำนาจจนนำไปสู่ลัทธิทหารนิยม และนำพาประเทศเข้าสู่สงครามในช่วงต่อมา ส่วนในด้านเศรษฐกิจ เกิดการรวมตัวของบริษัทซึ่งรัฐเป็นผู้โอบอุ้ม ทำให้พัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยมแบบผูกขาด ส่วนภาคเกษตรกรรมก็ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ทั้งๆ ที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม อีกทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมยังส่งผลกระทบในเรื่องการหลั่งไหลเข้าไปทำงานในเมืองของชาวชนบท ก่อให้เกิดชนชั้นกรรมกรหรือชนชั้นแรงงานขึ้น และกลุ่มคนเหล่านี้ถูกใช้งานอย่างหนัก อีกทั้งยังไม่มีประกันสวัสดิภาพที่ดีพอ รวมทั้งอยู่กันอย่างแออัด ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา นอกจากนี้ยังมีคนบางกลุ่มที่ก้าวตามวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ทัน บางคนไม่เห็นด้วยกับการที่มีความเจริญทางวัตถุหรือการค้า ปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมานี้ได้รับการแก้ไขจากรัฐบาลเมจิน้อยมาก และได้กลายเป็นเหตุปัจจัยทำให้ชาวญี่ปุ่นกลุ่มหนึ่งหันเหไปนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ได้พัฒนาการเป็นพรรคการเมืองฝ่ายค้านที่ถูกต้องตามกฎหมายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากอยู่นอกขอบข่ายงานวิจัยฉบับนี้จึงไม่น่ากล่าว หากเพียงแต่ต้องการเสนอแฉ่งงานวิจัยสำหรับผู้สนใจประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น เพราะพัฒนาการดังกล่าวปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนหลังจากจักรพรรดิเมจิสิ้นสวรรคตในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1912 ซึ่งถือว่าสิ้นสุดสมัยเมจิ และญี่ปุ่นได้เข้าสู่สมัยไทโชและโชวะซึ่งมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งปัจจุบันญี่ปุ่นได้กลายเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่สำคัญของโลกประเทศหนึ่ง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ, . (2544). *การศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศไทยฉบับใหม่ แนวคิดระบบ*. กรุงเทพฯ : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ.
- กนิษฐา ภูทอง. (2536). *ฮาร่าเคอิ : การพัฒนาประชาธิปไตยในญี่ปุ่นก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ : ประณีต.
- โกสุมภ์ ธรรมมาทิตย์. (2526). *การเมืองการปกครองญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เขียน ธีระวิทย์. (2508). *วิวัฒนาการการปกครองญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- คิมูระ มาซาฮิโร. (2535). *การปฏิวัติทางด้านราคาในห้วงสมุทแปซิฟิก ค.ศ. 1600 – 1650 : เงินเม็กซิกัน – เปรู กับการเปิดประเทศของญี่ปุ่น = La Revolucion de los Precios en la Cuenca del Pacifico 1600 – 1650 : La Plata Mexico – Peruana y el Aislamiento Japones (Sakoku)*. แปลโดย จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล. เชียงใหม่ : คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- คงศักดิ์ สันติพิทักษ์วงศ์. (2528). *วิวัฒนาการทุนนิยมของญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.
- คุนิโอะ, โยชิฮาระ. (1986). *การพัฒนาเศรษฐกิจญี่ปุ่น = Japan Economic Development*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แจนแชน, แมริอุส บี. (2526). *โลกทัศน์ญี่ปุ่น = Japan and Its World*. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- ทาดาชิ, ฟูกาเกะ. (2538). *โครงสร้างทางสังคม = Nihon shakai no kozo*. แปลโดย บุญยง ชื่นสุวิมล กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เทวินบูลล์, สเตเฟน และ ริชาร์ด สตรอร์. (ม.ป.ป.) *ชนชั้นนักสู้สายเลือดพระอาทิตย์ชาмуไร = The Warrior class of Japan, The Way of the Samurai*. กรุงเทพฯ : รุ่งแสง.
- ทอทแมน, คอนราด. (2522). “ญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ,” ใน *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมญี่ปุ่น = An Introduction to Japan Civilization เล่ม 1*. บรรณาธิการแปลโดย เพ็ญศรี กาญจนมัย. กรุงเทพฯ : วรุณการพิมพ์. หน้า 109 – 150.
- ชิโอเดอร์, เดอ แบร์วิลเลียม . (2514). *บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น = Sources of Japanese Tradition เล่ม 2-3*. แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ. . กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- บิสลีย์, ดับเบิลยู จี. (2543). *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ = The Modern History of Japan* แปลโดย ทองสุข เกตุโรจน์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- นิยม รัฐอมฤต และอนุสรณ์ ลิ้มมณี. (2521). *พัฒนาการทางการเมือง : เปรียบเทียบกรณีไทยกับ ญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. อัดสำเนา.
- นอร์แมน, อี เอช. (2526). *ญี่ปุ่น : การก่อตัวเป็นชาติสมัยใหม่ = Japan's Emergence as a Modern State*. แปลโดย พรรณี จัตรพลรักษ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บัญญัติ สุการวิทย์. (2525). *การพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นบทเรียนที่น่ารู้*. กรุงเทพฯ : สามัคคีสาสน์.

- บอร์ตัน, ฮิวจ์. (2526). ศตวรรษใหม่ของญี่ปุ่นจากเพอร์รี่ถึงปัจจุบัน = *Japan's Modern Century from Perry to 1970*. บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มุลศิลป์ และสุภัทรา นิลวัชร. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- เบเนดิกท์, รุท ฟุลตัน. (2525). ดอกเบญจมาศกับดาบซามูไร = *The Chryanthemum and the Swords*. แปลโดย อมรา พงศาพิชญ์และคณะ. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์.
- ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2526). ญี่ปุ่นการแสวงหาฐานะเท่าเทียม. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์
- _____. (2527). ญี่ปุ่น 100 ปี ภาพแห่งความทรงจำ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2530). ญี่ปุ่นในมิติเวลา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประชิด ณ บางช้าง. (2541?). การเมืองและการปกครองของญี่ปุ่นเบื้องต้น. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พรรณี ฉัตรพลรักษ์. (2532). เจ็ดทศวรรษแห่งการครองอำนาจของนักรบญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : สถาบัน เอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิพาดา ยังเจริญ. (2535). ประวัติศาสตร์อารยธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2527). ประวัติศาสตร์ทั่วไปของญี่ปุ่นสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- _____. (2538). ญี่ปุ่นสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์.
- _____. (2540). สังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ไฟล์, เคนเนธ บี. (2528). สร้างคนสร้างชาติ สไตส์ญี่ปุ่น = *The Making of Modern Japan*. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- แฟร์แบงก์, จอห์น เค. ไรเซาเออร์, เอ็ดวิน โอ. และเกรก. แอลเบิร์ต เอ็ม. (2520). เอเชียตะวันออกยุคใหม่ = *East Asia : The Modern Transformation*. เล่ม 1- 3. บรรณาธิการแปลโดย เพ็ชร สมิต. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ภิรมย์ พุทธรัตน์. (2535). ซามูไร. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- มาลินี ประเสริฐธรรม. (2539). ญี่ปุ่นสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา
- มาร์ลีน เจ เมโย. (2522). "สมัยโทกูงาวะตอนปลายและสมัยเมจิตอนต้น," ใน *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมญี่ปุ่น = An Introduction to Japan Civilization* เล่ม 1. บรรณาธิการแปลโดย เพ็ญศรี กาญจนมัย. กรุงเทพฯ : วรุณการพิมพ์. หน้า 151 –209.
- มาโกโตะ อาโซะ. (2529). การศึกษากับการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่น = *Education and Modernization in Japan*. แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์น.
- ริชาร์ด, สดอร์รี่. (2520). ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ = *A History of Modern Japan*. แปลโดย พรรณี สรุงบุญมี และประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ไรเซาเออร์, เอ็ดวิน โอ. (2524). ญี่ปุ่น = *The Japanese*. บรรณาธิการแปลโดย วุฒิชัย มุลศิลป์ และ

สุภัทรา นิลวัชร. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

_____. (2525). เรื่องของชนชาติญี่ปุ่น = *Japan : The Story of a Nation*.

แปลโดย ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ลิขิต วีระเวทิน. (2529). *การพัฒนาประเทศญี่ปุ่น (การศึกษาการวิจัยและการถ่ายทอด)*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2530). "การพัฒนาในสมัยเมจิและการฟื้นฟูหลังสงครามโลกครั้งที่ 2,"

เอกสารประกอบการอบรม. บรรณาธิการโดย เขียน วีระวิทย์และ ไชยวัฒน์ คำชู.

หน้า 28-41.

เวิร์ด, รอเบิร์ต อี และแดงค์ เอรัสโซว์. (2524). *กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่*

แปลตัดตอนจาก *Political Modernization in Japan and Turkey*. แปลโดย พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว

และคณะ. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

ศักดิ์ดา ปรารงค์ประทานพร. (2530). *ปรัชญาการศึกษาในญี่ปุ่น*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2543). *ญี่ปุ่นบนเส้นทางมหาอำนาจทางทหารสู่มหาอำนาจทางเศรษฐกิจ*

(ทศวรรษที่ 1860 – 1990). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนงค์ โรจน์วณิชย์ (2526). *การพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่น : บทเรียนที่น่านุรักษ์*. บรรณาธิการโดย

บัญญัติ สุการวิทย์. กรุงเทพฯ : สถาบันญี่ปุ่นศึกษา. อัดสำเนา.

บทความและวารสาร

เขียน วีระวิทย์. (2508, มกราคม – มีนาคม). "การร่างรัฐธรรมนูญเมจิ พ.ศ. 2419 – 2432,"

รัฐศาสตร์นิเทศน์. 2 (3) หน้า 5 – 17.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2523, สิงหาคม-กันยายน). "กลุ่มชนนอกวรรณะในญี่ปุ่น," เอกสารวิชาการ

ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. 2(2) หน้า 1-28.

ชูศรี มณีพฤกษ์. (2529, ตุลาคม-ธันวาคม). "พื้นฐานการศึกษาในสมัย Tokugawa,"

ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 62-66.

ธาริษา ดีอิทธินันท์. (2522, มีนาคม – เมษายน). "วิวัฒนาการสมัยเมจิ," เอกสารวิชาการไทย-

ญี่ปุ่นศึกษา. 1 (1) หน้า 1 – 11.

ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์. (2519 กันยายน-ธันวาคม). "ประวัติศาสตร์ฟีวดัลญี่ปุ่น(1185-1868),"

ประวัติศาสตร์ 1(3) หน้า 11-55.

_____. (2521, กันยายน - ตุลาคม). "การสร้างชาติของญี่ปุ่นสมัยเมจิ," สส.ท. หน้า 6 – 29.

_____. (2522, มีนาคม). "ฟูคูชิวา ยูกิชิ ผู้นำทางความคิดของญี่ปุ่นสมัยเมจิ,"

รามคำแหง (ฉบับพิเศษ).

_____. (2522, มีนาคม - เมษายน). "การพัฒนาการศึกษาของญี่ปุ่นสมัยเมจิ,"

เอกสารวิชาการไทยญี่ปุ่นศึกษา. 1 (1) หน้า 12 – 36.

_____. (2523, มกราคม - มีนาคม). "ประชาธิปไตยในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น,"

เอเชียปริทัศน์. 1 (2) หน้า 46 - 64.

_____. (2523, สิงหาคม – กันยายน). "เคียวเฮ : การพัฒนาทหารให้เข้มแข็ง,"

เอกสารวิชาการไทยญี่ปุ่นศึกษา. 2 (2) หน้า 82 – 110.

ประเสริฐ แยมกมลันฟูง. (2523 มีนาคม-เมษายน). “สังคมชนบทของญี่ปุ่น,” เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. 2(9) หน้า 59-85.

ยุพา กลังสุวรรณ. (2542). “การศึกษาของญี่ปุ่น,” รวมบทความญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 176-179.

พรชัย คุณศรีรักษสกุล. (2523, มกราคม - มีนาคม). “การฟื้นฟูเมจิและนโยบายเศรษฐกิจสมัยเมจิ,” เอเชียปริทัศน์. 1 (2) หน้า 1 – 22.

พรรณี จัตรพลรักษ์. (2525, เมษายน). “โทกูงาวะกับการพัฒนาประเทศสมัยเมจิ,” เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. 4(1) หน้า 68-43.

เพ็ญศรี กาญจนมัย. (2533, สิงหาคม). “การทำลัทธิขงจื้อให้เป็นลัทธิขงจื้อแบบญี่ปุ่น,” ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 94 – 106.

_____. (2534, สิงหาคม). “ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การสร้างชาติญี่ปุ่น ด้วยอุดมการณ์ พุทธ ชินโต ขงจื้อ,” ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 32 – 51.

ลิขิต ชีวเวคิน. (2524, สิงหาคม). “ญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ และสยามก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. 3(2) หน้า 1-20.

_____. (2525, เมษายน). “การควบคุมอำนาจทางการเมืองและโครงสร้างการปกครองของญี่ปุ่นสมัยโทกูงาวะ,” เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. 4(1) หน้า 52-65.

วุฒิชัย มุลศิลป์. (2521, มกราคม – สิงหาคม). “ความสำเร็จของญี่ปุ่นสมัยเมจิ,” ประวัติศาสตร์. 3 (2) หน้า 32 – 39.

สุนทร ลักกิโร. (2529, ตุลาคม - ธันวาคม). “ประวัติศาสตร์และเทคโนโลยีในญี่ปุ่นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 วิทยาศาสตร์หรือศิลปะ,” ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 68 – 84.

_____. (2529, ตุลาคม – ธันวาคม). “บทเรียนเรื่องข้อจำกัดทางการคลังภาครัฐบาล กับลำดับความสำคัญ : เค้าโครงการสร้างระบบสื่อสารแกนกลางเกาะญี่ปุ่นในสมัยเมจิ,” ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 92 – 102.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2528, ตุลาคม – ธันวาคม). “ปัจจัยที่ทำให้ญี่ปุ่นเจริญเร็ว,” ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 23 – 51.

สุรางค์ศรี ดันเสียงสม. (2534, กันยายน – ธันวาคม). “สถาบันจักรพรรดิกับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย,” เอเชียปริทัศน์. หน้า 117 – 125.

_____. (2535, มกราคม – มิถุนายน). “Bunmei Kaika บทเรียนแห่งการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่”. อักษรศาสตร์. หน้า 131 – 141.

อนงค์ โรจน์วณิชย์. (2528, กันยายน – ธันวาคม). “เศรษฐกิจญี่ปุ่น : ความพร้อมสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่”. ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 64 – 80.

_____. (2523, มีนาคม – เมษายน). “เศรษฐกิจญี่ปุ่นในยุคศักดินา (โทกูงาวะ),” เอกสารวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. หน้า 46 – 58.

อาทร พึ่งธรรมสาร. (2525, เมษายน). “วัฒนธรรมชาวเมือง,” เอกสารทางวิชาการไทย-ญี่ปุ่นศึกษา. (1) หน้า 31-50.

วิทยานิพนธ์

- โนบุชิ โนบุยะ. (2543). *การศึกษาเปรียบเทียบการปฏิรูปทางสังคมชั้นล่างสุดในสังคมสยามสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2543) กับญี่ปุ่นในสมัยเมจิ (พ.ศ.2411-2455)*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- วิเชียร อินทะสี. (2543). *นโยบายการรวมเกาหลี : พัฒนาการและแนวโน้มในทางปฏิบัติ*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปทุมธานี. ถ่ายเอกสาร.
- อนงคณา มานิตพิสิฐกุล. (2543). *การตอบสนองต่อการคุกคามของชาติตะวันตกของจีนปลายสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ. 1861 – 1895)*. สารนิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Allen, George Cyril. (1969). *A shory Economic History of Modern Japan*. London : George Allen & Unwin.
- Beasley, W.G. (1969). *The Modern History of Japan*. New York : Praoger.
- _____. (1972). *The Meiji Restoration*. California : Stanford University Press.
- _____. (1991). *Japanese Imperialism 1894 – 1945*. London : Oxford University Press.
- Beckman, George M. (1962). *The Modernization of China and Japan*. New York. : Hanper and Row, Publisher.
- _____. (1975). *The Making of the Meiji Constitution : The Oligarches and the Constitutional Development of Japan 1868 – 1891*. Westport Connecticut : Greenwood.
- Berry, Mary Elizabeth. (1982). *Hideyoshi*. United States of America : Harvard University Press.
- Black, John R. (1968). *Young Japan Yokohama and Yedo 1858 – 79*. London : Oxford University Press.
- Cortazzi, Hugh. (1990). *The Japanese Achievement*. New York : St. Martin.
- Duus, Peter. (1976). *The Rise of Modern Japan*. Boston : Itoughton Mifflin.
- Giffard, Sydney. (1994). *Japan Among the Powers*. New Haven & London : Yale University Press.
- Gluck, Carol. (1985). *Japan's Modern Myths*. New Jersey :princeton University Press.
- Hall, John Whitey. (1970). *Japan From Prehistory to Modern Times*. Tokyo : Charks E.Tuttle.

- Hane, Mikiso. (1986). *Modern Japan : A Historical Survey*. 2nd ed. San Francisco : Westview Press.
- Hirschmeier, Johannes . (1968). *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*. Cambridge : Harvard University Press.
- Jansen, Marius B. (1971). *Sakamoto Ryoma and the Meiji Restoration*. Stanford : Stanford University Press.
- _____. (1972). *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*. New Jersey : Princeton University Press.
- _____. (2000). *The Making of Modern Japan*. London : Harvard University Press.
- Kaempfer, Engelbert. (1999). *Kaempfer's Japan : Tokugawa Culture Observe*. United States of America : The Maple - Vai Book.
- Keene, D. (1969). *The Japanese Discovery of Europe*. Rev. ed. London : Stanford
- _____. (1976). *Wall Within Walls : Japanese Literature of the Pre- Modern Japan Era 1600-1867*. New York : Holt Rinehart Winston.
- Keizo, Shibusawa . (1958). *Japanese Society in the Meiji Era*. Tokyo : Obunsha.
- Kunio, Yanagida. (1957). *Japan Manners Cultures in the Meiji Era*. Tokyo : Obunsha.
- Frances V. Moulder. (1977). *Japan China and the modern world economy Toward a reinterpretation of East Asian development ca. 1600 to ca. 1918*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Reischauer, Edwin O. (1956). *Japan Past and Present*. New York. : Alfred A Knope.
- Reischauer, Edwin O. and Albert M. Craig. (1973). *Japan: Tradition and Transformation*. Boston : George Allen and Unwin.
- Reischauer, Edwin O. and Jansen, Marius B. (1995). *The Japanese Today Change and Continuity*. Cambridge : Harvard University Press.
- Smith, Thomas C. (1959). *The Agrarian Origins of Modern Japan*. Stanford, California : Stanford University Press.
- Sansom, George B. (1966). *A History of Japan 1615-1867* . London : The Cressert .
- Tobata, Seiichi. Edited. (1966). *The Modernization of Japan*. Tokyo : Obunsha.
- Totman, Conrad D. (1967). *Politics in the Tokugawa Bakufu 1600-1843*. London : Oxford University Press.
- _____. (1993). *Eraly Modern Japan*. London : California University Press.
- _____. (2000). *A History of Japan*. United States of America : Blackwell Publishers.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

THE CONSTITUTION OF THE EMPIRE OF JAPAN, 1889

A. Imperial Proclamation on the Constitution of the Empire of Japan, February 11, 1889.

HAVING by virtue of the glories of Our Ancestors, ascended the throne of a lineal succession unbroken for ages eternal; desiring to promote the welfare of, and to give development to the moral and intellectual faculties of Our beloved subjects, the very same that have been favoured with the benevolent care and affectionate vigilance of Our Ancestors; and hoping to maintain the prosperity of the State, in concert with Our people and with their support, We hereby promulgate, in pursuance of Our Imperial Rescript of the 12 th day of the 10 th month of the 14 th year of Meiji, a fundamental law of State, to exhibit the principles, by which We are to be guided in Our conduct, and to point out to what Our descendants and Our subjects and their descendants are forever to conform.

The rights of sovereignty of the State, We have inherited from Our Ancestors, and We shall bequeath them to Our descendants. Neither We nor they shall in future fail to wield them in accordance with the provisions of the Constitution hereby granted.

We now declare to respect and protect the security of the rights and of the property of Our people, and to secure to them the complete enjoyment of the same within the extent of the provisions of the present Constitution and of the law.

The Imperial Diet shall first be convoked for the 23 rd year of Meiji, and the time of its opening shall be the date when the present Constitution comes into force.

When in the future it may become necessary to amend any of the provisions of the present Constitution, We or Our successors shall assume the initiative right, and submit a project for the same to the Imperial Diet. The Imperial Diet shall pass its vote upon it, according to the conditions imposed by the present Constitution, and in no otherwise shall Our descendants or Our subjects be permitted to attempt any alteration thereof.

Our Ministers of State, on Our behalf, shall be held responsible for the carrying out of the present Constitution, and Our present and future subjects shall forever assume the duty of allegiance to the present Constitution.

[His Imperial Majesty's Sign-Manual.]

[Privy Seal.]

The 11 th day of the 2 nd month of the 22 nd year of Meiji.

(Countersigned) Count Kuroda Kiyotaka,

Minister President of State.

Count Ito Hirobumi,

President of the Privy Council.

Count Okuma Shigenobu,

Minister of State for Foreign Affairs.

Count Saigo Tsukumichi,

Minister of State for the Navy.

Count Inouye Kaoru,

Minister of State for Agriculture and Commerce.

Count Yamada Akiyoshi,

Minister of State for Justice.

Count Matsugata Masayoshi,

Minister of State for Finance, and Minister of State for Home Affairs.

Count Oyama Iwao,

Minister of State for War.

Viscount Mori Arinori,

Minister of State for Education.

Viscount Enomoto Takeaki,

Minister of State for Communications.

Official translation.

B. The Constitution of the Empire of Japan, February 11, 1889.

Chapter I. The Emperor

ARTICLE I. The Empire of Japan shall be reigned over and governed by a line of Emperors unbroken for ages eternal.

ARTICLE II. The Imperial Throne shall be succeeded to by Imperial male descendants, according to the provisions of the Imperial House Law.

ARTICLE III. The Emperor is sacred and inviolable.

ARTICLE IV. The Emperor is the head of the Empire, combining in Himself the rights of sovereignty, and exercises them according to the provisions of the present Constitution.

ARTICLE V. The Emperor exercises the legislative power with the consent of the Imperial Diet.

ARTICLE VI. The Emperor gives sanction to laws, and orders them to be promulgated and executed.

ARTICLE VII. The Emperor convokes the Imperial Diet, opens, closes, and prorogues it, and dissolves the House of Representatives.

ARTICLE VIII. The Emperor, in consequence of an urgent necessity to maintain public safety or to avert public calamities, issues, when the Imperial Diet is not sitting, Imperial Ordinances in the place of law.

Such Imperial Ordinances are to be laid before the Imperial Diet at its next session, and when the Diet does not approve the said Ordinances, the Government shall declare them to be invalid for the future.

ARTICLE IX. The Emperor issues or causes to be issued the Ordinances necessary for the carrying out of the laws, or for the maintenance of the public peace and order, and for the promotion of the welfare of the subjects. But no Ordinance shall in any way alter any of the existing laws.

ARTICLE X. The Emperor determines the organization of the different branches of the administration, and the salaries of all civil and military officers, and appoints and dismisses the same. Exceptions especially provided for in the present Constitution or in other laws shall be in accordance with the respective provisions (bearing thereon).

ARTICLE XI. The Emperor has the supreme command of the Army and Navy.

ARTICLE XII. The Emperor determines the organization and peace standing of the Army and Navy.

ARTICLE XIII. The Emperor declares war, makes peace, and concludes treaties.

ARTICLE XIV. The Emperor proclaims the law of siege. The conditions and effects of the law of siege shall be determined by law.

ARTICLE XV. The Emperor confers titles of nobility, rank, orders, and other marks of honour.

ARTICLE XVI. The Emperor orders amnesty, pardon, commutation of punishments, and rehabilitation.

ARTICLE XVII. A Regency shall be instituted in conformity with the provisions of the Imperial House Law.

The Regency shall exercise the powers appertaining to the Emperor in His name.

Chapter II. Rights and Duties of Subjects

ARTICLE XVIII. The conditions necessary for being a Japanese subject shall be determined by law.

ARTICLE XIX. Japanese subjects may, according to qualifications determined in laws or ordinances, be appointed to civil or military offices equally, and may fill any other public offices.

ARTICLE XX. Japanese subjects are amenable to service in the Army or Navy, according to the provisions of law.

ARTICLE XXI. Japanese subjects are amenable to the duty of paying taxes, according to the provisions of law.

ARTICLE XXII. Japanese subjects shall have the liberty of abode and of changing the same within the limits of law.

ARTICLE XXIII. No Japanese subject shall be arrested, detained, tried, or punished, unless according to law.

ARTICLE XXIV. No Japanese subject shall be deprived of his right of being tried by the judges determined by law.

ARTICLE XXV. Except in the cases provided for in the law, the house of no Japanese subject shall be entered or searched without his consent.

ARTICLE XXVI. Except in the cases mentioned in the law, the secrecy of the letters of every Japanese subject shall remain inviolate.

ARTICLE XXVII. The right of property of every Japanese subject shall remain inviolate. Measures necessary to be taken for the public benefit shall be provided for by law.

ARTICLE XXVIII. Japanese subjects shall, within limits not prejudicial to peace and order, and not antagonistic to their duties as subjects, enjoy freedom of religious belief.

ARTICLE XXIX. Japanese subjects shall within the limits of law enjoy the liberty of speech, writing, publication, public meetings, and associations.

ARTICLE XXX. Japanese subjects may present petitions, by observing the proper forms of respect and by complying with the rules specially provided for the same.

ARTICLE XXXI. The provisions contained in the present Chapter shall not affect the exercise of the powers appertaining to the Emperor, in times of war or in cases of a national emergency.

ARTICLE XXXII. Each and every one of the provisions contained in the preceding Articles of the present Chapter that are not in conflict with the laws or the rules and discipline of the Army and Navy shall apply to the officers and men of the Army and of the Navy.

Chapter III. The Imperial Diet

ARTICLE XXXIII. The Imperial Diet shall consist of two Houses, a House of Peers and a House of Representatives.

ARTICLE XXXIV. The House of Peers shall, in accordance with the Ordinance concerning the House of Peers, be composed of the members of the Imperial Family, of the orders of nobility, and of those persons who have been nominated thereto by the Emperor.

ARTICLE XXXV. The House of Representatives shall be composed of Members elected by the people, according to the provisions of the Law of Election.

ARTICLE XXXVI. No one can at one and the same time be a Member of both Houses.

ARTICLE XXXVII. Every law requires the consent of the Imperial Diet.

ARTICLE XXXVIII. Both Houses shall vote upon projects. Of law submitted to it by the Government, and may respectively initiate projects of law.

ARTICLE XXXIX. A Bill which has been rejected by either the one or the other of the two Houses shall not be again brought in during the same session.

ARTICLE XL. Both Houses can make representations to the Government, as to laws or upon any other subject. When, however, such representations are not accepted, they cannot be made a second time during the same session.

ARTICLE XLI. The Imperial Diet shall be convoked every year.

ARTICLE XLII. A session of the Imperial Diet shall last during three months. In case of necessity, the duration of a session may be prolonged by Imperial Order.

ARTICLE XLIII. When urgent necessity arises, an extraordinary session may be convoked, in addition to the ordinary one.

The duration of an extraordinary session shall be determined by Imperial Order.

ARTICLE XLIV. The opening, closing, prolongation of session, and prorogation of the Imperial Diet shall be effected simultaneously for both Houses.

In case the House of Representatives has been ordered to dissolve, the House of Peers shall at the same time be prorogued.

ARTICLE XLV. When the House of Representatives has been ordered to dissolve, Members shall be caused by Imperial Order to be newly elected, and the new House shall be convoked within five months from the day of dissolution.

ARTICLE XLVI. No debate can be opened and on vote can be taken in either House of the Imperial Diet, unless not less than one third of the whole number of the Members thereof is present.

ARTICLE XLVII. Votes shall be taken in both Houses by absolute majority. In the case of a tie vote, the President shall have the casting vote.

ARTICLE XLVIII. The deliberations of both Houses shall be held in public. The deliberations may, however, upon demand of the Government or by resolution of the House, be held in secret sitting.

ARTICLE XLIX. Both Houses of the Imperial Diet may respectively present address to the Emperor.

ARTICLE L. Both Houses may receive petitions presented by subjects.

ARTICLE LI. Both Houses may enact, besides what is provided for in the present Constitution and in the Law of the Houses, rules necessary for the management of their internal affairs.

ARTICLE LII. No Member of either House shall be held responsible outside the respective Houses, for any opinion uttered or for any vote given in the House. When,

however, a speech, by documents in print or in writing, or by any other similar means, he shall in the matter be amenable to the general law.

ARTICLE LIII. The Members of both Houses shall, during the session, be free from arrest, unless with the consent of the House, except in cases of flagrant delicts, or of offences connected with a state of internal commotion or with a foreign trouble.

ARTICLE LIV. The Ministers of State and the Delegates of
The Government may at any time take seats and speak in either House.

Chapter IV. The Ministers of State and the Privy Council

ARTICLE LV. The respective Ministers of State shall give their advice to the Emperor and be responsible for it.

All laws, Imperial Ordinances and Imperial Rescripts of whatever kind, that relate to the affairs of State, require the counter-signature of a Minister of State.

ARTICLE LVI. The Privy Council shall, in accordance with the provisions for the organization of the Privy Council, deliberate upon important matters of State when they have been consulted by the Emperor.

Chapter v. The Judicature

ARTICLE LVII. The Judicature shall be exercised by the Courts of Law according to law, in the name of the Emperor.

The organization of the Courts of Law shall be determined by law.

ARTICLE LVIII. The judges shall be appointed from among those who possess proper qualifications according to law.

No judge shall be deprived of his position, unless by way of criminal sentence or disciplinary punishment.

Rules for disciplinary punishment shall be determined by law.

ARTICLE LIX. Trials and judgments of a Court shall be conducted publicly. When, however, there exists any fear that such publicity may be prejudicial to peace and order, or to the maintenance of public morality, the public trial may be suspended by provision of law or by the decision of the Court of Law.

ARTICLE LX. All matters that fall within the competency of a special Court shall be specially provided for by law.

ARTICLE LXI. No suit at law, which relates to rights alleged to have been infringed by the illegal measures of the executive authorities, and which shall come within the competency of the Court of Administrative Litigation specially established by law, shall be taken cognizance of by a Court of Law.

Chapter VI. Finance

ARTICLE LXII. The imposition of a new tax or the modification of the rates (of an existing one) shall be determined by law.

However, all such administrative fees or other revenue having the nature of compensation shall not fall within the category of the above clause.

The raising of national loans and the contracting of other liabilities to the charge of the National Treasury, except those that are provided in the Budget, shall require the consent of the Imperial Diet.

ARTICLE LXIII. The taxes levied at present shall, in so far as are not remodelled by new law, be collected according to the old system.

ARTICLE LXIV. The expenditure and revenue of the State require the consent of the Imperial Diet by means of an annual Budget.

Any and all expenditures overpassing the appropriations set forth in the Titles and Paragraphs of the Budget, or that are not provided for in the Budget, shall subsequently require the approbation of the Imperial Diet.

ARTICLE LXV. The Budget shall be first laid before the House of Representatives.

ARTICLE LXVI. The expenditures of the Imperial House shall be defrayed every year out of the National Treasury, according to the present fixed amount for the same, and shall not require the consent thereto of the Imperial Diet, except in case an increase thereof is found necessary.

ARTICLE LXVII. Those already fixed expenditures based by the Constitution upon the powers appertaining to the Emperor, and such expenditures as may have arisen by the effect of law, or that appertain to the legal obligations of the Government, shall be neither rejected nor reduced by the Imperial Diet without the concurrence of the Government.

ARTICLE LXVIII. In order to meet special requirements, the Government may ask the consent of the Imperial Diet to a certain amount as a Continuing Expenditure Fund, for a previously fixed number of years.

ARTICLE LXIX. In order to supply deficiencies which are unavoidable in the Budget, and to meet requirements unprovided for in the same, a Reserve Fund shall be provided in the Budget.

ARTICLE LXX. When the Imperial Diet cannot be convoked owing to the external or internal condition of the country, in case of urgent need for the maintenance of public safety, the Government may take all necessary financial measures by means of an Imperial Ordinance.

In the case mentioned in the preceding clause, the matter shall be submitted to the Imperial Diet at its next session, and its approbation shall be obtained thereto.

ARTICLE LXXI. When the Imperial Diet has not voted on the Budget, or when the Budget has not been brought into actual existence, the Government shall carry out the Budget of the preceding year.

ARTICLE LXXII. The final account of the expenditures and revenue of the State shall be verified and confirmed by the Board of Audit, and it shall be submitted by the Government to the Imperial Diet, together with the report of verification of the said Board.

The organization and competency of the Board of Audit shall be determined by law separately.

Chapter VII. Supplementary Rules

ARTICLE LXXIII. When it has become necessary in future to amend the provisions of the present Constitution, a project to that effect shall be submitted to the Imperial Diet by the Imperial Order.

In the above case, neither House can open the debate unless not less than two thirds of the whole number of Members are present, and no amendment can be passed, unless a majority of not less than two thirds of the Members present is obtained.

ARTICLE LXXIV. No modification of the Imperial House Law shall be required to be submitted to the deliberation of the Imperial Diet.

No provision of the present Constitution can be modified by the Imperial House Law.

ARTICLE LXXV. No modification can be introduced into the Constitution, or into the Imperial House Law, during the time Of a Regency.

ARTICLE LXXVI. Existing legal enactments, such as laws, regulations, Ordinances, or by whatever names they may be called, shall, so far as they do not conflict with the present Constitution, continue in force.

All existing contracts or orders that entail obligations upon the Government and that are connected with expenditure shall come within the scope of Article LXVII

Official translation

ที่มา : The Centre for East Asian Cultural Studies. (1969). *The Meiji Japan Through Contemporary Sources*. Tokyo : Tokyo Press. p. 93 – 105.

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ประวัติย่อผู้ทำสารนิพนธ์

ชื่อ	นางสาวละเวง ปราบราย
วันเดือนปีเกิด	9 กุมภาพันธ์ 2507
สถานที่เกิด	จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	263 ซอยจรัญ 11 ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร 10600
ตำแหน่งปัจจุบัน	อาจารย์ผู้สอน ประจำหมวดวิชา สังคมศึกษา
สถานที่ทำงาน	โรงเรียนบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ๔ ถนนสุขุมวิท แขวงลำด้อยตึง เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2524	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จาก โรงเรียนพิบูลสังฆรักษ์ประชาอุทิศ
พ.ศ. 2526	มัธยมศึกษาปีที่ 5 จาก โรงเรียนอัมมาตย์พานิชกุล กระบี่
พ.ศ. 2530	ค.บ. (สังคมศึกษา) จาก วิทยาลัยครูนครปฐม
พ.ศ. 2546	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ